

Anadolu Strateji Dergisi

Journal of Anadolu Strategy

ANASAM

Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Cilt / Volume: 6 Sayı / Number: 2

ANASAM

Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi

2024 – Eskişehir

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına **Rektör Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL**
Owner: **On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL**

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ

Journal of Anadolu Strategy

Yayın Hayatında 2019 yılında başlayan ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ (ASD) Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 defa yayınlanan hakemli akademik bir dergidir.

Anadolu Strateji Dergisi, Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi (ANASAM) bünyesinde çıkarılan bir yayındır.

Anadolu Strateji Dergisinde Türkiye'nin ve diğer ülkelerin küresel ve bölgesel alanda oynadıkları stratejik rollerini, bölgesel, ikili ve çok taraflı uluslararası ilişkilerini kapsayan siyasi, iktisadi, hukuki, tarihi, kültürel, sosyolojik, jeopolitik, stratejik ve güvenlik yapısına yönelik yüksek kaliteli özgün ve nitelikli makaleler, kitap tanıtımı ve eleştiriler yayımlanabilir.

Anadolu Strateji Dergisi Türkçe ve İngilizce yazılmış araştırma makalesi, derleme ve kitap yorumları türünden metinleri, derginin yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)'a aittir. ANASAM-ASD online olarak yayınlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda çift-körleme (double-blinded) yöntemiyle yürütülür.

Journal of Anadolu Strategy (ASD) which has been started in 2019, is a peer-reviewed academic journal that will be published 2 times a year in Jun and December.

Journal of Anadolu Strategy is a publication published by Anadolu University Strategic Research Center (ANASAM).

High quality original and qualified articles, book presentation and reviews which towards political, economic, legal, historical, cultural, sociological, geopolitical, strategic and security structure of Turkey and other countries and also covering strategic roles they play in regional and global areas, can be published in the Journal of Anadolu Strategy.

Journal of Anadolu Strategy accepts and publishes texts such as research articles, reviews and book comments written in Turkish and English, provided that the journal is prepared in accordance with the journal's writing guidelines. Manuscripts, which have been published previously, accepted for publication, or currently being considered for publication elsewhere will not be considered for publication. The authors are solely responsible for the ideas and opinions expressed in the articles, of which Anadolu University cannot be held responsible. The Journal of Anadolu Strategy is electronically managed, double-blinded journal from the submission of manuscripts to the publication.

Anadol Strateji Dergisi'nde yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in Journal of Anadolu Strategy.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Anadolu Strateji Dergisi
Yunusemre Kampüsü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına **Rektör Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL**
Owner: On behalf of Anadolu University, **Rector Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL**

Görsel Tasarım ve Dizgi/Graphic Design & Typeset:

Görsel Tasarım ve Dizgi/Graphic Design & Typeset:
Kurumsal İletişim Koordinatörlüğü

Editör Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Eser GEMİCİ

posta/e-mail: esergemici@anadolu.edu.tr

Doç. Dr. Serhat KOCA

e-posta/e-mail: serhatkoca@anadolu.edu.tr

Doç. Dr. Kürşad Emrah YILDIRIM

e-posta/e-mail: keyildirim@anadolu.edu.tr

Hüseyin YELTİN

e-posta/e-mail: huseyinyeltin@gmail.com

Teknik Editör / Technical Editor

Dr. Öğr. Üyesi İsmail KAPLAN

e-posta/e-mail: ismailkaplan@anadolu.edu.tr

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ** - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER - İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan DİLEK - Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Halim KAZAN - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet KARADAL - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK - İstanbul Kent Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan AKDEMİR - Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ARSLAN - Polis Akademisi
Doç. Dr. Mustafa KARACA - Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah OĞRAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk KALAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri ERENEL - İstanbul İstinye Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Yusuf ADIGÜZEL - Anadolu Üniversitesi
Hüsametin İNAÇ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Uğur ÖZGÖKER - İstanbul Arel Üniversitesi
Serkan DİLEK - Kastamonu Üniversitesi
Halim KAZAN - İstanbul Üniversitesi
Himmet KARADAL - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Hasret ÇOMAK - İstanbul Kent Üniversitesi
Abdullah OĞRAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Faruk KALAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fahri ERENEL - İstanbul İstinye Üniversitesi
Deniz TANSİ - İstanbul Yeditepe Üniversitesi
Mehmet Emin ERENDOR - Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi
Adalet MURADOV - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Ahmet YILDIRIM - Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
Fadıl HOCA - Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Kemal ŞENOCAK - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Mustafa TÜMER - Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi
Serghei ZAHARIA - Moldova Komrat Devlet Üniversitesi
Yusuf TEKİN - Hacı Bayram veli Üniversitesi
Abdullah EREN - Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
Feridun YILMAZ - Uludağ Üniversitesi
Jens Normann JØRGENSEN - University of Copenhagen
Michael BASIL - University of Lethbridge
Nejat DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Mehmet Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Derda KÜÇÜKALP - Uludağ Üniversitesi
Philip J. KITCHEN - Brock University
Orçun İMGA - Polis Akademisi
Mehmet Zahid SOBACI - Uludağ Üniversitesi
Michael J. BAKER - University of Strathclyde
Ayşe Seymen ÇAKAR - Anadolu Üniversitesi
Metin ERDEM - Uludağ Üniversitesi
Tyler COWEN - George Mason University
Barış ÖZDAL - Uludağ Üniversitesi
Semra GÜNAY AKTAŞ - Anadolu Üniversitesi
Şebnem TOSUNOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Sezgin KAYA - Uludağ Üniversitesi
M. Necdet TİMUR - Anadolu Üniversitesi
Mehmet Emin ALTUNDEMİR - Sakarya Üniversitesi
Cem IŞIK - Anadolu Üniversitesi
Memet ZENCİRKIRAN - Uludağ Üniversitesi
Murat ERCAN - Anadolu Üniversitesi
Oktay Emir - Anadolu Üniversitesi
Tony ROYLE - National University of Ireland
T. Volkan YÜZER - Anadolu Üniversitesi
Richard James HOLDEN - Leeds Metropolitan University
Adem ANBAR - Uludağ Üniversitesi
Theo NICHOLS - Cardiff University
Nevin GÖKSAL - Polis Akademisi

DİZİNLER / INDEXES

Google Scholar

Bielefeld Academic Search Engine (BASE)

Paperity

EuroPub Academic and Scientific Journals

Asos indeks

International Institute of Organized Research (I2OR)

Root Indexing

ResearchBib Academic Resources Index

Road Directory of Open Access Scholarly Resources

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)

Index Copernicus

Cite Factor

Directory of Research Journals Indexing

İÇİNDEKİLER / CONTENT

MAKALELER / ARTICLES

- Avrupa Siyasi Haritasının Yeniden Çizilmesinde Viyana Kongresi'nin Yeri ve Şark Meselesi**
The Congress of Vienna and the Eastern Question in the Redrawing of the Political Map of Europe
Ayşegül GÜLER 1-14
- Terör Örgütlerinin Kitle İmha Silahlarına Erişim ve Kullanma Riski Üzerine Bir Değerlendirme**
An Assessment on the Risk of Terrorist Organizations' Access to and Use of Weapons of Mass Destruction
Hasibe BELER..... 15-40
- Cumhuriyet Döneminin Sektörel Stratejiler Çerçevesinde Ekonomik Görünümü**
Economic Outlook of The Republican Period within The Framework of Sectoral Strategies
Dilek ŞAHİN YOMRALIOĞLU41-62
- Türk Devletler Teşkilatı Bünyesinde Yürütülen Türk Dünyasının Entegrasyon Sürecinin Ernest B. Haas'ın Spill-over Yaklaşımı Bağlamında Değerlendirilmesi**
Evaluation of the Integration Process of the Turkic World Carried out within the Organization of Turkic States in the Context of Ernst B. Haas' Spill-over Approach
Muhammet GÖK.....63-78
- İttifaktan İzolasyona: Bağdat Paktı ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yalnızlığı**
From Alliance to Isolation: The Baghdad Pact and Türkiye's Solitude in The Middle East
Fatih TEKİN79-92

Türk ve Rus Modernleşmesi: Batı'dan Farklılaşan Süreçler ve Sonuçlar

Turkish and Russian Modernization: Divergent Processes and Outcomes from the West

Büşra ÇELİKÖZ93-108

A Political-Economic Perspective on The Impact of Energy Resources on the International System

Enerji Kaynaklarının Uluslararası Sistem Üzerindeki Etkisine Politik-Ekonomik Bir Bakış

Halil KARATAŞ.....109-128

Uluslararası İlişkiler Karmaşasında Koridorlar Savaşı

In the Chaos of International Relations: The War of the Corridors

Mustafa ÖZALP.....129-154

Declining Regionalization in the Absence of U.S. Dominance

ABD Hakimiyeti Eksikliğinde Bölgeselciliğin Gerilemesi

Ertuğrul GÖKÇEKUYU155-174

The Use of Artificial Intelligence in Air Traffic Control: A Theoretical Review

Hava Trafik Kontrolünde Yapay Zeka Kullanımı: Teorik Bir İnceleme

Bülent YILDIZ; Çiğdem ÇULHA175-194

İsrail ve Filistin Çatışmalarında Soykırım İddiaları Üzerine Tarihsel Bir İnceleme

A Historical Review of Genocide Claims in the Israeli-Palestinian Conflict

Seda ERMİŞ; Emine ERDEN KAYA195-220

Sağlık Kurumlarında Kamu Hizmeti Motivasyonu Algısı; Karaman İlinde Bir Araştırma

Perception of Public Service Motivation in Health Institutions; A Research in Karaman Province

Hasibe CEYHAN221-240

Stratejik Ortaklık: Türkiye-Katar İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Bölgesel Etkileri

Strategic Partnership: The Historical Development And Regional Implications of Türkiye-Qatar Relations

Aziz ARMUTLU241-272

Sustainable Leadership on a Global Scale: A Bibliographic Analysis and the Evolution of Key Concepts

Küresel Düzeyde Sürdürülebilir Liderlik: Bibliyografik Bir Analiz ve Temel Kavramların Evrimi

Artür Yetvart MUMCU273-290

Sağlık Sektörü Faktör Yoğunluk Katsayılarının Hesaplaması: Türkiye İçin Bir Analiz (2000-2014)

Calculation of Factor Intensity Coefficients in the Health Sector: An Analysis for Turkey (2000-2014)

Kübra YAZICI291-304

Teknoloji Kabulünün, Kişisel ve Sosyal Faktörlerin Dijital Müzik Platformlarını Satın Alma Niyetine Etkisi

The Impact of Technology Acceptance, Personal and Social Factors on Purchase Intention of Digital Music Platforms

Volkan TEK; Remzi Reha DURUCASU305-330

Ermeni Sorununun Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri

The Effects of The Armenian Problem on Turkish And European Union Relations

Oğuz Taner HACİFAZLIOĞLU331-350

Avrupa Siyasi Haritasının Yeniden Çizilmesinde Viyana Kongresi'nin Yeri ve Şark Meselesi
The Congress of Vienna and the Eastern Question in the Redrawing of the Political Map of Europe

*Ayşegül GÜLER**

Başvuru Tarihi: 23.05.2024

Kabul Tarihi: 29.09.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Fransız İhtilali Avrupa'nın siyasi yapısını hızla etkileyerek Avrupa monarşilerinin varlığını tehdit etmeye başlamıştır. Ancak Fransa kısa sürede ihtilal ilkelerinden geri ödünler vererek monarşiye evrilirken, ihtilal fikirleri Avrupa'yı sarsmaya başlamıştır. Napolyon'un Fransa'da iktidarını sağlamlaştırmak için başlattığı savaşlar rakipleri olan monarşilerin aralarındaki sorunları dondurup ittifak oluşturmalarına neden olmuştur. Napolyon Rusya'da mağlup edildikten sonra Avrupa'daki gelişmelerde Rusya Napolyon'u mağlup eden sıfatıyla etkin rol oynamaya ve Osmanlı topraklarındaki emellerini "Şark Meselesi" terimiyle her fırsatta ifade etmeye başlamıştır. Avusturya Başbakanı Metternich önderliğinde 1815'te toplanan Viyana Kongresi'nde Avrupa'da monarşilere karşı ortaya çıkacak eylemleri birlikte önlemeyi ve sınırların korunması kararlaştırılmıştır. Gerçekten de Avrupa'da ortaya çıkan 1830 ve 1848 ihtilalleri Avrupa'nın jandarmalığını üstlenen Çarlık kuvvetlerince şiddetle bastırılmıştır. Buna karşın Osmanlı vatandaşı Ortodoks ve Slavların devletten ayrılma teşebbüsleri siyasi, ekonomik ve askeri olarak Avrupalı güçlerce desteklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin propagandaları etkisizleştirmek ve dağılmayı önlemek için hayata geçirdiği Tanzimat ve Islahat Fermanları yanında Osmanlılık ideolojisini hâkim kılmaya teşebbüsleri beklenen etkiyi göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Viyana Kongresi, Avrupa, Şark Meselesi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karaman/ Türkiye, aysegulguler@kmu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5014-4825

Abstract

The French Revolution rapidly affected the political structure of Europe and began to threaten the existence of European monarchies. However, as France evolved into a monarchy by making concessions from the revolutionary principles in a short time, revolutionary ideas began to shake Europe. The wars launched by Napoleon to consolidate his power in France caused the monarchies to freeze their differences and form alliances. After Napoleon was defeated in Russia, Russia started to play an active role in the developments in Europe as the defeater of Napoleon and started to express its ambitions in the Ottoman lands with the term “Eastern Question” at every opportunity. At the Congress of Vienna, convened in 1815 under the leadership of Austrian Prime Minister Metternich, it was agreed to jointly prevent actions against the monarchies in Europe and to protect borders. On the other hand, the attempts of Orthodox and Slavic Ottoman citizens to secede from the state were supported politically, economically and militarily by European powers.

Keywords: Congress of Vienna, Europe, the Eastern Question.

Giriş

Avrupa krallıkları 11. yüzyılda kendi aralarında kıyasıya üstünlük mücadelesi sürdürmelerine karşın, papanın çağrısıyla Türklerin Anadolu ve Filistin’de varlığını sonlandırmak için düzenlenen Haçlı seferlerine birlikte katılıyorlardı. Hatta Müslümanlara karşı kazanacakları zaferin kendilerinin Avrupa’daki liderliğini pekiştirmesini umuyorlardı. Hristiyanlarca kutsal sayılan yerleri Müslümanlardan kurtarmak adına 1096-1099 tarihleri arasında düzenlenen I. Haçlı seferine hazırlıksız yakalanan Anadolu Selçuklu Devleti mağlup olunca Haçlılar Urfa, Antakya kontlukları ve Kudüs Krallıklarını kurmuştur. Bu dönemde haçlı kuvvetlerinin geçtiği güzergâh üzerindeki 50.000 ila 100.000 arasında Müslüman katledilmiştir. I. Haçlı seferinin kazanımlarını korumak için gerçekleştirilen II. ve III. Haçlı seferleri kralların katılmasına rağmen hedefine ulaşamamıştır. Çünkü Haçlı askerleri, kurtarmaya geldiklerini söyledikleri Hristiyanlarca baskına uğramış ve canlarını Müslümanlara sığınarak kurtarmışlardır. Bunlardan bazıları Müslümanlığı seçerek Torosların değişik bölümlerine yerleşmişlerdir. Devam eden süreçte IV. Haçlı seferi ise kendilerini davet eden Bizans’ın yağmalanmasına ve İstanbul’da yarım asır Bizans idaresini kesintiye uğratacak Latin Krallığının (1204-1261) kurulmasına şahitlik etmiştir.

Haçlı seferleri Avrupa’da bazı değişiklikler meydana getirmiştir. Haçlı seferleriyle Avrupa, toprak kazanamadıysa da İslam dünyasından Avrupa’ya taşıdığı ilmi eserler, pusula, matbaa, kâğıt gibi

yeniliklerle toplumsal hayatta ilerlemenin önü açılabilmiştir. Haçlı seferlerinin önemli sonuçlarından sayılabilecek gelişme derebeylerle ilgilidir. Çünkü Haçlı seferlerine servetlerini ve şöhretlerini artırmak amacıyla katılan derebeylerin büyük bölümünün hayatlarını kaybetmesi, dönebilenlerin de askerlerini ve servetlerini yitirmeleri Avrupa'da derebeylik sisteminin yıkılarak yerine hızla güçlü krallıkların kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında haçlı zihniyeti kutsal ittifaklar şeklinde canlılığını sürekli diri tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin II. Viyana kuşatmasında (1683) başarısız olması Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı moral motivasyonu artırmıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren Rusya, Osmanlı Devleti'nin geleceğini tartışmaya açmıştır. Rusya Ortodoksluk ve Slavlık propagandalarıyla Osmanlı vatandaşı azınlıkların bağımsızlık taleplerini eyleme dökmeleri için gerekli şartları oluşturmuştur. Rusya ayrıca İngiltere ve Fransa çıkarlarını tehdit etme gücü bulunmayan ve hammadde ihtiyacını karşıladığı, sanayi ürünlerini çok rahat pazarladığı Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunuyor gibi gözükmiştir. 1815 Viyana Kongresi'nde Çarlık Rusya, birinci aşamada Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa ve Balkan topraklarının, akabinde ise tüm topraklarının Avrupa krallıkları tarafından paylaşılması anlamında "Şark Meselesi" terimini diplomasının temel konularından biri haline getirmiştir.

Bu konuda "Şark Meselesi Şark'ta değil, garptadır" (Hayrettin Bey, ty, s.59) diyen Hayrettin Bey aslında Osmanlı Devleti'nin mücadele halindeki doğudaki komşularının Osmanlıyı parçalamak gibi bir hedeflerinin olmadığını ifade etmiş, tehlikenin batıdan geleceğine dikkat çekmiştir.

1. Fransız İhtilali'nin Viyana Kongresi'ne Kadar Avrupa'nın Siyasi Yapısına Etkisi

İngiltere ve Fransa'nın kara Avrupa'sında yaptıkları üstünlük mücadelesinde tarafların büyük kayıplarına rağmen netice alınamamıştır. İngiltere'nin bozulan mali yapısını düzeltmek amacıyla ihdas ettiği yeni vergileri sömürgelerde de uygulamaya koyması Amerika'daki sömürgelerince reddedilmiştir. İngiltere'nin sömürgelerinde güç kullanarak vergileri hayata geçirme hamlesi ABD bağımsızlık savaşına yol açmıştır. Bu gelişmeyi İngiltere'ye zarar verme fırsatı olarak gören Fransa, bağımsızlık mücadelesine ekonomik destek yanında asker göndererek de destek olmuştur. Ancak Amerika'ya asker olarak giden Fransızlar ABD'de yayımlanan Bağımsızlık Bildirisinde yer alan hakların kendi ülkelerinde de hayata geçirilmesini istemeye başlamışlardır. Bağımsızlık savaşına verilen askeri destek Fransa ekonomisini iyice çıkmaza sürükleyince yeni vergilerin hayata geçirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Kral uzun zamandır toplanmayan Genel Meclis'i toplantıya çağırmıştır. Bu gelişmeyi fırsata dönüştüren, siyasi haklardan yeteri kadar yararlanamayan burjuva sınıfının, oylamaların sınıf esası yerine nüfus oranına göre yapılması isteği reddedilmiştir. Bunun üzerine halk temsilcileri ve burjuva temsilcileri parlamentonun sol bölümünde toplanarak direniş başlatmıştır. Kral taraftarlarının, salonun solunda toplanıp binayı terk etmeyenleri solcu olarak

tanımlamaları siyasi literatüre solcu terimini kazandırırken kral kontrolü kaybetmiştir. Netice olarak 29 Ağustos 1789'da ihtilalin temelini oluşturan "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" yayımlanmıştır (Yurdusev, ty). Aslında burjuva sınıfının halk desteği sağlayarak gerçekleştirdiği ihtilal sıradan vatandaşlara bir yenilik getirmezken, onun etkisi Avrupa siyasi yapısında görülecekti. Çok geçmeden Fransız İhtilali, Avrupa'daki siyasi yapıyı temelden etkilemeye başlamıştı. Demokrasi vaatleriyle gerçekleştirilen ihtilal kısa sürede burjuvanın kontrolüne girerek monarşiye evrilmiştir. Diğer bir ifadeyle Fransız halkının efendisi değişmiştir. Avrupa'daki krallıklar ihtilal fikirlerinin kendi ülkelerinde hayata geçirilmesini önlemek için Fransa'ya karşı ittifaklar oluşturmaya başlamışlardır.

Yönetimi ele geçiren Napolyon'un iktidarını güçlendirmek, içerdeki tartışmaları önleyip dikkatleri dış politikaya kaydırmak amacıyla başlattığı 1798 Mısır'ı işgal girişiminde başarısız olması politik değişikliğe neden olmuş ve Fransa üstünlük mücadelesinde yeniden kara Avrupa'sına yönelmiştir. Osmanlı Devleti Rusya ve İngiltere'yle mücadele halindeyken Napolyon Rusları büyük bir mağlubiyete uğratmıştır. Topraklarını Osmanlı Devleti aleyhinde genişletmek isteyen Rus Çarı Aleksandr ile Napolyon arasında Temmuz 1807'de Tilsit Antlaşması imzalanmıştır. Rusya'nın İngiltere'yle iş birliğini engellemek isteyen Napolyon Tilsit görüşmelerde Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki boğazlar dışındaki isteklerini desteklemeyi taahhüt ederek (Saray, 1998, s.110) Çarın isteğine rıza gösteriyor gibi gözükmiştir. Ancak bir yıl sonra yapılan Erfurt (1808) görüşmelerinde Rusların Osmanlı topraklarıyla ilgili isteklerine karşı çıkmıştır. Ekim 1808'de Fransa-Rusya arasında yapılan Erfurt Antlaşması ile Eflak-Boğdan ve Finlandiya Rusya'nın yayılma bölgesi olarak kabul edilmiştir. Rusya bu gelişmelerden sonra Fransız dostluğunun kendilerine bir şey sağlamayacağını düşünmeye başlamıştır (Ateş, 2009, s.142). Böylece Fransa-Rusya arasında Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik girişimler, İngiltere'nin sömürge yollarında stratejik konumdaki zayıf bir devletin bulunmasının faydalı olacağı fikrini gündeme getirmiştir. Bu fikrin İngiliz siyasetince desteklenmesi Osmanlı-İngiltere yakınlaşmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan Rus Çarı I. Aleksandr 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Hristiyanların korunması ve Osmanlı hakimiyetinden kurtarılması görevinin Rusya'ya verdiği inanıyordu (Armaoğlu, 1997, s.100). Bu nedenle de Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlere askeri, siyasi ve ekonomik destek sağlamıştır.

1811 yılına gelindiğinde ise Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden yana siyaset takip etmesi ve Rusya'ya karşı yapılacak saldırıda Osmanlı Devleti'yle ittifak arayışlarına yönelmesi Rusları kızdırmış ve giderek gerginleşen Fransız-Rusya ilişkileri 1812 Haziran'ında Napolyon'un ordularıyla Rusya'ya girmesine neden olmuştur. Napolyon'un savaş stratejisinin başarılı olmasının yegâne yolu Rusya'da sosyal bir devrim gerçekleştirmesiydi. Zira ülkesinden yüzlerce kilometre uzakta olan Napolyon'un

devrim gerçekleştirilmeden Moskova'yı elinde tutması mümkün değildi. Ancak bu saldırı Rusların bütün sosyal sınıflarının milliyetçilik kavramı etrafında Fransa'ya karşı birleşmesine neden olmuştur. Napolyon bu harekâtında Rus ordusunun tamamını imha edememiştir. Geri çekilmek zorunda kalan Fransız askerleri Rus milislerinin saldırısı, açlık ve soğuk yüzünden bozguna uğramıştır (Vernadsky, 2019, s.252). Çekilen Napolyon kuvvetlerini takip eden Rus Çarlığı orduları ve müttefiklerin 1814'de Paris'e girerek Napolyon'u mağlup etmesi, Hristiyanlık dünyasında barışı sağlama misyonu olarak değerlendirilmiştir (Kohn, 1991, s.117). Yine de mücadeleyi devam ettiren Napolyon kuvvetleri İngiliz ve Prusyalılar tarafından 1815'de Waterloo'da bozguna uğratılmıştır (Vernadsky, 2019, s.253). Netice olarak Avrupa'da Napolyon Savaşları bittiğinde Rusya, Avrupa'nın en geniş topraklı devleti ve Avrupa'da en büyük silahlı güce sahipti (Kohn, 1991, s.99). Büyük devletler sınıfına giren Rusya (Bolsover, 1966, s.265) Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca Paris'in Rus kuvvetlerince işgal edilmesi sonrasında Çar, Fransızlarla yapılan Barış Konferansına başkanlık ederek (Kohn, 1991, s.17) siyasi kariyerini onaylatmıştır.

2. Viyana Kongresi Ve Avrupa'nın Siyasi Haritasının Şekillendirilmesi

Napolyon'un yenilmesinden sonra, Fransız İhtilali fikirlerinin Fransa dışında yayılmasını engellemek ve Napolyon'un faaliyetleri sonucunda değişen Avrupa haritasını yeniden şekillendirmek için Fransa ve Osmanlı Devleti dışındaki Avrupa'nın dört büyükleri olan Rusya, Prusya, Avusturya ve İngiltere Viyana görüşmelerinde bir araya gelmiştir (Ateş, 2009, ss.154-155). Aslında Avusturya Başbakanı Metternich, Viyana Kongresi'ne Osmanlı Devleti'ni de davet etmiştir. Osmanlı Devleti ise toprak bütünlüğünün Avrupa devletleri tarafından garanti altına alınmasını bağımsızlığına zarar vereceği ve Avrupa'nın koruması altına girme olarak yorumlamanın dışında (Armaoğlu, 2020, s.27) kongrede, Balkanlardaki Hristiyan vatandaşlarıyla ilgili taleplerin gündeme geleceği ve ödün vermek zorunda kalacağını düşünerek kongreye katılmamıştır. Gerçekten de Viyana Kongresi'nde Ruslar Osmanlı'nın tahmin ettiği gibi katılımcıların dikkatini Osmanlı yönetiminde yaşayan Hristiyanların durumuna çekmeye çalışmış ve Osmanlı Devleti'nden "Şark Meselesi" olarak söz etmeye başlamıştır.

Aslında Rusların bu yöndeki çabaları yeni değildir. Çünkü geçmişte yaşanan bazı olaylar Rusların adım adım Ortodoksluk üzerinden ileri sürdüğü emperyal hedeflerinin gerekçelerinin altyapısını oluşturmuştur. İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra İtalya'ya giden Bizans soyundan Sofya (Zoya) ile Çar'ın evlenmesinden itibaren Ruslar kendilerini Bizans'ın varisi olarak görmeye başlamışlar, Moskova'yı III. Roma olarak adlandırmışlardır. Ayrıca kiliselerin kubbelerine ters çevrilmiş hilalin üzerine haç yerleştirilerek eski haçlı geleneği yeniden canlandırılmıştır (Hayrettin Bey, ty, s.59).

Çalışmalarını komisyonlar halinde yürüten uluslararası ilk kongre olması açısından ayrı bir öneme sahip 1815 Viyana Kongresi'nde, (Ateş, 2009, ss.154-157) Rusya ve müttefikleri Avrupa'yı şekillendirmiştir. Avrupa'nın siyasi haritasının çizilmesinde Rusya aktif olarak rol oynamıştır (Ortaylı, 2020, s.194). Avusturya ve İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasını teklif etmişlerse de Rusya bu teklife itiraz etmiştir.

Avusturya Başbakanı Metternich sistemi olarak da anılan ve Avrupa'da statükoyu silah gücüyle ayakta tutmayı amaçlayan Viyana Kongresi kararları İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından imzalanan Viyana Sözleşmesi ile oluşturulmuştur. Sözleşme imparatorluklar içinde ortaya çıkabilecek ayrılıkçı hareketleri desteklememeyi ve devlet sınırlarının değiştirilmemesini öngörüyordu (Ateş, 2009, s.155). Waterloo bozgunundan sonra Elbe adasına sürgüne gönderilen Napolyon ise adasından kaçarak Mart 1815'de tahtına geçmiş ve mücadeleye girişmişti (Armaoğlu, 1997, s.76). Çar Aleksandr, ilahi gücün kendisine Avrupa'yı "Napolyon adındaki zorbadan kurtarma görevini" verdiği inanıyordu. Diğer taraftan zorba olarak nitelendirdiği Napolyon'un yerini almak istiyordu (Ateş, 2009, s.205). Eylül 1815'de Viyana'da bir araya gelen Rusya, Prusya, Avusturya temsilcileri Fransız İhtilalinin getirdiği fikirlerden etkilenmemek için Rus Çarı I. Aleksandr'ın önerisiyle batı devlet sistemi içinde örgütlenmenin ilk adımı olarak kabul edilen "Kutsal İttifak" kurmuştur. İttifaka kutsal sıfatının verilmesinin nedeni, imzacı devletlerde yönetme yetkisinin ilahi güçten alındığının vurgulanmak istenmesiydi.

Fransız İhtilaline tepki olarak ortaya çıkan bu kutsal ittifakta sınırların birlikte korunması kararlaştırılmış, üç hükümdar barış yolundan ayrılmayacaklarına söz vermiş ve mevcut idarelerin devamı konusunda birbirlerine yardım etmeyi kararlaştırmıştır. Hükümdarlar Fransa'nın emellerine ulaşmasını engellemek amacıyla toplanmışlardı. Kasım 1815'de Rusya'nın Avrupa'da uzunca bir süre hakimiyetini sürdürme amacına hizmet eden (Kurat, 2014, s.329) "dörtlü ittifak" anlaşmasına Fransa Kralı ve Papa dışındaki Hristiyan hükümdarlar dahil olmuştur (Ateş, 2009, ss.205-206). Aslında bu anlaşma siyasi olmaktan ziyade dini bir içeriğe sahipti. İmzacılar kendilerini aynı Hristiyan ulusunun mensupları olarak düşünmüştür. Kutsal ittifakta yer alan devletlerden Rusya Ortodoks, Avusturya Katolik ve Prusya Protestan mezheplerinin temsilcileri olarak yer alıyordu ve kendilerine bağlı milletlere de koruyacaklarına söz vermişlerdi. Bazıları bu belgeyi hükümdarların iyi niyetinin bir göstergesi olarak kabul ederken birçok diplomat Rusya'nın yeni emperyalist dizaynlarının bir maskesi olarak yorumlamıştır (Vernadsky, 2019, ss.254-255). Rusya, Viyana kararları ve Kutsal İttifak anlaşmalarıyla kendisine Hristiyan dünyasından gelebilecek tehlikelerin önüne set çekerek Osmanlı Devleti'ne karşı bütün gücünü harekete geçirme imkânı elde etmiştir.

Kendini haçlı güçlerinin temsilcisi olarak ilan etmesinin temel nedeni de, emperyal amaçlarını dini gerekçelerle haklılaştırmaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır.

Bu noktada Rusya'nın rolü önemlidir. Çünkü Rusya 1736, 1768, 1787 savaşlarından önce Hristiyanları sürekli ayaklanmaya teşvik ederek Osmanlı kuvvetlerine karşı üstünlük sağlamayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflaması Rusya'nın ihtiraslarını körüklemiş ve her fırsatta Osmanlı topraklarına yönelik hedeflerini açıklar hale gelmiştir. Rusya'nın kendi emperyalist hedeflerine ulaşmak amacıyla Hristiyan halkın dini inançları istismar edilmiştir (Saray, 1998, s.112). Çok geçmeden Ruslar, "Kutsal İttifak'ın" ruhuna aykırı düşen hareketlere girişmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı Rumların isyanına yardım etmiştir (Kurat, 2014, s.329). Hedef aldığı kitleye göre Ortodoksluk veya Slavcılık propagandasına yönelen Ruslar Avrupa'da oluşturulan mukaddes ittifakı da arkasına alarak Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan politikasını yoğunlaştırmıştır.

Viyana Kongresi'nde Varşova Büyük Dukalığı dikkat çekmektedir. Çünkü bölge Rusya, Avusturya ve Prusya arasında paylaşılmıştı. Ancak Polonya 1815'de gerçekte bağımsız devlet olmamasına ve sınırlı bir özerklik öngörülmesine rağmen bağımsız bir devletmiş gibi hareket etmeye başlamıştır. Polonyalılar 1825'de Rus Çarı Aleksandr'ın ölümü üzerine isyan ettiyse de I. Nikola bu ayaklanmayı şiddetle bastırmıştır. Ruslar birçok Polonyalıyı idam ederken birçok Polonyalı da Sibirya'ya sürgün edilmiştir (Armaoğlu, 1997, ss.123-124). Diğer yandan Avrupa'da 1820'de ortaya çıkan ihtilaller ABD'yi rahatsız etmiş, ABD'nin "Monroe doktrini" olarak adlandırılan deklarasyonu yayınlamasına neden olmuştur. Rusya'nın denetimi altında bulunan Alaska'dan Pasifik'e doğru sarkmasından endişe duyan ABD Başkanı Monroe Aralık 1823'te kongreye gönderdiği mesajla Avrupa'yla ilişkilerin ticari seviyede yürütülmesini öngören ABD dış politikasının esaslarını oluşturan "Monroe doktrini" deklarasyonunu yayınlamıştır. Bu strateji I. Dünya Savaşı'na kadar uygulanmıştır (Ateş, 2009, ss.209-212). Avrupa'da Fransız İhtilali'nin artçı şokları olarak ortaya çıkan 1830 ihtilalinden sonra 1815'te kurulan Avrupa statüsü değişerek yeni güçler dengesi oluşmaya başlamıştır (Uçarol, 2006, s.132). Rusya Avrupa'da Viyana Kongresi'yle oluşturulan statükonun korunmasının baş aktörü olmak istemiş ve özellikle Polonya ve Macar sığınmacılar Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında yeni sürtüşmelere neden olmuştur.

Macarlar Hristiyan olmakla birlikte Türklere etnik bakımdan akraba olmaları nedeniyle Osmanlı Devleti, Macarların 1848 bağımsızlık hareketine yakın ilgi göstermiştir. Macarların 1848 Macar bağımsızlık hareketi 1849 Ağustos'unda Temeşvar yenilgisi sonucu Rus kuvvetlerince kanlı bir şekilde bastırılmasıyla başarı umudu kalmayan Macar siyasetçilerinin önemli bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Ruslar 1830 ve 1848 ihtilallerinde güç kullanarak ihtilal taraftarlarını sindirmekle kalmamış, Osmanlıya sığınan mültecilerin teslim edilmesini talep ederek yeni bir

saldırının gerekçesini oluşturmayı amaçlamıştır. Macarlar ve Polonyalı milliyetçilerin bağımsızlık istekleri Osmanlı çıkarlarına uymamasına rağmen Osmanlı Devleti Ruslarından kaçarak sığınan mültecilerin Rusya ve Avusturya'ya teslim edilmesini kabul etmemiştir. Osmanlı Devleti yaptığı açıklamada mültecilerin iade edilmemesini tamamen insancıl duygulara dayandırmıştır. Ancak İngiltere, Avusturya ve Rusya Osmanlı Devleti'ni zorlamak için İstanbul'daki elçilerini geri çekmişlerdir. Rusya'nın ultimatoma boyun eğmeyen Osmanlı Devleti ara bir çözüm bularak mültecilere Müslüman olmayı teklif etmiş, mültecilerin birçoğu Müslüman olup Osmanlı ordusunda görev almıştır. Bu durum Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmıştır. Macarlardan Müslüman olarak Osmanlı Devleti'nde kalanlar Kütahya'ya yerleştirilmiş ve böylece Avusturya'yla sorun çözülmüştür (Armaoğlu, 2020, s.173). Bu insancıl davranış Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı kamuoyu ve yöneticilerin aralarındaki yaklaşım farkını açıkça ortaya koymuştur. Mültecilerin teslim edilmemesi İngiliz, Fransız hatta Amerika kamuoyunda büyük bir sempati uyandırmış ve Osmanlı lehine gösteriler yapılmıştır. Gösteri yapan İngiliz gençler, Londra'da Osmanlı elçisi Muzuros Paşa'ya rastlayınca onun arabasının atlarını sökerek elçiliğe kadar kendileri çekmiştir (Armaoğlu, 2020, ss.173-174). Ortaya çıkan gelişmeler hak taleplerinin askeri tedbirlerle önlenemeyeceğini göstermiş mutlakiyetler yumuşamak zorunda kalmıştır. Böylece Avrupa'da güçler dengesinde önemli değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır (Uçarol, 2006, s.138).

Diğer taraftan Almanya'nın giderek güçlenmesi Fransa'nın yanı sıra İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiştir. Almanya'nın hayat sahasını Rusya'nın denetimi altındaki topraklara genişletme ihtimalinin bulunması Rusya'nın fazlasıyla rahatsız olmasına neden olmuştur. İngiltere ise, Rusya'nın güneye inmesini engellemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü savunmaktaydı. Ancak Almanya'nın Rusya'dan daha ciddi bir tehlike oluşturmaya başlaması üzerine İngiltere, Osmanlı politikasını değiştirmiş ve Rusya'yı yanına çekebilmek için Osmanlı toprakları üzerindeki isteklerinde ödün vermeye başlamıştır (Ateş, 2009, ss.243-244). İngiltere bu doğrultuda 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Osmanlıya Ruslara karşı yardım vaadinde bulunarak Kıbrıs'a yerleşmiş ve paylaşımaya katılırken sömürgelerine giden Hindistan yolunu da güvenlik altına almıştır.

3. Şark Meselesi

Şark Meselesini Müslüman Türklerle Hristiyan Avrupa arasındaki ilişkileri Malazgirt Savaşı'na kadar götürmek mümkündür. Anadolu'ya yoğun olarak yerleşilmesi ve denetimin sağlanmasıyla (Djuvara ve Şekip, 1979, s.19) haçla-hilalin mücadelesi haçlı seferleriyle savaşa evrilmiştir. Hristiyan dünyasının temsilcisi olan İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ile İslam dünyasının temsilcisi olan Osmanlı Devleti arasında 19. yüzyılda yoğunlaşan ilişkilerin tamamı "Şark Meselesi" olarak ifade edilir. Bu anlamda "Şark Meselesi" Osmanlı hakimiyeti altındaki Hristiyan toplulukların

bağımsızlıklarının kazandırılması, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve topraklarının paylaşılması anlamına gelmektedir. Zira Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başlarında dünya üzerindeki konumu ve topraklarının büyüklüğünden kaynaklanan dünya politikalarına yön veren devletlerden biri sayılmasa bile dünyanın en güçlü devletlerinden biriydi (Ateş, 2009, ss.283-284). Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırma amacını ifade eden “Şark Meselesi” terimi Avrupalıların Osmanlıyla ittifaklar halinde veya tek tek mücadeleleri yanında kendi aralarında da çatışmalara neden olmuştur (Uçarol, 2006, ss.49-50). Ancak Osmanlı idaresi hakimiyeti altında milyonlarca Hristiyan yaşamasına, Fransa ve İspanya'nın Müslümanlara yaptığı gibi Hristiyanları göçe zorlamaya veya onları yok etmeye gücü yettiği halde böyle bir yola gitmemiştir (Djuvara ve Şekip, 1979, s.27). Aksine gayrimüslimlere geniş özgürlük alanı sağlayarak inançlarını yaşamaları ve benlilerini koruyup geliştirmeleri için güvenli bir ortam oluşturulmuştur.

Rusya ise 1736, 1768, 1787 savaşlarından önce Hristiyanları sürekli ayaklanmaya teşvik ederek Osmanlı kuvvetlerine karşı üstünlük sağlamayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflaması Rusya'nın ihtiraslarını körüklemiş ve her fırsatta Osmanlı topraklarına yönelik hedeflerini açıklar hale getirmiştir. Üstün askeri gücüne rağmen Osmanlı ile mücadele edemeyeceğini gören Rusya kendi emperyalist hedeflerine ulaşmak amacıyla Hristiyan halkın dini inançlarını istismar etmiştir (Saray, 1998, s.112). Avrupa açısından Şark Meselesinin evrelerini ifade etmek gerekirse birinci evre diyebileceğimiz 1071'den 1683'e kadar güç ve inisiyatifin Osmanlı'da olduğu ve tek başına rakipleriyle mücadele etme kudretine sahip olduğu dönemdir. İkinci evre 1683 Viyana seferi sonunda Avrupa'da Türklerin yenilebileceği kanaatinin oluşmasına karşın Osmanlının münferit birkaç başarı dışında sürekli toprak kaybederek doğuya çekildiği dönemdir. 1683'ten-13 Eylül 1921'de işgalcilerin ilerlemesine nokta konulan Sakarya Zaferine kadar geçen dönemde ise güç ve teknik üstünlük Hristiyan Avrupa'nın eline geçmiştir. Avrupa Osmanlının doğuya itilme stratejisini öncelikle Balkanlarda uygulamaya koymuştur. 1699 Karlofça, 1716 Pasarofça, 1774 Küçük Kaynarca, 1838 Balta Limanı, 1878 Berlin Antlaşması, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı Osmanlıyı Balkanlardan doğuya itmenin aşamaları olmuştur (Kodaman, 2014, s.245).

Yine Rusların desteğiyle kontrolden çıkan 1821 Mora ayaklanması Şark Meselesini Avrupa'nın gündemine taşıyan hareket olmuştur. Osmanlı Devleti ise Rusya'nın Balkanlarda isyanlar çıkartarak imparatorluğu parçalamasını engellemek için idari düzenlemelere yönelmiştir. 1839'da yayımlanan Tanzimat Fermanı'yla vatandaşlarını hukuki açıdan eşit hale getirmiştir. Vatandaşları arasında etnik ve dini ayırım gözetmediğini ifade eden Osmanlılık ideolojisini hâkim kılmaya çalışmıştır. Ancak Tanzimat Fermanı'yla getirilen haklar dış müdahaleyi engellemek yerine Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleler için gerekçe olarak kullanılmıştır.

Rus Çarlığı'nın 1815 Viyana Kongresi'nde Türklerin Avrupa'dan doğuya atılması anlamında Osmanlı Devleti'ni gündeme taşımasıyla "Şark Meselesi" terimi siyasi literatüre girmiştir. Ruslar 1815'ten itibaren Osmanlı Devleti'nden "Şark Meselesi" olarak söz etmeye başlamış ve bu deyim bundan sonraki dönemde Avrupa diplomasisinde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 1815 Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa diplomasisinin tartıştığı en önemli konulardan biri Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Hristiyanların durumuyla ilgili Rusya ve diğer Avrupa devletlerinin ilgilenmesini ifade eden "Şark Meselesi"ydi. Daha sonra gündeme gelen "Balkan politikası" kavramı ise doğu politikasının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır (Ateş, 2009, s.319).

1840'lara gelindiğinde İngiltere, Rusya, Fransa arasında "Şark Meselesi" nedeniyle büyük bir sürtüşmeye kapı aralanmıştır. 1848 İhtilali Rusya'yla Fransa'nın arasının açılmasına neden olurken, Fransız Kralı III. Napolyon'un dış politikadaki saldırgan tavırları Rusya-Fransa ilişkilerini iyice gerginleştirmiştir. III. Napolyon içerde kilisenin desteğini sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti'nden kutsal topraklarda yaşayan Katolikler için bir kısım ayrıcalıklar istemiştir. Osmanlı Sultanı Avrupa'daki güç dengesini dikkate alarak Fransa'nın desteğinin devamı amacıyla Kudüs'te Beytül Lahim kilisesindeki Katoliklerin haklarını genişletmiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların koruyuculuğu hakkını elde ettiklerini ileri süren Ruslar ise dengenin Katolikler lehine bozulduğunu ileri sürerek Ortodoks kilisesi haklarının geri verilmesini istemiştir. Böylece konu kısa sürede Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olmaktan çıkmıştır. Gerçekte ise Ortodokslardan alınıp Katoliklere verilen bir hak yoktur. Ortodokslar Rusya'nın liderliğinde, Katolikler Fransa'nın liderliğinde toplanınca konu Avrupa'nın mezhep mücadelesine dönüşüp tüm Avrupa meselesi olmuştur. Osmanlı Devleti iç hukukuna göre konuyu tatlıya bağladıysa da kabul görmemiştir. Zira konu kilisede kimin daha fazla yetkiye sahip olduğu değil Osmanlı topraklarından kimin daha fazla pay alacağı mücadelesiydi. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'yla istişaresinden sonra Rusya'nın talepleri reddedilmiştir. Ancak Rusya isteklerini askeri güç kullanarak kabul ettirmek için Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Eflak ve Boğdan Prenslüklerine saldırmıştır (Vernadsky, 2019, s.269).

Sonrasında Osmanlı kuvvetlerinin karşılık vermesiyle Kırım Savaşı (1853-1856) başlamıştır. Savaşta konu kutsal yerler olmadığı halde tarihte ilk defa Hristiyan bir devlete karşı İngiltere, Fransa ve Sardunya Krallığı Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak Rusya'ya karşı savaşmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa Kafkasların da dahil edilmesi talepleri kabul görmemiştir. Oysa Ruslara karşı Kafkaslarda açılacak bir cephe Rusya'nın Kafkaslar ve Türkistan'da elde ettiği kazanımları ortadan kaldırılabildi. Avrupa savaşa Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engellemek için dahil olduğunu ortaya koymakta bir mahsur görmemiştir. Savaş sonunda imzalanan Paris Antlaşması'yla (1856) Osmanlı

Devleti kâğıt üzerinde Avrupa devleti sayılıp toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa devletlerinin garantisi altına alınmıştır. Bu Rusya tarafında, Rusya'nın II. Katerina döneminden itibaren Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği genişleme faaliyetlerine set çekildiği düşünülmüştür. Osmanlı Devleti ise Paris Barış Görüşmelerinde Hristiyan vatandaşları için yeni taleplerin önüne geçmek için Islahat Fermanı'nı yayımlamıştır. Ancak cephede elde ettiği başarıyı masada koruyamayan Osmanlı Devleti'nin, Islahat Fermanı'nın uygulamasını takip gerekçesiyle iç işlerine karışılması hukukileştirilmiştir. Göreceli de olsa Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti eden ve Karadeniz'i donanmadan arındırmayı öngören Paris Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin Rus tehdidinden korunması amaçlanmışsa da aksine Rusya'nın Karadeniz'den gelecek tehditlere karşı korunması sağlanmıştır. Bu durumdan yararlanan Rusya, Türkistan'da rahat ilerleyebilmiştir. Paris Antlaşması, 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransa'nın yenilmesiyle hükmünü kaybetmiştir. Fransa-Prusya Savaşı devam ederken Rusya, Karadeniz'in silahtan arındırılması ve tarafsızlaştırılmasına uymayacağını ilan etmiştir. Çok geçmeden Osmanlı toprak bütünlüğünün garanti altına alındığı ifadesinin öneminin olmadığı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla teyit edilmiştir. Bismarck'ın Berlin Kongresi'nde Avrupa hukukundan yararlanmak üzere devletin hakkını savunmaya teşebbüs eden Osmanlı delegelerine "O hukuk size göre değil" diyerek susturmasıyla Avrupa hukukundan yararlanmanın ne anlama geldiği anlaşılmıştır (Beydilli, 2007).

Osmanlı Devleti dağılırken devletin sahip olduğu topraklar üzerinde büyük güçlerin çok şiddetli nüfuz mücadelesine girdikleri görülmüştür. Şark Meselesinin Balkanlarda Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve diğer Hristiyan unsurların bağımsızlıklarıyla neticeleneceği anlaşılınca büyük devletler Şark Meselesini Anadolu'ya kaydırmakta bir sakınca görmemiştir (Kodaman, 2014, s.246). I. Dünya Savaşı döneminde İtilaf devletleri kendi aralarında yaptıkları paylaşma planlarıyla neticeye vardıklarını düşünmüştür. Planların sahada uygulamaya koyulması amacıyla başlatılan Anadolu işgalleri Kuva-yi Milliye hareketiyle engellenmiştir.

Sonuç

Avrupa'da Müslümanlara karşı oluşan önyargılar onların kendilerini güçlü gördükleri dönemlerde intikam amaçlı eyleme dönüşmüşse de 19. yüzyıla kadar yaptıkları askeri seferlerden kalıcı bir sonuç elde edememişlerdir. Oluşturulan ittifakların düzenleyicisi olarak Papalık sürekli başat rol oynamıştır. Büyük ümitlerle yapılan Haçlı seferleri Hristiyanlığın dogmalarının sorgulanması ve papalığın prestijini kaybetmesine yol açmıştır. Haçlılar askerî açıdan başarısız olmakla birlikte İslam dünyasından öğrendikleriyle medeniyete kapı aralamışlardır. Baskıdan kurtulmak için Osmanlıyı davet eden Balkan halkları devlete vergi bağıyla bağlanmış, baskı ve sınırlamayla karşılaşmamıştır.

Öyle ki Balkanlarda baş gösteren ilk isyan olan 1804 Sırp isyanı da devletten ayrılma teşebbüsü olmayıp yeniçerilerin serkeşliklerine karşı bir direniş olmuştur.

Viyana Kongresi'nde özgüveni artan Çarlık sıcak denizlere inmenin en maliyetsiz yolu olarak kendi desteğiyle kurulacak devletlerden geçeceğini düşünmüş ve adım adım projelerini hayata geçirmeye başlamıştır. Rusya'nın nüfuz mücadelesi Balkanlarda Avusturya'yı rahatsız etmiş, İngiltere ve Fransa Rusların Akdeniz'e inmesini istememiştir. Avrupa devletleri nüfuz mücadele alanına dönen Osmanlı topraklarından kopmaları desteklemekle birlikte, bağımsızlık elde eden bölgelerde Rusya'nın etkin olmasına müsaade etmemişlerdir. Rusya, dağılmasına destek sağladığı Osmanlı topraklarında beklediği kazancı elde edememiştir.

Napolyon Savaşlarının sona erdiği 1815'den itibaren Rusya büyük devletler sınıfına girdiği halde, hakimiyet alanını genişletmek amacıyla yaptığı savaşlar ve oluşturduğu ittifaklara rağmen 1815'deki batı sınırlarıyla 1914'deki sınırları hemen hemen aynıydı (Bolsover, 1966, s.265). Avrupa devletleri Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki yıkıcı faaliyetlerine göz yummuşlar ancak Osmanlıdan kopan coğrafyaların doğrudan Rusya'nın kontrolüne girmesine izin vermemişlerdir. Sonuç olarak 16-20. yüzyıl arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 12 savaş yaşanmasına rağmen Rusya, Şark Meselesini kendi lehine neticelendirememiştir. Rusya I. Dünya Savaşı'nda son hamlesine hazırlanmış ancak komünizm, Çarlığı sonlandırmıştır. Avrupa siyasi haritası, dünya savaşı sonrasında yeniden şekillendirilirken Rusya denklemin dışında bırakılmıştır. Avrupa devletleri kominizim akımının kendi ülkelerinde hayat bulmasını önlemek için Rusya'ya karşı hasmane bir tutum sergilerken, Ruslar yeni rejimi öncelikle kendi ülkelerinde yerleştirmek için savunmaya çekilmişlerdir.

Kaynakça

Armaoğlu, Fahir (1997). 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (2020). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914, İstanbul: Kronik Kitap.

Ateş, Toktamış (2009). Siyasal Tarih, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 76, Tarih 9, 3.Baskı.

Beydilli, Kemal (2007). Paris Antlaşması, <https://islamansiklopedisi.org.tr/paris-antlasmasi> Erişim tarihi: 20.04.2024.

Bolsover, George Henry (1966). 1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına bir Bakış (çev.Y. T. Kurat). Belleten, 30 (118), ss.265-290.

- Djuvara, T.G; Şekip, Emir (1979). Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plan Haçlı Taassubu-Türkiye Düşmanlığı, (Çev) Yakup Üstün, İstanbul: Damla Yayınevi.
- Hayrettin Bey, (ty). Kırım Harbi, 1001 Temel Eser, Baskıya Hazırlayan: Şemsettin Kutlu, Tercüman, Kervan Kitapçılık.
- Kodaman, Bayram, (2014). "Türk-Ermeni İhtilâfinin Başlangıcı (1878-1897)", (ed.) Mehmet Metin Hülâgü...[ve başk], Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı: Kilise ve Milliyetçilik, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kohn, Hans (1991). Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği, (Çev) Agah Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 3.Baskı.
- Kurat, Akdes Nimet, (2014). Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı.
- Ortaylı, İlber, (2020). Avrupa ve Biz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Saray, Mehmet (1998). Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Vernadsky, George, (2019). Rusya Tarihi, (çev.) Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Uçarol, Rifat (2006). Siyasi Tarih (1789-2001), 6. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- Yurdusev, A. Nuri, (ty). Fransız Devrimi, Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/fransiz_devrimi, Erişim tarihi:01.02.2024.

**Terör Örgütlerinin Kitle İmha Silahlarına Erişim ve Kullanma Riski Üzerine Bir
Değerlendirme**

**An Assessment on the Risk of Terrorist Organizations' Access to and Use of Weapons of Mass
Destruction**

*Hasibe BALER**

Başvuru Tarihi: 27.08.2024

Kabul Tarihi: 05.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

11 Eylül Saldırıları sonrası terörizm olgusu dünya kamuoyunun gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Terör örgütlerinin amaçlarını gerçekleştirmek için neleri göze alabileceği ise bir diğer tartışma konusu olarak karşımıza çıkmıştır. Kitle imha silahları ile 20. yüzyılda tanışan dünya, bu silahların yarattığı yıkımı acı bir şekilde tecrübe etmiştir. Konvansiyonel silahlardan çok daha güçlü olan kitle imha silahlarının özellikle terör örgütleri gibi devlet dışı aktörlerin eline geçmesi ve kullanılması büyük bir sorundur. Bu çalışmada terör örgütlerinin kitle imha silahları kullanma motivasyonları incelenerek bu silahları kullanan, kullanmaya teşebbüs eden veya bu silahları üretmek için muhtelif girişimleri olan Aum Shinrikyo, DEAŞ, El-Kaide ve Tamil İlam Kurtuluş Kaplanları adlı dört terör örgütünün kitle imha silahları ile arasındaki ilişki ortaya konularak bu örnekler üzerinden Türkiye bakımından kitle imha silahları terörizmine ilişkin risk ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 11 Eylül Saldırıları, Kitle İmha Silahları, Aum Shinrikyo, DEAŞ, El-Kaide, Tamil İlam Kurtuluş Kaplanları.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, MASAK-Hazine ve Maliye Uzman Yardımcısı, hasibe_baler@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3016-1070>

Abstract

After the 9/11 attacks, the phenomenon of terrorism has taken an important place on the agenda of the world public opinion. What terrorist organizations are willing to risk in order to achieve their goals has emerged as another topic of discussion. The world, which was introduced to weapons of mass destruction in the 20th century, has painfully experienced the destruction caused by these weapons. The acquisition and use of weapons of mass destruction, which are much more powerful than conventional weapons, by non-state actors such as terrorist organizations is a major problem. In this study, by examining the motivations of terrorist organizations to use weapons of mass destruction, the relationship between weapons of mass destruction and four terrorist organizations, namely Aum Shinrikyo, DAESH, Al-Qaeda and Liberation Tigers of Tamil Ilam, which use, attempt to use or have various attempts to produce these weapons, will be revealed and the risk of WMD terrorism for Türkiye will be tried to be revealed through these examples.

Keywords: 9/11 Attacks, Weapons of Mass Destruction, Aum Shinrikyo, ISIS, Al-Qaeda, Liberation Tigers of Tamil Ilam.

Giriş

Yıkım gücü oldukça yüksek olan kitle imha silahları (KİS) insanlık tarihi düşünüldüğünde kavramsal olarak nispeten yeni kullanılmaya başlanmış olmakla birlikte bazı ilkel formlarının eski zamanlardan beri kullanıldığı bilinmektedir. Konvansiyonel silahlardan çok daha etkili olan KİS'lere sahip ülkelerin dünya siyasetindeki gücü yadsınamaz bir gerçektir. Ancak çoğu ülke bu silahların insanlara ve çevreye verdiği zararın farkına varmış ve çeşitli anlaşmalarla bu silahların kullanılmasını ve yayılmasını önlemeye yönelik anlaşmalar imzalamıştır.

Bu denli güçlü silahların devlet dışı aktörlerin eline geçmesi ve kullanılması ciddi bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Devletlere karşı asimetrik bir savaş yürüten terör örgütleri, insanlar üzerinde korkutma ve sindirme politikası uygulayarak siyasi amaçlarına ulaşmak için ses getiren büyük eylemler gerçekleştirmektedir. Tam da bu nedenle kullanılan silahın türüne bağlı olmakla birlikte tek bir kullanımda bile büyük miktarda can kaybına sebebiyet veren KİS'ler muhtelif terör örgütlerinin hedefinde yer almaktadır.

Soğuk Savaş döneminde nükleer terörizm önemli bir endişe kaynağı olarak ortaya çıkmış ve 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ve buna bağlı olarak SSCB'nin eskiden kontrolünde tuttuğu topraklardaki KİS varlıklarının fiziksel güvenliğinin yeterli düzeyde

sağlanamamasıyla birlikte ‘başiboş nükleer silahlar’ (‘loose nukes’) kavramı gündeme gelmiştir. Güvenliği sağlanmamış KİS varlıklarının terör örgütleri tarafından gizlice satın alınabileceği ya da hırsızlık yoluyla ele geçirilebileceği endişeleri baş göstermiştir (O’Neil, 2003, s. 100). 1999’da ABD Başkanı Clinton, ABD’nin ilerleyen yıllarda kimyasal ya da biyolojik silahların kullanıldığı bir terör saldırısına maruz kalabileceğini belirtirken, dönemin Savunma Bakanı William Cohen de ‘sorunun artık bunun olup olmayacağı değil, ne zaman olacağı’ olduğunu ifade etmiştir (Cole, 2017, s. 31). Öte yandan terörizmi finanse eden bazı devletlerin destekledikleri terör örgütlerine -daha önce yaşanmış bir örneği bulunmasa da- KİS’lere erişim noktasında yardım edip etmeyecekleri hususu da başka bir tartışma konusudur (Cole, 2017, s. 22).

Karmaşık jeopolitik dinamikler ve devam eden çatışmalardan faydalanmak suretiyle terör örgütlerinin ilerde KİS kullanarak bir terör eylemi gerçekleştirme ihtimali ciddiye alınmalıdır. Nitekim El-Kaide ve DEAŞ’ın (Irak Şam İslam Devleti) küresel düzeyde yayılım göstermesi ve sofistike bombalara ve KİS erişimine yönelik çabaları, ABD İstihbarat Topluluğu’nun, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) ve uluslararası toplumun dikkatini çekmiştir (Okoro ve Oluca, 2019, s. 2).

Çalışmada KİS üretebilmeyi başarabilmiş ya da bu materyallere erişme teşebbüsünde bulunmuş Aum Shinrikyo, El-Kaide, DEAŞ, Taliban ve Tamil İlam Kurtuluş Kaplanları adlı dört terör örgütünün KİS’lere ulaşmak için ne tür faaliyetlerde buldukları, bahsi geçen terör örgütlerinin bu silahları nasıl kullandığı açıklanmaya çalışılarak bu örnekler üzerinden hareket ederek ülkemize ne tür ideolojiyi benimsemiş terör örgütlerinin KİS terörizmi bakımından tehdit oluşturduğu üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışma nitel bir araştırma olup, doküman analizi yöntemi ile KİS terörizmini konu alan makalelerden, kitaplardan ve internet sitelerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda üç ana bölümden teşekkül eden çalışmanın ilk bölümünde KİS kavramı, tarihi ve nitelikleri ele alınacaktır. İkinci bölümde terör ve terörizm kavramına kısaca değinilecektir. Üçüncü ve son bölümde ise genel olarak KİS terörizmi ve terör örgütlerinin KİS kullanma motivasyonları üzerinde durulacak, aynı zamanda KİS kullanmış yahut KİS üretme noktasında muhtelif girişimlerde bulunmuş olan Aum Shinrikyo, El-Kaide, DEAŞ, Taliban ve Tamil İlam Kurtuluş Kaplanları adlı dört terör örgütü incelenerek, ülkemiz açısından KİS terörizmine ilişkin bir risk değerlendirmesi yapılacaktır. Çalışmayla öldürücü gücü çok yüksek olan KİS’lerin terör örgütlerinin eline geçmesi hâlinde ne gibi sonuçların ortaya çıkacağını ve amaçlarını gerçekleştirmek için KİS üretme arayışına giren terör örgütlerinin yarattığı tehditlerin gerek ülkemiz gerekse uluslararası kamuoyu için ne boyutta olduğunu göstermek amaçlanmaktadır.

KİS Kavramı, Tarihi ve Nitelikleri

Biyolojik, nükleer ve kimyasal silahlar olarak sınıflandırılan ve sadece bir kez kullanılmaları sonucunda bile konvansiyonel silahların defalarca kullanılması ile ortaya çıkacak yıkımı yaratma gücüne sahip, etkinliği çok yüksek olan silahlara KİS denir (Doğanalp, 2016, s. 17). KİS kavramı ile genel olarak kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlar ve bunları taşıma kabiliyeti olan füzeler kastedilir (Özgür, 2006, s. 18).

KİS terimi nispeten modern bir ifade olmakla birlikte bu terimin ilk kez 1937’de Almanya’nın - Picasso’nun Guernica adlı tablosuna da konu olan- İspanya’nın Guernica kasabasını havadan bombalaması üzerine yazılı basında kullanıldığı düşünülmektedir (Miller, 2018, s. 10). Bilimsel gelişmelere paralel olarak KİS’lerin çeşitli şekillerde tezahür ettiğini görmek mümkündür. Bunlara örnek olarak, Alman ve İngiliz ordularının I. Dünya Savaşı’nda kullandığı hardal gazı; II. Dünya Savaşı’nda Japon ordusunun vebalı pireleri havadan püskürterek binlerce Çinli sivili öldürmesi; II. Dünya Savaşı’nda ABD Hava Kuvvetleri’nin Hiroşima ve Nagazaki’ye atom bombası atması; 1946’dan 1992’ye kadar SSCB’deki geniş çaplı biyolojik silah programı; Güney Afrika’daki Apartheid hükûmetinin biyolojik silah programı, 1988’de Saddam Hüseyin’in Irak rejimi tarafından Kürtlere karşı ve 2015’te Esad hükûmeti tarafından Suriye’deki muhalif güçlere karşı kimyasal ajanları kullanması gösterilebilir (Miller, 2018, s. 10).

Biyolojik, kimyasal ve nükleer silahlar esasında çok sayıda insanı öldürmek ya da yaralamak üzere tasarlanmıştır. Nükleer silahların ek bir amacı da düşmanın mülklerinin çoğunu özellikle şehirlerini ve sanayisini ya da kendi stratejik nükleer güçlerini yok etmektir. Tek bir KİS’in bile büyük bir öldürücü gücü olması bu silahları özel bir kategoriye sokmaktadır. Bu silahlar caydırıcı silahlar olup düşmanın sürpriz, önleyici bir saldırı yapmasını engellerler (Barnaby, 2004, s. 13-14). KİS kavramı özellikle 11 Eylül Saldırıları sonrası terör örgütlerinin KİS’lere erişebilme ihtimali üzerine medyada, akademi dünyasında ve şüphesiz ki siyasi arenada sıklıkla anılır bir kavram hâline gelmiştir (Denk, 2011, s. 94). George W. Bush 29 Ocak 2002 tarihinde gerçekleştirdiği konuşmasında “...Birinci önceliğimiz ulusumuzun güvenliğini sağlamak olmalı... İkinci hedefimiz ise terörü destekleyen rejimlerin Amerika’yı veya dost ve müttefiklerimizi kitle imha silahlarıyla tehdit etmesini engellemektir.” (National Archives and Records Administration, 2002) diyerek KİS’lere vurgu yapmıştır.

Kullanılması hâlinde koskoca bir şehri yok edebilecek ve binlerce insanı öldürebilecek güce sahip olan nükleer silahlar ve yarattığı tehditler tüm insanlığı ilgilendiren oldukça önemli bir konudur.

Günümüzün kimyasal ve biyolojik silahlarının ilkel hâlleri modern dönemlerden önce ara sıra kullanılırken, nükleer silahlar ancak 16 Temmuz 1945'te ABD tarafından gerçekleştirilen ilk test patlamasıyla ortaya çıkmıştır (Mattis, 2009, s. 1). Nükleer silah yapma süreci oldukça karmaşık ve zor olup hatırı sayılır fizik, mühendislik ve patlayıcı uzmanlığı gerektirir. Aynı zamanda oldukça hassas yüksek teknoloji tesisleri ve enstrümantasyon kullanılır (Campbell, 1984, s. 10). Bir nükleer silah çok kısa bir süre içinde çok büyük miktarda enerji açığa çıkararak güçlü bir patlama üretir. Elektrik üreten nükleer reaktörlerle aynı prensipte çalışır; her iki durumda da uranyum veya plütonyum atomları zincirleme bir reaksiyonla bölünür (Barnaby, 2004, s. 16). Nükleer silah kullanımıyla meydana gelen patlama ve şok ile termal radyasyon ve nükleer radyasyonun her biri mâruz kalan kişilerde ölüm ve yaralanmaya yol açma potansiyeline sahiptir (Glasstone, 1964, s. 547). Nükleer silahlar uzun vadede, mâruz kalanları öldüren ya da hasta eden, kanser ve genetik hasarlar da dâhil olmak üzere çeşitli sağlık sorunlarına sebep olan iyonlaştırıcı radyasyon üretir (ICAN, 2023).

Kimyasal silahların ilkel kullanımı ise oldukça eskiye dayanmaktadır. Örneğin Spartalılar'ın M.Ö. 429 yılındaki Peloponez Savaşı sırasında ve M.Ö. 424 yılındaki Delium Kuşatması sırasında zehirli dumanlar yaratmak için zift ve kükürdü tutuşturdukları bilinmektedir. Aynı şekilde 1456'da Macarlar, zehirli bir bulut oluşturmak için zehre batırılmış bezleri tutuşturmak suretiyle Belgrad'ı kuşatan Osmanlı ordusunun yenilmesinde kimyasal maddeleri kullanmıştır (Prelas ve Peck, 2005, s. 54-55). Kimyasal silahların modern kullanımı ise ilk olarak I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmiş ve yaklaşık 90.000 kişinin ölümüne neden olmuştur (Barnaby, 2004, s. 55). Kimyasal silahlar, bir düşman üzerinde fiziksel veya fizyolojik etkiler yaratmak için kimyasal maddelerin patlayıcı özelliklerinden ziyade toksik özelliklerini kullanır (Nwana, 2004, s. 12). Kimyasal silahların tanımı konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır. Ancak kimyasal silahları; kimyasal etkisiyle ölüme, yaralanmaya, geçici iş göremezliğe veya duyusal kayba ya da tahrişe neden olabilen insanlar, hayvanlar, bitkiler ve maddeler üzerinde etkisini gösterebilen kimyasal maddeler olarak tanımlamak mümkündür (Richardt vd., 2013, s. 4).

Kimyasal silahların yarattığı yıkımı görmek için Iraklılar'ın hardal gazı, sinir ajanları ve siyanür içerdiği bildirilen kimyasal silahlarla Halepçe'ye düzenlediği saldırıya bakmak kâfidir. Halepçe saldırısından altı gün sonra bölgeye giden BBC Dış İlişkiler Editörü John Simpson gördüklerini şöyle anlatmıştır: *“İlk fark ettiğim şey pis kokuydu. Koyun ve ineklerin vücutları şişmişti. Sokakta bebeğiyle birlikte yatan genç bir kadın cesedi gördüm. Bir roketin düştüğü eve girdim. Bir çocuk sandalyesinden düşmüş vaziyette yüz üstü yatıyordu, anne ve babası ise oturdukları yerde kamburlaşmışlardı. Yanımdaki doktor her şeyin iki saniye içinde yaşanıp bittiğini söyledi.”* (Barnaby, 2004, s. 60-61).

Tarih boyunca bulaşıcı hastalıkların askeri operasyonlar üzerinde önemli etkilere neden olduğu pek çok örnek yaşanmıştır. Hastalığın kasıtlı olarak yayılması, hâlihazırda mevcut olan enfeksiyonlar ve toksinler tarafından oluşturulan tehdide tamamen yeni bir tehdit olarak gözükmektedir (Baker, 2006, s. 17). Tam da bu noktada biyolojik silahlar devreye girmektedir. Biyolojik silahlara olan ilgi I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın ve oldukça sınırlı bir ölçekte Fransa'nın hayvanlar üzerinde şarbon ve gländer hastalıklarını test etmeleriyle başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından, basında ve askeri çevrelerde bir sonraki savaşta kimyasal silahların ve biyolojik silahların yaygın olarak kullanılacağı yönünde spekülasyonlar ortaya çıkınca, birçok ülke caydırıcı olması ve misilleme amacıyla biyolojik silah geliştirmeye başlamış ve II. Dünya Savaşı'na keşif amaçlı bile olsa biyolojik silah programlarıyla girmiştir (Wheelis, 2006, s. 3-4).

Japonlar 1937 yılında biyolojik ajanları silah hâline getirmek için bir program başlatmıştır. Operasyon, Mançurya'da Birim 731 adı verilen bir komplekste yürütülmüştür. Birim 731'de Dr. Ishii Shiro yönetimindeki bilim insanları, su arıtma araştırması kisvesi altında veba, kolera ve şarbonu test etmiş ve silah hâline getirmiştir. 1940 yılına gelindiğinde Japonya, yaptığı biyolojik silahlardan bazılarını Çin'in sivil nüfusu, Çinli askerler ve savaş esirleri üzerinde test etmeye başlamıştır. Bu deneylerden birinde, veba ile enfekte edilmiş sıçanlar ve havadan atılan veba enfekte edilmiş pireler ile 10.000 kişinin ölümüyle sonuçlanan bir salgın ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı boyunca, Birim 731'de çalışan bilim insanlarının gerçekleştirdiği deneyler sonucunda 200.000 kadar insanın hayatını kaybettiği düşünülmektedir (Prelas ve Peck, 2005, s. 45).

Biyolojik silahlar, insanlarda, hayvanlarda veya bitkilerde hastalığa neden olan canlı organizmalardan veya canlı organizmalar tarafından üretilen toksinlerden yapılırlar (Davis ve Purcell, 2006, s. 38). Biyolojik silah ajanlarının diğer kitle imha silahlarına nazaran fark edilmesi oldukça zordur. Bir nükleer saldırı yahut kimyasal saldırı gerçekleştiğinde hemen fark edilebilirken biyolojik bir saldırıya mâruz kalınması hâlinde bu durum günlerce fark edilmeyebilir. Dahası, birincil saldırı yöntemi olan mikrobu gözlemleyebilmek için mikroskop ve gelişmiş algılama ekipmanlarının kullanılması gerekmektedir (Bidwell ve Bhatt 2016, s. 10). Tarih boyunca her büyük teknoloji sadece barışçıl amaçlarla değil, düşmanca amaçlar için de yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Biyolojik silahların düşmanca amaçlar için yaygın olarak kullanıldığı bir dünyada çatışmaların doğasının kökten değişmesi muhtemeldir. Zira biyolojik bir silahın kullanılması şiddet, zorlama, baskı ya da boyun eğdirme için eşi benzeri görülmemiş fırsatlar yaratabilir (Meselson, 1999, s. 48-49).

Terör ve Terörizm

Terör, Latince “terrere” kelimesinden doğmuş olup yıldırım, korku(tmak) anlamına gelmektedir. Sicarii’lerin Romalılara karşı hançerlerle gerçekleştirmiş oldukları suikastlar ilk terör eylemleri olarak kabul edilmektedir (Kiremitçi, 2021, s. 5). Modern siyasi bağlamda teröre yapılan en eski atıf ise muhaliflerini bastırmak için “la terreur”ü kullanan Fransız Devrimi’nin Jakobenler’inin kendilerini tanımlamalarından gelmektedir (Bishara, 2017, s. 4). Dünya genelinde bütün ulusların üzerinde uzlaştığı bir terör tanımı bulunmamaktadır. Her ülkenin kendi iç hukukunda düzenlemiş olduğu bir terör tanımı olduğu gibi bazı uluslararası antlaşma ve sözleşmelerde de terör tanımları mevcuttur. (Saraçlı, 2007, s. 1060). Bu noktada self determinasyon kavramı gündeme gelmektedir. 20. yüzyıldan itibaren dünya gündeminde yer almaya başlayan bu kavramın keskin bir tanımını yapmak zordur. Genel itibarıyla bir ulusun çok uluslu bir devlette, bağımsız bir siyasi varlık kurmak için içinde bulunduğu devletten ayrılma hakkı olarak tanımlamak mümkündür. Kimileri bu hakkı dar yorumlayarak otonomi ya da öz yönetim gibi kavramlarla sınırlandırırken kimileri ise içinde yaşadığı ülkeden koparak bağımsızlık elde etme olarak değerlendirmektedir (Çelik, 2021, s. 641-642). İşte bu nedenle bir ülkenin teröristi başka bir ülkenin özgürlük savaşçısı olabilmektedir. Uluslararası düzende özellikle, güçlü ülkeler tarafından baskı unsuru olarak kullanılan terör örgütlerinin sağladığı fayda göz önüne alındığında, bütün devletlerin kabul ettiği terör tanımının niçin ortaya çıkmadığı daha iyi anlaşılmaktadır. Her ne kadar üzerinde uzlaşılmış bir terör tanımı olmasa da, terör kavramını kısaca konusu suç ihtiva eden bir eylemin toplumun bir kısmı yahut tamamı üzerinde dehşet ve panik yaratacak şekilde gerçekleştirilmesi veya gerçekleştirileceği tehdidinde bulunulması suretiyle, toplum üzerinde oluşturulan psikolojik baskı yöntemi olarak tanımlamak mümkündür (Başpınar, 2023, s. 12).

Yugoslavya Kralı I. Aleksandar’ın 9 Ekim 1934 tarihinde, Marsilya’da bir suikast sonucu öldürülmesi neticesinde, uluslararası arenada terörizm meselesi ilk kez tartışılmaya başlanmış ve yirmi devletin imzaladığı ancak sadece Hindistan’ın onayladığı “*Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme*” adlı sözleşmede terörizmden bahsedilmiştir (Kiremitçi, 2021, s. 11). Terörizm terimi, genellikle bir kitleyi etkilemeyi amaçlayan, ulus-altı gruplar veya gizli ajanlar tarafından muharip olmayan hedeflere karşı uygulanan, önceden tasarlanmış, siyasi amaçlı şiddet anlamına gelmektedir. Açık olduğu kadar tartışmalı bir kavram olan terörizmin evrensel bir tanımı olmamakla birlikte, terörizmin çoğunlukla ulus-altı ajanlar ve/veya devletler (tartışmalı olmakla birlikte) tarafından gerçekleştirilen siyasi amaçlı saldırıları ifade etmek için kullanıldığını söylemek mümkündür (Webel, 2016, s. 8). Terörizm eylemi, bir terör örgütünün faaliyetleri çerçevesinde

örgütün kasıtlı olarak gerçekleştirdiği şiddet eylemi iken, terörist ise bu terör örgütüne üye olmuş ve verilen emirleri bilerek, isteyerek ve sorgulamadan uygulayan kişidir (Abdurrahmanlı, 2018, s. 591).

Terör örgütlerinin neler yapabileceği 11 Eylül Saldırıları ile dünya kamuoyunda geniş ölçüde tartışılmıştır. Amaçları uğruna her şeyi yapmayı göze alan terör örgütlerinin, KİS'e erişim sağlamaları hâlinde yaratacağı yıkım çeşitli çevrelerde tartışma konusu olmuştur. 2003 yılında Pakistanlı nükleer bilimci Abdul Qadeer Khan tarafından kurulan uluslararası bir nükleer kaçakçılık ağı ortaya çıkarılmıştır. Khan, kurduğu ağ sayesinde yirmi yıl boyunca İran, Libya, Kuzey Kore gibi devletlere gaz santrifüjleri, santrifüj üretim yetkinliği ve nükleer silah tasarımları sağlamıştır. Ayrıca El-Kaide ve diğer terör örgütlerine de bu tür yardımlarda bulunmuş olabileceğinden şüphelenilmektedir. Khan ağının deşifre edilmesinin ardından ABD ve Birleşik Krallık, Birleşmiş Milletler'e başvurarak BM üyesi devletlere KİS'in yayılmasını önleme yükümlülükleri getirecek bir Güvenlik Konseyi kararı çıkarması için lobi faaliyetlerine başlamıştır (Heupel, 2007, s. 2). Bu lobi faaliyetleri sonuç vermiş ve BM Güvenlik Konseyi, KİS ve bunların dağıtım araçlarının devlet dışı aktörlerin özellikle de teröristlerin eline geçmesini engellemeyi amaçlayan ve her ülkenin bu yönde bir dizi yasal adım atmasını gerektiren 1540 (2004) sayılı kararı 28 Nisan 2004 tarihinde oy birliğiyle kabul etmiştir (Rosand, 2009, s. 2).

Genel Olarak KİS Terörizmi

Terör örgütleri KİS'e nâdiren başvurmuşlardır. Buna rağmen terör örgütleri tarafından KİS kullanmak suretiyle terör saldırılarının gerçekleştirilebileceği endişesi son derece yüksektir (Bellany, 2007, s. 17). KİS terörizmine ilişkin korkular 1970'lerden beri var olmakla birlikte 1995 yılında Japonya'daki Aum Shinrikyo dinî terör örgütünün beklenmedik kimyasal silah saldırısı ve ABD'deki aşırı sağcı gruplar arasında biyolojik toksin maddelere olan ilginin artmasının ardından zirveye ulaşmıştır. Aum Shinrikyo saldırıları Batı'da önemli bir siyasi tepkiye yol açmış; birçok siyasetçi, medyanın bir kısmı ve hükûmetler KİS silahlarını içeren terör saldırılarının yakın bir tehdit hâline geldiği görüşünü benimsemiştir. O zamandan itibaren KİS terörizmi hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yoğun bir siyasi mesele hâline gelmiştir (Cole, 2017, s. 1).

KİS kullanılarak gerçekleştirilen bir terör saldırısında, binlerce insanın ölmesi veya hükûmetlerin kolayca başa çıkamayacağı düzeyde paniğin ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir. Bazı koşullar altında KİS'lerin kullanılması, küçük bir ülkenin özellikle de nüfusun çoğunun tek bir kentte yoğunlaşması hâlinde söz konusu ülkenin mevcut sosyal ve siyasi yapısı için varoluşsal bir tehdit dâhi oluşturabilir (Cordesman, 1999, s. 171). Bugün teröristlerin dünya düzenine karşı yürüttüğü savaşta, nükleer silahlar kitlesel yıkımın nihai aracıdır. Nükleer silahlara sahip bir terör örgütü kavramsal olarak

caydırıcı bir stratejinin sınırları dışında kalmakta ve zorlu yeni güvenlik sorunları ortaya çıkarmaktadır (Joyner, 2009, s. 55). Dünya çapındaki nükleer silah depolama sahaları incelendiğinde, teröristler tarafından çalınmaya veya ele geçirilmeye açık olan nükleer silah stoklarına yönelik önemli güvenlik riskleri olduğu da bilinen bir gerçektir (Moftah, 2015).

ABD eski Başkanı Barack Obama, 5 Nisan 2009 tarihinde Prag’da gerçekleştirdiği bir konuşmada, teröristlerin KİS edinmesi ve kullanması tehlikesinden *“Teröristlerin hiçbir şekilde nükleer silah elde edememelerini sağlamalıyız. Bu, küresel güvenliğe yönelik en acil ve en büyük tehdittir. El-Kaide bir bomba aradığını ve bunu kullanmaktan çekinmeyeceğini söylemiştir. Dünyanın dört bir yanında güvenliği sağlanmamış nükleer malzemeler olduğunu biliyoruz.”* (The White House President Barack Obama, 2009) diyerek teröristlerin KİS’lere erişim noktasında bir arayış içinde olduğu gerçeğinin ciddiye alınması gerektiğini vurgulamıştır. Usame bin Ladin’in ölmeden önce verdiği beyanatlarında nükleer silahların ya da diğer KİS’lerin elde edilmesinin Müslümanlar için ‘dinî bir görev’ olduğunu söylemesi de terör örgütlerinin KİS arayışı içinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Kazi, 2011, s. 3). Özellikle kimyasal silahlar, terör örgütleri tarafından geliştirilmesi ve kullanılması en kolay kitle imha silahlarıdır. Basit ekipmanlar rahatlıkla satın alınabilmektedir. Reaksiyon kinetiği, katalizörler ve çalışma parametreleri gibi teknik bilgilerin çoğu internette ya da kimya literatüründe kolaylıkla bulunabilmektedir. Teröristlerin kimyasal silah üretmek için sofistike bir üretim tesisine de ihtiyacı yoktur. (Hummel ve Burpo, 2020, s. 18-19).

Terör Örgütlerinin KİS Edinme ve Kullanma Motivasyonları

KİS’lere özellikle de nükleer silahlara sahip olmak bir ülkenin dünya jeopolitik sahnesinde önemli bir oyuncu olmasının yanı sıra bu ülkeler ve müttefikleri için güvenlik anlamına da gelmektedir (Warf, 1989, s. 20). KİS kullanımı ve üretimi çabası ulus devletlerle sınırlı değildir. Özellikle kimyasal silah kullanan kötü niyetli aktörler arasında ‘yalnız kurt’ olarak adlandırılan teröristler, nihilist ve apokaliptik örgütler yer almaktadır. Bu tür kötü niyetli aktörlerin yarattığı riskler, hükûmetin devlet üzerindeki kontrolünü yitirdiği ülkeler, savaş bölgeleri veya Suriye gibi bir kısmı savaş bölgesi olan alanlarda önemli ölçüde artmaktadır (Miller, 2018, s. 10).

Farklı ideolojilere sahip terör örgütlerinin KİS kullanmak için farklı motivasyonları bulunmaktadır. Milliyetçi-Ayrılcı teröristler, olası bir KİS kullanımının kendi sempatanları nezdindeki itibarını olumsuz etkileyeceğini düşündükleri için bu tip eylemler gerçekleştirmekten önemli ölçüde kaçınırlar. Ancak sempatanlarının bulunmadığı bölgelerde düşmanlarına karşı KİS kullanabilirler. Sol-Devrimci teröristlerin hükûmete ya da sembolik kapitalist hedeflere yönelik olarak KİS kullanma ihtimali vardır. Radikal köktendinci teröristlerde hiyerarşik bir yapı olduğu ve radikal din adamlarının

şiddeti meşrulaştıracak şekilde dinî metni yorumlaması hâlinde bu yorumun teröristler tarafından sorgulanmadan kabul edildiği bilinmektedir. Bu yüzden bu örgütler KİS kullanımı konusunda özellikle tehlikelidir (Blum vd., 2005, s. 149).

Sağ tandanslı teröristler genellikle düşmanlarını insan olarak değil de öteki olarak gördüğü için, hedef gruplara yönelik saldırılar ideolojileri tarafından meşrulaştırılmaktadır. Bu kategorideki bireyler düşük seviyeli kimyasal ve biyolojik saldırılar için önemli bir tehdittir. Ancak kaynak sınırlamaları nedeniyle muhtemelen kitlesel zayıata yol açan kimyasal veya biyolojik terörizm için bir tehdit oluşturmazlar. Kürtaj karşıtı teröristler, eko-teröristler ve hayvan hakları radikalleri gibi teröristlerin çok geniş bir kurban yelpazesini hedef alan ayırım gözetmeyen silahlar oldukları için ve gündemlerinin kamuoyunda kabul görmesini olumsuz etkileyeceği için, KİS kullanma motivasyonlarının olmadığını söylemek mümkündür (Blum vd., 2005, s. 150).

Aum Shinrikyo ile KİS Arasındaki İlişki

20 Mart 1995'te, bir Japon dinî tarikatı olan Aum Shinrikyo, Tokyo'da sabahın erken saatlerinde beş metro trenine ölümcül bir sinir gazı olan sarin gazı atmıştır. Tarikat içerisinde seçilmiş beş erkek üye, trenlerin her birine gazete kâğıdıyla kaplı iki ya da üç küçük plastik torba taşıyarak binmiş ve daha önce kararlaştırılan saatte gazeteleri çıkararak sivri uçlu bir şemsiyeyle torbaları delmiştir. Trenlerde, istasyonlarda ve istasyon çıkışlarında insanlar öksürüp kasılmalar yaşayarak boğulmuş ve yere yığılmıştır. Saldırıda on üç kişi hayatını kaybetmiş ve beş bin kadar kişi de yaralanmıştır. Örgüt, gazın daha saf bir formunu üretmeyi başarmış olsaydı ölü sayısının binlerce ya da yüzbinlerce olabileceği tahmin edilmektedir (Lifton, 1999, s. 3). Saldırı sonucunda Aum Shinrikyo ve lideri Asahara Shako uluslararası bir üne kavuşmuştur. Aum Shinrikyo vakası dinî bir örgüt tarafından KİS'in kullanıldığı ilk vakayı temsil ettiği için dünya çapında siyasetçilerin de dikkatini çekmiştir (Reader, 2013, s. 1).

Aum Shinrikyo, Asahara tarafından 1984 yılında Tokyo'da tek odalı bir apartman dairesinde yoga ve meditasyon okulu olarak kurulmuştur. Örgüt, farklı dinlerdeki öğelerden yararlandığı için kısa bir sürede üye sayısını büyük oranda artırmıştır (Ergün, 2021, s. 202). 1989'da Japon hükûmeti, Aum Shinrikyo örgütüne dinî örgüt statüsü vermiş ve yasallaşmayla birlikte örgütün üye sayısı 4.000'den 1992'de 10.000'e, 1995'te ise 50.000'e yükselmiştir. (Gunaratna, 2018, s. 2). Asahara, Budizm, Hinduizm ve Hristiyanlık dinlerini karıştırarak kendine özgü bir doktrin geliştirmiş ve kendisini Buda ve Şiva'nın (Hinduların kötülüğü yok eden tanrısı) reenkarnasyonu olarak görmüş, aynı zamanda Mesih olduğunu iddia etmiştir. Bu durum, örgütün farklı ülkelerden ve toplumun farklı kesimlerinden mensuplar bulmasını kolaylaştırmıştır (Ergün, 2021, s. 202).

Örgütün üye sayısının artmasıyla 1990'da yaklaşık 500 milyon dolar olan Aum Shinrikyo'nun net değeri 1995'te 1 milyar dolara çıkarak ikiye katlanmıştır (Gunaratna, 2018, s. 2). 1990 yılına gelindiğinde tarikat dinî amaçlardan uzaklaşıp politik hedeflere yönelmiş ve 1990 yılında düzenlenen National DIET seçimlerine katılmış ve kaybetmiştir. 1990 seçimleri örgüt açısından bir dönüm noktası olmuş ve demokratik yollardan amacına ulaşamayacağını anlayan örgüt, silah tedariki ve üretimi çalışmalarına başlamıştır (Ergün, 2021, s. 202). Seçimin kaybıyla birlikte örgütün hırslı bilim insanları giderek örgütün üst kademesine hâkim olmaya başlamış ve Asahara yavaş yavaş dinî hareketini militarize bir harekete dönüştürmeye başlamıştır (Gunaratna, 2018, s. 2).

Aum Shinrikyo'nun önde gelen liderleri metro saldırısından evvel Rusya'ya çok sayıda seyahat gerçekleştirmiş; aralarında Rusya Güvenlik Konseyi sekreteri, Parlamento başkanı ve başkan yardımcısı da bulunan üst düzey hükûmet yetkilileriyle sık sık bir araya gelmiştir. Örgüt üyeleri bilim insanlarıyla da sık sık bir araya gelerek Rusya'da önemli silah araştırma tesislerine yakın birçok şehirde şubeler kurmuştur (Parachini vd., 2005, s. 25-26). Örgütün biyolojik ve kimyasal savaş programı, Kyoto Üniversitesi'nde eğitim görmüş bir virolog olan Seiichi Endo'nun, 1989 yılında Hokkaido Eyaleti'ndeki Ishikarigawa Havzası'ndan botulinum bakterisi toplamasıyla başlamıştır. Örgüt, Fuji Dağı yakınlarında bir kale ve özel silahlar üretmek ve kimyasal stok oluşturmak için küçük fabrikalar inşa etmiştir. Aynı zamanda biyolojik ve kimyasal savaş programını 300 nitelikli ve eğitilmiş Japon bilim adamı ve mühendisi işe alarak oluşturmuştur (Gunaratna, 2018, s. 3-4). Bu programlara başlamadan önce tarikat bütün bunların öncülü sayılabilecek bir cinayet işlemiştir: Tsutsumi Sakamoto. 'Aum Shinrikyo Mağdurları Derneği' adlı bir grup adına hareket eden avukat Tsutsumi Sakamoto, tarikat hakkında araştırmalar yapmış ve yaptığı araştırmalar neticesinde tarikatla ilgili birçok sahtekârlık vakasını ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine örgüt lideri Asahara, Sakamoto'nun infaz emrini vermiştir. Müritleri 3 Kasım 1989'da Sakamoto, eşi ve bir yaşındaki oğlunu doğal yollardan ölmüş gibi göstermeye çalışarak, potasyum klorür enjekte ederek öldürmüştür (Danzig vd., 2012, s. 16-18).

Ekim 1992'de Aum Shinrikyo, Zaire'de meydana gelen Ebola salgını sırasında yardım etmek üzere Asahara liderliğinde bir tıbbi misyonu Zaire'ye göndermiştir, ancak esas amacının kesin olmamakla birlikte Ebola virüsünü elde etmek olduğu iddia edilmektedir (Gunaratna, 2018, s. 3). Aynı şekilde örgütün 1990 yılında botulinum toksini kullanarak kitlesel kayıplara yol açmaya çalıştığı, Tokyo metrosuna yapılan sarin saldırısının ardından bir tren istasyonuna biyolojik bir ajan bırakarak polisin dikkatini başka yöne çekmeye çalıştığı, Tokyo şehir merkezindeki bir örgüt binasından şarbon yaydığı, yetiştirmek üzere Q humması temin ettiği yönünde de çeşitli iddialar bulunmaktadır (Parachini vd., 2005, s. 19). Örgüt ayrıca Avustralya'da Nisan 1993'ten Ekim 1994'e kadar altyapı

kurmuş ve uranyum madenciliği yapmak ve kimyasal silahları test etmek için 500.000 dönümlük bir koyun çiftliği satın almıştır (Gunaratna, 2018, s. 4). Avustralyalı yetkililer, örgüt çiftliği terk ettikten sonra çiftliği incelediklerinde 29 koyunun kalıntılarını bulmuşlardır. Yapılan araştırmalar örgütün, sarin gazı kullanmak suretiyle koyunlar üzerinde kimyasal silahların öldürücülüğünü test ettiğini göstermektedir (Nehorayoff vd., 2016, s. 44). Bütün bunlara ek olarak altı örgüt üyesi, alternatif akım için kullanılan bir bobin olan Tesla Bobini'ni araştırmak üzere Belgrad'daki Tesla Müzesi'ne gitmiş ve Tesla'nın yüksek enerji voltajı iletimi ve sismolojik karışıklıklar yaratmak için kullanılabilecek dalga amplifikasyonu üzerine yaptığı çalışmalarını incelemiştir (Gunaratna, 2018, s. 4).

Örgüt, kimyasal silah kullanarak bir eylem gerçekleştirse de tüm mâli kaynaklarına, paravan şirketlerine, teknik uzmanlığa sahip üyelerine, yabancı bilim insanlarına ve Japonya'da nispeten dokunulmaz bir şekilde faaliyet gösterme kabiliyetine rağmen biyolojik bir ajan kullanarak herhangi bir saldırı düzenleyememiştir (Parachini vd., 2005, s. 20). Saldırının akabinde polis, Aum Shinrikyo'nun Japonya genelindeki 25 ofisine, yerleşkesine ve kompleksine baskın düzenlemiştir. Örgütün Fuji Dağı'ndaki tesisinde, sodyum siyanür, hidroklorik asit, kloroform, patlayıcılar için gliserol, bakteri yetiştirmek için büyük miktarlarda pepton, sodyum florür ve 500 varil fosfor triklorür gibi büyük bir kimyasal stoku ele geçirmiştir (Jones ve Libicki, 2008, s. 50).

Bir diğer mesele de örgütün kimyasal ve biyolojik silah üretebilmek için ciddi miktarda para gerektiren tesis, malzeme, ekipman vb. ihtiyaçlarını nasıl karşıladığıdır. Yukarıda değinildiği üzere örgütün 1 milyar doların üzerinde serveti olduğu tahmin edilmektedir. Örgüt, destekçilerinden tüm dünyevi varlıklarını teslim etmelerini istemekle kalmamış, aynı zamanda yasal işler yapmaktan haraç almaya ve ruhani liderlerinin kanını ve banyo suyunu satmaya kadar bir dizi ustaca ve tuhaf para kazanma yolları bulmuşlardır. Japon üyelerin çoğunun masum bir şekilde mal varlıklarının çoğunu tarikata devrettiğine inanılmaktadır. Bu, bir kişinin birkaç dolar değerindeki telefonundan, banka hesaplarına ya da milyon dolar değerindeki Tokyo'daki konutuna kadar uzanmaktadır (Senate Government Affairs Permanent Subcommittee on Investigations October 31, 1995 Staff Statement, 1995).

Bir terör örgütünün lisansüstü öğrencilerden oluşan ve birkaç yüz metrekareden daha büyük olmayan bir tesisle donatılmış yetkin bir ekibin, birkaç yüz bin dolar veya daha azına küçük ölçekli bir program yürütebilmesi oldukça çarpıcıdır. Aum Shinrikyo'nun biyolojik silah üretme arayışı bu sürecin ne kadar kolay olduğunu göstermektedir (Polyak, 2004, s. 33). Aum Shinrikyo lideri Asahara, kendisini 'insanlığı yenilemek için hayatta kalan tek kişi' olarak görmüş ve dünyanın kurtarıcı hükümdarı olmaya çalışmıştır. Megalomanik bir benliğe sahip olan Asahara, amaçlarına ulaşmak için KİS üretmekten ve kullanmaktan çekinmediğini gerçekleştirdiği terör saldırısıyla göstermiştir (Lifton,

1999, s. 201-202). Aum Shinrikyo, güçlü bir motivasyona sahip terör örgütlerinin ne kadar ileriye gidebileceklerini göstermesi açısından oldukça önemli bir örnektir.

El-Kaide ile KİS Arasındaki İlişki

Operasyonel olarak iyi örgütlenmiş ulus ötesi bir örgüt olan El-Kaide, derin tarihsel kökleri olan toplumsal bir İslami hareketten ziyade militan İslamcı bir aile içinde yetişen Usame Bin Ladin tarafından kurulan ve yönetilen hırslı bir girişim olarak değerlendirilmektedir (Gerges, 2011, s. 29). El-Kaide, itibarını yitirmiş Arap hükûmetlerinin ülkelerini savunmadaki başarısızlıklarının bir sonucu olarak doğmuştur. Fakat Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan bir grup Arap Müslümanın Asyalı Müslümanlarla ittifak kurarak silahlanmasının temelinde salt umutsuzluk ve çaresizlik olmayıp aynı zamanda bir meydan okuma vardır (Mohamedou, 2007, s. 45). Doğası gereği radikal ve İslami bir yönelime sahip olsa da El-Kaide'nin doktrininin büyük bir kısmı Batı devrimci sosyalizminden ve Avrupalı nihilist öncülerden alınan unsurları kucaklayan ve bütünleştiren dünyanın dönüştürülebileceği düşüncesi temelinde 'kutsal metinlere harfi harfine saygı ve cihada mutlak bağlılık' olarak tanımlanan aşırılıkçı bir İslami paradigma olan cihatçı-selefilğin bir versiyonu olarak karşımıza çıkar (Rabasa vd., 2006, s. 9-10).

11 Eylül Saldırılarından sonra El-Kaide'nin KİS peşinde olma ihtimali hem siyasi çevreler de hem de medyada sıkça tartışılmıştır. Bush Yönetimi, tehdidin gerçek olma ihtimali yüzde 1 bile olsa, ABD'nin bununla başa çıkması gerektiği görüşünü benimsemiştir (Cole, 2017, s. 2). 11 Eylül Saldırılarından hemen sonra Ekim ve Kasım 2001'de beş kişinin ölümüne, 17 kişinin hastalanmasına neden olan şarbon saldırılarının gerçekleşmesi El-Kaide'nin gerçekten KİS peşinde olabileceğine ilişkin endişeleri artırmıştır (Bellany, 2007, s. 90). Amerikan istihbarat raporları, paraları ve dünya çapında teknik düzeyde destek sağlayacak sempatizanları bulunan El-Kaide'nin kimyasal, biyolojik ve hatta nükleer silahlarla ilgilendiğini göstermiştir (Younger, 2008, s. 151).

Bin Ladin'in 1998'de verdiği bir röportajda : *"Nagazaki ve Hiroşima'ya atom bombası atanlar ve kitle imha silahlarını kullananlar Amerikalılar'dı. Bombalar askerler ile kadınlar, bebekler ve çocuklar arasında ayırım yapabilir mi?...Filistin'deki Müslümanlar'a karşı tutumunuz alçakça ve utanç vericidir. Amerika'nın utanması yoktur... Bugün dünyadaki en kötü hırsızların ve en kötü teröristlerin Amerikalılar olduğuna inanıyoruz. Aynı misilleme dışında hiçbir şey sizi durduramaz."* (Ackerman ve Tamsett, 2009, s. 72) şeklinde yapmış olduğu açıklama ile cihatçı teröristlerin KİS kullanma konusundaki motivasyonlarını açıklamıştır.

Örgüt, 11 Eylül Saldırılarından önce Afganistan'daki El-Kaide kamplarında hayvanlar üzerinde hidrojen siyanür kullanımını test eden deneyler yaparak kimyasal silahlar edinmeye ve kullanmaya ilgi göstermiştir (Britannica, 2023a). El-Kaide'nin 1999'dan bu yana ilkel bir KİS kapasitesine sahip olduğu ve bu kapasiteyi kullanmak üzere elemanlarını eğittiği ayrıca KİS eğitim kılavuzlarını internet üzerinden yaydığı bilinmektedir (Cole, 2017, s. 1-2). El-Kaide bilgisayarlarında ve Afganistan'daki El-Kaide laboratuvarlarında ele geçirilen dosyalar örgütün bazı kimyasal silah ajanlarından sınırlı miktarlarda üretme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin Kandahar yakınlarındaki bir laboratuvarın şarbon üretmek için donatıldığı ortaya çıkmıştır. Ağustos 2002'de CNN, Afganistan'da elde ettiği ve köpeklerin bilinmeyen zehirli kimyasal bulutları tarafından öldürüldüğünü gösteren El-Kaide yapımı videokasetleri yayınlamıştır. Bunların hidrojen siyanür gazı denemeleri olduğu düşünülmektedir (Croddy vd., 2005, s. 14-15). Aynı şekilde 2002 yılında Pakistan kolluk kuvvetleri, El-Kaide ile bağlantılı olduğu bilinen Lashkar-e-Jhangvi adlı bir örgüte ait kimyasal laboratuvarlar keşfetmiştir. (Kort, 2010, s. 102).

2000 yılının haziran ayında Chaudiri Abdul Majeed ve Sultan Bashir-ud-Din Mahmood adında iki bilim insanı sözde amacı Afganistan'da yardım ve kalkınma çalışmaları yürütmek olan Ummah Tameer-e-Nau (UTN) ya da 'Müslüman Ümmetin Yeniden İnşası' adlı örgütü kurmuşlardır. Fakat 11 Eylül'den birkaç hafta sonra Pakistanlı yetkililer Mahmood, Majeed ve örgütün yönetim kurulu üyelerini, El-Kaide'nin nükleer ve biyolojik silahlar edinmesine yardım ettikleri gerekçesiyle gözaltına almışlardır. Washington Post'un 12 Aralık 2001 tarihli haberine göre Mahmood ve Majeed, Ağustos 2001'de El-Kaide yetkilileriyle nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar hakkında uzun görüşmeler yaptıklarını itiraf etmişlerdir (Albright ve Higgins, 2003, s. 49).

Kuzey Afrikalı El-Kaide ile bağlantılı aşırılık yanlısı kişiler 11 Eylül'den sonra Fransa ve İngiltere'de tutuklanmış ve gelecekteki terör saldırılarında kullanılmak üzere kimyasal madde ürettiklerinden şüphelenilmiştir. Ocak 2003'te İngiliz yetkililer, Londra'nın kuzeyindeki dairelerinde son derece zehirli bir madde olan risin ürettiklerinden şüphelenilen altı kişiyi tutuklamıştır. Yetkililer dairede risin öncüsü maddeler ve işleme ekipmanları bulmuştur. İngiliz adli tıp analistlerine göre, dairede bulunan materyalin risin testi pozitif çıkmıştır. Fransa doğumlu Cezayir asıllı El-Kaide üyesi bir terörist olan Menad Benchellali, Aralık 2002'de Lyon'daki evinde risin ürettiği için tutuklanmıştır. Polis, yatak odasında biyolojik ve kimyasal ajanlar üretmek için donatılmış bir laboratuvar bulmuştur. Fransız polis raporlarına göre, El-Kaide çevrelerinde 'kimyager' olarak tanınan Benchellali, kendini odaya kilitleyerek gece boyunca çalışarak yeni biyolojik ve kimyasal tarifler deniyordu. Benchellali davasında elde edilen ipuçlarına dayanarak İngiliz yetkililer, 2003 yılında bir grup Cezayirli teröristin

evine baskın düzenlemiş ve risin üretimi için gerekli malzemeleri bulmuşlardır (Rabasa vd., 2006, s. 43).

Avrupalı yetkililer tarafından El-Kaide'nin bir KİS saldırısı düzenleme ihtimali oldukça ciddiye alınmış ve bu kapsamda Brüksel'deki NATO karargahının dışında ham bir nükleer cihazın patlatılması hâlinde El-Kaide'nin 40,000 kişiyi nasıl öldürebileceğini ve kıtayı nasıl kaosa sürükleyebileceğini gösteren bir simülasyon gerçekleştirilmiştir. Tatbikata 15 ülkeden ve uluslararası kuruluştan 50'den fazla kişi katılmıştır; bunların çoğu AB büyükelçileri olmakla birlikte Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, Interpol ve diğer kurumlardan sivil ve askeri yetkililer de katılmıştır. Böyle bir saldırının gerçekleşmesi hâlinde yüz binlerce yaralının hastaneleri doldurması, Avrupa'da paniğin yayılması ve dünya ekonomisinin kargaşaya sürüklenmesi ihtimaller arasında gösterilmiştir (Maxwell, 2004, s. 1)

DEAŞ ile KİS Arasındaki İlişki

İŞİD (Irak Şam İslam Devleti) ya da Arapça kısaltmasıyla Da'esh olarak da bilinen DEAŞ, hızlı bir yükseliş ve beraberinde gelen toprak işgallerinin ardından 2014 yılında, 11 Eylül 2001'de ABD'ye saldıran El-Kaide'yi gölgede bırakarak küresel cihatçı hareketin operasyonel komutasını ve liderliğini ele geçirme misyonunu üstlenmiştir (Gerges, 2021, s. 1). DEAŞ; kendi zamanının, coğrafyasının ve koşullarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Irak Savaşı'nın (2003-2011), Arap Baharı'nın ve Suriye'deki iç savaşın (2011'den günümüze) sarsıntılarından doğan dindarlık ve modernite arasındaki gerilimi vurgulayan ve İslami militanlıktaki artışla birleşen eğilimlerinin bir sonucudur (Oosterveld vd., 2017, s. 5). DEAŞ, 2014 yılında Irak'ın ikinci büyük kenti Musul'u dört saat içinde ele geçirerek çarpıcı bir şekilde yükselişe geçmiş, bir gecede Irak ve Suriye arasındaki uluslararası kabul görmüş sınırı silmiş, sözde halifeliğini ilan etmiştir (Al-Istrabadi ve Ganguly, 2018, s. 3-4).

DEAŞ'ın bir saldırı için çeşitli KİS hatta nükleer silah kullanabileceği konusunda uyarıda bulunan siyasetçi ve güvenlik analistlerinin sayısı hiç de azımsanmayacak düzeydedir (Stenersen, 2015). DEAŞ'ın kimyasal silah araştırma ve deneyleri için bir tesis kurduğu bilinmektedir. Örgütün, başta sinir ve hardal gazı olmak üzere kimyasal silahların geliştirilmesi için Çeçenistan ve Güneydoğu Asya'dan yabancı uzmanlar getirttiği bilinmekte olup ayrıca Iraklı ve Suriyeli bilim insanlarını da kimyasal silah geliştirmek için seferber etmiştir (Shoham, 2015, s. 2). Örgütün KİS kullanma konusunda çekincesinin olmadığına şüphe yoktur. Ancak KİS geliştirme alanındaki eksikliği, 2015 yılında çevrimiçi cihatçı forumlarında yayınlanan KİS silahları ve çeşitli KİS tarifleri tartışmalarına dayanan bir çalışma ile doğrulanmıştır (Stenersen, 2015).

DEAŞ'ın 2014'ten 2016'ya kadar 52 kez klor ve sülfür hardal kullandığı ortaya çıkmıştır (Hummel ve Burpo, 2020, s. 19). Örgüt, kimyasal ajanlarla doldurulmuş roketler, havan mermileri veya top mermileri kullanmıştır. Ancak bunların kullanımı ilkel olarak tanımlanmaktadır (Hummel ve Burpo, 2020, s. 19). DEAŞ, 2014 yılından sonra kimyasal silah kullanımında hızlı bir artış yaşamıştır. Ayrıca 2014'ten bu yana kimyasal yeteneklerinde bir gelişme olduğuna dair göstergeler de vardır. Bu gelişme, Saddam Hüseyin'in kimyasal silah programında çalışmış bazı kişilerin de desteğiyle oluşturulmuş bir kimyasal silah programının sonucu olarak değerlendirilmektedir (Cooper ve Schmitt, 2016).

2014 yazında o dönemki DEAŞ lideri Ebubekir el-Bağdadi'nin, Saddam Hüseyin'in kimyasal silah cephaneliğini inşa etmesine yardım etmiş mühendis Salih al-Sabawi ile onun yönetiminde Avrupa'daki büyük şehirlerde eylemler düzenlemek üzere hardal gazı ve klorla doldurulmuş bomba ve roketler üretmek üzere anlaştıkları iddia edilmiştir. Hatta ABD tarafından, Sabawi'nin gerekli malzemeleri elde etmesine yardımcı olmak için DEAŞ'ın bölgedeki yüzlerce laboratuvar ve depoda konvansiyonel patlayıcılardan zehirli bileşiklere kadar her türlü silah yapımında kullanılabilecek ekipman ve malzeme için kapsamlı bir tarama düzenlediği iddia edilmiş ancak Ocak 2015'in sonlarında Sabawi'nin ABD tarafından öldürülmesiyle plan uygulamaya konulamamıştır (The Washington Post, 2022).

DEAŞ'ın karşı karşıya olduğu teknolojik kısıtlamalar göz önüne alındığında, nükleer bir aygıt tedarik etmesi düşük bir ihtimaldir. Ancak örgütün radyolojik maddeler elde etmeye çalışma olasılığı yüksektir (Shoham, 2015, s. 2). Devlet düzeyinde kaynak gerektiren silah malzemelerin zenginleştirilmesi veya yeniden işlenmesinin maliyeti ve teknik engelleri göz önüne alındığında, teröristlerin bunları karaborsadan satın almayı tercih etmesi muhtemeldir. FBI kaynaklarına dayandırılan 2015 tarihli bir raporda, Moldovalı suç çetelerinin Orta Doğulu aşırılık yanlılarına, özellikle de DEAŞ'e radyoaktif bir madde olan sezyum satmaya yönelik en az dört teşebbüsü olduğundan bahsedilmiştir (Ong, 2016, s. 12).

Belçika'da meydana gelen bir başka olay DEAŞ ve diğer terör örgütlerinin temsil edebileceği düşük teknolojik ve asimetrik tehdidi göstermesi açısından önem arz etmektedir. Kasım 2015'te Paris'te ve Mart 2016'da Brüksel'de meydana gelen saldırılardan sorumlu olan DEAŞ bağlantılı saldırı hücrelerinin üyeleri, bir nükleer araştırma merkezinde çalışan Belçikalı bir nükleer bilim insanını hedef alan birkaç saatlik video görüntülerinde görülmüştür. Polisin teorilerinden biri, hücrenin bu kişiyi kaçırmayı ve kendilerine radyolojik materyallere erişim sağlamak konusunda zorlamayı planladığı yönündedir. Aynı hücrenin bazı hayvan dışkılarını patlayıcılarla karıştırarak ilkel bir biyolojik silah yapmayı planladığı da bildirilmiştir. Ayrıca, Suriye'ye gitmeden önce bir nükleer enerji santralinde

çalışan Fas kökenli bir Belçikalı, içeriden gelebilecek tehditlerin potansiyelini göstermek açısından önem arz etmektedir (Tønnessen, 2017, s. 103).

Tamil İlam Kurtuluş Kaplanları ile KİS Arasındaki İlişki

Her ne kadar kimyasal silah saldırısıyla ilgili olarak Aum Shinrikyo vakası dünya kamuoyunda geniş bir şekilde yer bulsa da, 19 Haziran 1990 tarihinde, etnik milliyetçi Tamil İlam Kurtuluş Kaplanları (LTTE) olarak bilinen terör örgütü Batticaloa bölgesindeki, Doğu Kiran'da bulunan kuşatma altındaki Sri Lanka Silahlı Kuvvetleri (SLAF) Özel Görev Gücü kampına düzenlediği saldırıda klor gazı kullanmıştır (Hoffman, 2009, s. 463).

Sri Lanka'da azınlık Tamil nüfusunun çeşitli alanlarda ayrımcılığa uğraması üzerine, 1970'lerde ivme kazanmaya başlayan Tamillerin eşitlik taleplerinin giderek sert bir şekilde dile getirilmesiyle 1976 yılında LTTE kurulmuştur (Hoffman, 2009, s. 463). Tamil militanlığının 1970'lerdeki başlangıç aşamalarında yaklaşık 34 aktif örgüt vardı. 1986 yılına gelindiğinde LTTE bölgedeki en şiddetli ve en güçlü militan örgüt olarak ortaya çıkmıştır. 2008 yılında FBI tarafından dünyanın en tehlikeli ve ölümcül aşırılıkçı örgütü olarak tanımlanan LTTE'nin intihar eylemleri konusunda çok iyi olduğu bilinmektedir (Dissanayake, 2017, s. 1). LTTE, Tamil ulusunun 'kendi kaderini tayin hakkı' ilkesine dayanan Leninist/Sosyalist bir ideolojiyi benimseyen bir kitle hareketine doğru yönlendirilmesi girişimlerinde bulunmuştur. LTTE'nin ayrılıkçı mücadelesinin yöntemi en başından itibaren güç kullanımına odaklanan şiddet ve militarizm üzerine kurulmuştur (Sarvananthan, 2018, s. 4).

LTTE intihar saldırı timleri, Kara Kaplanlar (Black Tigers) ve Deniz Kaplanları (Sea Tigers) olmak üzere iki operasyonel kanattan oluşmaktaydı. Kara Kaplanlar, LTTE'nin ana intihar kanadını oluşturup üst düzey siyasi figürleri, askeri personeli, kritik düzeydeki ulusal altyapıyı, sivilleri, bankalar gibi kentsel kompleksleri hedef almak üzere yetiştirilmişlerdi. 1991'de Hindistan başbakanı Rajiv Gandhi bir Tamil intihar bombacısı tarafından öldürülmüştür (Jackson vd., 2007, s. 63). Deniz kaplanları özel olarak eğitilmemiş olup intihar görevlerini üstlenmeye gönüllü olan militanlardan oluşmuştur. Tüm deniz kaplanları deniz çevresi hakkında geniş bilgiye sahipti. Deniz tabanlı operasyonlarda son derece deneyimli olan tim, su üstü gemilerine karşı gizli ve sürpriz saldırılarda tamamen ustalaşmıştı (Jackson vd., 2007, s. 67). Örgüt 2002 yılında ateşkes kararı almış fakat Ocak 2008'de hükümet ateşkes anlaşmasını resmen terk etmiş ve yetkililer takip eden aylarda LTTE'nin önemli kalelerini ele geçirmiştir. Mayıs 2009'da ordu tarafından gerçekleştirilen son bir saldırı ile isyancıların son kalesi de ele geçirilmiş ve LTTE'nin lider kadrosu öldürülmüştür (Britannica, 2023b).

LTTE tarafından SLAF kampına düzenlenen saldırıda, bir kâğıt fabrikasında gazete kâğıdı üretiminde kullanılan birkaç varil klor, LTTE araçları tarafından SLAF kampının çevresine taşınmış ve isyancılar

tarafından doğru bir zamanlama ile klor gazı kampın içine bırakılmıştır. Kimyasal savaş kabiliyeti olmayan SLAF saldırıya hazırlıksız yakalanmıştır. LTTE, Klor gazının birlikler üzerinde yaratabileceği fiziksel etkinin yanı sıra, psikolojik etkiyi de hesaba katmış ve Sri Lanka'nın başkenti Kolombo'daki SLAF karargâhındaki komutanlarının bir gaz saldırısına mâruz kaldıklarını bilmeleri için LTTE, Sri Lanka ordusu tarafından dinlendiğini bildiği telsiz ağı üzerinden saldırıyla ilgili propagandasını yapmıştır (Hoffman, 2009, s. 464). Saldırı her ne kadar askeri bir kampa düzenlenmiş olsa da kendisiyle röportaj yapılan bir terörist bu tür silahları kullanmasının emredilmesi hâlinde Tamil ya da Singhaleli siviller etkilenecek dâhi olsa bunu yapmakta tereddüt etmeyeceğini söylemiştir (Hoffman, 2009, s. 473).

Türkiye Açısından KİS Terörizmi Değerlendirmesi

Türkiye, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren terör örgütleriyle mücadele etmekte olan bir ülke konumundadır. Sol ideolojiye sahip terör örgütlerinin gerçekleştirdikleri eylemler ile başlayan süreç, 1980'li yıllarda etnik ayrılıkçı bir kimlikle ortaya çıkan PKK'nın ve 1990'lardan günümüze kadar uzanan Hizbullah, El-Kaide, DEAŞ gibi köktendinci terör örgütlerinin eylemleri ile devam etmektedir (Kiremitçi, 2021, s. 6).

Ülkemizde kitle imha silahları ile gerçekleştirilmiş ya da teşebbüs edilmiş bir terör eylemi yoktur. Ancak çalışmada değinildiği üzere KİS kullanma ve erişme noktasında özellikle köktendinci örgütlerin ciddi bir motivasyon kaynağı bulunmaktadır. Konu bu bağlamda ele alındığında son yıllarda ülkemiz dâhil pek çok ülkede kanlı eylemler gerçekleştiren DEAŞ'ın, KİS kullanarak bir terör eylemi gerçekleştirmesi ihtimal dâhilindedir. Çalışmada bahsedildiği üzere DEAŞ ilkel de olsa kimyasal silah kullanmış, nükleer materyallere erişim teşebbüsünde bulunmuştur. Suriye İç Savaşı'nın başlaması ve 16 Aralık 2013 tarihinde Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte ülkemiz açık kapı politikasını benimsemiş ve dünyanın muhtelif yerlerinden çok sayıda geçici hukuki koruma statüsünde kişi ve düzensiz göçmen ülkemize girmiş ve girmeye devam etmektedir. Sınırdan hiçbir kontrol olmadan geçen düzensiz göçmenlerin bir kısmının, radikal köktendinci bir terör örgütüne üye olma ihtimali oldukça yüksektir. Bu tip örgütlerin dinî metinleri şiddeti meşrulaştıracak şekilde yorumlaması neticesinde, bir terör saldırısında KİS kullanımı bakımından en tehlikeli örgütler arasında ilk sıralarda yer aldığı değerlendirilmektedir. Bu örgütlerin uyuyan hücrelerinin birileri tarafından düğmeye basılması hâlinde, eyleme geçeceği konusunda şüphe yoktur. Bu nedenle özellikle radikal köktendinci örgütlerin aktif olduğu Afganistan, Pakistan, Suriye gibi ülkelere gelen düzensiz göçmenlerin KİS saldırısı için gerekli materyalleri taşımaları ihtimal dâhilindedir. Bu nedenle sınır güvenliğinin artırılması elzemdir.

Türkiye'nin uzun yıllardan beri mücadele ettiği PKK ise bir diğer tehdit unsurudur. Bilindiği üzere PKK siyasi ideolojisini Marksist-Leninist bir çizgiye dayandırmaktadır. Çalışmada değinildiği üzere, sol-devrimci terör örgütleri KİS kullanımı bakımından diğer örgütlere nazaran daha az riskli olarak değerlendirilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki PKK aynı zamanda etnik ayrılıkçı bir terör örgütüdür. LTTE örneğinde görüldüğü üzere etnik ayrılıkçı örgütlerin doğrudan sivilleri hedef alması da, askeri birliklere karşı özellikle kimyasal silah kullanabilme ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle PKK'nın Türk Silahlı Kuvvetleri'ne yönelik olarak kimyasal silah kullanma ihtimali bir risk olarak karşımızda durmaktadır. PKK'nın Suriye kolu olan ve söz konusu bölgede giderek devletleşme yolunda adım atan YPG'nin kendisine verilen dış desteği kaybetmemek ve dünya kamuoyundan tepki çekmemek için herhangi bir KİS kullanımına gideceği şu an itibarıyla düşünülmektedir.

Sonuç

KİS'lerin terör örgütlerinin eline geçmesi; BMGK, Trans Sahra Terörle Mücadele Ortaklığı, Afrika Terörizm Çalışma ve Araştırma Merkezi gibi ilgili bölgesel ve alt-bölgesel kuruluşlar için en büyük tehditlerden biri olarak görülmektedir. Teröristlerin nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar kullanmasının uluslararası güvenlik için ne boyutta bir tehdit olduğu uzun yıllardır tartışılacak bir meseledir. Kimileri, tehdidin oldukça ciddi olduğunu ve KİS içeren büyük ölçekli terör eylemlerinin her an gerçekleşebileceğini söylerken; kimileri ise bu tür saldırıların gerçekleştirilebilmesinin sanıldığı kadar kolay olmadığını ve teröristler tarafından KİS kullanılarak bir saldırı yapılmasının tamamen ihtimal dışı olmasa da oldukça düşük bir ihtimal olduğunu iddia etmektedir. Bir terör örgütünün kitlesel yıkımla sonuçlanacak bir eylem gerçekleştirmek için gerekli maddi kaynakları ve teknik becerileri başarılı bir şekilde bir araya getirme olasılığı düşüktür. Ancak bütün bu etkenlerin hepsi bir araya geldiğinde gerek hedefledikleri toplum üzerinde gerekse dünya çapında çok ciddi sonuçların ortaya çıkacağı açıktır.

Terör örgütlerinin ideolojik amaçlarını gerçekleştirmek için bomba, roket ya da daha gelişmiş silahlar kullanarak çok sayıda insanın ölümüne sebebiyet veren eylemler gerçekleştirdikleri bilinmektedir. KİS ile ilgilenen analistlerin çoğu, teröristlerin KİS elde etmek için güçlü bir motivasyona sahip oldukları ve KİS materyallerine eriştikleri takdirde KİS üretilip; bu silahları belirlenen hedefler üzerinde kullanmalarının kuvvetle muhtemel olduğu değerlendirilmesini yapmaktadır. Uygun teknik uzmanlığa sahip iyi organize olmuş bir terör örgütünün, yeterli miktarda bölünebilir malzemeye erişim sağlaması hâlinde ham bir nükleer cihaz yapması işten bile değildir. Aum Shinrikyo vakasında görüldüğü üzere terör örgütlerinin KİS'lere eriştiği takdirde bu silahları kullanmaktan çekinmeyecekleri ortadadır. KİS'lerin tek bir kullanımda çok sayıda kişinin ölümüne neden olması, bu silahları terör örgütleri açısından cazip kılmaktadır. BMGK da durumun önemine binaen KİS ve

bunların dağıtım araçlarının devlet dışı aktörlerin özellikle de terör örgütlerinin eline geçmesini engellemeyi amaçlayan 1540 (2004) sayılı Karar'ı kabul etmiştir. Çalışmada detaylarıyla değinildiği üzere terör örgütlerinin KİS geliştirmek için muhtelif adımlar attığı görülmektedir. Özellikle dinî ve etnik milliyetçi saiklerle hareket eden terör örgütlerine dikkat edilmesi gerekmektedir.

KİS'ler açısından en tehlikeli silah türü olarak nükleer silahlar gösterilmektedir. Gerçekten de ABD'nin 1945 yılında Hiroşima ve Nagazaki'ye atmış olduğu atom bombası bu silahların gerek çevre gerekse insanlar üzerinde yarattığı yıkımı göstermek açısından oldukça önemlidir. Dünya çapında yaklaşık otuz yıldır süren yoğun terör faaliyetlerine rağmen nükleer terörizmin gerçekleşmemiş olması, terör örgütleri açısından nükleer terörizm kabiliyetine ulaşmanın hayal edildiği kadar kolay olmadığını göstermektedir. Öte yandan bugün nükleer silah üretmek, gerekli ekipmanları ve tesisleri sağlamak ciddi bir teknik uzmanlık gerektirdiği için çoğu terör örgütünün bunu başarabilecek kabiliyeti bulunmamaktadır. Teknik zorlukların yanı sıra teröristlerin siyasi nitelikte başka hesaplar yaptıkları ve bu hesapların onları nükleerden caydırdığını da söylemek mümkündür. Ancak yukarıda ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere Aum Shinrikyo ya da DEAŞ örneğinde olduğu gibi, bu tip silahların yapılmasına ilişkin teknik bilgilerin peşinde olan terör örgütleri de bulunmaktadır.

Kimyasal silahların yapımı diğer KİS'lere göre nispeten daha kolay olduğu için terör örgütlerince tercih edilme olasılığı daha yüksektir. Aum Shinrikyo, LTTE ve DEAŞ adlı terör örgütlerinin gerçekleştirdiği saldırıların bazılarının kimyasal silahlarla yapıldığı gözlemlenmiştir. Biyolojik silah yapımı ve kullanımı oldukça zordur. Fakat terör örgütlerinin bu tip silahları üretmek konusunda da motivasyonları olduğunu söylemek mümkündür. 2001 yılında ABD'ye yapılan ve kesin olmamakla birlikte El-Kaide'den şüphelenilen mektuplarla gerçekleştirilmiş şarbon saldırısı biyoterör olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Aum Shinrikyo'nun gerçekleştirdiği terör eylemi sonrası polis tarafından yapılan araştırmalar neticesinde, örgütün biyolojik silah üretmek için gerekli malzemeleri ve tesisi olduğu da tespit edilmiştir.

Kimyasal silah üretiminde kullanılan öncül kimyasallarının üretimi ve transferi, Kimyasal Silahlar Sözleşmesi ve Avustralya Grubu'nun uluslararası ihracat kontrol rejimi kapsamında uluslararası olarak izlenmekte ve dağıtımları üzerinde bir noktaya kadar kontrol sağlanmaktadır. Ancak bu risklerin tamamen bertaraf edildiği anlamına gelmemektedir. Ülkemizin kendi yapacağı bir risk değerlendirmesi neticesinde terörizme sponsorluk yaptığı düşünülen ülkelere yönelik olarak çift kullanımlı ve hassas maddelerin ihracatı konusunda çeşitli kısıtlamalar getirmesi, gerek görülmesi hâlinde yasaklamalara gitmesi gerekmektedir. Ayrıca zehirli kimyasalların bulunduğu tesislere teröristlerin sabotaj yapma ihtimali bulunmaktadır. Böylece bir terör örgütünün kendi başına kimyasal maddeler geliştirmesine ya da elde etmesine gerek kalmadan kimyasal silah saldırısı etkisi

yaratabilme olasılığı bulunmaktadır. Bu nedenle ülkemizde özellikle bu tip tesislerde güvenliğin ciddi şekilde tesis edilmesi gerekmektedir.

Teröristler tarafından gerçekleştirilecek KİS saldırı tehdidini bertaraf etmek için küresel bir savunma stratejisi geliştirilmelidir. Ülkeler, aktif KİS yayılmasını önleme ve yayılmayla mücadele, yayılmanın finansmanını önleme gibi geniş bir yelpazede politikalar geliştirmelidir. Bu kapsamda kısa vadede mevcut kontrollerin daha iyi uygulanması üzerinde durulmalı, uzun vadede ise küresel mali kontrol çerçevesi yüksek risk taşıyan terör örgütlerini dâhil edecek düzeyde güçlendirilmelidir. Uzun vadeli hedefler için BMGK, Mali Eylem Görev Gücü (FATF), çok taraflı ihracat kontrol rejimleri, ulusal makamlar ve finansal kuruluşların üstüne düşen görevler bulunmaktadır.

KİS terörizmi ile mücadele konusunda ülkemizin de bir savunma stratejisi geliştirmesi gerekmektedir. Suriye'deki iç savaşın başlamasıyla birlikte ülkemize yalnızca Suriye'den değil, Afganistan, Pakistan ve Afrika'daki ülkelerden de çok sayıda düzensiz göçmen gelmiştir. Düzensiz göçmenler arasında köktendinci terör örgütleriyle iltisaklı olan teröristlerin bulunma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, çalışmada değinildiği üzere özellikle köktendinci teröristlerin KİS'lere ilkel versiyonları da dâhil olmak üzere ulaşmaları ve kendilerine emir verilmesi hâlinde bunlarla bir terör eylemi gerçekleştirmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu potansiyel tehditler düşünüldüğünde sınırlarımızın her türlü yasa dışı girişime karşı daha etkin bir şekilde korunması, göç yönetiminin ve göçmen kabul süreçlerinin titizlikle yürütülmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- AA (2024). Rusya'daki konser salonu saldırganlarının ikamet süreleri bittiği için Türkiye'ye geldiği belirlendi. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/rusyadaki-konser-salonu-saldirganlarinin-ikamet-sureleri-bittigi-icin-turkiyeye-geldigi-belirlendi/3174751> (Erişim Tarihi: 22.07.2024).
- Abdurrahmanlı, E. (2018). Küreselleşme olgusuyla birlikte büyüyen terörizm. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(18), 586-609.
- Ackerman, G. ve Tamsett, J. (Eds.). (2009). *Jihadists and weapons of mass destruction*. CRC Press.
- Albright, D. Ve Higgins, H. (2003). *A Bomb for the Unmah*. Bulletin of the Atomic Scientists, 49-55.
- Al-Istrabadi, F., Ganguly, S. (2018). *Introduction: An End to ISIS?* In F. al-Istrabadi & S. Ganguly (Eds.), *The Future of ISIS: Regional and International Implications*(3-16). Brookings Institution Press.

- Baker, D. (2006) *Biological, nuclear, and Chemical Weapons*. Vero Beach, FL: Rourke Pub.
- Barnaby, F. (2004). *How to build a nuclear bomb: and other weapons of mass destruction*. Nation Books.
- Başpınar, M. H. (2023). *Terörizmin Finansmanı Suçu*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bellany, I. (2007). *Terrorism and Weapons of Mass Destruction*. Routledge Taylor & Francis Group, 10.
- Bidwell, C. A. ve Bhatt, K. (2016). The Threat of Biological Weapons. In *Use of Attribution and Forensic Science in Addressing Biological Weapon Threats: A Multi-Faceted Study* (pp. 8-10). Federation of American Scientists.
- Bishara, A. (2017). Terror and Terrorism. In *What defines Terrorism?: The Identity of the Victim or that of the Victimizer?* (pp. 4-8). Arab Center for Research & Policy Studies.
- Blum, A., Asal, V., ve Wilkenfeld, J. (2005). Nonstate actors, terrorism, and weapons of mass destruction. *International Studies Review*, 7(1), 133-137.
- Britannica (2023a). Chemical weapons and terrorism. Retrieved from <https://www.britannica.com/technology/chemical-weapon/Chemical-weapons-and-terrorism> (Erişim Tarihi: 29.06.2023).
- Britannica (2023b). Tamil Tigers. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/Tamil-Tigers> (Erişim Tarihi: 10.01.2024).
- Campbell, C. (1984). *Nuclear Weapons Fact Book*. Novato, Calif, Presidio Press.
- Cole, B. (2017). *Political Manipulation and Weapons of Mass Destruction: Terrorism, Influence and Persuasion*. Bloomsbury Publishing.
- Cooper, H. ve Schmitt, E. (2016). ISIS Detainee's Information Led to 2 US Airstrikes, Officials Say. *The New York Times*, 9.
- Cordesman, A. H. (1999). Terrorism And Weapons Of Mass Destruction. In *Transnational Threats From The Middle East: Crying Wolf Or Crying Havoc?* 171-209. Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Croddy, E. A., Wirtz, J. J., & Larsen, J. (2005). *Weapons of mass destruction*. An Encyclopedia of Worldwide Policy, Technology, and History, Volume 2, Abco, Santa Barbara, California.

- Çelik, S. (2021). Avrupa Birliği'nin Self-Determinasyon Yaklaşımı. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 639-672.
- Danzig, R., Sageman, M., Leighton, T., Hough, L., Yuki, H., Kotani, R. ve Hosford, Z. M. (2012). *Aum Shinrikyo: Insights Into How Terrorists Develop Biological And Chemical Weapons*. Center for a New American Security.
- Davis, M. B. ve Purcell, A. H. (2006). *Weapons of Mass Destruction*. (Library in a Book).
- Denk, E. (2011) "Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 3(66), 93-136.
- Dissanayake, S. (2017). Women in the Tamil Tigers: Path to Liberation or Pawn in a Game? *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 9(8), 1-6.
- Doğanalp, T. (2016). Uluslararası Hukukta Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanmaya Yönelik Girişimler. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 15-28.
- Ergün, K. K. (2021). *Dinî Kültlerde Terör Örgütüne Dönüşme Potansiyeli: Aum Shinrikyo Vakası*. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 196-207.
- Gerges, F. A. (2011). *The rise and fall of Al-Qaeda*. OUP USA.
- Gerges, F. A. (2021). *ISIS: A History*. Princeton University Press.
- Glasstone, S. (Ed.). (1964). *The effects of nuclear weapons*. 2. Baskı, US Atomic Energy Commission.
- Gunaratna, R. (2018). *Aum Shinrikyo's Rise, Fall and Revival*. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 10(8), 1-6.
- Heupel, M. (2007). *Implementing UN Security Council Resolution 1540: A Division of Labor Strategy*.
- Hoffman, B. (2009). *The first non-state use of a chemical weapon in warfare: the Tamil Tigers' assault on East Kiran*. *Small Wars & Insurgencies*, 20(3-4), 463-477.
- Hummel, S. , ve Burpo, F. J. (2020). *The Nexus of Emerging Technologies with WMD Terrorism*. In *Small Groups, Big Weapons: The Nexus of Emerging Technologies and Weapons of Mass Destruction Terrorism* (pp. 14-24). Combatting Terrorism Center at West Point.

- ICAN (2023). What happens if nuclear weapons are used?. https://www.icanw.org/catastrophic_harm#:~:text=In%20the%20long%2Dterm%2C%20nuclear,caused%20grave%20long%2Dterm%20consequences (Erişim Tarihi: 06.01.2024).
- Jackson, B. A., Chalk, P., Cragin, R. K., Newsome, B., Parachini, J. V., Rosenau, W., Simpson, E. M., Sisson, M. ve Temple, D. (2007). Liberation Tigers of Tamil Eelam. In *Breaching the Fortress Wall: Understanding Terrorist Efforts to Overcome Defensive Technologies* (1st ed., pp. 59-82). RAND Corporation.
- Jones, S. G. ve Libicki, M. C. (2008). *Policing and Japan's Aum Shinrikyo*. In *How Terrorist Groups End: Lessons for Countering al Qaeda* (pp. 45-62). RAND Corporation.
- Joyner, D. H. (2009). *International law and the proliferation of weapons of mass destruction*. Oxford University Press.
- Kazi, R. (2011). The Correlation Between Non-State Actors and Weapons of Mass Destruction. *Connections*, 10(4), 1-10.
- Kiremitçi, O. (2021) .*Terörizmin Finansmanı Suçu ve Önleyici Tedbirler*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Lifton, R.J. (1999) *Destroying the world to save it: Aum shinrikyō, apocalyptic violence, and the the new global terrorism*. New York: Metropolitan Books.
- Mattis, F. (2009). *Banning weapons of mass destruction*. ABC-CLIO.
- Maxwell, A.F.B (2004) . *What If? Europe Simulates Qaeda Nuclear Hit*. CPC Outreach Journal, N: 338.
- Meselson, M. (1999). The Problem of Biological Weapons. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 52(5), 46-58.
- Miller, S. (2018). *Dual use science and technology, ethics and weapons of mass destruction*, New York: Springer.
- Moftah, L. (2015). ISIS Nuclear Weapon? Islamic State Claims It Can Buy Nukes From Pakistan Within A Year In Dabiq Propaganda Magazine. *International Business Times*, 23.
- Nehorayoff, A. A., Ash, B., ve Smith, D. S. (2016). *Aum Shinrikyo's Nuclear and Chemical Weapons Development Efforts*. *Journal of Strategic Security*, 9(1), 35-48.

- Nwanna, G.I. (2004) *Weapons of mass destruction, what you should know: A citizen's guide to biological, chemical, and Nuclear Agents & Weapons*. Baltimore, MD: Frontline Publishers.
- Okoro, O. ve Oluka, N. L. (2019). *Weapons of mass destruction and modern terrorism: implications for global security*. Asian Social Science, 15(3), 1-13.
- O'Neil, A. (2003). *Terrorist use of weapons of mass destruction: how serious is the threat?*. Australian Journal of International Affairs, 57(1), 99-112.
- Ong, K. (2016). Nuclear Terrorism: Assessing the Threat from North Korea. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 8(2), 11-16.
- Oosterveld, W. T., Bloem, W., Farnham, N., Kayaoğlu, B. ve Sweijs, T. (2017). *The Rise and Fall of ISIS: From Evitability to Inevitability*. Hague Centre for Strategic Studies.
- Özgür, S. (2006). *Geleceğe Yönelen Tehdit? Kitle İmha Silahları*. 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Parachini, J. V., Mosher, D. E., Baker, J., Crane, K., Chase, M. ve Daugherty, M. (2005). *Diversion of Nuclear, Biological, and Chemical Weapons Expertise from the Former Soviet Union: Understanding an Evolving Problem*. Rand Corp Arlington Va National Security Research Div.
- Polyak, M. G. (2004). *The Threat of Agroterrorism: Economics of Bioterrorism*. Georgetown Journal of International Affairs, 5(2), 31-38.
- Prelas, M. A. ve Peck, M. S. (2005). *Nonproliferation issues for weapons of mass destruction*. CRC Press.
- National Archives and Records Administration (2002). The President's State of the Union Address The United States Capitol Washington, D.C.. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/print/20020129-11.html> (Erişim Tarihi: 19.06.2023).
- Rabasa, A., Chalk, P., Cragin, K., Daly, S. A., Gregg, H. S. , Karasik, T. W., O'Brien, K. A. Ve Rosenau, W. (2006). *Al-Qaeda's Ideology and Propaganda*. In Beyond al-Qaeda: Part 1, The Global Jihadist Movement (pp. 7-22). RAND Corporation.
- Reader, I. (2013). *Religious violence in contemporary Japan: The case of Aum Shinrikyo*. Routledge.
- Richardt, A., Hülseweh, B., Niemeyer, B. ve Sabath, F. (Eds.). (2013) "CBRN protection: Managing the threat of chemical, biological, radioactive and nuclear weapons" John Wiley & Sons

- Rosand, E. (2022). *Global Implementation of Security Council Resolution 1540-An Enhanced UN Response is Needed*. Global Center on Cooperative Security.
- Saraçlı, M. (2007). Uluslararası hukukta terörizm. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1049-1078.
- Sarvananthan, M. (2018). ‘Terrorism’ or ‘Liberation’? Towards a distinction: A Case study of the Armed Struggle of the Liberation Tigers of Tamil Eelam (LTTE). *Perspectives on Terrorism*, 12(2), 1-18.
- Senate Government Affairs Permanent Subcommittee on Investigations October 31, 1995 Staff Statement (1995). IV. The Operation of the Aum. https://irp.fas.org/congress/1995_rpt/aum/part04.htm (Erişim Tarihi: 24.06.2023).
- Shoham, D. (2015). *Does ISIS Pose a WMD Threat?* Begin-Sadat Center for Strategic Studies.
- Stenersen, A. (2017). *Al-Qaida in Afghanistan*. Cambridge University Press.
- The New York Times (2024). Islamic State Claims Responsibility for Deadly Bombings in Iran. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2024/01/04/world/middleeast/us-isis-iran-general-suleimani.html> (Erişim Tarihi: 06.01.2024).
- The Washington Post (2022). ISIS planned chemical attacks, in Europe, new details on weapons program reveal. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/07/11/isis-chemical-biological-weapons/> (Erişim Tarihi: 29.06.2023).
- The White House President Barack Obama (2009). Remarks By President Barack Obama In Prague As Delivered. Retrieved from <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered> (Erişim Tarihi: 24.06.2023).
- Tønnessen, T. H. (2017). *Islamic State and Technology - A Literature Review*. Perspectives on Terrorism, 11(6), 101-111.
- Warf, J. (1989) “*All Things Nuclear*” Los Angeles, Southern California Association of Scientists.
- Webel, C. (2016). *Terror, Terrorism and the Human Condition*. Springer.
- Wheelis, M. (2006). *Deadly cultures: biological weapons since 1945*. Harvard University Press.
- Younger, S. M. (2008). *Endangered species: How we can avoid mass destruction and build a lasting peace*. Harper Collins.

Cumhuriyet Döneminin Sektörel Stratejiler Çerçevesinde Ekonomik Görünümü

Economic Outlook of The Republican Period within The Framework of Sectoral Strategies

*Dilek ŞAHİN YOMRALIOĞLU**

Başvuru Tarihi: 19.08.2024

Kabul Tarihi: 28.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yılına bakıldığında, ekonomik görünümünde önemli değişimler ve dönüşümler yaşandığı izlenmektedir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinin önde gelen sektörü olan tarımın gelişmesi için çeşitli farklı stratejiler izlenmiş, bu uygulamalar sanayi sektörünü geliştirmeye yönelik politikalarla desteklenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinin genel görünümünü farklı kaynaklardan derleyerek, bütüncül bir bakış açısıyla dönemsel ve sektörel olarak özet bilgiler sunmaktır. Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörü olan tarımın GSMH içindeki payının zamanla giderek azaldığı, sanayi sektörünün payında ise artış yaşandığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin yapısal sürecindeki değişimin bir göstergesidir. Türkiye'nin dönemsel olarak gösterdiği ekonomik büyümenin unsurları da dönemsel olarak farklılık göstermekte, her dönem kendi içinde dönemin özelliklerini yansıtan ekonomik ve politik unsurların sonuçlarını yansıtmaktadır. Bu dönemlere ait bilgiler 1970-2024 yılları arasında yayınlanan akademik kaynaklardan derlenmiştir. Türkiye ekonomisinin dönemsel olarak genel görünümü, uygulanan sektörel stratejiler ve sonuçları genel hatlarıyla açıklanmış, tarım ve sanayi sektörlerinin gelişimi ve değişimi konusunda bilgiler ve tarım sektörünün kalkınmasına yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Stratejik yönetim, tarım ve sanayi stratejileri, kurumsal yönetim.

* Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, dilekyomralioglu@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2114-935X

Abstract

When looking at the 100 years of the Republic of Turkey, it is observed that there have been significant changes in its economic outlook and sectoral strategies. The purpose of this study is to examine the development and changes in the Turkish Economy during the Republican Period by dividing it into three periods within the framework of sectoral strategies. Agriculture and industry sectors have emerged as the two most important sectors that have been focused. While the share of agriculture, which is the locomotive sector, in GDP has gradually decreased over time, there has been an increase in the share of the industrial sector. The information on these periods has been compiled from academic sources published between 1970-2024. The general outlook of the economy and sectoral transformation has been provided with the framework and change of the agricultural and industrial sectors and recommendations provided for the development of agricultural sector.

Keywords: Strategic management, agricultural and industrial strategies, corporate management.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yılına bakıldığında, ülkenin önemli bir dönüşüm ve gelişim süreci geçirdiği görülmektedir. Atatürk liderliğinde başlayan Cumhuriyet projesi, ülkeyi modern, laik ve demokratik bir devlet haline getirmeyi amaçlamıştır. Ancak aynı zamanda çeşitli siyasi ve toplumsal sorunlarla da mücadele edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yılları ekonomik buhranlar ve ikinci dünya savaşının olumsuz ekonomik yansımalarıyla zorluklar içinde geçmiştir. Sonraki dönemlere bakıldığında da bu zorlukların farklı nedenlerle devam ettiği ve Cumhuriyetin farklı gelişim ve dönüşümlerle günümüze kadar varlığını güçlendirerek sürdürdüğü görülmektedir. Sektörel gelişime bakıldığında, Osmanlı döneminde baskın sektör olan tarım, Cumhuriyetin ilk döneminde Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörü olmaya devam etmiştir. Tarım sektörü ve tarımsal faaliyetlerin verimliliği dünya genelinde hayati bir öneme sahiptir. Tarım, insanların temel ihtiyacı olan gıda maddelerinin üretimini temin eder ve tüm bireylerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için gereklidir. Tarım sektörü gıda maddeleri ve sanayi sektörü için hammadde üretme görevine sahiptir. Bu iki sektörün olumlu bir etkileşim içerisinde olması ekonomik kalkınma için motive edici bir unsurdur. Bu nedenle gelişmiş ülkeler de geçmişte tarım sektörüne öncelik vermiş, gelişen tarım sektörü sanayi sektörünün de gelişmesine katkı sağlamıştır (Ergil, 1975).

Sanayileşme süreci tarihte dört aşamada gerçekleşmiştir. Birinci Sanayi Devrimi 18. yüzyılın sonlarına doğru buhar makinesinin icat edilmesiyle başlamış, üretim faaliyetlerinin ticarileşerek

fabrikalara taşınmasını sağlamıştır. İkinci Sanayi Devrimi'yle birlikte bir adım daha ileriye gidilmiş, üretimde elektrik kullanımıyla seri üretime geçilmiştir. Üçüncü Sanayi devrimi teknolojinin gelişmesi ve otomasyonun sağlandığı bir dönem olmuştur. Teknolojinin daha da gelişerek akıllı makinelerin kullanıldığı dönem Dördüncü Sanayi Devrimidir. Sanayileşme her siyasi iktidarın temel kalkınma meselesi olmuş, Osmanlı'dan bu yana kamu destekli politikalar uygulamaya konulmuş ancak beklenen sonuçlar elde edilememiştir. Türk sanayisi Cumhuriyetin 100 yılının çeşitli dönemlerinde farklı değişim ve gelişim göstermiş, özellikle 2000 li yıllarda gözle görülür bir gelişme göstermiştir. Bu başarının altında Türkiye'nin yetişmiş insan gücünün büyük payı bulunmaktadır. Siyasi istikrar, uzun vadeli politikalar ve istikrarlı kamu destekleriyle sektör küresel aktörler arasındaki konumunu güçlendirmiştir (İstikbal, 2022). Bu çalışma Türkiye'nin 1923-2023 yılları arasında gösterdiği ekonomik değişimler, sanayi ve tarımsal sektörün gayrisafi milli hasıla içindeki payı ve uygulanan stratejiler bağlamında incelenmekte ve Cumhuriyet ekonomisinin dönemsel ekonomik ve sosyal görünümü ile ilgili özet bilgiler sunarak bu dönemleri holistik bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Bu çalışma dönemsel farklılıkları ortaya koymak amacıyla Cumhuriyetin 100 yılını üç ayrı döneme ayırarak incelemiştir.

Cumhuriyetin Dönemleri

1923-1950 Dönemi

Bu dönem Cumhuriyetin ilk dönemi olup savaş sonrası ekonomik ve sosyal anlamda yıpranmış olan Türkiye'nin yeniden yapılanma çabalarıyla geçmiştir. Tek partili olan bu dönemde demokratikleşme çabalarıyla yeni devlet yapısının inşa edilmesine odaklanılmıştır (Yavuz, 2000). Ekonomik istikrarın sağlanması için 1923 de yapılan İzmir İktisat Kongresinde Osmanlı döneminin önde gelen sektörü olan tarımın desteklenmeye devam edilmesine karar verilmiştir. Bunun bir diğer nedeni işgücünün %80 inin tarım sektöründe çalışıyor olmasıdır (Öztürk ve Yıldırım, 2009). Tarım sektörünün kalkınmasında temel yaklaşım, küçük ve büyük ölçekli tarımsal üretim birimlerini teşvik etmektir. Bu politika, tarımsal üretimde çeşitliliği ve bu şekilde ülkenin genel tarımsal potansiyelini artırmayı hedefliyordu. Uzun savaşlar neticesinde topraklar zarar görmüş ve büyük bir nüfus kaybı yaşanmış, bu durum emek faktörünün toprağa nispetle daha kıt olmasına sebep olmuştu. Kıt seviyelerdeki emek faktörünün, köylünün sahip olduğu ilkel tarım aletleri ile birleşmesi, tarımsal üretime uygun toprakların çok azının işlenmesine imkân veriyordu. Öte yandan hububat üretiminin iklim koşullarına duyarlı olması, yüksek üretim maliyetine karşın düşük verim alınmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler buğday ve buğday unu ithalatının önemli bir dış ticaret kalemi olmasına yol açmıştır. Ayrıca ithal buğdayın yerli buğdaya kıyasla hem fiyatının az hem de kaliteli olması, yerli buğdayın korunmasına yönelik politikaları daha maliyetli hale getirmiştir (Bacaksız ve Uysal, 2019). Devlet,

tarım sektörünün gelişimini teşvik etmek amacıyla 1925 de aşar vergisini kaldırmış, 1927 ve 1929 yıllarında çıkardığı yasalarla hazine arsalarını topraksız köylülere dağıtmış, ülke genelinde tarım ürünlerinde artış yaşanmıştır (Öztürk ve Yıldırım, 2009).

1929 Büyük Buhranı, dünya genelinde ekonomik dengeleri derinden sarsan ve pek çok ülkeyi etkileyen bir krizdi. Bu dönemden Türkiye ekonomisi de ciddi şekilde etkilendi. Büyük Buhranın Türkiye ekonomisi üzerindeki en olumsuz etkilerinden biri ithalat ve ihracat dengesinin bozulmasıydı. Dünya genelinde ticaretin daralmasıyla birlikte Türkiye'nin ihracatında düşüş yaşandı. Özellikle tarım ürünlerinde dış talep azaldı ve bu durum tarım gelirlerini olumsuz yönde etkiledi. Dünya genelinde yaşanan ekonomik belirsizlikler, Türkiye'yi de etkileyen dış yatırımların azalmasına ve uluslararası kredi kaynaklarının daralmasına neden olarak ekonomik istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir. Yaşanan ekonomik krizde, fiyatı en fazla gerileyen ürün, üretimi için ülke topraklarının büyük bir kısmının ayrıldığı buğday olmuştur. Dünya buğday fiyatları o kadar düşüş göstermiştir ki, devlet müdahalesi olmadan dış fiyatlar iç pazara aktarılsa dahi, tüm üreticiler, kendi beslenmeleri için gereken üretim dışında üretim yapamayacaklardı (Sayim, 2020).

Bu dönemden sanayi sektörü de olumsuz yönde etkilenmiş, 1923 ile 1930 yılları arasında sanayinin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payında azalma yaşanmıştır. El sanatlarından ibaret sanayi sektörünü desteklemek amacıyla Sanayi ve Ma adin Bankası kurulmuş, sanayinin gelişmesine yönelik teşvikler sağlanmış, ancak bu önlemler sanayi sektörü üzerinde belirgin bir başarıya ulaşmamıştır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kapanması, bu dönemdeki destek mekanizmalarının başarısızlıklarından biriydi. Banka, Osmanlı'dan kalan tesislerin devredilmesiyle kurulmuştu ancak işletme sermayesi eksikliği ve özel kesimin yatırım alışkanlığının zayıflığı gibi nedenlerle başarılı olamadı. 1927 yılında çıkarılan Sanayi-i Teşvik Kanunu yeniden düzenlenmiş, devlet eliyle teşvikler sunulmuştur. Teşvikler özellikle makine kullanan ve daha yüksek istihdam miktarı sunan işletmelere kullanılmıştır. Ancak bu önlemler sanayi sektörü üzerinde belirgin bir başarıya ulaşmamıştır. (Öztürk ve Yıldırım, 2009).

Bu dönemde tarım sektörünün en büyük sorunlarından biri ulaşımdır. Yetiştirdiği ürünü pazara ulaştırmak isteyen köylü, kendi imkânları ile açtığı patika yolları kullanmaktaydı. Ancak bu yollar da olumsuz hava koşullarının ardından yok olmaktaydı. Başlarda ürününü at sırtında taşıyan köylü, daha sonraları at, öküz ve ineklerin çektiği arabaları kullanmıştır. Fakat bu arabalarda pek dayanıklı olmadığından atlar tarafından sıkça parçalanmaktaydı. Bu sebeple arabaların çekilmesi sırasında daha çok öküz kullanıldığı görülmektedir. Öküzler ise ulaşımı oldukça geciktirmekte ve pazara gidecek köylünün birkaç gün önceden yola çıkmasını gerektirmekteydi. Tarım ürünlerinin ulaştırılması esnasında bayatlaması ürünün fiyatının düşmesine sebep olmuştur. Devlet ulaşım sorununu çözmek

için motorlu araç sayısının az olması nedeniyle demiryolu yapımına ağırlık vermiş, ülke gelişmiş bir demiryolu ağına sahip olmuş ancak karayollarının yetersizliği demiryolu kullanımını da verimsizleştirerek taşıma maliyetlerini artırmıştır (Bacaksız ve Uysal, 2019).

Ülke 1930 yılında tarım ürünleri konusunda kendine yeterli hale gelmiştir. 1930-1931 yıllarında sağlanan üretim artışıyla ilk kez arz fazlası oluşmuştur. Bu durum ekonomide görülen dalgalanmalara karşın, sosyal huzurun korunmasına katkıda bulunmuştur (Sayim, 2020). 1932 tarihinde çıkarılan 2156 sayılı Buğday Koruma Kanunu ile Ziraat Bankası buğday alım satımı yapmakla görevlendirilmiş, kanun, buğday fiyatının korunması ve düzenlenmesi maksadıyla, hükümetin ilan edeceği fiyatlar üzerinden Ziraat Bankasının buğday alıp-satmasını kararlaştırmıştır. 1935 tarihinde üreticilerin ürünlerine müşteri bulmak, aracı gelirlerini üreticilere mal etmek ve milli ürünlerin standartlaşmasını sağlamak amacıyla Tarım Satış Kooperatifleri kurulmuştur (Bacaksız ve Uysal, 2019). Aynı dönemde geniş tarım arazilerine sahip olan Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nde tarım sektörünün büyük şirketlerin tekeline geçmiş olması tarım ürünleri alım satımının merkezileştirilmesi üzerinde etkili olmuştur. Tarımın kalkınması için hedeflenen genel strateji, ekonomik olarak bağımsız, kendine yetebilen, kültürel gelişime açık, verimli üretim yapabilen tarım kasabalarına sahip olmaktı. Ancak, dönüşüme katkıda bulunabilecek nitelikli çalışan sayısı ihtiyacın altındaydı ve bu kişiler dönüşüm yaratmak yerine vergi toplamak üzere görevlendirilmekteydi. Savaş nedeniyle erkek sayısındaki azalma da tarımı olumsuz etkileyen faktörler arasındaydı. Varlıklı veya işletme sahibi gayri-Müslimlerin pek çoğu ülkeyi terk etmiş veya ülkeden gönderilmişti. Bu unsurlar nedeniyle toplanan vergi miktarı dönüşüm için gereken yeni yatırımları gerçekleştirmek noktasında yetersiz kalıyordu. Taşıma maliyetlerinin yüksekliği hububat ürünlerinin dünya piyasalarında rekabet edemeyecek duruma düşürmekteydi. 1938 rakamlarına göre Urfa'da üç kuruşa üretilen buğdayın fiyatı yaklaşık 100 mil uzaklıktaki Hakkari'ye ulaştığında maliyeti 10 kuruşa çıkmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'na kadar yerel olarak üretilen sebzeler sadece o bölgede tüketilmekteydi. Eğitimde bölgesel farklar dikkat çekiciydi. 1950 yılında kasabaların yarısında okul bulunmamakta, okur-yazarlık oranındaki artış büyük şehirlerde yaşayanlar tarafından sağlanmaktaydı (Tuna, 2018).

İkinci Dünya Savaşı Cumhuriyetin yeni kurulmuş olması sebebiyle kabul görmüş olan milliyetçilik akımının devam etmesine sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen, Türkiye savaşın etkilerinden büyük ölçüde etkilenmiş, savaşın siyasi atmosferi ticari ilişkilerin yanı sıra Türkiye'nin diğer ülkelerle olan genel ilişkilerini de etkilemiş ve dış ticaretin sınırlı hale gelmesine yol açmıştır. Milliyetçi liderler, ithalat ikamesi sanayileşmeyi benimseyen modern bir devlet bürokrasisi kurdular. Özel yatırımların sanayileşmeyi desteklemek için yetersiz kalması

durumunda, devlet yetkilileri devlet mülkiyetinde işletmelerle piyasaları yönlendirmeye çalışmış, yabancı şirketlerin millileştirilmesi, milli ekonomiyi kontrol altına almak ve sanayi projeleri için fon yaratmak amacıyla bir başka strateji olarak uygulamaya konulmuştur. İthalata uygulanan yüksek tarife oranları, yerli firmaların uluslararası rekabetten korunmasını sağlamış ve iç pazarda büyük bir pay elde etmelerine olanak tanımıştır. Bu hedefler, milliyetçilik politikasıyla sosyal ve ekonomik kalkınmayı öngörüyor, bölgeler arasındaki sosyal ve gelir eşitsizliğinin ülkenin kendi imkanlarıyla çözülmesini amaçlıyor, diğer yandan rakip ülke uygulamalarından uzaklaştırıyordu (Esen, 2014). Yine de 1920 ile 1950 yılları arasında tarım üretiminde artış görülmüş, bu artışta yeni tarım makineleri ve sulama sistemleri büyük rol oynamıştır (Ağır, 2021).

1950-2000 Dönemi

Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra kullanılmaya başlanan traktör, gübre ve sulama teçhizatları sadece büyük kasabalara ulaşmış, dağınık halde bulunan küçük tarım üreticileri bu imkanlardan faydalanamamıştır (Tuna, 2018). Demokrat Parti'nin 1950 de iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin ekonomik politikalarında bir dönüşüm yaşandı. Bu dönemde devletçilik anlayışından uzaklaşarak liberal politikalara yönelme eğilimi başladı. Özellikle tarım sektörüne önem verilmesi ve bu sektörün gelişimine odaklanılması, dış yardımların tarım sektörüne yönlendirilmesiyle desteklendi. Bu yardımlar sayesinde tarım sektörüne gerekli olan malzemeler alınarak ve destekler sağlanarak tarımsal üretim artırılmaya çalışıldı. Bu politikalar sayesinde tarım sektörü ivme kazandı ve üretimde artışlar yaşandı. Bu artışlar, ulusal pazarın büyümesine ve iç pazara dönük sanayinin gelişimine katkı sağladı (Oktar ve Varlı, 2010).

Sanayi sektörünün gelişimi de tarım sektörüne paralel olarak desteklenmiştir. Sanayi üretiminde artış sağlanmakla birlikte, özel sektörün sürece dahil edilmemesi nedeniyle artışta devamlılık sağlanamadı. Bu dönemde Demokratlara sıklıkla yöneltile eleştirilerden biri de herhangi bir koordinasyonun olmayışı ve uzun dönemli bir istikrar programının izlenmemesiydi. Yetersiz kurumsallaşma nedeniyle kurumlar arası koordinasyonun sağlanamaması ve uzun dönemli stratejilerle uyumlu planların yapılmamış olması nedeniyle 1950 lerin ortalarıyla 1960 lı yıllarda ekonomide beklenen kalkınma elde edilememiş, yine de her iki sektörde büyüme sağlanmıştır. 1950' nin ikinci yarısında endüstri üretimi ortalama %4,3 büyüme göstermiş, tarımsal üretimde sadece %1,8' lik bir büyüme elde edilmiştir. İthalat ve ihracat rakamları 1953 rakamlarının altına düşmüş ve 1960' a kadar iyileşme sağlanamamıştır (Çeçen vd., 1994). Ekonomi yönetiminde uzun vadeli perspektif 1960 darbesinden sonra oldu. Rejim hızla Devlet Planlama Teşkilatını (DPT) kurmaya yöneldi. Uzun vadeli kalkınma planlaması artık geniş bir koalisyon tarafından destekleniyordu. 1960 lı ve 1970 li yılların ekonomi politikaları her şeyden önce devletin korunmasını hedefliyordu. İç pazar ve ithal ikamesi yoluyla

sanayileşme hedefiyle hükümetler kısıtlayıcı bir ticaret rejiminin kullanılmasını, kamu iktisadi teşebbüslerinin yatırımları ve sübvansiyonlu kredileri temel araçlar olarak kullandı. Devlet Planlama Teşkilatı, özel sektörde önemli bir rol oynadı ve tüm özel sektör yatırım projeleri için onayının gerekli olması nedeniyle üretim ve yatırım kararlarını etkiledi. Tarımsal üretim artışı sanayi üretimine olan talebi de artırarak iç piyasaların genişlemesine yol açtı. Uzun ve kısa vadeli tarımsal krediler özel sektörün tarıma yatırım yapmasını teşvik etti. Talep tarafında hızla artan sanayi tüketimi endüstri alanına yatırım yapılmasını teşvik etti. Türkiye’de tarım sektörünün büyük çoğunluğunu küçük çiftçiler oluşturmaktaydı. Bu kesimin gelirleri dayanıklı tüketim mallarını almaya yeterli olmadığından sanayinin teşvik edilmesi birkaç endüstri alanıyla sınırlı kaldı. Bunların en önemlisi tekstil sektörü olmuştur. Demokratlar çok geçmeden Devlet Teşebbüslerinin özel sektörü korumak için uygun bir araç olduğunu keşfettiler. Bu işletmeler ‘Milliyi Teşvik Etme’ kisvesi altında özel sektöre satılarak mal ve hizmetlerin piyasa değerinin altında satılması hedeflenmiştir. Bu koşullar altında özel sektörün toplam üretim içindeki payı 1950 de %58 den 1954 de %65 e yükselmiştir (Ergil, 1975). Yapılan beş yıllık kalkınma planları başarıya ulaşmış, büyüme oranları 1963-1967 yıllarında %6,4, 1968-1977 yılları için %6,7 ve 1973-1977 yılları için %7,2 olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal üretimdeki büyüme ortalama %3,3 olarak beklenenin altında bir oran göstermiştir. 1970 ’lerde yurtdışına çalışmaya giden işçilerin Türkiye’ye gönderdiği dövizler 1976 yılına kadar büyüme planlarının gerçekleşmesine katkı sağlamıştır (Çeçen vd., 1994).

1970’lerde dünya ekonomisini derinden etkileyen gelişmeler olmuştur. Uluslararası para sistemi çökmüş, petrol fiyatları yükselmiş, dünya ticaret hacmi bu durumdan etkilenmiş, dünya ekonomileri durgunluğa girerken maliyet artışına bağlı olarak enflasyonist ve staglasyonist baskılar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Üçüncü beş yıllık kalkınma planı devreye girmiştir. Bu planda yüksek büyüme oranları hedeflenmiştir. Döviz ihtiyacı fazla olan sanayilerin yarattığı ithalat artışı ile dünya petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak ithal mal fiyatlarındaki artış birleşince ödemeler dengesi bozulmuştur. Zaten kıt olan döviz kaynakları sanayi üretimine tahsis edilmesine karşın ihracat yoluyla bu kaynaklar yeniden dövize dönüşmemiştir (Şenses, 1989). 1970’lerin sonunda dış ticaret açıklarının yarattığı krizden kurtulmak için Dünya Bankası’nın da tavsiyesi üzerine 1978 ve 1979 yıllarında devalüasyonlar yapılmıştır. Ancak, bu devalüasyonlar da ihracat gelirlerini artırmak yerine yurtiçi üretim maliyetlerini artırmış ve maliyet enflasyonuna neden olmuştur (Raihan, 2007). Yanlış uygulamalar sonucunda 1970 sonlarında Türkiye ekonomisi kendisini ‘ödemeler dengesi açığı ’ve yükselen enflasyon rakamlarıyla mücadele ederken bulmuştur (Çeçen vd., 1994). Tarım sektörünün küçülmesiyle birlikte iş fırsatları azalmış ve işsizlik oranı %12,1 den %13,1 e yükselmiştir. 1979-80 yıllarında büyüme negatife dönmüştür. Enflasyon tahmin edilmemiş boyutlarda yükselirken işsizlik

oranı %14,8 e kadar yükseldi. Ekonomik kriz siyasal ve ekonomik sorunları beraberinde getirdi, sosyal huzursuzluk güvenlik sorunlarına neden oldu. Kısa vadeli ödeme zorluklarının aşılması ve uzun vadeli ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin himayesi altında 24 Ocak 1980 de istikrar ve uyum programları hazırlanmıştır. Alınan krediler kısa dönemde piyasalarda rahatlama sağlamış ve olumlu olarak değerlendirilmiştir. Bu politikalar uzun vadede istenilen sonucu vermemiş, ithal ikameci ve içe dönük programlardan radikal bir kopuşa sebep olmuştur. Hazırlanan program içeriklerini dört ana başlıkta toplamak mümkündür: 1) Enflasyonu düşürmeyi amaçlayan kısa vadeli istikrar paketleri hazırlanması ve ödeme zorluklarının hafifletilmesi, 2) yurt içi fiyatlandırmanın serbestleştirilmesi, 3) kamu ve mali sektörlerin rasyonelleşmesi ve 4) Genel olarak dış ticareti ve ihracatı arttıracak teşviklerin sunulması. Programda en fazla gelişim dış ticareti destekleyen teşviklerin sunulmasında sağlanmış ve ihracata dayalı bir büyüme modeli benimsenmiş, tarımsal teşvik miktarında azalma görülmüştür. İstikrar programı başarıya ulaşmış, 1980 de %104 olan enflasyon oranı iki yıl içinde %28 e düşmüştür. Yurtiçi milli hasıla 1986 da en yüksek değer olan %8,1 e ulaşmıştır. Bu oran 1980-1988 dönemi için ortalama %4,1, 1972-1977 dönemi için ortalama 7,1 dir. Ancak 1980-1988 dönemini incelerken askeri müdahale, dünya geneline yayılan durgunluk ve Latin Amerika ülkelerinde yaşanan ekonomik başarısızlıklar göz önünde bulundurulmalıdır (Cecen vd., 1994).

Bu dönemde tarım sektörü genel tüketim ve ihracatı karşılayacak kapasiteye ulaşmak ve sanayi sektörüne gerekli hammaddeyi sağlamakla görevlendirilmiştir. Tarım sektörüne verilen bu rol endüstri tedarikçisi olarak KİT(Kamu İktisadi Teşebbüsü) ler aracılığıyla ve dolaylı olarak tarım ihracatıyla devlet tarafından koşullandırılmıştır. Tarımsal destekleme fiyatları, ucuz krediler ve sübvansiyonlar bütçe açığıyla sağlanmış ve durum enflasyonun yükselmesini tetiklemiştir. Verilen kredilerin katkısı finansal piyasaları canlandırmak, sermaye miktarını artırmak ve sermayenin sektörel dağılımını ve sanayi yatırımlarını programlamak olmuştur. Bu dönemin sosyal yapısına bakıldığında hızlı sanayileşmeyle birlikte bölgeler, sektörler ve sosyal sınıflar arası gelir eşitsizliğinin boyutu dikkat çekicidir. Sanayileşmeyle birlikte azalan tarımsal aktiviteler kentlere göçü hızlandırmış, artan işgücü sebebiyle işsizlik oranlarında yükseliş devam etmiştir (Pamukoğlu, 1990).

24 Ocak 1980 de alınan istikrar tedbirlerinin etkileri, kısa vadede borç ödemelerinde bir rahatlama sağladı. Ancak, 1990 lı yıllarda dış borçlar artmaya devam etti. İstikrarsızlığın ana kaynağı ekonomik yönetimde dur-kalk modeli, yüksek düzeyde mali ihtiyari harcamalar, artan enflasyon ve dış borç açığıdır. Mali tablolarındaki keskin bozulma ve 1990 lardaki borç artışı 2001 yılında krizle sonuçlanmıştır. Belirsizlik ortamı yurt içi yatırım ve verimlilikte düşüşe yol açmıştır. 1990 ların ortalarında dış ticaretin artırılması amaçlanarak İthalat ve ihracat vergi ve tarifelerinde indirime

gidildi. 1990 lı yıllarda ihracatımızı etkileyen önemli faktörler arasında Güney Doğu Asya ve Rusya krizlerini saymak mümkündür. Güney Doğu Asya ülkelerindeki devalüasyonlardan sonra bu ülkeler dış ticarete rekabet üstünlüğü kazanmış ve ihracatları artmıştır. Bu durum Türkiye'nin dış ticaretini doğrudan etkilemiştir. Sonuç itibariyle Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatı azalmış, ithalatı ise artmıştır. Güney Doğu Asya'dan sonra Rusya'daki devalüasyon da Türkiye'nin bavul ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir (Raihan, 2007). Dış ticaretteki etkinliği artırmak ve büyümeyi sürekli kılmak için finansal sistem, işgücü piyasası ve kurumsal yönetim şekillerinde yapısal reformlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Devlet harcamaları sıklıkla değişen hükümetler ve koalisyonlar nedeniyle kontrol altında tutulamamaktaydı. Bu dönemde yaşanan politik istikrarsızlıklar mali piyasaların da dalgalanmasına yol açmıştır (Mody and Schindler, 2005).

1996 da imzalanan 'Gümrük Birliği' anlaşmasıyla ticari açıklıkta büyük bir gelişme elde edildi. İthal ikameci politikadan ihracata dayalı sanayileşme politikalarına geçildi ve ekonominin genelinde liberalleşme süreci yaşandı. Bu süreçte, ekonominin uluslararası piyasalarla daha fazla entegrasyonu sağlanmış, dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte ekonomide belirli değişimler yaşanmıştır. Ancak, bu serbestleşmenin beraberinde getirdiği dış ticaret açığı sorunu ve artan bütçe açıkları, ekonominin sürdürülebilirliği açısından endişe verici olmuştur. Bu değişimlerle birlikte, borç stoğu daha hızlı bir şekilde artmış, 1981-2000 yıllarında bütçe açığı artışı ve yüksek enflasyon en önemli problemler olarak karşımıza çıkmıştır. İthal ikameci politikalarından vazgeçilmesi ve döviz ile sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi, küreselleşmenin etkileriyle birlikte değerlendirilmelidir. Serbestleştirmeyle birlikte gerekli mevzuatlar hazırlanmamış, devletin yönetim süreci kontrol ve takip konusunda yetersiz kalmıştır. Ekonomideki ve kurumlardaki sürdürülebilirlikten uzak yapı, uzun vadede istikrarsızlık ve krizlere açık bir ortam oluşturmuştur. Bu nedenle, serbestleşme politikalarının uygulanmasıyla birlikte dengeli bir ekonomi politikası ve kriz yönetimi stratejilerinin önemi daha da artmıştır. 1997 yılında tarım sektörünün üretim payı %12,7 seviyesine kadar gerilemiş, sonrasında bir miktar artarak %13,6 olarak gerçekleşmiştir. Dönem sonunda sanayi sektörünün üretimdeki payı %28,8 olarak izlenmektedir (Koca, 2017).

2000 Dönemi Sonrası

Türkiye Kasım 2000 de ciddi bir ekonomik ve politik kriz yaşadı. Şubat 2001 de döviz kriziyle ekonomik zorluklar artmış, bir önceki yıla göre %5 küçülme izlenmiş, 2002 de müdahaleli piyasa dönemine geçilmiştir. TL yabancı para birimleri karşısında %51 değer kaybetmiş, krizin yükü orantısız olarak işçi sınıfının omuzlarına yüklenmiş ve işsizlik oranı %2 artmıştır. 2002 yılında işsizlik

oranında %3 lük bir artış daha yaşanmıştır. Bu krizlerin etkisiyle ücretlerde %20 lik bir düşüş izlendi. Büyüyen bütçe açığını telafi etmek amacıyla IMF 20,4 milyar USD yardım sağlamayı kabul etti. Ancak Türkiye'nin makro ekonomi yönetimine müdahil olarak hükümete belli taleplerin yerine getirilmesi şartını getirdi. Faiz oranlarını artırma ve aşırı değerlenen döviz kurunu koruma stratejisi izlendi. Hükümet, daraltıcı bir maliye politikası izleyerek IMF'ye borçları ödeme sözü verdi. IMF'nin talepleri; tarıma verilen sübvansiyonların ve özelleştirmelerin azaltılması, ekonomik faaliyetlerde kamu sektörünün payının düşürülmesi yönündeydi. Bu önlemler sonucunda GSYH' da yükseliş kaydedildi. 2002-2006 yıllarının ortalama büyüme oranı %7,8 olarak gerçekleşti ve enflasyonda düşüş sağlandı. Büyüme sağlanmakla birlikte büyümeyi temin eden unsurlar farklı bir karaktere sahipti. Esas motive edici güç büyük bir yabancı sermaye akışından kaynaklanıyordu. Yüksek faiz oranları kısa dönemli yabancı sermaye akışını destekledi. Yüksek yabancı sermaye girişi ve dövizin görece bolluğu dövizin değer kaybına yol açtı. Ucuzlayan döviz maliyetleri tüketim ve yatırım mallarında ithalat patlamasıyla sonuçlandı. Büyümenin diğer karakteristiği büyümeyle birlikte işsizliğin artması olmuştur. 2000 yılında %6,5 olan işsizlik oranları %10 a yükseldi ve büyümeye rağmen kriz öncesi değerine gerilemedi. 2010 ve 2011 yıllarındaki dalgalanmaların ardından GSYİH büyümesi 2012 de %2,12 ve 2013 de %4 e gerileyerek büyük bir ekonomik durgunluğa sebep oldu. Bu dönemin bir diğer özelliği özel tasarrufların azalması, cari açığın artması ve bunun sonucunda dış borcun yükselmesidir (Yeldan ve Ünüvar, 2016). Tablo 1 de 2015-2023 yılları arasındaki tüketici fiyat enflasyonu yıllık bazda görülmektedir. Enflasyon oranlarının özellikle 2021 yılından sonra çarpıcı bir şekilde yükseldiği görülmektedir.

Tablo 1: (2015-2023) Tüketici Fiyatlarıyla Enflasyon Oranı

Yıllar	Yıllık Enflasyon Oranı
2015	8,81
2016	8,53
2017	11,92
2018	20,30
2019	11,84
2020	14,60

2021	36,08
2022	64,27
2023	64,77

Kaynak: T.C.M.B.

Büyüme rakamlarına sektörel bazda bakıldığında 1980 den sonra azaltılan tarım teşvikleri ve sanayi gelişimine verilen önem neticesinde 2000 li yıllarda tarım sektörünün GSMH içindeki payının azalışı dikkat çekicidir. Bu yıllarda tarım sektörünün gelişiminde sert iniş-çıkışlar yaşanmıştır. 2000 yılında tarımın GSYH içindeki payı %10,1 iken 2020 yılına kadar azalan oranlarda düşerek %6,7 ye gerilemiştir. Aşağıdaki grafikte tarım ve sanayi sektörünün GSYH içindeki paylarının 2000-2020 arası değişimi ve hizmet sektörünün ön planda olduğu bir dağılım görülmektedir. (Merdan ve Çomaklı 2022).

Tablo 2: Sektörlerin GSYH İçindeki % Payları

Yıllar	Tarım (%)	Sanayi (%)	İnşaat (%)	Hizmetler (%)	Vergi Sübvansiyon (%)
2000	10,1	19,7	5,3	54,5	10,5
2005	9,3	17,9	5,6	54,5	12,7
2010	9	16,2	6,1	56,6	12,1
2015	6,9	19,8	8,2	53,2	11,9
2020	6,7	22,8	5,1	52,7	10,5

Kaynak: Demir vd. 2023

Tarım sektörü sadece ekip biçmekle sınırlı kalmaz, aynı zamanda sanayiye de önemli katkılar sağlar. Özellikle artan nüfus ve kırsal bölgelerden kente göçlerin artmasıyla birlikte, sanayileşme süreci hızlanmış ve tarımın sanayiye kayması daha belirgin hale gelmiştir. Bu durum, ekonomik kalkınmayı güçlendirirken, tarımsal ürünlerin sanayi için hammadde olarak kullanılması da tarım sektörünün değerini arttırmaktadır. Tarım ve sanayi sektörleri birbirleriyle etkileşimlidir ve genellikle eş doğrultuda hareket ederler. Türkiye'de, sanayi sektörü için önemli hammadde sağlayan başlıca ürünler genellikle gıda ve tekstil endüstrisi ürünleri olarak iki ana başlık altında incelenir. Gıda

sanayisi, tarımsal ürünlerin işlenmesi ve ambalajlanmasıyla ilgiliyken, tekstil endüstrisi ise pamuk gibi tarımsal ürünlerden elde edilen hammaddelerin işlenmesi ve tekstil ürünlerinin üretimiyle ilgilidir. Tarım sektörünün etkisinin azalması ve sanayinin desteklenen sektör haline gelmesi GSYH ve toplam istihdam içerisindeki payının ekonomide yapısal dönüşümü ifade etmektedir. 2006 da çıkarılan Tarım kanunu tarım araçlarına verilen desteği %25 artırmıştır. Ancak daha gelişmiş bölgeler teşvikleri kullanmakta daha başarılı olduğundan bölgeler arası gelir eşitsizliği artmıştır. Türkiye'nin dış ticaretinin %50 si Avrupa Birliği ülkelerine yapılmaktaydı. Verilen teşviklerle gelişen tarım sektörüne karşın Avrupa Birliği ülkeleri Türkiye ihracatını oluşturan belli başlı gıda ürünlerine kota ve yüksek vergiler koyarak kendi tarım üreticilerini korumuş ve üreticilerine Türkiye'den daha yüksek miktarda teşvikler sunmuştur. Bu durum küçük tarım üreticilerinin piyasadan çekilmesine ve tarımın daha büyük üreticiler elinde ticarileşmesine yol açmıştır.

1995 ile 2020 arasındaki süreçte Türkiye'nin dış ticaretinde önemli değişimler yaşandığı görülüyor. Toplam dış ticaret artış gösterirken, tarımsal ihracat tutarlarında iniş çıkışlar izlenmiştir. Aynı dönemde tarımsal ihracatın oranı %20,1 den %3,5'a düşmüştür. Bu da tarımsal ihracatın toplam ihracat içindeki payının düştüğünü göstermektedir. Tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranı incelendiğinde ise, 1995 yılında %169,6 iken 2005 de %226 ya yükselmiş, ancak 2010 da %76 ya gerilemiştir. Sonraki yıllarda bu oran 2020 de %60,6 olarak kaydedilmiştir. Bu durum, 1995-2005 yılları arasında tarımsal alanda dış ticaret fazlası verilirken, 2005 ten sonra tarımsal alanda dış ticaret açığı oluştuğunu göstermektedir (Demir vd., 2023).

Tarım alanındaki istihdamın 1970 lerde %68'e yaklaşması ve 2022'nin ikinci çeyreğinde %16 lara kadar gerilemesi, Türkiye'deki ekonomik yapıda önemli bir değişimi yaşandığının göstergesidir. Bu süreçte tarımsal istihdamdaki dramatik düşüş, kırsal nüfusun azalmasıyla paralel bir seyir izlemiştir. Dünyada tarım üretiminin katma değerindeki en büyük artış 2004 de %4 ve 2013 de %4,5 olarak gerçekleşmiştir. Katma değer büyüme hızının en düşük olduğu yıllarsa %1-1,5 arasında değişiklik gösterdiği 2001, 2007 ve 2012 yıllarıdır. Tarım sektörünün dünya üretimine ve istihdamına katkısı 2000 li yıllarda beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Bu durumun başlıca nedenleri: Verimli tarım üretimi gerçekleştiremeyen ufak tarım teşebbüslerinde çalışanların kırsal kesimden kentlere göç etmesidir. Tarımsal ürünlerin katma değerlerinin düşük olması hizmet ve sanayi sektörlerine yönelimi sağlamıştır. Toplu üretim yaygınlaşmış, yoğun teknoloji kullanılan ürünlerin tüketicilere ulaştırılmasına öncelik verilmiştir. Genel bir yaklaşım olarak diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomide meydana gelen olumlu gelişmelerle üretim miktarı artarken; tarım üretimi ve elde edilen gelirden artış izlenmektedir. Ancak oransal olarak bakıldığında tarımsal gelirin milli gelir içindeki payı her dönem bir önceki döneme göre azalmıştır. Tarımsal üretim artışına rağmen Milli

Gelir içinde oransal olarak yerini koruyamama nedeni; ekonomik yapı içinde yer alan diğer sektörlerin özellikle sanayi sektörünün tarım sektörüne göre daha ivmeli bir yükseliş göstermesidir (Batmaz, 2023).

2008 yılında küresel anlamda gıda fiyatlarında artış yaşanmıştır. Literatürde “Küresel Gıda Krizi” olarak adlandırılan dönemde dünya tahıl üretimi ile AB ve ABD’de buğday ve mısır üretimi azalmış, petrol fiyatları artmış ve gelişmiş ülkelerin dış ticarete yönelik aşırı korumacı politikaları da gıda fiyatlarındaki artışı beslemiştir. 2011 yılında olumsuz hava koşulları nedeniyle en yüksek artış yaşanmıştır. ABD, Arjantin, Rusya, Ukrayna ve Kazakistan’da yaşanan kuraklık, Kanada ve Avustralya’daki şiddetli yağışlar ve Çin ile Rusya’da tarımsal üretim alanlarında yaşanan yangınlar tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. 2020 yılı ise küresel salgının gıda fiyatları üzerinde etki göstermeye başladığı bir dönemdir. İlgili dönemde, ülkelerin gıda güvenliği korumak amacıyla tarım ve gıda ürünlerine yönelik ihracatı yasaklayan politikaları ve stok yapma eğiliminin artması gıda fiyat endeksinde artış yaşanmasına yol açmıştır. Türkiye piyasaları da küresel piyasalara paralel olarak 2000 li yılların ikinci yarısından itibaren tarım ürünlerinin fiyatlarında artış yaşamıştır. 2014 yılı içerisindeki olumsuz hava koşullarının don ve kuraklık gibi sorunlara yol açması gıda fiyatlarındaki artışın en temel nedenidir. 2016 yılında Rusya ile yaşanan kriz sonrasında yaş meyve-sebze ihracatında düşüş yaşanmış, 2018 yılı ortasında olumsuz arz şokları ve artan döviz kurunun etkisiyle tarımsal girdi maliyetlerinin yükselmesi tarım ürünlerinin yukarı yönlü bir seyir izlemesine yol açmıştır. 2020 yılında küresel salgın sürecinde uygulanan karantina uygulamaları, gıda ürünlerinin stoklanması ve tedarik zincirinde yaşanan olumsuz gelişmeler tarım ürün fiyatlarının artmasına yol açmıştır (Kutlu, 2021).

2002-2020 döneminde sanayide gelişim sağlandığını söylemek mümkündür. Ar-Ge harcamalarında yükseliş kaydedilmiş ancak istenilen başarı düzeyi yakalanamamıştır. Türkiye’nin sahip olduğu altyapı küresel sanayi entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. Bu dönemde Türkiye sanayi rekabet endeksi sıralamasında otuz üçüncü sıradan yirmi sekizinci sıraya yükselmiştir. Yabancı yatırımcı için önemli bir gösterge olan dünya bankasının “iş yapma kolaylığı” endeksinde 2004’te 93. Sırada yer alırken 2020 de otuz üçüncü sıraya yükselmiştir (İstikbal, 2022).

Tablo 3: Türkiye Sanayi Sektörünün Ekonomik Gelişimi (2002-2020)

	2002	2020	Artış oranı (%)
Sanayi Üretim Değeri (Milyar dolar)	59,08	201,65	241,34
İstihdam (Milyon Kişi)	3,73	5,85	56,83
İstihdam Edilen Kişi Başına Üretim (Dolar)	15.945	34.470	116,18
İhracat (Milyar dolar)	30,94	125,75	306,43
İstihdam Edilen Kişi Başına İhracat (Dolar)	8.294	21.495	159,16
Sanayi Sektörünün Milli Gelire Oranı (Yüzde)	24,59	28,01	13,9
Dünya Sıralaması	23	15	-

Kaynak: *İstikbal*,2022

Bu yıllarda dijital dönüşümün yaşanması sanayi sektörüne verilen önemi artırmıştır. Dijital dönüşüm bilgi teknolojilerinin harmanlanmasıyla dijital teknolojilerin işletmelerde harmanlanmasını ifade etmektedir. Dijitalleşme, bilgi, insan ve teknoloji kaynaklarını kullanarak yeni iş modelleri geliştirmeyi ve kaynakları etkin kullanmayı amaçlamaktadır. Pazardaki malların çeşitliliği stratejik planlamayı gerekli kılmış, inovasyona duyulan ihtiyacı artırmıştır. Yönetimin her aşamasının şeffaflaşması ve hizmet sektörünün hızlandırılmasıyla toplumun güveninin kazanılması hedeflenmiştir (Çetin, 2016). Küreselleşmeyle birlikte bilginin yayılım hızı artmış, bilginin ve verinin farklı tekniklerle işlenmesi sağlanmıştır. İş zekâsı, internet erişimi, robot üretimi gibi verimliliği ve üretimi artırıcı yeni unsurlar kaynakların sürdürülebilirliğine de katkı sağlamaktadır. Dijital dönüşüm maliyetleri düşürürken müşteri değerinin oluşturulmasında, takibinde, müşteri talep değişikliklerinin takibinde güncel stratejiler oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Endüstri 4 dönüşümü ile inovasyon, doğal kaynakların sürdürülebilirliği, bölgeler arası sosyal farkların azaltılması gibi konular sanayiyle birlikte anılmaya başlanmıştır (Gajo ve Akyüz, 2023). Endüstri 4 (Dördüncü Sanayi Devrimi) diğer sanayi devrimlerinden farklı olarak dijital ve sanal alanların birbiriyle etkileşim içinde olması, verilerin gerçek zamanlı ulaşılabilir olması, güncel verilerle ve inovasyonla verimliliğin artırılmasını hedeflemiştir. Böylece teknolojiye ve sanayiye ayrılan kaynaklarda artış izlenmektedir. Günümüzde

Endüstri 4.0 kavramı, büyük şirketlerin güncel uygulamalarıyla tüm dünyanın hedeflediği bir teknolojik seviyeye ulaşılmasını hedeflemiştir (Kahveci, 2022).

Tarım Sektörü Kalkınma Stratejilerine Yönelik Sorunlar

Küresel ısınma ve kaynakların sürdürülebilirliğinde yaşanan sorunlar tarım sektörünün önemini artırmıştır. Tarım ürünlerinde yaşanan yüksek enflasyon ülkelerin tarım alanında kendine yeterli hale gelmesini sağlayacak stratejilerin geliştirilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin kalkınma sürecinde yüksek sübvansiyonlara ve merkeziyetçi politika kararlarına bağımlı hale gelmiş ve kırsal bölgelerin kalkınma sürecinde kalkınmanın ekonomik olmayan yönleri ihmal edilmiştir. TOBB Tarım Kurulu Raporu'na göre, tarım sektörü açısından temel amaç öncelikle tarım sektörünün rekabetçi bir yapıya kavuşturulması, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi ile insan kaynaklarının, örgütlenme düzeyinin ve yerel kalkınma kapasitesinin geliştirilmesidir. Tarımsal pazarlama altyapısının iyileştirilmesi ve üreticilerin pazara erişim düzeylerinin artırılması, tarım-sanayi entegrasyonunun geliştirilmesi, rekabet edebilirliği artırıcı nitelikte uygun ve kaliteli ham maddenin temin edilmesi rekabet için büyük önem arz etmektedir. Plansız üretim nedeniyle arz-talep dengesizliğinde yaşanan fiyat oynaklıkları ve oluşan fiyat artışları sektöre zarar vermektedir. Geçmiş yıllarda Rusya ile yaşanan kriz sonrası domates ihracatı azalmış, planlama eksikliği nedeniyle domatesler üreticinin elinde kalmıştır. 2017 yılında ise üretim (yani arz) bir önceki yıla göre belirlendiği için arzın talebi karşılayamamasından dolayı domates fiyatları yükselmiş buna bağlı olarak da TÜFE'de artış meydana gelmiştir. Öte yandan nohut, kuru fasulye ve mercimekte arz yetersizliğini gidermek için ithalata başvurulmuş ve bu ürünlerde gümrük vergisi sıfırlanmıştır. Fakat bu çözümler daha çok günü kurtarmaya yönelik geçici çözümlerdir. Bu konuda daha ince düşünülmüş planlı üretim anlayışı ile yüksek ve kaliteli üretim gerçekleştirilmelidir. Ülkemizde üreticilerimiz gerek tarımsal ilaçların kullanımı gerekse teknolojik tarım aletlerini kullanma konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. Üreticilerin dağınık yapıda olması da üreticilerin tarımsal gelişmeler konusunda bilgilendirilmelerini güçleştirmektedir. Beklenen işlevsellikten uzak olan kooperatifler üreticilerin girdi fiyatlarını ve ürünlerin satış fiyatlarını belirleme gücünü olumsuz etkilemektedir. Organize olmayan üreticilerin karşısında organize olmuş monopol ya da oligopol yapıya sahip sanayici ve market zincirleri bulunmaktadır. Tarım sektöründe tohumdan gübreye girdilerin ithal edilmesi maliyetleri artırarak üreticilerin mağduriyetine sebep olmaktadır. Kurlarda meydana gelen artışlar ve oynaklıklar üretim maliyeti üzerinde olumsuz rol oynamaktadır. Tohum ve gübre konusunda AR-GE çalışmaları yetersiz veya maliyetli olmaktadır (Hiç, 2020).

Şüphesiz hükümetlerin, kırsal kalkınmadaki kilit rollerinden biri de bölgesel kamu ve özel kuruluşların kalkınma programlarındaki hedeflere ulaşmada başarılı olabilmeleri için gerekli altyapı

ve donanımı sağlamak ve kurumlar arası iş birliğini sağlayacak örgütlenmelerde aracılık rolünü üstlenmektir. Bu süreçte, devlet için esas olan kalkınma önündeki engelleri en aza indirmek, güçlü bir liderlik rolü ve etkin temel kamu hizmetleri sunumu ile kurumlar ve topluluklar arası ihtiyaç duyulacak olan koordinasyonu ve aracılığı sağlayabilmektir. Kırsal bölgenin kalkınma sürecini destekleyici bu tip faaliyetler arasında hizmet ve altyapı kapasitesini geliştirmek, vergi politikaları ve teşvikleri ekonomik büyümeyi hızlandıracak şekilde yenilemek, pazarlama zincirlerini genişletmek, gerekli finansman olanaklarına erişimi kolaylaştırmak ve Ar-Ge çalışmalarına ortam hazırlamak sayılabilir. Bununla birlikte kamu aktörlerinin, kırsal kalkınma politikalarının uygulanışı sürecinde başarılı olabilmeleri için gerekli kapasite ve donanım da sahip olması gereklidir, zira olası başarısızlık durumunda sürecin çok fazla sekteye uğramaması için merkezi yönetimin gerekli durumlarda devreye girmesi sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal istikrar için ön koşuldur. Yerel faktörler yönetişimde daha fazla öne çıkarken yerel halkın yönetimdeki etkinliği de artar. Yerel kurumlar, sübvansiyonların etkinliğini arttırabilir ve hizmet sunumu için yerel aktörlerle örgütlenerek kalkınmayı teşvik edecek projeleri yürürlüğe koyabilir (Özdemir, 2018).

Türkiye'nin küresel pazarlarda daha büyük bir pay alabilmesi ve küresel bir oyuncu olabilmesinin yollarından biri de ürün bazında ihracat çeşitliliğini artırarak ve ihraç edilen ürünlerin katma değerini yükseltmektir. Ürün çeşitlendirme üretim ve satış risklerinin azaltılmasında uygulanan stratejilerdendir. Ülkelerin ihracatta çeşitlendirmeyi artırması önündeki en büyük engeller, yetersiz kurumsallaşma, nitelikli beşerî sermaye eksikliği, yolsuzluk, alt yapı yetersizliği, mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemelerin yetersizliği, verimsiz teşvik ve mevzuatlar sayılabilir (Raihan, 2007). İhracatta ürün çeşitlendirmesini artırmak isteyen ülkelerin öncelikle bu sorunlara çözüm üretmeleri gerekmektedir. İhraç edilen ürünlerin katma değerini yükseltmek için teşvik edici ve inovatif bir dış ticaret politikası ve markalaşma stratejileri gerekmektedir. Bu şekilde dış rekabet gücü artırılabilir, dış ticaret açıkları kapatılabilir ve dış ticaret dengesi lehimize çevrilebilir (Alparslan ve Ökte, 2023). Türkiye'nin kalkınmasına yönelik stratejilerin başarısız olmasının bir diğer nedeni kurumların yeniden yapılandırılma sürecinde yeni politika ve mevzuatların şeffaf bir şekilde uygulanamaması ve denetlenme eksiklikleridir. Mevcut politikalar kayıt dışı sektörün genişlemesini engelleyememiş, bu durum vergi kayıplarına yol açmıştır. Toplumda kurumlara yönelik güvensizlik stratejilerin uygulamaya konulması konusunda isteksizlik yaratmış, beklenen dönüşüm sağlanamamıştır. Tarım sektöründe iş birliğini temin edecek güvenli ve güçlü kurumların oluşturulması için kurumsallaşmaya daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Demir, 2002).

Literatür Taraması

Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde izlediği ekonomi politikalarını ve sektörel stratejileri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendiren çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Dernek (2006), Cumhuriyet Döneminde tarım sektöründe kaydedilen gelişmeleri incelemiş, bu dönemde büyük gelişmeler sağlanmakla birlikte A.B. ve diğer gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında tarım sektörünün birim alan verimliliği ve kişi başına düşen gelir bakımından bu ülkelerin çok gerisinde kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Karabulut ve Akyol (2017), 1839-1950 dönemi tarım stratejilerini incelemiş, bu sektörün gelişimi için uygulanan stratejilerin sektöre katkıda bulunduğunu ancak istenilen verimliliğin elde edilemediğini belirtmiştir. Gözcü (2018), Atatürk döneminde tarım sektöründe yaşanan değişim ve gelişmelerde Alman Ziraat uzmanlarının olumlu etkisine değinmiştir. Topuz (2007), 1923-1950 yıllarında Tarımın GSYH (Gayrisafi yurtiçi hasıla) içindeki payında görülen değişime ve tarım sektörünün ülke kalkınmasındaki önemine değinmiştir. Bacaksız ve Uysal (2019), 1930-1939 dönemi tarım politikalarına değinmiş, devletçi dönem olarak anılan bu dönemde devletin baskın rolünün tarım üretimine olan katkısından bahsetmiş, ilk sanayi planının yapılarak tarım-sanayi sektörlerinin etkileşiminin ülke gelişimine olan katkısından bahsetmiştir. Kaya ve Çelik (2023), Türkiye'nin ekonomik gelişimi için sanayi sektörünün önemine değinmiş, bu gelişimin devamlılığının sağlanmasında işgücü piyasası düzenlemelerinde yapılan değişikliklere odaklanmıştır. Bağcı ve Tekin (2020), Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde izlediği farklı ekonomik politikaları ve bu politikaların tarım ve sanayi sektörlerine etkisini araştırmış, dünya ile entegrasyonun ekonomik büyümenin devamı için gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Bolat (2023), Atatürk döneminde izlenen ekonomi politikalarına değinilmiş ve ekonomik gelişimin sağlanmasında karşılaşılan sorunlar değerlendirilmiştir. Bu sorunların başında uzmanlaşmış işgücü ve eğitim eksikliği gelmektedir. Bu çalışmalar genellikle bir dönemi veya bu dönemde yaşanan sektörel sorunları yansıtmaktadır.

Bu çalışma, Cumhuriyet dönemini üç ayrı zaman diliminde değerlendirerek, tarım ve sanayi sektörleri özelinde Türkiye'nin genel ekonomik ve sosyal görünümü hakkında özet bilgiler sunmakta ve izlenen sektörel stratejilerin sonuçlarını değerlendirerek çözüm önerileri sunmaktadır. Bilgiler 1970-2024 yılları arasında yayınlanan akademik kaynaklardan derlenmiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti ekonomisi dönemselsel olarak farklılaşan yapısal değişimler göstermiştir. Tarım ve Sanayi sektörleri bu değişimin temel sektörlerini oluşturmuştur. Çalışmada, Cumhuriyet döneminin ekonomik koşulları birbirinden farklılaşan üç döneme ayrılarak incelenmiştir. İlk dönem olan 1923-1950 dönemi tek partili olup, demokratikleşme ve yeniden yapılanmayla geçmiştir. Cumhuriyetin ilk döneminde tarım Türkiye'nin önde gelen sektörüdür. Kamu teşvikleri de bu sektörü daha da kalkındırmak amacıyla tarım sektörüne yönlendirilmiştir. Tarımı teşvik etmek üzere

çiftçilerin üzerinde ağır bir vergi yükü oluşturan aşar vergisi 1925 de kaldırılmış, tarımda verimliliği arttırıcı unsurlara büyük önem verilmiştir. 1929 Büyük Buhranı diğer ülkeler gibi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir. İthalat ve ihracat dengesi bozulmuş, tarım gelirlerinde düşüşler yaşanmıştır. Türkiye 1930'larda sanayiye destekleyici adımlar atmaya başladı. Ancak destek mekanizmaları başarısız oldu. 1939 da başlayıp 1945'e kadar süren ikinci Dünya Savaşı ulusal gelirde %20'lik bir azalmaya sebep oldu. Savaş tehlikesi karşısında askeri harcamalarda artış yaşandı. Bu dönemde talep azalışı nedeniyle etkilenen tarım sektörü ülke ekonomisinin daha da kötüleşmesine neden oldu. 1950 de Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte devletçilik anlayışından uzaklaşarak liberal politikalara yönelme eğilimi başladı. Bu dönemde alınan dış yardımlar tarımsal üretimi arttırmak için kullanıldı.

1950-2000 döneminde ekonomiye uzun vadeli bakış 1960 darbesinden sonra oldu. İç Pazar ve ithal ikamesi yoluyla sanayileşme ve tarım sektörünün kalkınması hedeflenmişti. Uzun ve kısa vadeli tarımsal krediler özel sektörün tarıma yatırım yapmasını teşvik etti. 1954 de Kore savaşını takiben Amerikan ve Kanada buğdayının dünya piyasalarında ucuzlaması Türkiye'deki tarım üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. 1960'lı yıllarda yükselen büyüme oranlarıyla birlikte ekonomide toparlanma sağlanmıştır. 1970'li yıllarda yurt dışına giden işçilerden sağlanan dövizlerle 1976 yılına kadar büyüme planlarının gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. 1976 sonunda patlayan petrol krizi derin bir resesyona sebep olmuş, Türkiye ekonomisi kendisini ödemeler dengesi açığı ve yükselen enflasyon rakamlarıyla mücadele ederken bulmuştur. Tarım sektörünün küçülmesiyle işsizlik oranlarında yükseliş yaşanmıştır. Ekonomik istikrar programlarının başarısız olması nedeniyle ekonomide yaşanan zorluklar devam etmiş, 1979-1980 yıllarında GSMH negatife dönmüştür. Ekonomik kriz siyasal ve sosyal huzursuzluğu beraberinde getirmiş, IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin himayesinde 24 Ocak 1980 istikrar programı açıklanmıştır. Alınan krediler kısa vadede piyasalarda rahatlık sağlamış, ancak izlenen politikalar ithal ikameci ve içe dönük programlardan kopuşa sebep olmuş, ihracata dayalı bir büyüme modeli izlenmiş, Yurtiçi Milli Hasıla 1986 da en yüksek değer olan %8,1 e ulaşmıştır. Bu dönemi değerlendirirken askeri müdahale, dünya genelinde yaşanan durgunluk ve Latin Amerika ülkelerinde yaşanan ekonomik başarısızlıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Tarım sektörüne sanayiye destekleme görevi verilmiş, tarımsal destekleme fiyatları, ucuz krediler ve sübvansiyonlar bütçe açığıyla sağlanmış ve bu durum enflasyonun yükselmesini tetiklemiştir. Verilen krediler sanayi yatırımları için kullanılmış, hızlı sanayileşmeyle birlikte bölgeler, sektörler ve sosyal sınıflar arası gelir eşitsizliğine yol açmıştır. Küreselleşmeyle birlikte ülke ekonomisi dış şoklara ve krizlere karşı daha hassas duruma gelmiştir. Türkiye'nin

uygulanan stratejilerde arzu edilen sonuçlara ulaşamamasının en büyük nedenleri yönetim hataları, yetersiz kurumsallaşma ve koordinasyon sonucunda ortaya çıkan denetim eksiklikleri olmuştur.

2000 li yıllar küreselleşmeyle anılmaktadır. Türkiye Kasım 2000 de ciddi bir ekonomik ve politik kriz yaşadı. Bu krizi 2001 de döviz krizi takip etti. Ücretlerde düşüş, işsizlikte artış izlendi. IMF ülkenin makro ekonomisine dahil olmak şartıyla yüklü miktarda kredi vermeyi kabul etti. Alınan krediler kısa vadede piyasalarda rahatlama sağladı ve ortalama büyüme oranı 2002-2006 yıllarında %7,8 olarak kaydedildi. Büyümenin motive edici gücü yüksek faiz oranları nedeniyle ülkeye giren kısa dönemli sermaye akışları olmuştur. Bu nedenle büyüme artışına rağmen işsizlik oranı artmaya devam etmiştir. Ucuzlayan döviz maliyeti ithalatın patlamasına sebep oldu. Azaltılan teşvikler nedeniyle tarım sektörünün GSMH içindeki payı azaldı. Sanayinin gelişimi desteklendi. Tarım istihdamı 2022'nin ikinci çeyreğinde %16 ya gerilemiştir. Verilen teşvikler sonucunda 2002-2020 yıllarında sanayide gelişim izlenmiş, Türkiye'nin alt yapıda sağladığı gelişim sanayi sektörünün gelişimine katkı sağlamıştır. 2000 li yıllarda küreselleşme ve endüstri 4 dönüşümüyle birlikte sanayi sektörü önceliklendirilen sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. İnovasyon, dijitalleşme gibi teknolojik unsurlar da sanayi sektörünün bir parçası olarak yer almış, kaynakların sürdürülebilirliği önem kazanmıştır.

Tarım sektörünü kalkındırmaya yönelik stratejiler beklenen sonucu vermemiş, sanayi sektörüne kıyasla tarımda kalkınma ivmesi yakalanamamıştır. Bu durumun en büyük nedenleri, kurumsallaşmada ve kurumların denetiminde yaşanan eksiklikler, uygulanan teşvikler ve nitelikli beşerî sermaye yetersizliği, üreticilerin tarımsal ilaç ve gübreleme konusundaki bilgi eksiklikleri sayılabilir. Ürün özelindeki risklerin azaltılması ve küresel rekabet için ihracatta ürün çeşitlendirmesi etkili stratejilerden biri olabilir. Güven ortamı sağlanarak istikrarlı bir şekilde yeni ürün ve gübre üretimine yönelik teşviklerin verilmesi ve inovatif kurumların artırılması tarımsal kalkınmaya büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ağır, Ö. (2021). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye'de Tarıma Amerikan Etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 65-89.
- Alparslan, N., & Ökte, M. (2023). Türkiye'de Dış Ticaret Politikalarının İhracatta Ürün Çeşitliliğine Sektörel Bazda Etkileri: Tarihsel Bir Analiz.

- Bacaksız, M. A., & Uysal, S. (2019). Tarımsal Kalkınmada Devletçi Politikaların Önemi: Türkiye’de 1930-1939 Dönemi İçin Bir Değerlendirme/The Importance of Statism Policies For Agricultural Development: An Evaluation of Turkey’s 1930-1939. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 19-36.
- Bağcı, E., & Tekin, Ü. (2020). Türkiye İktisat Politikalarının Tarihsel Gelişimi ve Günümüze Yansımaları. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 3(3), 175-188.
- Batmaz, Ö. Ü. T., & Balıkesir Üniversitesi, İ. İ. B. F. (2023). Ekonomik Kalkınmada Tarım Sektörünün Yeri, Önemi ve Karşılaştığı Temel Sorunlar: Türkiye Örneği (2000-2022 Dönemi). *Sürdürülebilir Kalkınmada Tarımsal Faaliyetlerin Yeri ve Önemi*, 7.
- Bolat, M. (2023). Atatürk Dönemi Hükümet Programlarında Kalkınma Politikaları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 307-323.
- Cecen, A. A., Doğruel, A. S., & Doğruel, F. (1994). Economic growth and structural change in Turkey 1960–88. *International Journal of Middle East Studies*, 26(1), 37-56.
- Çetin, Z. Ö. The Strengths And The Weaknesses Of The Administrative Reform Efforts In Turkey. *European Scientific Journal* September 2016 /Special/ edition ISSN: 1857 – 7881
- Demir, F. (2002). A Failure Story: Politics, Society and Financial Liberalization in Turkey; the paths of retransformation in the post-liberalization era. In *Annual Meeting of the European Public Choice Society (EPCS 2002)*, available at <http://www.econturk.org/Turkey2002.html>.
- Demir, O., Gültekin, G. Ç., & Uzundumlu, A. S. (2023). Türkiye Ekonomisinde Tarımın Yeri ve Önemi. *Palandöken Journal of Animal Sciences Technology and Economics*, 2(2), 62-69.
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze tarımsal gelişmeler. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Ergil, D. (1975). Class conflict and turkish transformation (1950-1975). *Studia Islamica*, (41), 137-161. <https://doi.org/10.2307/1595402>
- Erinç Yeldan, A., & Ünüvar, B. (2016). An assessment of the Turkish economy in the AKP era. *Research and policy on Turkey*, 1(1), 11-28.
- Esen, B. (2014). Nation-building, party-strength, and regime consolidation: Kemalism in comparative perspective. *Turkish Studies*, 15(4), 600-620.

- Gajo, A. H., & Akyuz, G. A. (2023). Digital Transformation Implementation Challenges in Turkish Industrial Enterprises. *International Journal of Innovation and Technology Management*, 20(06), 2350037.
- Hiç (2020), “Cumhuriyet’ten Günümüze Türk Tarım Politikaları”.Gölen, Z., & Unvan, Y. A.&Özer, İktisadi ve İdari Bilimlerde Akademik Çalışmalar.s:192-210. Montenegro:Ivpe Cetinje.
- Gözcü, A. (2018). Atatürk Döneminde Türkiye’de Tarımın Gelişmesinde Alman Etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 107-137.
- İstikbal, D. (2022). Türkiye’de Sanayinin Dönüşümü ve Yeni Teknolojik Trendler. *Seta Yayınları*, (365), 5-26.
- Kahveci, Ö. Ü. A. (2022). Dijital Dönüşüm Kapsamında Endüstri 4.0 ve Uluslararası Ticarete Olası Etkileri. *Uluslararası Ticaret ve Lojistikte Güncel Yaklaşımlar ve Değerlendirmeler 2*, 21.
- Karabulut, K., & Akyol, H. (2017). Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları Ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950). *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(11), 70-84.
- Kaya, M., & Çelik, M. (2023). Türkiye’nin Yarım Kalan Hikayesi: Sanayileşme. *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-V*, 97.
- Koca, M., 2017, “ Son 20 yılda Türk ekonomisinin ana sektörler itibari ile gelişim ve dönüşüm süreci.” [Istanbul Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü doktora tezi.]
- Kutlu, Ş. Ş. (2021). Türkiye’de Gıda Enflasyonunun Belirleyicileri: Svar Modelinden Kanıtlar. *EKEV Akademi Dergisi*, (87), 581-598.
- Merdan, K., & Çomaklı, Ş. (2022). The Role of Foreign Capital in Turkish Agriculture: Transformation Process of Direct Capital Mobility After 1980 and Determining Future Trends of Foreign Capital in terms of Agriculture Sector. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 474-498.
- Mody, A., & Schindler, M. II Economic Growth in Turkey, 1960–2000. In *Turkey at the Crossroads*. International Monetary Fund.
- Oktar, S., & Varlı, A. (2010). Türkiye’de 1950–54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 1-22.

- Özdemir, Ö. Ü. D. Kırsal Kalkınma Politikalarında Yönetişimin Değişen Rolü: Merkez Tabanlı Kalkınmadan Yerel Tabanlı Kalkınmaya Geçiş. *Disiplinlerarası Bakış Açısı ile Yönetişim*, 109.
- Öztürk, S., & Yildirmaz, F. (2009). Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları. *Cumhuriyet Üniversitesi Journal of Economics & Administrative Sciences (JEAS)*, 10(2).
- Pamukoglu, G. (1990). *Import-substitution industrialization in Turkey* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).
- Raihan, S. (2007). 11. Competition policy and competitive markets in Bangladesh. *Competitive Advantage and Competition Policy in Developing Countries*, 205.
- Sayim, F. (2020). Birinci İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin Ekonomi Politikalarına Etkisi (1923-1930). *SmartJournal* 2020; 6(39):2721-2730 Doi: <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.740>
- Şenses, F. (1989). The nature and main characteristics of recent Turkish growth in export of manufactures.
- T.C.M.B.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari>
- Topuz, A. G. H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 377-390.
- Tuna, M. (2018). The Missing Turkish Revolution: Comparing Village-Level Change and Continuity in Republican Turkey and Soviet Central Asia, 1920–50. *International Journal of Middle East Studies*, 50(1), 23-43.
- Yavuz, M. (2012). Türkiye’de İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Bir Zaman Serisi Analizi. *Ege Üniversitesi 15. İktisat Kongresi*.

**Türk Devletler Teşkilatı Bünyesinde Yürütülen Türk Dünyasının Entegrasyon Sürecinin
Ernest B. Haas'ın Spill-over Yaklaşımı Bağlamında Değerlendirilmesi**

**Evaluation of the Integration Process of the Turkic World Carried out within the
Organization of Turkic States in the Context of Ernst B. Haas' Spill-over Approach**

*Muhammet GÖK**

Başvuru Tarihi: 27.05.2024

Kabul Tarihi: 28.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Sovyetler Birliğinin yıkılmasının ardından Orta Asya'da yaşayan Türk halkları bağımsız devletler kurarak kendilerine yeni bir rota çizme imkânı elde etmişlerdir. Bölgedeki halklarla güçlü tarihi ve kültürel bağlara sahip olan Türkiye, bağımsızlığını henüz kazanan bu devletlerle yeni işbirliği imkânları oluşturmaya dönük teşebbüslere girişmiştir. Bununla beraber Türk dünyasındaki iş birliği faaliyetleri uzun süre büyük ölçüde ortak kültürel ve tarihi değerler çerçevesinde yürütülen etkinliklerle sınırlı kalmıştır. 2009 yılında Nahcivan Anlaşmasıyla Türkçe Konuşan Devletler Teşkilatı ya da diğer adıyla Türk Konseyi kurulmuş ve iş birliğinin boyutları genişletilmiştir. 2020'li yıllara doğru gelindiğinde Türk Konseyi düzenli olarak gerçekleştirdiği Zirveler sayesinde etkinliğini pekiştirmiş ve yeni üyeler kazanarak güç kazanmıştır. 2021 yılındaki 8. Zirve ile Türk Devlet Teşkilatı (TDT) adını alarak kurumsal kimliğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca bu Zirve'de Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesini kabul ederek iş birliği faaliyetlerini oldukça ileri bir boyuta taşımıştır. Bu belge ile TDT, Türk Dünyasını entegrasyon sürecine doğru götürecek büyük bir sorumluluğun altına girmiştir. Böylece şimdiye değin yürütülen iş birliği faaliyetlerinden farklı bir entegrasyon politikasının takip edilmesi gerekli hale gelmiştir. Bu çalışma ile söz konusu entegrasyon çabasının yönü spill-over kavramı çerçevesinde ele alınmıştır.

* Doktora Adayı, Anadolu Üniversitesi, SBE Siyasete Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, muhammetgok@anadolu.edu.tr, ORCID: 0009-0005-9862-8713

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, TDT, İş birliği, Entegrasyon, Yayılma Etkisi

Abstract

After the collapse of the Soviet Union, Turkic peoples living in Central Asia had the opportunity to chart a new route by establishing independent states. Turkey, having historical and cultural ties with the peoples in the region, attempted to create new cooperation opportunities with these states. However, cooperation activities in the Turkic world had long been limited to activities on cultural and historical values. With the Nakhchivan Agreement in 2009, the Organization of Turkic Speaking States, also known as the Turkic Council was established. As the 2020s come, thanks to the Summits it had held regularly, the Turkic Council strengthened its effectiveness. During the 8th Summit held in 2021, it adopted the title of the Organization of Turkic States (OTS). In addition, by accepting the Turkish World 2040 Vision document at this Summit, it took its cooperation activities to a very advanced level. By this document, OTS assumed a great responsibility to lead the Turkic world towards the integration process. Thus, it has become necessary to follow a different integration policy from the cooperation activities carried out so far. In this study, the direction of the integration effort in question is discussed within the framework of the spill-over concept.

Keywords: Turkic World, OTS, Cooperation, Integration, Spillover Effect

Giriş

İletişim ve ulaşım olanaklarında görülen olağanüstü gelişmeler sayesinde ortaya çıkan etkileşim coğrafi ve siyasi sınırları aşarak başta kültürel, ekonomik ve siyasi alanlar olmak üzere insan ve toplum hayatının bütün alanlarında büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu hızlı değişim süreci insan ve toplum hayatını ilgilendiren alanlarda dışsal etkilerden kaynaklı zararı azaltmaya yahut toplumsal faydayı artırmaya dönük girişimleri tetiklemiştir. Bu girişimlerden en öne çıkanlardan biri de bölgesel iş birliği faaliyetleridir. Ülkeler küresel düzeyde görülen etkileşimden kaynaklanan meydan okumalar dolayısıyla belli ortaklıklar temelinde bölgesel iş birliği girişimlerinin tarafı olmaktadır.

Bölgesel iş birliğini ifade eden bir kavram olarak bölgeselcilik, merkezi otoritenin sahip olduğu karar alma gücünün, bir bölge ya da devletin coğrafi sınırlarının bir bölümünde belli yetkilere sahip olan merkezi yönetimle ile yerel yönetim arasındaki yapılar devredilmesidir. Bölgeselcilik merkezi yönetimin nihai otoritesini tanıyan adem-i merkeziyetçi bir yaklaşımı işaret eder. Bölgeselcilik uluslararası bir düzeyde gerçekleştiğinde devletlerarasıcılık (intergovernmentalism) veya uluslarüstücülük (supranationalism) şeklinde kendini gösterir. “Devletlerarasıcılık egemenlik-

bağımsızlık temelinde oluşan devletler arasındaki etkileşimin herhangi bir biçimidir.” Bu nedenle Devletlerarasıcılık ulus devletin otoritesi üstünde bir otoritenin söz konusu olduğu uluslarüstücülükten farklılaşmaktadır (Heywood, 2015: 323-324).

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup konuya ilişkin çevrim içi ortamdan ulaşılan dokümanlar incelenmiş ve daha önce yapılan bilimsel çalışmalar göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda öncelikle TDT'nin web sitesi üzerinden kuruluşun temel belgelerine ulaşılmış, teşkilat yapısı incelenmiş ve yürüttüğü faaliyetlere temas edilmiştir. Bunun yanı sıra TDT'nin iş birliği sürecine ilişkin daha önce yapılan bir kısım çalışmalar ele alınmıştır. Ayrıca bir entegrasyon sürecinin koşullarını göz önünde bulundurmak maksadıyla spill-over kavramına değinilmiştir. Sonuç kısmında ise Türk Devletler Teşkilatı bünyesinde yürütülen iş birliği sürecinin ne tür bir yöne gidebileceği ve bunun ne tür koşulları gerektirdiği tartışılmıştır.

Türk Dünyasında İş Birliğinin Gelişim Süreci

1990'lı yıllarda çift kutuplu dünyanın çözülmeye başlamasıyla uluslararası sitemde ortaya çıkan yeni koşullar Türk Dünyasında iş birliği olanaklarını geliştirerek bu günkü Türk Devletler Teşkilatının kuruluşuna zemin hazırlamıştır. 2020'li yıllara doğru gelindiğinde uluslararası ilişkilerde görülen türbülans Türk devletleri arasındaki iş birliğinin yeni bir merhaleye taşınmasını gerektirmiştir. Böylece Türk Konseyi adıyla bölgesel bir iş birliği mekanizması olarak faaliyet yürüten kuruluş 12 Kasım 2021'deki 8. Zirve ile Türk Devletler Teşkilatı (TDT) adını alarak güçlü kurumsal kimliğe sahip bir bölgesel teşkilat haline gelmiştir (Purtaş, 2022: 30).

Türk Dünyası kavramı derin tarihsel geçmişi olan bir coğrafi ve kültürel havzayı işaret etse de 1990'larda ortaya çıkan jeopolitik süreç bu kavramı dil, tarih ve kültür ortaklığı bağlamında daha kesif bir şekilde gündeme getirmiştir. Bunun sonucu olarak Türk Dünyasındaki iş birliği öncelikle bu ortaklıklar üzerine gelişim göstermiştir. Bu kapsamda 1992 yılında Türkiye'nin girişimiyle ilk "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" gerçekleştirilmiştir (Türk Dışişleri, Web sitesi, Erişim Tarihi: 20.05.2024). Sonraki süreçte kültürel nitelikteki bu iş birliği faaliyetleri çoğunlukla Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSÖY, Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi TÜRKP, Türk Akademisi, Uluslararası Türk Kültürü ve Mirası Vakfı gibi kuruluşlar bünyesinde gerçekleştirilmiştir.*

* 1993 yılında kurulan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSÖY bir iş birliği teşkilatı olarak Türk Dünyasında kurulan ilk teşkilattir. Türk Dünyasının bir diğer işbirliği kuruluşu ise 21 Kasım 2008'de kurulan Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi TÜRKP'dir. 2012 yılında kurulan Türk Akademisi ise “dil, edebiyat, kültür ve tarih” konularında yürütülen bilimsel araştırmalarda eşgüdüm sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca kuruluş bazı alanlarda Türk Dünyası için ortak ders kitapları hazırlama görevini üstlenmiştir. Uluslararası Türk Kültürü ve Mirası Vakfı “Türk dili konuşan

2020’li yıllara doğru gelindiğinde iş birliğinin ekonomik ve siyasal yönü güçlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türk Devletlerinin iş dünyasını destekleyerek ekonomik alanda entegrasyonu güçlendirmeyi hedefleyen Ortak Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO) 2019 yılında kurulmuştur (TTSO, TDT Web sitesi. Erişim Tarihi: 19.05.2024). 12 Kasım 2021’de İstanbul’da gerçekleştirilen Zirve’de Türk Konseyi’nin adı Türk Devletler Teşkilatı (TDT) olarak değiştirilmiş ve “Türk Dünyası 2040 Vizyonu” kabul edilmiştir (TDT, Bildiriler/Kurucu Belgeler. Erişim Tarihi: 15.05.2024). Türk Yatırım Fonu ise TDT üyesi ülkelerin ekonomik alanda kalkınmasını sağlamak amacıyla 16 Mart 2023’te Ankara’da gerçekleştirilen TDT Olağanüstü Zirvesi’nde imzalanan bir anlaşmayla kurulmuştur (Anadolu Ajansı, *Türk Yatırım Fonu Kuruluş Anlaşması’na dair kanun teklifi TBMM’de*, Erişim Tarihi; 27.05.2024).

2020’li yıllarda Türk Dünyasında görülen güçlü iş birliği iradesinin ortaya çıkışında ise 2009 yılında imzalanan Nahçıvan anlaşmasının çok büyük bir payı vardır.

Nahçıvan Anlaşması

2009 yılına gelindiğinde Türk Dünyasında yürütülen iş birliği faaliyetleri Nahçıvan Anlaşmasıyla yeni bir merhaleye erişmiştir. Nahçıvan Anlaşmasıyla Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyeti arasında günümüzde Türk Devlet Teşkilatı adını alan “Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi” kurulmuştur. (Bildiriler/Kurucu Belgeler, TDT Web sitesi. Erişim Tarihi: 19.05.2024).

Türk devletleri uluslararası bir organizasyon şemsiyesi altında tarihte ilk kez 2009 Nahçıvan Anlaşması ile bir araya gelmiştir. Bu anlaşma ile kurulan Türk Konseyi, Türk Dünyasının özlemlerinin ürünü olmuştur. Bir birliğe sahip olmak Türk Dünyası için uzun yıllardır bir dönüm noktası olarak kabul edilmekteydi. Bu anlaşmayla ortaya çıkan kuruluş Türk birliği için ileriye dönük somut bir adımı işaret etmektedir (Yesevi, 2022: 6).

Nahçıvan Anlaşmasına göre uluslararası bir iş birliği kuruluşu olarak Konseyin organizasyon yapısı;

- Devlet Başkanları Konseyi
- Dışişleri Bakanları Konseyi
- Kıdemli Memurlar Komitesi
- Aksakallılar Konseyi ve

halkların kültür ve mirasını korumak, incelemek ve tanıtmaktır” amacıyla 23 Ağustos 2012 tarihinde kurulmuştur (TDT Web sitesi, İlişkili Kurumlar, Erişim Tarihi: 27.05.2024).

- Sekreteryadan oluşmaktaydı (Bildiriler/Kurucu Belgeler, TDT Web sitesi. Erişim Tarihi: 19.05.2024).

Nahçıvan Anlaşmasının giriş bölümünün daha ilk cümlelerinde Türk halklarının “tarihi bağlara, ortak dile, kültüre ve geleneklere sahip” olduğu vurgulanmıştır. Anlaşmanın 1. maddesinde ise uluslararası bir iş birliği mekanizması oluşturmayı hedefleyen kuruluşun adı “Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi” olarak belirlenmiştir. Bu anlaşmanın ikinci maddesinde ise “Türk halklarının sahip oldukları zengin kültür ve tarihi mirasın değerlendirilmesi, kitlelere tanıtılması ve yayılmasında tarafların basın ve iletişim araçları arasındaki etkileşimin özendirilmesi” Konseyin görevleri arasında sayılmıştır. Hem giriş kısmındaki ifadede hem de 2. maddede görüleceği üzere kurucu anlaşma niteliğine sahip olan Nahçıvan Anlaşması güçlü bir şekilde ortak tarihi ve kültürel bağlara vurgu yaparak ortak bir Türk kimliğini işaret etmektedir (Bildiriler/Kurucu Belgeler, TDT Web sitesi. Erişim Tarihi: 19.05.2024).

Nahçıvan anlaşmasının bu özelliğini göz önünde bulunduran Yesevi, (2022, s.7) başlangıçta taraf ülkelerin ortak tarih, dil, kimlik ve kültüre dayalı geniş kapsamlı bir işbirliği sağlamayı hedeflediğini ifade etmektedir. İkinci olarak ise siyasi, güvenlik, ekonomik ve kültürel konularda iş birliği geliştirmek istemişlerdir.

Aşamalı bir gelişim çizgisi izleyen Türk Konseyi, temel olarak siyasi entegrasyon hedefiyle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Nahçıvan Anlaşması'nda belirtilen yetki alanına bakıldığında Konseyin görevleri şöyledir:

- Taraflar arasında siyasi güveni pekiştirmek;
- Dış politikada ortak tutumların benimsenmesi;
- Bölgesel ve küresel barışa ortak katkı sağlamak;
- Malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı;
- Dengeli bir ekonomik kalkınma için güçlerin birleştirilmesi;

-İyi yönetim, hukukun üstünlüğü ve insan hakları konularında diyalogun sürdürülmesi (Tokman, Erişim Tarihi: 19.05.2024).

Türk Devletler Teşkilatı ve Türk Dünyası 2040 Vizyonu

Türk Konseyi 2011 yılından itibaren yılda bir kez farklı temalarla olağan zirve düzenlemeye devam etmiştir. Bu zirvelerde Konseyin temel faaliyet alanlarında gerçekleştirilen başarılarla ve geleceğe dönük planlamalara değinilmiştir. 2018 yılındaki 6. Zirvede Macaristan gözlemci üye olarak teşkilata

dâhil olmuştur. 15 Ekim 2019 tarihindeki Zirvede ise Özbekistan Türk Konseyi'ne tam üye olmuştur. 12 Kasım 2021'de İstanbul'da gerçekleştirilen Zirve'de Türk Konseyi'nin adı Türk Devletler Teşkilatı (TDT) olarak değiştirilmiştir. Zirve'de Türkmenistan TDT'ye gözlemci üye olarak katılmıştır. Bu Zirve'de ayrıca Türk Devletler Teşkilatının orta ve uzun vadeli hedeflerini ortaya koyan "Türk Dünyası 2040 Vizyonu" katılımcılar tarafından kabul edilmiştir. 11 Kasım 2022 tarihinde Semerkant'ta gerçekleştirilen TDT 9. Zirvesinde KKTC gözlemci üye olarak kabul edilmiştir. 2023 yılında Ankara'da gerçekleştirilen TDT Olağanüstü Zirvesi'nde ise "Türk Yatırım Fonu Kuruluş Anlaşması" imzalanmıştır (TDT, Bildiriler/Kurucu Belgeler. Erişim Tarihi: 15.05.2024). Böylece "Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" yahut kısaca "Türk Konseyi" kuruluşundan itibaren istikrarlı bir şekilde gelişim göstermiş, hem üye sayısını artırmış hem de faaliyet sahasını genişletmiştir. Bunun yanı sıra adının Türk Devletler Teşkilatı olarak değiştirilmesiyle daha güçlü ve nihai bir kimliğe sahip olmuştur.

Kuruluşun isminin Türk Devletler Teşkilatı olarak değiştirilmesine ilişkin çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. İsim değişikliği Teşkilatın kimliğinin gelişimi ve özüne ilişkin bir etkiye sahip olmasa da bunu basit bir değişiklik olarak görmek de doğru değildir. Bu daha doğru bir şekilde ifade etmek gerekirse ima edilen bir hakikatin somut bir gerçekliğe dönüşümüne işaret etmektedir. Böylece Türk birliği ve Türklük ruhu kavramları güç kazanmıştır. Bunun yanı sıra isim değişikliğinin kuruluşun benzersizliği, amaçları ve söylemini dönüştürüp dönüştürmediği gelecekte daha iyi anlaşılacak ve değerlendirilecektir (Yesevi, 2022: 8).

Türk Devletler Teşkilatı bölgesel barış ve güvenliğin istikrarı konusunda üyeleri arasında gittikçe daha güçlü bir dayanışma örneği sergilemeye başlamıştır. Örneğin Azerbaycan'ın Ermeni işgali altındaki Karabağ bölgesinin işgalden kurtarılmasına yönelik askeri operasyonu TDT tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir (*TDT Genel Sekreteri Karabağ'ın "Azerbaycan'ın ve Türk dünyasının bir parçası" olduğunu söyledi, TRT AVAZ. 23.09.2023. Erişim: 19.05.2024*). Aynı şekilde Kazakistan'da gerçekleşen karışıklıklar sırasında konuyu ele almak için olağanüstü bir toplantı gerçekleştirerek bu ülke ile dayanışma içinde olduğunu göstermiştir (*Türk Devletleri Teşkilatı, Kazakistan'daki durumla ilgili Olağanüstü Dışişleri Bakanları Toplantısını gerçekleştirdi, 11.01.2022. TDT Web sitesi: Erişim: 19.05.2024*). Kırgızistan ile Tacikistan arasında gerçekleşen sınır çatışmaları sırasında TDT üyesi Kırgızistan ile dayanışma gösterilmiş ve sorunlara barışçıl çözüm bulunması teşvik edilmiştir (*Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri'nin, Kırgız-Tacik devlet sınırındaki duruma ilişkin açıklaması, 16.09.2022. TDT Web Sitesi. Erişim: 19.05.2024*).

TDT bünyesinde hâlihazırda Siyasi, Ekonomik, Gümrük, Ulaştırma, Turizm, Eğitim, Enformasyon ve Medya, Gençlik ve Spor, Diaspora, Bilişim ve İletişim Teknolojileri, Enerji, Sağlık, Göç, Tarım,

Yargı, İnsani Konular ve Kalkınma, Müslüman Dini Kurumlar, Uzay, İnsan Kaynakları, Uluslararası Kuruluşlarla iş birliği gibi 20 farklı alanda iş birliği yürütülmektedir (TDT İşbirliği Alanları, Websitesi, Erişim Tarihi: 18.05.2024).

12 Kasım 2021'deki 8. TDT Zirvesi sırasında kabul edilen "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi" teşkilatın önemli bir gelişim evresine işaret etmekteydi. Teşkilat bu anlaşmayla kendini büyük bir sınamaya tabi tutmuş ve ciddi taahhütlerde bulunmuştur. Zira, TDT "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi çerçevesinde siber güvenlikten uzay konularında iş birliğine hayatın tüm alanlarını kapsayan bir gelecek perspektifine sahiptir (Purtaş, 2022: 30)".

Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesinin giriş kısmında öncelikle içinde yaşanılan çağın stratejik bir vizyonu zorunlu hale getirdiği vurgulanmış ve "uluslararası barış, güvenlik ve refah" konusundaki belirsizliklere değinilmiştir. Bunun yanı sıra 2009 yılındaki kuruluşu atıfta bulunularak "ortak tarih, dil ve kültüre" bir kez daha vurgu yapılmış ve "Türk Devletleri Teşkilatı" adının iş birliğinin yöneldiği istikameti tam olarak yansıttığı dile getirilmiştir. Ortaya konulan çerçevenin üye ülkelerin karşılaştığı zorlukları "bireysel ve toplu olarak karşılama kapasitesini" geliştirmeyi amaçladığı belirtilmiştir. Ayrıca yürütülen iş birliğinin üye ülkelerin "hem stratejik hem de politik" yeteneklerine katkıda bulunacağı ifade edilmiştir. Türk Dünyası 2040 Vizyonunun üye ülkelerin halklarının ihtiyaçlarına karşılayabilmeleri için idari yeteneklerini geliştirmeleri konusunda "bireysel ve ortak eyleme" yön vereceği vurgulanmıştır. Vizyon belgesinde siyasi, güvenlik, ekonomik, kültürel, bilimsel teknoloji, uluslararası ilişkiler vb. pek çok konuda TDT üyeleri arasında iş birliği geliştirilmesine yönelik hedefler belirlenmiştir. Bu bağlamda dört ana başlık altında iş birliği alanları saptanmıştır. Bunlar;

1. Siyasi ve Güvenlik İşbirliği

Bu başlık altında "Siyasi İş birliği" ve "Güvenlik İş birliği" alt başlıkları bulunmaktadır.

2. Ekonomik ve Sektörel İş Birliği

Ekonomik ve Sektörel İş Birliği kapsamında;

Ekonomik İşbirliği, Nakliye ve Gümrük, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Enerji, Turizm, Sağlık, Çevre ve Tarım alt başlıklarında iş birliği yürütülmesi öngörülmüştür.

3. Halklar arası İş Birliği

Halklar arası İş birliği kapsamında; Kültür, Eğitim ve Bilim, Gençlik ve Spor, Diaspora, Enformasyon ve Medya, Sivil Toplum Kuruluşları ile İş Birliği alt başlıklarında iş birliği hedeflenmektedir.

4. Üçüncü Taraflarla İş Birliği

Bu başlık altındaki iş birliği faaliyetleri ise Uluslararası Kuruluşlarla İş Birliği ile İnsani Konularda Yardım ve Kalkınma Alanında İş Birliği alt başlıkları kapsamında yürütülecektir. (Türk Dünyası 2040 Vizyonu, Erişim Tarihi: 15.05.2024)

Türk dünyasının iş birliği süreci öncelikli olarak ortak dil, tarih ve kültür temelinde gelişim göstermiş olsa da, 1990'lı yıllarda bağımsızlığını kazanan Türk devletlerinin devlet yapısının belli bir istikrar kazanması, Türkiye'nin kat ettiği ekonomik ve siyasi mesafe ve uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler bu iş birliğine yeni yönler tayin etmiştir. Bu bağlamda TDT kurucu Genel Sekreteri Halil Akıncı şunları söylemiştir;

“Bu birliğin kökleri her ne kadar ortak tarih, dil ve kültürümüze uzansa da biz, Türk Dünyasında çağdaş bir iş birliği modelinin işlenmesini istiyoruz. Bu yüzden, ekonomik iş birliğinin, bölgesel entegrasyon projemizin temeli ve itici gücü olması gerektiğine inanıyoruz. Nihayetinde, çabalarımız halklarımızın ortak çıkarlarının ilerletilmesi amacıyla güdüyorsa, refahın artırılması ve çağdaş değerlerin yerleştirilmesi bu çıkarların başında gelmelidir (TDT, Web Sitesi, Erişim Tarihi: 19.05.2024).”

İş birliği mekanizmasının Türk Devletler Teşkilatı adıyla kurumsal kimliğini güçlendirmesi ve Türk Dünyası 2040 Vizyonunda ön görülen programı Teşkilatın bundan sonraki iş birliğinde teknik konuların önemli bir ağırlık kazanacağına işaret etmektedir. Bunun ise iş birliği sürecinde TDT için yeni stratejiler geliştirmeyi gerektirebileceği değerlendirilmektedir.

TDT'nin sosyal inşacı yaklaşımı benimseyen bir entegrasyon sürecini uygulamaya koyduğunu belirten Yesevi'ye (2022) göre TDT “başarılı bir öğretmen ve norm yaratıcısı” konumundadır. Ayrıca daha da önemlisi birçok açıdan norm müteşebbisidir. Bu bağlamda daha ekonomik ve politik iş birliği kültürünü başlatmıştır. Ona göre üye devletlerin halklarının dil, kültür ve tarihindeki ortaklıklar ortak bilgi haline gelmiştir. Bunun sonucunda Türklük kolektif bir kimlik haline gelmiş, iş birliği kültürü ve kolektif eylem değerleri içselleştirilmiştir (2022: s. 22). TDT üye devletler arasında kültürel yakınlığın sağlanmasında oldukça başarılı olmuştur. TDT üye devletlerin vatandaşları arasında daha yakın etkileşim kurulması hususunda önemli etkisi olan bağlı kuruluşlara sahiptir (Yesevi: 2022: 20).

TDT'ye giden süreç boyunca halkların ortak değerleri üzerinden geliştirilen iş birliği sürecinin önemli bir başarı kazanmasının yanı sıra Türk Dünyası 2040 Vizyonu kapsamında öngörülen entegrasyon sürecinin nasıl bir yön kazanacağı önemli bir konu haline gelmiştir. Özellikle teknik konularda geliştirilecek iş birliklerinin üye devletler arasında menfaatlerin uzlaştırılması ve ortak paydada

buluşma noktasında yeni zorluklar getirebileceğinin göz önünde bulundurulması gerektiği değerlendirilmektedir.

Teknik anlamda iş birlikleri geliştirme konusunda Neo-fonksiyonalizm yaklaşımının spill-over effect (yayılma etkisi) teorisi dikkate değer fikirler sunmaktadır.

Bir Entegrasyon Kuramı Olarak Spill-over Etkisi ve TDT'nin Yönü

Soğuk Savaş koşulları ve Liberalizm ile Realizm teorileri arasındaki tartışmalardan etkilenen Neo-fonksiyonalizm İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişim göstermiştir. Birbirine rakip iki zıt kutup arasında gelişen ekonomik ve siyasi rekabetin hakim olduğu Soğuk Savaş dönemi güvenlik kaygılarını artırarak silahlanma yarışının önünü açmıştır. Bu koşullarda Neo-fonksiyonalizm uluslararası aktörlerin iletişim süreçleri ile bu aktörler arasındaki uyumsuzluğu çalışmalarının merkezine almıştır (Şehitoğlu ve Karakuş, 2023: 300).

Neo-fonksiyonalizm bütünleşmeyi bir durum olarak değil süreç olarak görmektedir. Entegrasyon zamana yayılarak kendi koşulları içinde gelişim gösterir (Köksoy, 2020: 26). Bütünleşme sürecinin pek çok farklı aktörü vardır. Bunun yanı sıra bu süreç boyunca alınan kararlar rasyonel ve öz menfaatini takip eden aktörlerce alınır. Bunların kendi tecrübelerine göre hareket etme ve tercihlerini değiştirme yetkinliği bulunur. Bütünleşme sürecinde ortak menfaatler üzerinde uzlaşmayı sağlayan aktörlerin ulus üstü seviyede karar alabilmesi etkileşimin başarısını gösterir. Neo-fonksiyonalizm kuramcıları Avrupa bütünleşmesi tecrübesinin başka bölgelerde de uygulanmasını hedeflemiştir (Aktaran; Köksoy, 2020: 26).

Esasen liberal paradigmaya dayanan Neo-fonksiyonalizm, barış ve uzlaşının uluslararası sistemde inşasının kısıtlı kalacağını varsaymaktadır. Öte yandan Ernst Haas, Avrupa'nın ihtiyaçları kapsamında yapılacak düzenlemeler için önceliklerin bulunduğunu ve bu öncelikler arasında bir uyum sağlanması gerektiğini dile getirmiştir (Köksoy, 2020: 28).

Neo-fonksiyonalizm bütünleşme sürecinde ulusal hükümetlerin entegrasyon girişimini başlattıktan sonra sürecin bu aktörlerin öngördüğü noktanın ötesine ulaşması durumunu yayılma etkisiyle (spill-over) açıklamaktadır (Aktaran; Köksoy, 2020: 26). Neo-fonksiyonalizmin önde gelen kuramcılarında Ernst Haas'a göre bütünleşme sürecinin başlatılması ve kurumların belli prensipler çerçevesinde oluşturulması sonucunda devlet egemenliği iş birliğinin farklı alanlarda yayılmasıyla birlikte azalacak ve ulus üstü bir karar mekanizmasının inşasının önü açılacaktır. Ona göre sürece ne kadar çok aktör katılırsa seçkinlerin kendi ulus devletlerine besledikleri bağlılıkları bölgesel

menfaatleri karşısında o kadar çok azalacaktır. Bu ise ulus üstü bir sosyalleşmeyi beraberinde getirecektir (Griffiths vd., 2011: 93).

Hass'a göre devletlerin güç için mücadele etmek yerine kendi tercihlerini savunmaları ve kendilerini gerçekleştirmeleri için iş birliğini gerekli gördüklerinde iş birliği yapmaları beklenir. Devletlerin tercihleri, nüfuz sahibi olmak için gerçekleştirilen yerel rekabetin bir sonucu olarak görülür. Burada belirli ve bilinebilir bir ulusal çıkar söz konusu değildir. Siyasi aktörlerin tercihleri takip edilen değerler temelinde şekil alır; bunlar da aktörlerin çıkar hissini belirler (Hass,1958: xiv).

Haas'a göre bölgesel entegrasyonun kendi çıkarlarını takip ederek taleplerinin yerine getirilmesi konusunda kendi hükümetleri yerine uluslar üstü kurumlara güvenmeye karar veren toplumsal aktörler tarafından gerçekleştirilmesi beklenir. Buna karşılık bu kurumlar bu sosyal aktörlerin taleplerini karşılayan politikaların kaynağına dönüşmeleri nedeniyle yasallıklarını ve güçlerini artırır (Hass, 1958: xiv).

Başlangıçta Neo-fonksiyonalizm, ilave merkezi hizmetlere yönelik talepler yoğunlaştıkça bütünleşmenin yarı otomatik olarak ilerleyeceğini varsaymıştır. Zira merkezi kurumların yeni müşterilerinin taleplerini karşılayamadıkları ortaya çıkmıştır. Böylece, daha önce bütünleşmesi sağlanan sektörlerdeki faaliyetler spill-over etkisiyle henüz bütünleşme sağlanmayan diğer sektörler yayılacaktır (Haas, 1958: xv).

Değer kaynaklı çıkarlarını gerçekleştirme yolları arayan sosyal aktörlerin hakim demokratik düzenin ortaya koyduğu araçları tercih edecek olması ontolojisi gereği "yumuşak" rasyonel bir seçimdir. Eğer bu aktörler engellenirlerse değerlerini yeniden düşünecekler ve çıkarlarını yeniden tanımlayacaklar ve bunları yeniden gerçekleştirmek için yeni araçlar belirleyeceklerdir (Haas, 1958: xv).

Yayıma etkisi bütünleşme sürecini ve karşılıklı güveni artırmaktadır. Örneğin; AB bütünleşmesi sürecinde bu etki siyasal ve kurumsal alanın dışına taşmıştır. Bunun sonucunda AB üyesi devletler yetkilerini ulus üstü otoriteye devretmeye razı hale gelmişlerdir. Böylece Avrupa Birliği ortak dış politika hedefi belirleyebilmekte, üyelerin ortak çıkarlarını saptayabilmekte ve karşı karşıya kaldığı sorunlara daha hızlı reaksiyon gösterebilmektedir (Şehitoğlu ve Karakuş, 2023: 306).

AB özelinde bakıldığında başlangıçta ekonomik nitelikli olan bütünleşme süreci spill-over etkisiyle siyasi sahada da kendini göstermeyi başarmıştır. Böylece "AB'nin bütünleşme, derinleşme ve genişleme" hedefleri güç kazanmıştır. AB'nin çeşitli siyasal kurumlarında görülen başarılı işleyiş spill-over etkisini açıkça ortaya koymaktadır (Şehitoğlu ve Karakuş, 2023: 306).

Neo-fonksiyonalizmin entegrasyon kuramında iş birliği süreçlerinde görülen yayılmayı ifade etmek için spill-over kavramı kullanılırken, kaydedilen ilerlemenin geriye çekilerek güç kaybetmesini tanımlamak için spill-back kavramı kullanılmaktadır. Schmitter spill-back için “Kurumların hem fonksiyonlarının alanı hem de otoritesinin azalarak bir önceki duruma dönmesidir” tanımını yapar (Aktaran; Köksoy, 2020. 30). Bu bağlamda bir entegrasyon sürecinde çeşitli nedenlerle ilerleme hızı kaybedilerek elde edilen kazanımlarda gerileme yaşanması ihtimali mevcuttur.

Sonuç ve Değerlendirme

Sovyetler Birliğinin dağılması sürecine girmesiyle birlik Türkiye ile genel Türk dünyası arasındaki etkileşim artmıştır. Bağımsızlığını kazanan yeni Türk devletleriyle tarih, dil, kültürel vb. ortaklıklara sahip olan Türkiye, bu ülkelerle geliştireceği iş birliğinin ilk adımlarından birini 1992 yılında Ankara’da gerçekleştirilen “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi” ile atmıştır. 1993 yılında ise bu ülkeler arasında kültürel alanda iş birliği geliştirmek amacıyla Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSOY kurulmuştur. Bunun yanı sıra 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) bağımsızlığını yeni kazanan bu ülkelere yönelik yoğun bir faaliyet gerçekleştirmiştir.

Türk Dünyasının iş birliği süreci pek çok etkenin tesiriyle uzun süre kültürel alanda yapılan faaliyetlerle sınırlı kalmıştır. 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşmasıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi kurularak iş birliğinin kurumsal niteliği güçlendirilmiştir. Ayrıca bu anlaşmayla kültürel faaliyetlerin dışında ekonomik ve siyasi alanlarda da iş birliği öngörülmüştür. 2020’li yıllara gelindiğinde Konsey’in adı Türk Devletler Teşkilatı olarak değiştirilmiş ve yeni üyeler iş birliği sürecine dâhil olarak Teşkilatın gücüne artırmıştır. Bunun yanı sıra 2021 yılında kabul edilen Türk Dünyası 2040 Vizyonu ile TDT’nin faaliyet alanında büyük bir genişleme görülmüştür. Bu aşamayla birlikte Türk dünyasındaki ortak kimlik meselesine ilişkin kesin bir çözüm sağlandığı ve artık kültürel iş birliğinden ağırlığın teknik iş birliğine doğru kaydığı görülmektedir. 1990’lı yıllarla başlayan ortak kültür odaklı iş birliği taraflar arasında bir samimiyet ve güven ortamı inşa etmiş ve adeta bir spill-over etkisi oluşturarak iş birliğinin ekonomik ve siyasal alanlara doğru yayılmasının önünü açmıştır.

Türk dünyasının entegrasyon sürecinde gelinen noktada büyük bir dönüşüm gerçekleştirilmesi gerektiği açıktır. Öncelikle TDT’nin Türk Dünyası 2040 Vizyonu ile üstlendiği sorumlulukları yerine getirebilmesi için geniş bir insan kaynağına, mali kaynağa ve daha da önemlisi üye ülkelerinin hükümetlerince sabırla desteklenmeye ihtiyacı olduğu değerlendirilmektedir. TDT’nin henüz ulus üstü bir kimliği bulunmuyor olsa bile, ekonomik ve siyasal alanda yürütülecek iş birliği girişimlerinde üye ülkelerin daha hassas davranacağı ve fedakârlık yapma konusunda çekimser kalma ihtimalinin

bulunduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda iş birliği faaliyetlerinin yönünün doğru tayin edilmesi gerekmektedir.

TDT'nin genel iş birliği faaliyetlerini aşarak AB benzeri bir bütünleşme yönünde ilerleyebilmesi için üye ülkelerin siyasi makamları nezdindeki girişimlerini çeşitli toplumsal sınıflara doğru genişletmesi gerektiği görülmektedir. Bu bağlamda Haas'ın entegrasyona taraf ülkelerin toplumsal seçkinleri arasında gerçekleşmesini öngördüğü sosyalleşme konusunun ciddiyle ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Türk dünyası aydınları arasında tarihsel ve kültürel ortaklıklar nedeniyle zihinsel perspektif açısından önemli ölçüde bir oydaşlık bulunduğu değerlendirilmektedir. Bununla beraber bu oydaşlığın fiziksel alanda maddi çıktılar üretecek iş birliklerine dönüştüğü örnekler oldukça sınırlı kalmaktadır. Örneğin “kültürel benzerliklere ve coğrafi yakınlığa rağmen, Türk bilim adamlarının Azerbaycan ve Orta Asya hakkındaki bilgileri sınırlıdır (Köstem, t.y. 91)”. Bu bağlamda TDT'nin ilişkili kuruluşu olan Türk Akademisinin önemli bir boşluğu doldurması beklenilir.

Türk dünyasının ekonomik alandaki seçkinlerinin iş birliği açısından daha fazla imkana sahip olduğu görülmektedir. İkili ticari aktivitelerin yanı sıra Ortak Türk Ticaret ve Sanayi Odasının (TTSO) 2019 yılında kurulmuş olması, Türk Yatırım Fonu Anlaşmasının imzalanması, Zengezur koridoru gibi uluslararası ulaşım hatlarının açılması ve çeşitli enerji nakil projelerinin hayata geçirilmesinin Türk dünyasının ekonomik seçkinleri arasındaki iş birliği iştahına önemli katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

TDT'nin entegrasyon sürecini hızlandırmak ve daha anlamlı hale getirmek için üye ülkelerin farklı toplum kesimlerini sürecin parçası haline getirmeye dönük girişimlerde bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle faaliyetlerini ve amaçlarını doğru bir şekilde sunabilmek ve tanıtılabilmek için akademisyenlerden, sivil toplum etkileyicilerinden ve medyadan daha fazla yararlanma imkânına sahiptir. Üniversiteler ve sivil toplumla işbirliği Teşkilatın birçok açıdan güçlenmesine yardımcı olacaktır (Yesevi, 2022: 21).

Son olarak göz önünde bulundurulması gereken husus bu entegrasyon sürecinin jeopolitik risklerden kaynaklanan belirsizliklerden korunması ve çeşitli dışsal etkilere karşı bağımsızlık kazanması konusunda yeterli hassasiyetin gösterilmesidir. Bölge ülkeleri üzerindeki çeşitli küresel güç odaklarının hegemonya mücadeleleri, bazı ülkelerin maruz kaldığı etnik kökenli çatışmalar ve bir kısım sınır sorunları TDT'nin geleceği açısından jeopolitik risk barındıran meselelerden bazıları olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan TDT üyesi devletlerin halkları TDT'nin üstlendiği yükümlülükler dolayısıyla çok yoğun beklenti içerisine gireceklerdir. Zira TDT adından da anlaşılacağı gibi güçlü bir Türklük vurgusu etrafında ortak değerlerle güçlendirilmiş duygusal yönü

ağır bir iş birliği süreci yürütmektedir. Bu duygusal ağırlığın herhangi bir başarısızlık durumunda geriye gitme (spill-back) olgusunu tetikleme ihtimali bulunmaktadır. Bu ise Türk Dünyasında bir güvensizlik ortamının doğmasına neden olabilir. Bu bağlamda özellikle jeopolitik risklerle mücadele süreçlerinde halkların duygusal beklentileri doğru bir şekilde karşılanmalı ve bu beklentilere gerçekçi ve orantılı bir karşılık verilmelidir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı, (2023, Kasım 11) *Türk Yatırım Fonu Kuruluş Anlaşması'na dair kanun Resmi Gazete'de*, Web sitesi. Erişim: 23.05.2024 <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-yatirim-fonu-kurulus-anlasmasina-dair-kanun-resmi-gazetede/3050386>
- Dış İşleri Bakanlığı, (t.y.) *Türk Devletler Teşkilatı*, Web sitesi, <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>
- Anadolu Ajansı, (2023, Ekim 10). *Türk Yatırım Fonu Kuruluş Anlaşması'na dair kanun teklifi TBMM'de*, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/turk-yatirim-fonu-kurulus-anlasmasina-dair-kanun-teklifi-tbmmde/3013656>
- Griffiths, M., Roach, C. S. ve Salamon, M. S. (2011). *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*. (Cesran, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hass, E. B. (1958). *The Uniting of Europe; Political, Social And Economic Forces, Indiana*: University of Notre Dame Press.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları*. (H. Özler, Çev.). İstanbul: Adres Yayınları.
- Köksoy, F. (2020). İki adam bir kuram: Haas ve Schmitter ile Neo-fonksiyonlizmin Karayıpler Topluluğu'na yansımaları. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi Cilt 11*, (Sayı 1), ss. 22-41. doi: 10.18354/esam.656250,
- Köstem, S. (t.y.) Turkish Foreign Policy towards Turkic Countries: an assessment of the past and an agenda for the future. *25th Anniversary of the Independence of Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyzstan, and Turkey's Contribution to Development and Cooperation in the Turkic Region*. SAM, Center For Strategic Research. ss. 87-93. Erişim: 19.04.2024 https://www.turkicstates.org/en/yayinlar/special-publication-25th-anniversary-of-independence-of-azerbaijan-kazakhstan-and-kyrgyzstan-and-turkeys-contribution-to-development-and-cooperation-in-turkic-region_10

- Nahçıvan Anlaşması (t.y.) *Bildiriler/Kurucu Belgeler*, <https://www.turkicstates.org/tr/temel-belgeler>
- Purtaş, F. (2022, Kasım). *Krizleri fırsata dönüştüren iş birliği Türk Devletleri Teşkilatı*. SETA Rapor. İstanbul: SETA Yayınları. <https://setav.org/assets/uploads/2022/11/R209.pdf>
- Şehitoğlu, R ve Karakuş, A. (2023). Siyasi spill over ve uyum/entegrasyon: Avrupa Birliği örneği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, ss. 295-309.
- Tokman, M. (t.y.) *Integration of the Turkic World*. https://tasam.org/Files/Icerik/File/Mert%20TOKMAN-%20Eng.pdf_34ddad4d-77af-4392-996a-4d36d6ee715c.pdf,
- TRT AVAZ. (2022. Eylül 23). *TDT Genel Sekreteri, Karabağ'ın "Azerbaycan'ın ve Türk dünyasının bir parçası" olduğunu söyledi*. <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/tdt-genel-sekreteri-karabagin-azerbaycanin-ve-turk-dnyasinin-bir-parcasi-o/650ea60ee43ff12157f070e9>
- Türk Devletler Teşkilatı. (t.y.). *İlişkili Kuruluşlar*. <https://www.turkicstates.org/tr/iliskili-kurumlar>
- Türk Devletler Teşkilatı. (t.y.). *Bildiriler Kurucu/Belgeler* <https://www.turkicstates.org/tr/temel-belgeler>
- Türk Devletler Teşkilatı. (t.y.). *TDT İşbirliği Alanları*, <https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari>
- Türk Devletler Teşkilatı. (t.y.). *Türk Kültür ve Miras Vakfı*. https://www.turkicstates.org/tr/iliskili-kurumlar/turk-kultur-ve-miras-vakfi_5
- Türk Devletler Teşkilatı. (2022. Ocak 11). *Türk Devletleri Teşkilatı, Kazakistan'daki durumla ilgili Olağanüstü Dışişleri Bakanları Toplantısını gerçekleştirdi*. https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-kazakistandaki-durumla-ilgili-olaganustu-disisleri-bakanlari-toplantisini-gerceklestirdi_2437
- Türk Devletler Teşkilatı. (2022. Eylül 16). *Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri'nin, Kırgız-Tacik devlet sınırındaki duruma ilişkin açıklaması*. https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-genel-sekreterinin-kirgiz-tacik-devlet-sinirindeki-duruma-iliskin-aciklamasi_2611
- Türk Devletler Teşkilatı. (t.y.) *Genel Sekreter Halil Akıncı Dünya Türk Gençleri Birliği Kurultayına katıldı*. https://turkicstates.org/tr/haberler/genel-sekreter-halil-akinci-dunya-turk-gencleri-birligi-kurultayina-katildi_82

Türk Dünyası 2040 Vizyonu. (t.y.). <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>

Yesevi, Ç. G. (2022). Examining the organization of Turkic states: a teacher and norm-creator, *Perceptions, Volume XXVII* (Number 1), ss. 2-25.

İttifaktan İzolasyona: Bağdat Paktı ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yalnızlığı

From Alliance to Isolation: The Baghdad Pact and Türkiye's Solitude in The Middle East

*Fatih TEKİN**

Başvuru Tarihi: 04.09.2024

Kabul Tarihi: 11.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu makale, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi dış politikasında kritik bir rol oynayan Bağdat Paktı'nın, Türkiye'nin Ortadoğu'daki yalnızlığına nasıl zemin hazırladığını analiz etmektedir. 1955 yılında Irak ile imzalanan Bağdat Paktı, Türkiye'nin bölgesel güvenliği sağlamayı ve Batı bloğuna entegrasyonunu güçlendirmeyi amaçlıyordu. Ancak, paktın kurulması, Türkiye'nin Arap dünyası ile olan ilişkilerinde derin bir kırılma yaratmış ve Türkiye'nin Batı'nın bir uzantısı olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu çalışmada, Bağdat Paktı'nın beklenenin aksine Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki etkisini azaltmak yerine artırdığı ve Türkiye'nin bölgesel olarak izole olmasına katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, paktın, Türkiye'nin ekonomik beklentilerini karşılamadığı ve dış politikasında ciddi bir başarısızlık olarak değerlendirildiği ortaya konmaktadır. Makale, paktın Türkiye'nin Arap dünyasında Batı yanlısı bir aktör olarak görülmesine yol açtığını ve bu algının Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası platformlarda diplomatik yalnızlığını derinleştirdiğini savunmaktadır. Sonuç olarak, Bağdat Paktı, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilmekte ve bu süreçten çıkarılacak dersler üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağdat Paktı, Türk Dış Politikası, Ortadoğu, Bölgesel İzolasyon

* Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, fatihtekin@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2227-0784

Abstract

This article analyzes how the Baghdad Pact, a crucial element in Turkey's Cold War foreign policy, laid the groundwork for Turkey's isolation in the Middle East. The Baghdad Pact, signed with Iraq in 1955, aimed to secure regional security and strengthen Turkey's integration into the Western bloc. However, the formation of the pact led to a deep rupture in Turkey's relations with the Arab world, causing Turkey to be perceived as an extension of the West. This study emphasizes that the Baghdad Pact, contrary to expectations, increased rather than diminished the Soviet Union's influence in the Middle East and contributed to Turkey's regional isolation. Additionally, the article highlights that the pact failed to meet Turkey's economic expectations and is considered a significant failure in its foreign policy. The article argues that the pact led to Turkey being viewed as a pro-Western actor in the Arab world, deepening Turkey's diplomatic isolation in regional and international platforms. In conclusion, the Baghdad Pact is seen as a significant turning point in Turkey's foreign policy, with an emphasis on the lessons to be learned from this experience.

Keywords: Baghdad Pact, Turkish Foreign Policy, Middle East, Regional Isolation

Giriş

Bağdat Paktı'nın Türkiye'nin dış politikasındaki etkileri, tarihsel analizler, güncel dış politika stratejilerinin şekillenmesine katkıda bulunabilme potansiyeline sahiptir. Soğuk Savaş döneminin dinamikleri içinde Türk dış politikası, özellikle Ortadoğu'ya yönelik stratejik adımlarıyla dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin 1950'lerde başlattığı Bağdat Paktı girişimi, hem ulusal güvenliği sağlama çabası hem de Batı ittifakına entegre olma arzusuyla şekillenmiştir. 24 Şubat 1955'te Irak ile imzalanan ve kısa sürede İngiltere, Pakistan ve İran'ın katılımıyla genişleyen Bağdat Paktı, Türkiye'nin bölgesel güç dengelerini etkileme çabasının bir yansıması olarak görülebilir. Ancak, bu girişimin sonuçları, başlangıçtaki beklentilerin aksine, Türk dış politikası üzerinde derin ve kalıcı olumsuz etkiler yaratmıştır.

Bağdat Paktı'nın, Türkiye'nin Arap dünyasındaki imajını zedelediği, bölgesel yalnızlığa yol açtığı ve Soğuk Savaş'ın küresel dengeleri içinde Ortadoğu ülkeleri tarafından Türkiye'nin Batı'nın uzantısı olarak algılanmasına neden olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada, temel argüman, Bağdat Paktı'nın Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkinliğini artırmak yerine, bu etkinliği sınırladığıdır. Bu durum Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinin zayıflamasına neden olmuştur. Dolayısıyla, bu çalışmada Bağdat Paktı'nın Türk dış politikasına zarar verdiği savı incelenecektir.

Bu bağlamda, çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi tercih edilmiştir. Bağdat Paktı'nın kuruluş süreci, Türkiye'nin bu paktın kurulmasındaki rolü ve pakta yönelik bölgesel tepkilerin analizi çerçevesinde akademik kitap, makale ve antlaşma metinleri incelenmiştir. Tarihi belgeler ve diplomatik demeçler incelenerek, Türkiye'nin bu süreçten nasıl etkilendiği ve dış politikadaki zararlarının ne ölçüde olduğu anlaşılmasına çalışılacaktır.

Bu makale, Bağdat Paktı'nın Türkiye'nin dış politikasına olan etkilerini tarihsel ve analitik bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Bağdat Paktı'nın sadece dönemin stratejik kararlarını değil, aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeydeki konumunu da nasıl şekillendirdiği değerlendirilecektir. Çalışma, mevcut literatüre katkıda bulunarak, hem akademik hem de pratik düzeyde Türkiye'nin dış politika stratejilerinin evrimine dair derinlemesine bir anlayış sağlayacaktır. Ayrıca, Bağdat Paktı'nın Türkiye'nin bölgesel politikalarını nasıl etkilediğine dair elde edilecek bulgular, gelecekte benzer uluslararası anlaşmaların ve stratejik girişimlerin potansiyel sonuçlarına dair değerli öngörüler sunacaktır.

Bağdat Paktı'nın Tarihsel ve Stratejik Arka Planı

Bu çalışmanın önemi, Türkiye'nin tarihsel bir dış politika adımının, sadece dönemin stratejik koşulları altında değil, aynı zamanda uzun vadeli bölgesel etkileri çerçevesinde de değerlendirilmesini sağlamasında yatmaktadır. Bağdat Paktı'nın analiz edilmesi, Türk dış politikasının geçmişteki hatalarından ders çıkarılması açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Soğuk Savaş'ın erken döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli hamlelerinden biri, Bağdat Paktı'nın kurulmasıydı. Bu pakt, 24 Şubat 1955'te Irak ile imzalanmış ve aynı yıl içinde İngiltere, Pakistan ve İran'ın da katılımıyla genişlemiştir. Antlaşma, (Md.1) güvenlik ve savunma alanlarında işbirliğini hedeflemiş, (Md.3) iç işlerine müdahale edilmemesi ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi prensiplerine dayandırılmıştır. Ayrıca, pakt (Md.5) bölgedeki diğer ülkelerin üyeliğine açık bir yapıdadır (Soysal, 2000: s. 502) ve tıpkı Balkan Paktı gibi Batı Bloğu'nun teşviki ve desteğiyle oluşturulmuştur

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Arap ülkeleri ile ilişkileri nispeten olumlu bir seyir izliyordu. Bu dönemde Türkiye, Arapların ulusal bağımsızlık hareketlerine destekleyici bir tutum sergiledi. 1923-1945 yılları arasında Türkiye, genel olarak Ortadoğu ve özellikle Filistin meselesine tarafsız bir yaklaşım benimsedi; Filistin'in paylaşılmasına ise karşı çıktı. Ancak 1948'de İsrail'in kurulması ve Türkiye'nin 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması, Batı'ya yönelim politikasının bir yansıması olarak değerlendirilebilirken, bu

durum Arap ülkeleri nezdinde Türkiye'nin imajını olumsuz yönde etkiledi. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye olması ve Cemal Abdünnasır'ın Arap milliyetçiliği ve bağımsızlık hareketlerinde lider olarak ortaya çıkmasıyla bu ilişkiler daha da kötüleşti (Karpat, 2022, s. 191). NATO üyeliği sonrasında Türkiye'nin dış politikası ABD ve NATO'ya endekslenmiştir; bu durum Türk-Arap ve Türkiye-İsrail ilişkilerini de bu çerçevede etkiledi. Türkiye'nin Ortadoğu politikası, ABD'nin Ortadoğu'da Sovyetler Birliği ve komünizme karşı bir savunma sistemi kurma stratejisinin bir parçası haline geldi. Ayrıca bu Batı yanlısı politika, Türkiye'nin kendini kültürel ve ideolojik olarak Batılı bir kimlikle tanımlama çabasını da güçlendirdi (Karpat, 2022, s. 200).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu, stratejik olarak iki gruba ayrıldı: Kuzeyde ABD yanlısı ülkeler ve güneyde Sovyetler Birliği'ne yakın duran Arap milliyetçisi devletler (Kösebalaban, 2014, s. 163). Bağdat Paktı'na giden yol, NATO'nun Ortadoğu'daki Sovyet etkisini engelleme politikasının bir sonucu olarak 1951 yılında, bölgesel bir savunma planı olarak düşünülen Ortadoğu Komutanlığı fikri ile başladı (Armaoğlu, 1995, s. 190). Bu düşüncenin temelinde, Doğu-Batı rekabeti yatmaktaydı. Diğer bir neden ise İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığını ve Süveyş Kanalı üzerindeki kontrolünü sürdürme isteğiydi. Üçüncü etken ise 1948'de İsrail'in kurulması ve bunun sonucunda Arap-İsrail çatışmalarının bölgede yeni gerilimlere yol açabileceği endişesiydi (Armaoğlu, 1995, s. 192).

1953 yılının Ocak ayında ABD Başkanlığı görevini devralan Eisenhower ve Dışişleri Bakanı olarak atanan John Foster Dulles, küresel düzeyde "komünizmin geri itilmesi" stratejisini benimsemeye karar verdiler. Bu yaklaşım, komünist ideolojinin dünya çapında yayılmasını engellemeyi ve mevcut nüfuz alanlarını daraltmayı hedefliyordu. Bu strateji çerçevesinde, Sovyetler Birliği ve Çin'i çevreleyen ülkelerin ABD liderliğinde kurulan askeri ittifaklar altında bir araya getirilmesi amaçlandı. Bağdat Paktı'nın da bu stratejinin bir yansıması olarak ortaya çıktığı söylenebilir; ABD'nin Orta Doğu'da etkisini artırma amacı taşıyan bu pakt, komünizme karşı bir savunma hattı oluşturmayı hedeflemişti. Eisenhower ve Dulles'in bu politikası, ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki askeri ittifaklarını genişleterek komünizmin etkisini sınırlama çabasının somut örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Dikerdem, 1990: s.162; Serbest, 2016: 402-403; Sanjian, 1997: 226).

Bu dönemde, Türkiye'nin NATO üyeliğine başlangıçta karşı çıkan İngiltere, bu tutumunu değiştirmek için Türkiye'den Ortadoğu'da kurulması planlanan Ortadoğu Komutanlığı tasarısına katılmasını talep etti. Türkiye ise bu teklifi herhangi bir pazarlık yapmadan kabul etti (Armaoğlu, 1995, s. 193). Nitekim, dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Herbert Morrison, 18 Temmuz 1951'de Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, "*Türkiye'nin Ortadoğu'nun savunmasında üstlenmesi gereken rolü oynaması konusuna büyük önem veriyoruz. Türk Hükümeti de bu görüşü benimsemektedir*" ifadelerini kullandı (Kürkçüoğlu, 1972, s. 45).

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Türkiye henüz NATO'ya üye olmadan önce, ABD ve Batı yanlısı dış politika izleme konusunda Batı'ya şu şekilde bir taahhütte bulundu: *“İnanıyoruz ki, Ortadoğu savunması, Avrupa'nın ekonomik ve stratejik savunması için mutlak bir şekilde gereklidir. Bu nedenle Türkiye Atlantik Paketi'na katıldıktan sonra etkin bir şekilde Ortadoğu'daki görevini yerine getirecektir ve gerekli ortak önlemleri üstlenmek amacıyla ilgili taraflarla görüşmelere başlamaya hazır olacaktır”* (Karpaz, 2022: s. 202).

1950'li yıllarda ve 1960'ların başlarına gelindiğinde, Türkiye'nin Batı ittifakına olan bağlılığı en yüksek seviyedeydi. Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin lideri Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra, Sovyet politikalarında bir yumuşama gözlemlenmişti. Ancak Demokrat Parti (DP) Hükümeti, bu değişimin kalıcı olacağına dair yeterli güvence görmediği için, Türkiye'nin Batı'ya yönelik stratejisinde bir değişiklik yapmamayı tercih etti. Hükümet, Sovyetler Birliği'nin politikalarındaki bu geçici yumuşamanın, uzun vadeli bir dostluk veya güven ortamı sunmadığına inanıyordu. Dolayısıyla, Türkiye'nin NATO ve Batı ittifakı ile olan güçlü bağları korunarak ülkenin güvenlik ve dış politika yönelimi Batı ekseninde devam ettirildi (Hale, 2003: s. 122). Stalin'in ölümünü takip eden süreçte, Sovyet Hükümeti, Mayıs 1953'te Türkiye'ye yönelik önemli bir açıklama yaparak Kars ve Ardahan üzerindeki toprak taleplerinden feragat ettiklerini duyurdu. Ayrıca, “Türk toprakları üzerinde hiçbir iddialarının bulunmadığını” belirterek yeni bir yaklaşım sinyali verdiler. Ancak bu açıklamaya rağmen, Sovyetler Birliği'nin boğazlar üzerindeki statüsünün değiştirilmesi konusunda taleplerinden tamamen vazgeçip geçmediği net değildi. Menderes Hükümeti bu gelişmeyi olumlu bir adım olarak değerlendirip memnuniyetle karşıladı; ancak, Sovyetler Birliği tarafından sunulan bu dostane jesti bir diyalog fırsatına dönüştürme konusunda herhangi bir adım atmadı. Türkiye, Batı bloğuna olan bağlılığını koruyarak, Sovyetlerle ilişkilerini yeniden değerlendirmeksizin mevcut dış politika çizgisini sürdürdü (Hale, 2003: s. 123).

İngiltere, 18 Ocak 1952'de Ortadoğu Komutanlığı tasarısını revize ederek, bu girişimi askeri bir yapıdan ziyade siyasal niteliklere sahip bir örgüt olan Ortadoğu Savunma Örgütü'ne dönüştürmek istedi. 1952 yılının Ekim ayında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes ve onun dışişleri bakanı Fuat Köprülü'nün Londra ziyareti sonrasında Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli bir yakınlaşma yaşandı. O dönemdeki Türk hükümeti, Ortadoğu Savunma Örgütü'nün kurulması fikrine olumlu yaklaşmaktaydı ve bu örgüte tüm Arap ülkelerinin katılmasını arzu ediyordu; tümü katılmasa bile böyle bir örgütün mutlaka kurulması gerektiğini düşünüyordu (Armaoğlu, 1995, s. 201-205).

ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles, Sovyetler Birliği'ne karşı batıda NATO, doğuda SEATO'nun arasında Ortadoğu'da da bir savunma örgütünün gerekli olduğuna inanıyordu. Dulles, ABD'nin Ortadoğu'daki stratejik önceliklerini yeniden değerlendirerek odağı Mısır'dan kuzeydeki ülkelere

kaydırma kararını aldı. 1953 baharında gerçekleştirdiği Orta Doğu ziyaretinde yaptığı açıklamalarda, milliyetçi hareketlerin yoğun olduğu Mısır'ın güvenilir bir müttefik olamayacağını savunurken, kuzeydeki devletlerin bu rolü üstlenebileceği görüşünü dile getirdi. Bu düşünceyle, Dulles 1953 yılı Mayıs ayında Türkiye ve bölgedeki diğer ülkelere bir dizi ziyaret gerçekleştirdi ve Ortadoğu'nun kuzeyinde yer alan Türkiye, İran ve Pakistan gibi Arap olmayan ülkelerin öncülüğünde bir savunma ittifakı oluşturulmasını destekledi (Karpas, 2022, s. 203; Hahn, 2018: s. 69).

Dulles, Ortadoğu ziyaretinin ardından 1 Temmuz 1953 tarihinde ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada "*Kuzey Kuşağı*" (*Northern Tier*) kavramını gündeme getirdi. Bu kavram, Sovyet tehdidini en yoğun şekilde hisseden Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye gibi ülkelerin oluşturduğu bölgenin, Ortadoğu'nun savunmasında kritik bir rol oynaması gerektiğine işaret ediyordu. Dulles'a göre, diğer Arap ülkeleri için birincil tehdit İsrail iken, bu kuzey kuşağındaki ülkeler için Sovyetler Birliği daha büyük bir tehlike oluşturuyordu. Ayrıca, bu savunma yapısının Batılı devletler tarafından zorla dayatılmaktansa, bölge ülkelerinin kendi inisiyatifleriyle oluşturulmasının daha uygun olacağını belirtti (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 620-621).

1954 sonrasında ekonomik zorluklar yaşayan Demokrat Parti hükümeti, ABD'den daha fazla borç alabilmek için Batı Bloğu'na olan bağlılığını, coğrafi konumunun stratejik önemini ve Ortadoğu ile olan tarihsel ilişkilerini vurguladı. Bu yaklaşım, Türkiye'nin Ortadoğu'daki savunma sisteminde vazgeçilmez bir rol oynadığını kanıtlamak için bir fırsat sundu. Sonuç olarak, Türkiye, ABD'nin belirlediği stratejiyi benimseyerek ve Bağdat Paketi çerçevesinde uygulamaya koyarak bu sürecin bir uygulayıcısı oldu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 621).

1954 yılı Şubat ayında Türkiye ve Pakistan, bir savunma anlaşması yapacaklarını açıkladıklarında, Moskova ve Kahire yönetimleri bu anlaşmanın diğer ülkeleri de kapsamı durumunda bölgesel güvenlik için bir tehdit oluşturacağını belirterek tepki gösterdiler. İran bu anlaşmaya katılmayacağını bildirirken, Irak ise belirsiz bir tutum sergiledi. Türkiye ve Pakistan, 2 Nisan 1954 tarihinde Karaçi Antlaşması olarak bilinen Dostane İşbirliği Antlaşması'nı imzaladılar. Bu antlaşma, ortak çıkarları ilgilendiren uluslararası meselelerde görüş alışverişi yapmanın yanı sıra, ekonomik, kültürel ve teknik işbirliğini geliştirmeyi amaçlıyordu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 621-622). 1954 yılının Ekim ayında Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Ankara'yı ziyaret etti ve bu görüşmelerin sonucunda Türkiye ve Irak'ın Ortadoğu'da bir güvenlik örgütü kurmaya karar verdiklerini duyurdu (Uçarol, 2015, s. 1030).

27 Temmuz 1954 tarihinde İngiltere ile Mısır arasında imzalanan antlaşma, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndan çekilmesini öngörüyordu ve bu gelişme ABD ve Türkiye hükümetlerinde Ortadoğu'da kurulacak pakta Arap ülkelerinin de dâhil olabileceği konusunda bir umut uyandırdı. Türkiye, bu

fırsatı değerlendirerek Mısır ile yakınlaşma çabalarına girişti, ancak başarılı olamayınca odak noktasını Irak'a çevirdi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 622). Planlanan pakt, bölgesel ve dış tehditlere karşı işbirliğini hedefliyordu; dış tehdit olarak Sovyetler Birliği, bölgesel tehdit olarak ise İsrail belirtiliyordu. Ayrıca, Birleşmiş Milletler'in Filistin konusundaki kararlarına uygun hareket edileceği vurgulanarak Arap ülkeleri teşvik edilmek istendi. Menderes hükümeti, paktın daha geniş bir katılımı ile güçlenmesi için Suriye ve Lübnan ile temaslarda bulunmuş olsa da, Mısır'ın etkisi altındaki bu ülkeler anlaşmaya olumlu yaklaşmadı. Mısır'ın ve İsrail'in karşı tepkilerine rağmen, Türkiye ve Irak arasında 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta Türkiye ile Irak Arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması imzalandı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 622-623; Bostancı, 2013: 176). Antlaşmanın ilk maddesi, güvenlik ve savunma konularında işbirliğini öngörmektedir. Anlaşmanın üçüncü maddesi, tarafların birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeyeceklerini ve aralarındaki uyuşmazlıkları barışçıl yollarla çözme yükümlülüğünü üstleneceklerini belirtmektedir. Antlaşmanın beşinci maddesinde, Arap Birliği ülkelerine pakta katılmaları için bir fırsat tanınmıştır. Ancak, bu maddede ayrıca pakta katılacak ülkenin, paktın mevcut üyeleri tarafından tanınan bir devlet olması gerektiği belirtilmiştir. Bu durum, İsrail'in pakta dâhil olma olasılığını ortadan kaldırmıştır, çünkü o dönemde Irak, İsrail'i bağımsız bir devlet olarak tanımamaktadır. (Soysal, 2000: s. 502).

1955 yılının Nisan ayında İngiltere, Eylül ayında Pakistan ve Kasım ayında İran, Bağdat Paktı'na katıldılar. ABD ise doğrudan pakta üye olmaktan kaçındı; bunun yerine gözlemci olarak toplantılara temsilci gönderdi. ABD'nin bu tercihi, İsrail'in pakta yönelik olumsuz tutumundan dolayı doğrudan katılımın yarattığı olası rahatsızlıkları önlemek istemesiyle açıklanabilir. Ayrıca, ABD, Mısır ve Suudi Arabistan gibi bölgenin güçlü Arap ülkeleriyle ilişkilerini zedelemekten kaçınmak istedi ve Sovyetler Birliği'nin de bölgede benzer paktlar kurma riskini artırmak istemedi (Erhan, 2009, s. 564).

Bağdat Paktı'nın Çöküşü ve Türk Dış Politikası Açısından Etkileri

14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen kanlı devrim sonucunda Kral II. Faysal ve Başbakan Nuri Sait Paşa yönetimden düşürüldü. Bu olayın ardından, 24 Mart 1959 tarihinde Irak, Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını açıkladı (Karpaz, 2022, s. 209). Paktın merkezi Ankara'ya taşındı ve 1959 yılında ismi Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO) olarak değiştirildi. Kolektif savunma sağlamak amacıyla kurulan pakt, 1979 yılında önce Pakistan'ın anlaşmadan çekilmesi ve ardından İran İslam Devrimi sonrası Humeyni yönetiminin paktı emperyalist amaçlara hizmet eden bir anlaşma olarak değerlendirmesi ve çekilmesi ile fiilen sona erdi (Soysal, 1991, s. 221).

Bağdat Paktı, NATO ve SEATO arasındaki boşluğu doldurmak ve hem Batı hem de Ortadoğu'nun savunmasına katkıda bulunmak amacıyla kurulmuş olsa da, bu hedeflere ulaşmakta yetersiz ve gevşek bir yapı sergiledi. Askeri açıdan zayıf olan İran, Pakistan ve Irak, Sovyet tehdidinden çok ABD'den yardım sağlamak için bu pakta dâhil oldular. Bağdat Paktı, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki etkisini engellemeyi başaramadı; aksine, Sovyet nüfuzunun Arap dünyasında artmasına neden oldu. Yani, bölgedeki komünizmin yayılmasını önlemek için kurulan pakt, Sovyetler Birliği'nin bölgeye daha fazla nüfuz etmesini kolaylaştıran bir etki yarattı. Ayrıca, Arap ülkelerinin bu pakta karşı örgütlendiği endişesi, İsrail'in politikalarını daha da sertleştirmesine neden oldu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 626).

Bağdat Paktı'nın Türkiye üzerindeki etkileri de olumsuz oldu. İlk olarak, 1955 yılında Endonezya'da düzenlenen Bandung Konferansı'nda Mısır, Üçüncü Dünya ülkelerinin lider ülkelerinden biri olarak öne çıkarken, Türkiye'nin ise NATO'ya bağlılığı nedeniyle Üçüncü Dünya tarafından dışlanmasına yol açtı. İkinci olarak, Bağdat Paktı, Türkiye'nin Osmanlı Devleti geçmişine atıfta bulunarak yeniden emperyalist politikalar izlemekle suçlanmasına neden oldu. Bu durum, başta Mısır ve Suriye olmak üzere Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. Özellikle, Mısır'ın 1955 yılında Sovyetler Birliği'nden silah alması ve Suriye'nin aynı yıl Mısır ile birleşik bir komuta için askeri anlaşma imzalaması, bu bozulmanın somut örnekleridir. Ayrıca, Bağdat Paktı, savunma örgütünü tehdit olarak gören İsrail ile olan ilişkileri de zedeledi. Beklenenin aksine, Batı'dan alınan ekonomik yardımlar artmak yerine, 1955 yılından itibaren ABD yardımlarında bir azalma görüldü (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 626).

Dolayısıyla Bağdat Paktı, kuruluş amacının tersine, Ortadoğu'da sosyalizm, milliyetçilik ve radikal rejimlerin yükselmesini hızlandırdı. Ayrıca, Cemal Abdünnasır'ın Arap dünyasının lideri olarak öne çıkmasını da hızlandıran faktörlerden biri oldu. Pakt, İngilizlerin Ortadoğu'dan çekilmesine ve Sovyetler Birliği'nin bölgeye daha fazla nüfuz etmesine zemin hazırladı (Karpas, 2022, s. 210).

Armaoğlu'na (1995, s. 189) göre, Bağdat Paktı, Türkiye'nin Arap dünyasındaki çekişmelere ve rekabete dâhil olmasına neden olarak Arap ülkeleriyle olan ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır. Bu durum, paktın Türkiye'ye sağladığı faydanın çok ötesinde zarar getirdiğini ortaya koymaktadır. Benzer bir görüşü paylaşan Karpas (2022, s. 202), Bağdat Paktı'nın işlevsiz ve gereksiz olduğunu, bu paktın taraf ülkelere zarar verdiğini belirtmektedir. Pakt, Batı Bloğu'nun çıkarlarına zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Arap dünyasında nüfuzunu artırmasına ve radikal ideolojilerin yayılmasına da zemin hazırlamıştır. Türkiye açısından, Bağdat Paktı, Arap dünyasında Türkiye'nin Batı'nın bir uydusu olarak algılanmasına neden olmuştur (Karpas, 2022, s. 202). Bağdat Paktı, Balkan Antantı, Sadabad Paktı ve Balkan Paktı gibi diğer başarısız girişimlerle benzerlik

gösterir ancak bu girişimler dönemin koşulları gereği etkili girişimler olmamıştır. Bağdat Paktı ise sadece başarısız bir girişim olarak değerlendirilemez aynı zamanda dış politikada olumsuz etkiler yaratan bir girişimdir.

Bağdat Paktı, Soğuk Savaş dönemi koşullarında, Balkan Paktı gibi ABD ve NATO'nun talepleri doğrultusunda şekillenen bir dış politika girişimi olarak dikkat çeker. Bu bağlamda, Bağdat Paktı'nın tıpkı Balkan Paktı gibi özgün bir stratejik girişim olarak değerlendirilemeyeceği görülmektedir. Özellikle, NATO'ya bağlı bir dış politikanın Ortadoğu'daki uzantısı olarak ortaya çıkan bu pakt, bağımlı bir dış politika adımı olarak konumlandırılmıştır. Ancak, bu paktın arkasında yatan motivasyonlar daha derin ve stratejik bir doğaya sahiptir. Gerçekten de Soğuk Savaş'ın ilk evresinde Türkiye'nin dış politika hedefleri, NATO üyeliğini elde etmek ve sonrasında bu üyeliğin güvenlik semsiyesi işlevi görmesi yoluyla SSCB'nin oluşturduğu tehditlere karşı ABD ve NATO'nun tam desteğini sağlamaktır. Türkiye'nin bu dönemdeki dış politika stratejileri, esasen realist bir anlayışa dayanıyordu ve ülkenin uluslararası alandaki konumunu güçlendirmek amacıyla tasarlanmıştı. Bu çerçevede, Bağdat Paktı, sadece bölgesel bir güvenlik anlaşması değil, aynı zamanda Soğuk Savaş'ın getirdiği küresel dengelere uygun olarak ABD ve NATO'nun stratejik çıkarlarına hizmet eden bir yapı olarak şekillendi. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca izlediği dış politika çabalarının temel hedefi, NATO'nun askeri ve politik destek mekanizmalarından yararlanarak, Sovyetler Birliği'nin baskı ve tehditlerine karşı koymaktı.

Batı dünyasına olan aidiyetini pekiştirmek ve Batılı kimliğini onaylatmak için yoğun çaba gösteren Türkiye, bu kimliğini Arap Ortadoğu'sunda da kabul ettirmeye çalıştı. Ancak, bu çabalar Arap dünyasında Türkiye'nin, Batı'nın bir uzantısı olarak algılanmasına neden oldu. Arap ülkeleri, Türkiye'yi "ABD'nin Truva atı" (Gülmez ve Dursun, 2021: s. 148), "Batı'dan da Batıcı"(Papuççular, 2023: s. 145; Yılmaz Şahin, 2023: s. 50), "ABD'nin bölgedeki maşası" olarak görmüştür (Balcı, 2017: s. 153) ve "Batı'nın gözü kapalı müttefiki" olarak algılamıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 627). Bu algılar, Türkiye'nin Ortadoğu'da İsrail'i devlet olarak tanıması nedeniyle zaten var olan olumsuz imajını daha da pekiştirdi. Dolayısıyla, Bağdat Paktı ve Türkiye'nin Batı yanlısı politikaları, bölgedeki bu olumsuz algıyı artırarak Türkiye'nin Ortadoğu'daki ilişkilerini daha da zorlaştırdı.

Bu olumsuz imajın etkileri Türkiye Cumhuriyeti tarafından 16 Aralık 1965 tarihinde Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs konusunda yapılan oylamada net bir şekilde hissedilmiştir. O tarihte Türkiye'nin karşılaştığı zorluklar, ABD ve NATO merkezli dış politikanın, özellikle üçüncü dünya ülkeleri arasında Türkiye'nin dışlanmasına yol açan sonuçlarını açıkça ortaya koymuştur. Kıbrıs konusundaki oylamada ABD'nin desteğini de alamayan Türkiye, bu durumun, tek yönlü ve Batı yanlısı dış politikanın uluslararası platformlarda nasıl bir yalnızlığa yol açabileceğini açıkça göstermiştir. Bu

süreç, Türkiye'nin dış politikasının sadece bölgesel değil, küresel düzeyde de etkilerini ve zorluklarını gözler önüne sermiştir.

Sonuç

Bağdat Paktı, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki dış politikasında hem stratejik fırsatlar hem de büyük zorluklar barındıran karmaşık bir girişim olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin 1950'li yıllarda, bölgesel güvenliği sağlama ve Batı bloğuyla entegrasyonunu derinleştirme amacıyla imzaladığı bu pakt, başlangıçta vaat ettiği stratejik kazanımları sunmakta başarısız olmuş ve beklenmedik sonuçlar doğurmuştur. Türkiye, pakt aracılığıyla NATO'nun Ortadoğu'daki güvenlik mimarisine katkıda bulunmayı ve Batı dünyası nezdinde değerli bir müttefik olarak konumunu sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. Ancak bu hedefler, Arap dünyasında ve Ortadoğu genelinde beklenenin aksine olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Öncelikle, Bağdat Paktı, Türkiye'nin Arap dünyası ile olan ilişkilerinde derin bir kırılmaya yol açmıştır. Pakt, Arap milliyetçiliğinin yükseldiği bir dönemde, Türkiye'nin Batı'nın bir uzantısı olarak görülmesine neden olmuş ve bu algı, Türkiye'nin Ortadoğu'daki bölgesel nüfuzunu zayıflatmıştır. Cemal Abdünnasır liderliğinde güçlenen Arap milliyetçiliği, Türkiye'yi bölgedeki emperyalist çıkarların bir temsilcisi olarak damgalamış ve bu durum, Türkiye'nin uzun vadede Ortadoğu'daki diplomatik ve stratejik hedeflerine ulaşmasını engellemiştir. Türkiye'nin bu süreçteki dışlanmışlığı, Batı bloğuna olan bağlılığının Arap dünyasında yarattığı derin güvensizlikle daha da pekişmiştir.

Bağdat Paktı'nın bölgesel etkileri, yalnızca Türkiye'nin Arap dünyasıyla olan ilişkilerini olumsuz etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin Batı bloğu içerisindeki konumunu da sorgulanır hale getirmiştir. Pakt, NATO'nun Ortadoğu'daki güvenlik politikalarının bir uzantısı olarak algılanmış, ancak bu politika Türkiye için beklenen ekonomik ve askeri yardımları getirmemiştir. Aksine, Batı'dan gelen yardımların azalması, Türkiye'yi ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya bırakmış ve bu durum, paktın Türkiye'nin dış politikasına zarar veren bir girişim olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.

Bağdat Paktı'nın kurulması, Soğuk Savaş döneminde oldukça önemli bir gelişme olarak öne çıkmış ve özellikle Sovyetler Birliği'ni son derece rahatsız etmiştir. Batılı güçlerin Orta Doğu'da askeri bir yapı oluşturarak Sovyetler Birliği'ne karşı bir ittifak kurduğunu öne süren SSCB, Bağdat Paktı'nı sert bir dille eleştirmiştir. Türkiye'nin bu ittifaktaki aktif rolü de Moskova tarafından tehdit olarak algılanmış, SSCB bu nedenle bölgeye olan ilgisini artırarak, bölgedeki nüfuzunu genişletme çabasına girişmiştir. Bu amaçla, özellikle Mısır ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışarak, bölge ülkelerinde Batı

karşıtı bir duruşu desteklemiş ve bu algıyı canlı tutmuştur. Sovyetler Birliği, bu stratejisi sayesinde Orta Doğu'da kendisine önemli bir diplomatik avantaj sağlamış ve bölgedeki nüfuzunu artırmıştır. Sonuç olarak, barış amacıyla oluşturulan Bağdat Paktı, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısını Orta Doğu'ya taşıyarak bölgedeki gerilimleri artırmış ve Batı ile SSCB arasındaki rekabetin buraya da yayılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Bağdat Paktı, bölgedeki Sovyet etkisini azaltmayı başaramamış, aksine Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki nüfuzunu artırmasına zemin hazırlamıştır (Kiraz, 2020: s. 318). Bu durum, paktın hedeflerinin tam tersine, Türkiye'nin bölgesel izolasyonunu derinleştirmiştir.

Bağdat Paktı'nın çöküşü, Türkiye'nin dış politikada tek taraflı ve Batı yanlısı stratejiler izlemesinin zararlarını açıkça ortaya koymuştur. Irak'ın 1958 yılında paktı terk etmesi, paktın etkinliğini yitirmesine ve Türkiye'nin bu girişimden diplomatik anlamda ciddi bir zararla çıkmasına neden olmuştur. Paktın başarısızlığı, Türkiye'nin Ortadoğu'daki stratejik hedeflerine ulaşmada izlediği yöntemin yetersiz olduğunu ve bu dönemde daha dengeli, çok yönlü bir dış politika izlemesi gerektiğini göstermiştir. Türkiye'nin Batı'ya olan bağlılığı, Arap dünyasında ve geniş anlamda üçüncü dünya ülkeleri nezdinde derin bir güvensizlik yaratmış ve bu durum, Türkiye'nin dış politika stratejilerini yeniden değerlendirmesine yol açmıştır.

Bağdat Paktı'ndan çıkarılacak en önemli derslerden biri, bölgesel ittifakların sadece askeri ve stratejik çıkarlarla değil, aynı zamanda kültürel, diplomatik ve ideolojik hassasiyetlerle de şekillendirilmesi gerektiğidir. Türkiye'nin bu dönemde izlediği dış politika, bölgesel dinamikleri yeterince dikkate almayan, Batı'nın taleplerine öncelik veren bir yaklaşım sergilemiş ve bu nedenle başarısız olmuştur. Türkiye'nin gelecekteki dış politika stratejilerinde, bölgesel işbirliklerini geliştirirken daha bağımsız, yerel dinamiklere duyarlı ve dengeli bir yaklaşım benimsemesi gerektiği açıktır.

Sonuç olarak, Bağdat Paktı Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki dış politika hatalarının ve bu hatalardan çıkarılması gereken derslerin somut bir örneğini sunmaktadır. Bu başarısızlık, Türkiye'nin dış politikasını daha dikkatli ve dengeli bir şekilde şekillendirmesi gerektiğini göstermiştir. Geçmişin bu önemli deneyimi, Türkiye'nin gelecekteki dış politika kararlarında stratejik derinlik ve öngörü gereksiniminin ne kadar kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim tarihsel süreç içerisinde Küba Füze Krizi'nde ABD'nin Sovyetler Birliği'ne Türkiye'deki Jüpiter Füzesini kaldıracağı sözü vermesi ve 1964 yılındaki Johnson Mektubu da Türkiye'nin tek taraflı politikalar izlemesinin zararlarını görmesine yol açmıştır. Bağdat Paktı, dönemin koşulları içinde Türkiye'nin tek taraflı politika izlemenin zararlarına karşı duyarlı olmadığı bir dönemde gerçekleştirmiştir. Ancak 1965 tarihinde BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs oylamasındaki diplomatik yalnızlık Üçüncü Dünya ülkelerinin desteğinin alınamamasına yol açınca Bağdat Paktı'nın olumsuz sonuçları anlaşılmıştır.

Türkiye'nin bu süreçten çıkaracağı en önemli ders, bölgesel ittifakların sadece askeri ya da stratejik çıkarlarla değil, aynı zamanda diplomatik ve kültürel hassasiyetlerle de şekillendirilmesi gerektiğidir. Bu noktada Türkiye, bir bölgeyle ilişkilerini geliştirirken büyük bir gücün yönlendirici etkisi altında değil özgün inisiyatiflerle mahalli rahatsızlıkları ve beklentileri anlayan politikalar geliştirmelidir. Bu yönüyle Bağdat Paktı, Türkiye'nin dış politika tarihinde yalnızca bir başarısızlık olarak değil, aynı zamanda diplomatik derslerle dolu bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Türkiye'nin bu süreçte yaşadığı diplomatik yalnızlık ve bölgesel izolasyon, salt Batı yanlısı politikalarının uzun vadede sürdürülebilir olmadığını ve daha dengeli, çok boyutlu bir dış politika anlayışının gerekliliğini ortaya koymuştur.

Günümüzde ise uluslararası sistem, Soğuk Savaş döneminden oldukça farklı dinamiklerle şekillenmektedir. Tek kutuplu dünya düzeninden çok kutuplu bir sisteme geçiş, Türkiye gibi bölgesel güçlerin daha özgün ve bağımsız dış politika stratejileri geliştirmesine olanak tanımaktadır. Türkiye, bu yeni uluslararası ortamda, geçmişteki hatalardan ders çıkararak, dış politikasında daha dengeli ve çok yönlü bir yaklaşım benimsemek zorundadır. Ancak, bu yeni dönemde de dikkate alınması gereken bazı temel öncelikler vardır. Öncelikle Türkiye, herhangi bir bölgeye yaklaşırken, o bölgedeki ülkelerin ulusal güvenlikleri ve çıkarları ile doğrudan bağlantılı olan büyük güçlerin çıkarlarını destekleyen bir görüntü vermekten kaçınmalıdır. Türkiye'nin dış politikasında, bölgesel işbirliklerini güçlendirmek ve diplomatik ilişkilerini sürdürülebilir kılmak için, ilgili bölgenin yerel dinamiklerini ve hassasiyetlerini dikkate alması gerekmektedir. Türkiye'nin uluslararası arenada daha etkin ve saygın bir rol üstlenmesi, büyük güçlerin etkisine bağımlı olmadan, kendi inisiyatifleri ile hareket etmesine bağlıdır. Bölgesel politikalarında Türkiye, stratejik otonomisini korumalı ve aynı zamanda bölgedeki diğer ülkelerin iç dinamiklerine duyarlı bir tutum sergilemelidir. Soğuk Savaş döneminde yapılan hatalar, Türkiye'ye büyük bir ders niteliğindedir; tek taraflı ve dışa bağımlı politikaların uzun vadede sürdürülebilir olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin gelecekteki dış politikası, hem bölgesel hem de küresel düzeyde daha çok yönlü, kapsayıcı ve bağımsız bir anlayışla şekillendirilmelidir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin uluslararası arenada daha sağlam bir yer edinmesini sağlayacak ve ülkenin uzun vadeli çıkarlarını güvence altına alacaktır.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (1995). (Amerikan belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na 1951 - 1955. *Bellekten*, 59 (224) , 189-236.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

- Bostancı, M. (2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Akademik Bakış*, 7 (13), 171-184.
- Dikerdem, M. (1990). *Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Erhan, Ç. (2009). ABD ve NATO ile ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980* içinde (s. 522-575). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Fırat, M. & Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Orta doğu'yla ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980* içinde (s. 615-634). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Gülmez, S. B. & Dursun, M. (2021). Türk dış politikası'nda değişim ve süreklilik: rol teorisi perspektifi. İ. Sağsen ve N. Uçgan (Editörler), *Dış Politikada Karar Alma Modellerinden Uygulamaya* içinde (s. 139-159). Ankara: Nobel Yayınları.
- Hahn, P. (2018). National security concerns in US policy toward Egypt, 1949–1956. David W. Lesch ve Mark L. Haas (Editörler), *The Middle East and the United States : history, politics, and ideologies* içinde (s. 44-74). 6. Baskı. New York: Routledge.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. (Çev: P. Demir). İstanbul: Mozaik.
- Karpat, H. K. (2022). *Türk Dış Politikası Tarihi*. (7.Baskı). (Çev: O. G. Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kiraz, S. (2020). Menderes Dönemi Türk Dış Politikasının NATO Üyeliği ve Bağdat Paktı'nın Kurulması Örnekleri Üzerinden Analizi. *Turkish Studies - Economy*, 15 (1), 309-321.
- Kösebalaban, H. (2014). *Türk Dış Politikası*. (Çev: H. İnaç). Ankara: BigBang Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1972). Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Papuççular, H. (2023). *Cumhuriyetin Dış Politikası: Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sanjian, A. (1997). The Formulation of the Baghdad Pact. *Middle Eastern Studies*. 33 (2), 226-266
- Serbest, M. B. (2016). Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 401-424.

Soysal, İ. (1991). 1955 Bağdat Paktı. *Bellekten*, 55 (212), 179-238.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Der Yayınları.

Yılmaz Şahin, T. (2023). Türkiye'nin orta doğu politikasının temel ilkeleri çerçevesinde bölge ülkeleriyle ilişkilerinin genel değerlendirmesi. B. Karabulut ve F. Purtaş (Editörler), *Türk dış politikasının 100 yılı 1923-2023 içinde* (s.47-70). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Türk ve Rus Modernleşmesi: Batı'dan Farklılaşan Süreçler ve Sonuçlar

Turkish and Russian Modernization: Divergent Processes and Outcomes from the West

*Büşra ÇELİKÖZ**

Başvuru Tarihi: 20.10.2024

Kabul Tarihi: 12.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Modernleşme süreci, Batılı olmayan toplumların, Batı'nın ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarına ulaşma arzusu doğrultusunda şekillenmiştir. Ancak bu süreç, Batılı ülkelerdeki deneyimlerle aynı sonuçları vermemiş, hatta bu toplumlar için yeni zorluklar yaratmıştır. Batılı olmayan ülkelerin, Batı ile aynı tarihsel koşullara ve kültürel yapılara sahip olmamaları, bu farklılaşmanın temel nedenlerinden biridir. Batıda modernleşme, tabandan gelen talepler ve değişim hareketleriyle ivme kazanırken, Batılı olmayan ülkelerde modernleşme girişimleri genellikle devlet elitlerinin yönlendirmesiyle ve toplumun özgün dinamikleri göz ardı edilerek gerçekleştirilmiştir. Bu süreç, özellikle Türk ve Rus modernleşmelerinde belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir. Her iki ülkede de devlet, Batı'nın gelişmiş sistemlerini taklit ederek modernleşme sürecini yukarıdan aşağıya doğru genişletmeye çalışmış, bu durum devlet ve toplum arasında derin gerilimlere yol açmıştır. Bu gerilimler, Batı'da modernleşmenin yarattığı olumlu sonuçların Türkiye ve Rusya'da ortaya çıkmasını engellemiş ve bu ülkelerin Batı'nın dışında kalmasına neden olmuştur. Bu makale, Türk ve Rus modernleşmesinin Batı'dan neden farklılaştığını ve bu süreçlerin toplumlarında yeni toplumsal sınıfların doğup doğmadığını analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Modernleşme, Batı dışı modernleşme, Türk – Rus modernleşmesi

* Öğr. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, busracelikoz@kmu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-2720-5260.

Abstract

The modernization process in non-Western societies was shaped by the desire to emulate the economic, political, and social structures of the West. However, this process did not yield the same results as it did in Western countries, and even created new challenges for these societies. The primary reason for this divergence lies in the fact that non-Western countries did not share the same historical trajectory or cultural structures as the West. While modernization in the West gained momentum through grassroots demands and movements for change, in non-Western societies, modernization efforts were typically led by state elites, often disregarding the internal dynamics of their own societies. This is particularly evident in the modernization experiences of Turkey and Russia. In both countries, the state sought to implement modernization by imitating the developed systems of the West, attempting to spread the process from the top down. This approach, however, led to significant tensions between the state and society, hindering the emergence of the positive outcomes seen in the West. As a result, Turkey and Russia found themselves diverging from the Western path of development. This article aims to analyze why Turkish and Russian modernization followed a different trajectory from the West and whether these processes gave rise to new social classes within their societies.

Keywords: Modernization, Non-Western Modernization, Turkish-Russian Modernization

Giriş

Modernleşme kavramının tanımında tam bir uzlaşma olmasa da genel olarak bir dönüşüm sürecini ifade eder. Tanımı üzerinde mutabakat sağlanamaması nedeniyle, sosyal bilimlerin farklı disiplinleri modernleşmeyi kendi teorik çerçevelerine göre yorumlayarak açıklamaya çalışmışlardır. Ayrıca, Batı merkezli bir perspektifle ele alındığı için, çoğunlukla Batı'nın değer yargılarını, inançlarını ve tarihi deneyimlerini yansıtan bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu bakış açısı, Batı dışındaki toplumların Batı modernleşmesini benimseyerek daha özgür, gelişmiş ve ileri bir yapıya kavuşacakları fikriyle ilişkilidir. Ancak günümüzde bu yaklaşımın yetersiz kaldığı ve gözden geçirilmesi gerektiği tartışılmaktadır. Batı dışı toplumlar ne sanayi devrimini ne de aydınlanma çağının düşünsel ve bilimsel devrimlerini yaşamamışlardır. Dolayısıyla, bu toplumlar modern bir toplum olmadan modernliği tartışmaya başlamışlardır. Bu sebeple, günümüzde Batı dışındaki modernleşme biçimlerini ve anlayışlarını gündeme getiren yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Çoğul modernlik teorisi, alternatif modernlik ve Batı dışı modernlik gibi kavramlar, modernleşmeyi yeniden düşünmeyi zorunlu kılmıştır.

Batı, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile Batı olmuş ve bu noktadan sonra Batılı olmayan toplumların tek uğraşı haline gelerek dünyada benzeri olmayan bir konuma yerleşmiştir. Ortaylı, Batı uygarlığı ile ilgili olarak değişmeden kalan toplum elbette yoktur fakat her toplum değişimin bilincine Batı kadar erken varabilmiş değildir diyerek Batılılık kavramını bu değişimi fark eden ve ona müdahale etmeye kalkan bir bilinç olarak nitelendirmiştir. (Ortaylı, 2010, s.20-21). Batılılaşma kavramı sonraki süreçte modernleşme kavramına dönüşmüştür. Bunun nedeni ise Batı kavramının tehdit arz eden, tedirgin edici çağrışımlar içermesidir. Oysa modernleşme kavramı daha tarafsızlıktan uzak, kulağa nötr gelen bir kavram olarak görülmüş ve kullanılmaya başlanmıştır (Belge, 2007, s.43-44). Batı'da modernleşme, sanayileşme ile birlikte uzunca bir süreç içerisinde gerçekleşirken, Batılı olmayan toplumlarda daha kısa bir sürede iç ve dış etkenlerin itici gücü ile gerçekleşmiştir.

Batılı olmayan iki toplum olarak Osmanlı ve Rusya İmparatorluğu, uzun bir dönem dışı kapalı bir toplumsal hayat sürerek iç dinamikleri ile şekillenmiştir. Her iki imparatorluğun ortak noktası gerek buldukları coğrafya gerekse de sahip oldukları zihniyet ve dinî inanışları nedeniyle Batı nezdinde 'öteki' olarak adlandırılmasıdır. Geleneksel yapıdaki bu iki toplumun benzer modernleşme çabaları, Batı dışı modernleşme sürecinin en önemli örneklerinden olmuştur. Çalışmada Batı'nın iki ötekisi olan bu devletlerin modernleşme süreçleri Batı dışı modernlik bağlamında benzerlik ve farklılıkları bakımından incelenecek ve neden Batı'nın dışında kaldıkları, modernleşme sürecinin bir sınıf ortaya çıkarıp çıkarmadığı ve modernleşme hareketlerinin çıkış noktasının ne olduğu sorularına cevap aranacaktır. Ayrıca çalışmada, Osmanlı ve Rusya İmparatorluklarının modernleşme süreçleri, karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemi kullanılarak incelenecektir. Çoğul modernlik teorisi çerçevesinde literatür taraması yapılarak Batı dışı modernleşme yaklaşımlarına eleştirel bir perspektif geliştirilecektir. Bu yöntemsel yaklaşım, her iki imparatorlukta da modernleşmenin toplumsal ve sınıfsal etkilerini değerlendirerek Batı merkezli modernleşme kuramlarını yeniden sorgulamayı amaçlamaktadır.

“Modernlik” ve “Modernleşme” Kavramları Üzerine

Modernlik, tarih sahnesine insanlığı akıl dışılıktan kurtarmayı vaat ederek ilerici bir güç olarak 17. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış ve önce Avrupa'da başlayıp sonra da tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olmuştur (Giddens, 2010, s.9). Modernlik, insanlığa aklın yasalarına uygun olarak hareket etmesi sonucunda özgürlük ve mutluluk öngörürken, insana olduğu kadar çevresine de etki eden bir durumdur (Jeanniere, 1992, s.79). Moderni tanımlamak esasen oldukça sorunlu bir alana da girmek demektir. Zira modernlik yalnızca tarihin belirli bir dönemi ile açıklanabilecek bir akım değildir. Tersine içinde yaşanılan zamanı yani günümüze ait bir dönemi kendisinden yola çıkarak tanımlama çabası içine girmektedir. Weber, moderniteyi özgül bir düşünce

biçimi olarak rasyonel ve tasarlanan bir yaşam tarzı olarak ele almıştır (Çiğdem, 1997, s.17). Weber, modernitenin sanayi devleti ile ortaya çıkmış bir süreç olduğunu söyler (Bilge, 2009, s.22). Çağdaş Batı'nın ayırt edici unsuru rasyonelleşme olmuştur ve bu durum modern dünyanın giderek rasyonelleşmesine ve ekonomi, hukuk, bürokrasi gibi kavramların da bu temele dayandırılmasına sebep olmuştur. Modern öncesi dönemin toplumsal yaşantısında önemli bir etken olan din, modernlikle birlikte yerini bilime bırakmış ve dini inançlar özel yaşamın ancak dar bir alanında yer almaya başlamıştır. Toplumsal yaşamın sanat, siyaset, din, aile yaşamı gibi çeşitli alanlarında giderek artan bir şekilde farklılaşmayı içeren modernlik, gündelik hayata tüketim toplumu ürünlerinin, modern sanatın, yeni teknoloji, iletişim ve ulaşım biçimlerinin yayılması yoluyla girmiştir (Best, Kellner, 1998, s.15).

Modernleşme ise Batı'nın dışında kalan toplumlardaki değişimi açıklamada kullanılan bir kavram olarak öncelikle modern ve geleneksel olan iki toplum tipinin karşılaştırılmasına dayanır (Köker, 2000, s.39). Yani Batı'da modernlik olarak tanımlanan sürecin ortaya çıkardığı sonuçların, Batı dışı toplumlar tarafından hayata geçirilmesi modernleşme kavramıyla isimlendirilmiştir. Şerif Mardin modernleşmeyi; feodalizmin çöküşü ile başlayan, burjuvazinin gelişmesi, sanayileşme ve siyasi hakların nüfusun daha büyük kesimlerine yayılması gibi unsurları da kapsayan bir süreç olarak tanımlamıştır (Mardin, 2014, s.25). İncılık ise kavramı kültürel bir değişim süreci olarak niteleyerek, Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerinden sonra ortaya çıkan bireyin merkezi otoriteden bağımsız olarak özellikle düşünce ve inanç noktasından kendi iradesini temsil etmesi olarak tanımlamıştır (İncılık, 2006, s.290). Geleneksel tarım ve küçük çaplı el sanatlarına dayalı toplumsal yapıdan endüstrileşme, işbölümü, okuryazarlık oranı ve şehirleşmenin arttığı, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının yaygınlaştığı bir toplumsal yapıya geçiş, modernleşmenin en temel özelliklerini oluşturmaktadır (Yılmaz, 1996, s.19). Modernlik her ne kadar aklın ve özgürleşmenin zafiri olarak içsel bir süreç olarak tanımlansa da esasen bir "modernleştirme" süreci olduğu, gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Bilge, 2009, s.24-25). Bu anlamda modernleşme yeni bir sömürgeci dünya kurulmasının dinamiği olarak da tanımlanabilir.

Göran Therborn, dört modernleşme şeklinden bahsetmiştir: Bunlardan ilki dışarıdan baskı olmaksızın kendi içinde gerçekleşen bir değişim olan Avrupalı devrim veya reform yoludur. İkincisi Amerika'da kıtalararası göç ve genositlerle gerçekleştirilen yoldur. Üçüncüsü dayatma yoluyla yani dışsal nedenlerle gerçekleşen modernleşme şeklidir ki burada içerideki yönetici elitin dışarıyla ittifak yaparak modernleşme hareketini başlatması ve topluma dayatması söz konusudur. Dördüncü şekil ise sömürgeleştirme yoluyla modern dünyaya dâhil edilen ülkelerde görülen biçimdir (Therborn, 1999, s.70-72).

Modernleşme günümüz teknolojisini içermekle birlikte toplumsal anlamda 18. yüzyıldan sonraki değişimleri kapsamaktadır. Toplumların demokratik bir yapıya kavuşması, insanların doğuştan sahip olduğu eşitsizlik ve ayrıcalıkların ortadan kaldırılarak eşit haklara sahip olduklarının vurgulanması modernizmin önemli özelliklerindedir. Modernleşme ile birlikte ortaya çıkan insan ilişkileri, ahlaki çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu durum modernleşmeye karşı hem muhafazakâr hem de radikal eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Artan sanayileşme ile birlikte işbölümü ortaya çıkmış, işbölümünün gelişmesi insanın makineye üstünlüğünü sona erdirmiş ve onu makineye bağımlı hale getirmiştir. Yani teknolojinin gelişmesi insanları makineleştirdiği gibi yabancılaşmaya yol açarak toplumsal ilişkileri artırmış ve çatışmayı hızlandırmıştır (Bilge, 2009, s.25).

Modernleşme süreci geleneksel toplum-modern toplum ayırımına dayanarak, ilerlemeci ve toplumlar için zorunlu aşamaları olan geri çevrilemeyen bir süreç olarak görülmüştür. Huntington tarafından modern; ideal olarak ortaya konulmuş ve sonrasında modern olmayan her şey geleneksel olarak tanımlanmıştır. Bu durum modernlik ve gelenekselliğin iki asimetric kavram olduğunu da ortaya çıkarmıştır (Huntington, 1973, s.289-290). Modernite küreselleşmenin de yaygınlığıyla zamansal ve mekânsal boyutta bir ivme kazanarak geleneksel yapıların hâkimiyetinin azalmasına hatta yok olmasına sebep olmuştur. Modern yaşantının geleneği diskalifiye edici sosyal, politik ve kültürel arka planı, nihayetinde gelişmemiş toplumların gelişmesi için gerekli bir ön koşul hükmündedir. Gelenekselin unutulması yahut unutturulması modern toplum seviyesinin özünü oluşturmuştur.

Batı Modernleşmesi ile Batı Dışı Modernleşme Farklılıkları

Modernizmin kendi koşulları içerisinde ilk kez Batı'da ortaya çıkması nedeniyle doğruluğu yahut yanlışlığı tartışılmaksızın temel kabul edilerek tüm dünyaya yayılmıştır. Böylelikle Batı, dünyanın geri kalanından ayrılmış ve bu durumu dünyanın geri kalanına karşı bir tahakküm aracı olarak kullanmıştır. Bu tahakküm siyasi, askeri, iktisadi ve hatta kültürel alanda olmuştur. Batı, Batı dışı toplumlara öncülük etmiş ve bu sayede de gerek sömürgecilik gerekse de yayılmacılık politikasını rahatlıkla uygulayabilmiştir.

Batı dışı toplumların modernleşme sürecini daha iyi anlayabilmek için öncelikle Batı modernleşmesini iyi anlamak ve bilmek gerekir. Batıda modern dönem, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile başlatılmaktadır. Bu iki olay her ne kadar belirli bir coğrafyayı merkeze alsın da sonuçları itibarıyla dünyanın geneline tesir etmiştir. İmparatorluk çağını sona erdiren ve yurttaşın önem kazanmasını sağlayan Fransız İhtilali ile üretim algısını ve anlayışını değişime uğratan Sanayi Devrimi, bugün dâhi sosyal bilimler alanında kullandığımız pek çok kavramın şekillenmesinin pratik yönünü teşkil etmektedir (Yanık, 2020, s.81).

Batı dışı toplumlar, Batı'nın büyük sıçramasını fark ettiklerinde bir geç kalmışlık hissine kapılarak zaman sıkışması yaşamışlardır. Bu zaman sıkışması modernleşmenin evrimsel değil devrimsel bir süreç olarak geçirilmesine neden olmuş ve yaşanan geç kalmışlık hissi beraberinde pek çok sorunu getirmiştir. Öncelikle Batı dışı toplumların geleneksel ve modern yanlısı olarak kutuplaşmasına sebep olmuştur. İç dinamiklerdeki bu parçalanma modernitenin gelenekler üzerindeki dönüştürücü ve değiştirici etkisini ortadan kaldırmış ve gelenek değişimin bir parçası olamadığı için modernizmle iç içe yaşatılmaya çalışılmıştır. Batı'nın modernleşme süreci alt yapıda meydana gelen değişimler nedeniyle aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşmiştir. Yani değişim doğal bir şekilde kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmıştır (Durgun, 2010, s.28-29). Oysa Batı dışı toplumlarda modernleşme; Batı'nın aksine aşağıdan yukarıya değil tepeden inmece bir şekilde yukarıdan aşağıya olmuştur. Batı, rasyonelliği ve bilimi hayatın merkezine koymuş, dini inançları bireylerin özel alanıyla sınırlandırmıştır. İnsan - doğa mücadelesinden insanın insanla mücadele ettiği bir düzleme geçiş yaşanmış ve insana vurgu yapılarak özne ön plana çıkarılmıştır. Tüm bunları gerçekleştirirken de geleneksellikten tam bir kopuş söz konusu olmuştur. Batı dışı toplumlar ise varlıklarını devam ettirebilmek için doğa ile mücadele ederek kutsal iradeye boyun eğmişlerdir. Modernleşme bir türlü içselleştirilememiş ve gelenekselden kopuşun tam olarak gerçekleşmemesi nedeniyle de kısmi bir modernleşme yaşanmıştır/yaşanmaktadır (Durgun, 2010, s.29-31).

Bir diğer sorun ise, Batı dışı toplumlarda modernleşme devrimsel bir süreç geçirmiş olsa da Batı'nın modernizmi ile bir türlü kapanmayan mesafenin söz konusu olmasıdır. Bu sorunu küreselleşme kavramı açısından ele alan yaklaşımlar, sebebi Batı dışı toplumların oyunculuktan çok seyirci konumunda olmasına bağlamaktadırlar (Göle, 1998, s.58-59). Bu nedenle modernizmin mutlaka Batı dışı toplumların aynasından, kendi iç dinamikleri de göz önünde bulundurularak yeniden okunması gerekmektedir. Bu bakış açısı sonrasında Batı'nın tek tip modernleşme anlayışı sürekli olarak eleştirilmiş ve bu eleştiriler doğrultusunda modernin kaynaklık ettiği evrensellik ilkesi yeniden ele alınmıştır. Ulaşılan sonuç ise evrensel olanın modernlik anlayışını ifade ettiği fakat modernleşmenin farklı kültürleri de içinde barındıran daha yerel bir oluşumu kapsadığı olmuştur (Göle, 2002, s.36). Batı dışı toplumlar alternatif modernlik, çoğul modernlik ve yerel modernlik kavramları açısından tekrar ele alınmıştır. Alternatif modernlik, Batıyı yok saymadan modernleşmeye yeni bir boyut kazandırma anlayışıdır. Çoğul modernlik, çok kültürlülük olarak farklı kültürleri içine alarak zenginleşmeyi ve kendine özgü bir modernlik anlayışı ortaya koymayı amaçlayan anlayıştır. Yerel modernlik ise modernizmin yerel kaynaklar aracılığıyla yani içeriden kontrol edilmesine dayanan anlayıştır (Özçelik, 2019, s.314). Tüm bu kavramların ortak noktası Batı'nın yok sayılmadan aksine referans alınarak Batı dışında da farklı modernleşme süreçlerinin söz konusu olabileceğini

vurgulamaktır. Yani Batı dışı toplumların kendi içsel dinamiklerini, kültürel yapılarını göz önünde bulundurarak yeni modernlik arayışları çabası içine girmesidir.

Batı Dışı Modernleşme Pratiği Olarak Rus-Türk Modernleşmesi

İmparatorluk kurucu iki millet olarak Ruslar ve Türkler modernleşme sürecine bir anda dâhil olmamıştır. İki devlet de öncesinde çeşitli toplumsal, ekonomik ve dini süreçlerden geçmiş ve yönetsel elitleri aracılığıyla bir dönüşüm yaşamışlardır. Bu yüzden gerek Rusya'nın gerekse de Osmanlı'nın modernleşme sürecini yalnızca gelişmiş toplumların yani Batı'nın özelliklerinin alındığı şekilde basitçe izah etmek yanlış olacaktır. Batı dışı modernleşme kavramı çerçevesinde, her iki ülkenin de modernleşme süreci askeri, siyasi, ekonomik ve hatta demografik yönden incelemeyi gerektirmektedir.

Rus Modernleşmesi

Rusya, 18. yüzyılda hükümdarın isteği doğrultusunda tepeden inmeci bir şekilde modernleşme sürecine dâhil olmuştur. Rusya için 18. yüzyıl iki açıdan önem arz etmektedir: Öncelikle geleneksel bir toplumun modernleşme sürecine girmesi ve bu süreç nedeniyle yaşanan gerilimlerin söz konusu olmasıdır. Rusya o dönem Batı'nın modernleşmeyle kaydettiği ilerlemeyi fark etmiş ve eğer geleneksel yapısında yenileşme hareketlerinde bulunmazsa bağımsızlığını kaybedeceğinden korkmuştur. Batı, modernleşme sürecine bağlı olarak ekonomik, askeri ve teknolojik alanlarda güçlendiğinden ötürü Rusya'yı etkilemiştir. Rusya bu etkilenmeden sonra hem mevcut durumunu yani bağımsızlığını korumak hem de güvenliğini sağlamak adına modernleşme sürecine dâhil olmuştur. Tarihsel olarak bakıldığında ise ilk kez Batılı olmayan bir toplumun Batı ile etkileşimi sonucunda Batıyı örnek aldığını görürüz (Toynbee, 2014, s.428-430).

Rus modernleşmesinin en önemli ismi I. Petro'dur. Devlet eliyle gerçekleşen otokratik modernleşme sürecini başlatmıştır (Belge, 2007, s.44). Petro henüz çar olmadan Batıdaki sanayileşme süreci ile yakından ilgilenmiş, gizlice Avrupa'ya giderek orada işçi olarak çalışmış ve tüm gelişmeleri yakından takip etmiştir. Yani Batıyı Batı'da tanımak ve öğrenmek yolunu seçmiştir. Onun bu denli ilgisi kendi döneminde yenileşme hareketlerinin tetikleyicisi olmuştur fakat elbette Rusya'nın reformist hareketlerini sadece Petro'nun ilgisine bağlamak önemli tarihsel gerçeklikleri göz ardı etmek olacaktır. O dönem Avrupa, Coğrafi Keşifler ile zenginleşmeye başlamış ve bu zenginlikler çıkan isyanları bastırabilmek için kullanılmıştır. Rusya tam da bu noktada ilk geri kalmışlığı askerî alanda hissetmiştir. 'Streletsi' adı verilen Rus askerleri, modernleşen Avrupa'nın askeri donanımı karşısında yetersiz kalmaya başlamıştır (Belge, 2007, s.45-46). Çünkü artık karşılarında tüfek kullanabilen bir askeri sınıf vardır. Streletsiler, Rus geleneksel yapısında önem arz eden ayrıcalıklı bir sınıftı. Askeri

sınıf, muhafazakâr yapısı nedeniyle değişime de direnç gösteriyordu. Çar Petro ise Batıdaki tecrübelerini ülkesinde uygulama konusunda kararlıydı, bu nedenle ilk icraat olarak ayaklanan askeri sınıfı (Streletsileri) ortadan kaldırdı (Coşgun, 2014, s.8).

Petro'nun bir sonraki adımı kentleşmeye yönelik oldu. İmparatorluğun sosyal modernizasyonu için sembolik olarak seçilen yer St. Petersburg oldu (Çeliköz, 2022, s.29). Kentleşmeyle birlikte sanayileşme başladı ve pek çok sanayi kenti ile fabrikalar kuruldu. Bu durumun en önemli sonucu ise sanayileşen kentlerin etrafında ortaya çıkan işçi sınıfı olmuştur. Bu sınıfın ortaya çıkışı beraberinde pek çok toplumsal soruna da zemin hazırlamıştır. Petro, merkezileşme yoluna giderek idari anlamda da pek çok değişiklikler yapmıştır. Meclis yapısında değişiklikler yapmış ve kilisenin etkinliğini azaltabilmek adına, kilisenin devlete bağlı olması gerektiğini söyleyerek onu devlet bakanlığına bağlamıştır (Kurat, 2014, s.260-265). 1721 yılında Rusya'nın bir imparatorluk olduğunu yasalaştırılmış, kendisine de 'Büyük (Great)' unvanını vermiştir. Modernleşme sürecinde önemli düzenleme alanlarından birini de denizcilik oluşturmuştur. Petro, denizciliğe önem vermiş ve pek çok tersane inşa ettirmiştir.

Petro'nun ölümünden sonra süreç kesintiye uğrasa da Rus siyasi tarihinde modernleşme konusunda ikinci önemli isim olarak kabul edilen bir çariçe, II. Katherina tahta çıkmıştır. II. Katherina, Rus siyasi tarihinde 'aydınlanmış bir despot' olarak geçer. Modernleşme sürecinin devam edebilmesi için dönemin pek çok aydını ile yazışmış ve aydınlanmacı olarak tabir edilmiştir. Fakat aynı zamanda otoriter tarafı ve halk üzerinde ezici yaptırımlarının olması nedeniyle 'despot' olarak da adlandırılmıştır. Çariçe, 'Nakaz' olarak adlandırılan ve döneminin en ilerici fikirlerinin dile getirildiği 500 maddeden oluşan bir kanun çıkarmıştır. Yolsuzlukların ve rüşvetin önlenmesi için de önemli düzenlemeler yapmış ayrıca Rusçayı zorunlu eğitim dili haline getirmiştir (Acar, 2009, s.180-186). Onun tüm bu çabalarına rağmen yapılan yenilikler halk tarafından benimsenmediği için Çariçe, bütün düzenlemeleri ortadan kaldırmış ve ülkede despot bir yönetimi egemen kılmıştır (Kurat, 2014, s.301-302). Sanayileşme hareketlerinin ortaya çıkardığı toplumsal sorunlar kapitalizmin etkisiyle de birleşince işçi sınıfının örgütlenmesine neden olmuştur. İşçi sınıfıyla yönetim arasındaki bu zıtlama Ekim Devrimi'ne giden yolu hazırlamıştır (Carr, 2007, s.81-106). Rusya'nın o dönem, tıpkı Osmanlı'nın yaşadığı gibi bir sorunu daha vardır. Avrupa'ya eğitim almak için giden öğrenciler döndüklerinde yönetime karşı tavır almışlardır yani sistem kendi muhaliflerini yaratmıştır.

Özetle Rusya'nın modernleşme sürecine ilişkin olarak şunları söyleyebiliriz: Rusya, geleneksel yapıda mutlak monarşi ile yönetilen bir imparatorluktu. İktidarın yetkileri sınırsızdı ve feodal beyler olarak adlandırılan toprak sahiplerinin ayrıcalıklı bir yeri vardı. Onlar geleneksel düzenin birer koruyucusu olarak da görülüyordu ve bu sınıf karşısında halkın hiçbir hakkı yoktu. Üstelik feodal

beyler ve memurların toplam nüfus içindeki oranı yalnızca yüzde ikiydi, geriye kalan büyük çoğunluk ise hiçbir hakkı olmayan köylü ve işçi sınıfını oluşturuyordu (Somer, 1970, s.17-25). Dahası bu çoğunluğa sahip kesim, yüzde ikilik kesim tarafından da sömürülüyordu. Rusya her ne kadar sanayileşme hareketlerini başlatsa da kapitalizm, toprak köleliği üzerine kurulu feodal üretim düzeninde yeterli gelişme ortamını bulamadığından kapitalizmin gelişmesi engellenmiş ve Rusya bir tarım ülkesi olarak kalmıştır (Belge, 2007, s.20-25).

Türk Modernleşmesi

Türk modernleşmesinin tarihsel sürecini ele alırken Osmanlı'dan itibaren başlayarak modern Türkiye'nin oluşumuna kadar yaşanan süreci ortaya koymak gerekmektedir. Bir Batı dışı toplum olarak Osmanlı Devleti de modernleşme sürecine Batı'nın etkisi ile girmiştir. Sonraki aşamada süreç Batılılaşma ve reform hareketleri olarak devam etmiştir. Yani söz konusu durum bir tercih meselesi olmaktan ziyade Avrupa'nın çok ileri bir seviyede olması nedeniyle zorunluluk haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti için, modernleşme bağlamında 1699 ve 1718 yılları bir dönüm noktası olmuştur (Berkes, 2022, s.35). 1699 Karlofça Antlaşmasıyla Osmanlı, Batı için önemli bir tehdit olmaktan çıkmış ve Batı'nın askeri üstünlüğü kabul edilmiştir. 1718 Pasarofça Antlaşmasıyla ise savunma durumuna geçmiş ve inisiyatif alamayacak bir güç haline gelmiştir (Sander, 1992, s.147). Pasarofça sonrası ortaya çıkan barış ortamı nedeniyle kısmi bir rahatlama dönemi yaşanmıştır. Ki bu dönem Osmanlı reformlarının miladi olarak kabul edilen Lale Devrine tekabül eden, birtakım yenileşme hareketlerinin başladığı dönemdir. Batıya açılmanın ve Batı uygarlığının etkisi altında bir Osmanlı Rönesansı gerçekleştirme tohumlarının atıldığı Lale Devri'nde Osmanlı, Avrupa'yı yakından tanıma kararı alınmış ve ilk kez yurt dışına elçiler gönderilmeye başlanmıştır. Bu elçiler yalnızca diplomatik ve ticari anlaşmalar için değil, Avrupa sanayisi ve askeri gücü hakkında da önemli raporlar hazırlamak amacıyla gönderilmiştir. Bu elçilerden önemli bir isim olan 28 Çelebi Mehmet, Fransa'nın kültürel, toplumsal, siyasi ve teknolojik yapısı hakkında bilgi edinmek amacıyla gönderilmiştir (Mardin, 2014, s.10-11). Onun oluşturduğu rapordaki en önemli notlardan biri matbaaya ve matbaanın kullanım alanına ilişkindir. Lale Devri'nde yapılan yenileşme hareketleri sadece teknolojik ve askerî alanla sınırlı kalmamış, yeni saray ve köşklerin yapımıyla ve oldukça gösterişli eğlencelerle de kendini göstermiştir (Shaw, 1994, s.321). Bu yaşayış tarzı ve gerek yöneticilerin gerekse de diğer zengin kesimin ayrıcalıklı durumu, İstanbul'un alt ve orta sınıfı tarafından, geleneksel Osmanlı kültürünün zarar görmeye başladığı inancıyla rahatsızlık yaratmış ve isyana neden olmuştur. Bu isyan Cumhuriyet'e kadar sürecek olan Batılılaşma hareketlerinde etki-tepki mekanizmasının ilk örneğini teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir (Mardin, 2014, s.11).

III. Selim dönemine gelindiğinde Batı karşısında gerilemenin en fazla hissedildiği yer askerî alan olmuştur. Kaybedilen savaşlar ve dolayısıyla savaş ganimetlerinin olmayışı ekonomi üzerinde ciddi bir yüke sebep olmuştur. III. Selim çare olarak Batı'nın askerî ve idari yapısını iyi analiz etmek gerektiğini düşünerek orduyu modernize etme adına Avrupa'dan uzmanlar getirtmiş ve askerî reformlara girişilmiştir. Bu reformlar neticesinde ilk kez yeniçerilere alternatif olarak Nizam-ı Cedit adında bir ordu kurulmuştur. Askeri alandaki bu büyük yenilikler yalnızca orduda düzenleme yapmayı değil aynı zamanda merkezi otoriteyi de yeniden güçlendirmeyi amaçlamıştır (Akşin, 1993, s. 108). Tüm bu yenileşme hareketleri III. Selim'in pek çok düşman kazanmasına sebep olmuştur. Yeni bir ordu yaratma çabası neticesinde askeri sınıfla arası açılmış ve ulema sınıfı, sarayın üzerindeki yabancı etkisinden rahatsız olmuştur. Üstelik padişahın tüm bu yenilikleri finanse etmek için almış olduğu vergiler halk tarafından da eleştiri konusu olmuştur. Nitekim III. Selim mali açıdan yetersizlikler ve güçlü geleneksel kurumların direnci ile karşılaşmış, istediği köklü reformları gerçekleştirememiş ve nihai aşamada Nizam-ı Cedit birlikleri de lağvedilmiştir (Zürcher, 2021, s.40-41).

Modernleşme sürecinin bir diğer önemli ismi ise II. Mahmut'tur. Islahatları devam ettirmek isteyen II. Mahmut, Batılılaşmayı tek kurtuluş yolu olarak görmüş (Tunaya, 1999, s.74) ve bu doğrultuda yapılacak reformların önünde en büyük engel olarak gördüğü yeniçeri ocağını kaldırmıştır. Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı orduyu kurmuş (Ortaylı, 2010, s.52) ve bu olay tarihe 'Vaka-i Hayriye' (Hayırlı Olay) olarak geçmiştir. Osmanlı'nın belkemiği olarak nitelendirilen, hem iktisadi açıdan tarımsal üretimin devamlılığını sağlayan hem de merkezi otoritenin taşra üzerindeki hâkimiyetini güçlendiren tımar sistemi de bozulduğu için II. Mahmut döneminde kaldırılmıştır. II. Mahmut döneminin en önemli reformlarından bir diğeri ise Osmanlı Magna Cartası olarak değerlendirilen 1808 tarihli Sened-i İttifaktır (Zürcher, 2021, s.45). Âyanlarla imzalanan bu senet, padişahın yetkilerinin ilk kez sınırlandırılmasına yönelik olması nedeniyle önemlidir.

II. Mahmut sonrası yerine gelen padişah Abdülmecid döneminde ise modernleşme tarihinde çok önem arz eden Tanzimat ve Islahat Fermanları yayınlanmıştır. Bu fermanlar Müslüman ve gayrimüslim halk arasında eşitliği sağlamayı amaçlaması ve ilk temel haklar beyannamesi olması bakımından önemlidir. Fakat gerçekleşen bu reformlar halkın isteğine dayanmadığından geniş bir kitle desteği bulamamıştır. Gayrimüslim halk tarafından bir dereceye kadar desteklense de ayrılıkçı milliyetçiliğin yayılmasını önleyememiştir. Müslüman kesim tarafından ise atalarının kılıçla sağlamış olduğu üstünlükten feragat edilmesi tepkiye sebep olmuştur (Zürcher, 2021, s.87-88). Ortaylı tarafından Batı uygarlığı karşısında bir direniş olarak ifade edilen Tanzimat dönemi, bir medeniyet değişikliği isteğinin tezahür ettiği modernleşme döneminden ziyade, Batı karşısında kendi reflekslerini geliştirmek ve eski günlerine dönebilmek için yine Batılı bazı değerleri ithal etmekten

çekinmeyen bir dönem olarak Osmanlı tarihinin en uzun asrı olarak adlandırılmıştır (Ortaylı, 2010, s.245-250).

Uygulamaya konulan tüm bu reformlar sonuç vermeyince Tanzimat dönemi sonrası, Türk tarihinin ilk yazılı anayasası olan 'Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyacak olan padişah II. Abdülhamit tahta çıkmıştır. Kanun-i Esasi, Osmanlı'nın ilk ve son anayasası olma özelliğini taşıyarak mevcut rejimi değiştirmiştir. Fakat Kanun-i Esasi Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olsa da Batılı anlamda bir anayasa olmaktan uzak kalmıştır (Tunaya, 2001, s.15). Ayrıca 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet Osmanlı İmparatorluğu'nda parlamenter sistemin ve anayasal düzenin ilk kez uygulamaya konması bakımından önemlidir. Meşrutiyet'in beklenen etkisini göstermesi engellenince 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet Jön Türkler olarak bilinen yenilikçi aydınların öncülüğünde gerçekleşerek Osmanlı modernleşmesinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönem anayasal düzenin yeniden tesis edilmesini, sosyal ve siyasi reformların hız kazanmasını sağlamıştır (Koçak, 2019, s. 233-234).

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması Türk modernleşmesinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen reformlar Türkiye'yi çağdaş, laik ve ulusal bir devlet yapısına kavuşturmayı hedeflemiştir. Bu reformlar arasında halifeliğin kaldırılması (1924), Medeni Kanun'un kabul edilmesi (1926), Latin alfabesine geçiş (1928) ve kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi (1934) gibi köklü değişiklikler bulunmaktadır (Uzun, 2003, s.4-5). Atatürk'ün modernleşme politikaları, Batılı değerleri ve kurumları benimseyerek Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısını dönüştürmüştür. Eğitim ve kültür alanında yapılan reformlar modern bir ulus devlet inşasıyla birlikte Türkiye'nin Batı ile entegrasyonunu hızlandırmıştır.

Avrupa'nın İki Ötekisi Olan Bu Ülkeler Modernleşme Sürecinde Neden Batı'nın Dışında Kaldı?

Türkiye ve Rusya, Avrupa'nın tarihsel, kültürel ve politik sınırlarının ötesinde konumlanmış iki büyük medeniyettir. Bu iki ülke modernleşme sürecine girdiklerinde Batı'nın oluşturduğu modernleşme paradigmasının dışında kalmıştır. Bu durumun sebepleri tarihsel, coğrafi, kültürel ve politik dinamiklerin bir birleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek Rusya gerekse de Türkiye bir süreç olarak modernleşmeyi farklı okuyup farklı anlamlandırmış olsa bile pek çok noktada birer Doğu toplumu olarak benzer söylem ve eylemler geliştirmişlerdir (Acar, 2008, s. 59-60).

Tarihsel bağlamda her iki ülkenin coğrafi konumu modernleşme süreçleri üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Osmanlı'nın özellikle 17. yüzyıldan itibaren siyasi ve askeri olarak yaşadığı gerileme Batı ile olan bağlantılarını zayıflatmış ve bu durum modernleşme çabalarını olumsuz etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Türkiye her ne kadar Doğu ile Batı arasında bir köprü konumu

üstlenmiş olsa da Batı'nın modernleşme süreci dışında kalmıştır. Rusya ise coğrafi olarak Batı Avrupa'nın dışında kalması nedeniyle Batı etkisinden uzak bir modernleşme seyri izlemiştir (Coşgun, 2014, s.7-8). Çarlık yönetimi tarafından Avrupa'nın modernleşme süreci takip edilmiş olmasına rağmen geniş coğrafi alanın varlığı ve siyasi dinamikler, reformların yüzeysel kalmasına ve halk nezdinde kalıcı bir değişim yaşanmamasına sebep olmuştur.

Türkiye ve Rusya'nın kültürel yapısı Batı'nın Hristiyanlık temelli ve bireyci değerlerinden tamamen farklıdır. Rusya'da Ortodoks Hristiyanlık ve otokratik Çarlık rejimi, Batı'nın seküler ve demokratik değerleri ile sürekli olarak çelişmiştir (Marks, 1992, s.101-126). Kültürel kimlik ise Batı ile irtibat halinde olan elit kesimlerin ötesinde halk arasında derin bir bağ oluşturamamıştır. Bu durum Batı toplumlarından izole bir yaşam süren geniş kitlelerin ortaya çıkmasına ve modernleşme çabalarının yalnızca elit kesimlerin tercihi ile sınırlı kalmasına neden olmuştur. Ülke genelinde yaşanan bu sosyo-kültürel farklılıklar ve sınıf çatışmaları yapılan reformların halk tarafından benimsenmesini engellemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda mozaik bir yapı içinde farklı etnik ve dini grupların varlığı, merkezi otoritenin feodal yapılarla mücadele etmesi ve dönüşüm sürecinin Batı ile ilişkilendirilmesi ulus bilincinin oluşumunu engellemiştir. Sanayi Devrimi'nin etkileri doğrudan hissedilememiş ve Batı'dan gelen modern eğitim ve bilimsel yaklaşımlar belirli bir kitle ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca İslam'ın toplumsal ve hukuki sistem üzerindeki etkisi, Batılı laiklik ve hukuk sistemleri ile uyumsuzluk göstermiştir (Çeliköz, 2022, s.23-26).

Türkiye ve Rusya Avrupa'nın politik yapısından da dışlanmış konumda olmuşlardır. Rusya'nın özellikle Çarlık dönemi, katı bir monarşinin varlığı ile karakterize olmuş ve ideolojik olarak Batı sistemi ve değerleri ile olan çatışma modernleşme sürecini geciktirmiştir (Erkan, 2017, s.68-69). 1917 Devrimi ile bu durum daha da derinleşerek Rusya'nın bir tehdit olarak görülmesine yol açmış, sosyalist ideolojinin benimsenmesi ise Batı'nın kapitalist sistemine karşı bir duruş olarak görülmüştür. Osmanlı'nın son dönemlerinde merkezi otoritenin zayıflamasıyla beraber ortaya çıkan milliyetçilik akımları ve iç savaşlar modernleşme çabalarını olumsuz etkileyen faktörler arasındadır. 20. yüzyılın başında gerçekleşen Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı devletin çöküşüne ve modernleşme sürecinin daha karmaşık hale gelmesine yol açmıştır. Türkiye ise hem Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası hem de İslam dünyasındaki lider konumu nedeniyle Batı tarafından bir öteki olarak görülmüştür. Cumhuriyetin kuruluşu sonrası Atatürk'ün Batılılaşma çabalarına rağmen, Türkiye'nin jeopolitik konumu ve Soğuk Savaş dönemindeki rolü, Batılı modernleşme sürecine tam entegrasyonunu zorlaştırmıştır. Her iki ülke de modernleşme sürecinde Batı'nın değerlerini ve kurumlarını benimsemek istemiş fakat bu değerleri yerel, kültürel ve ideolojik çerçeveye adapte etmekte zorlanmıştır. Bu durum ise modernleşmenin yüzeysel kalmasına ve Batı'dan bağımsız kendi özgün modernleşme modellerinin geliştirilmesine neden olmuştur.

Sonuç

Rusya ve Türkiye'nin modernleşme süreci Avrupa'nın diğer ülkelerinden farklı zaman dilimlerinde ve farklı bağlamlarda başlamıştır. Duraklama yahut gerileme evresine giren her iki devlette de ortaya çıkan panik hali, atılan ilk adımların bilinçli olmaktan ziyade içgüdüsel olmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Rusya, tükenmişliğin ve kendi kendine yetememenin yarattığı buhran nedeniyle 17. yüzyılın sonlarında I. Petro'nun reformları ile Batılılaşma ve modernleşme yoluna girmiştir. Daha sonra tıpkı Osmanlı'da da görüleceği üzere siyasi ve askeri olarak çalkantılı bir dönem başlamış ve akla gelen ilk şey ise Avrupa'nın arayışını açmasına neden olan değişiklikler her neyse aynen uygulamak olmuştur. Bu zorunluluk hali beraberinde devletin hem içeride hem de dışarıda daha agresif bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Fakat tüm bu süreç, Rusya'nın geniş bir coğrafi alana sahip olması, çeşitli etnik gruplardan oluşan yapısı ve köklü otokratik yönetim biçimi nedeniyle Batıdaki gelişmelere tam anlamıyla entegre olamamasına neden olmuştur. Türkiye ise Osmanlı ile başlayan modernleşme sürecine Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerine kurulan Cumhuriyet ile devam etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve Cumhuriyet'in kuruluşu sürecinde yaşanan iç ve dış sorunlar modernleşme sürecini kesintiye uğratmıştır. Osmanlı döneminde başlayan modernleşme sürecinin temel sorunlarının başında sürecin halk tarafından değil hükümet tarafından başlatılan suni bir hareket olması gelmiştir. Ayrıca modernleşmenin temel amacı toplumu dönüştürmek değil yaşanan askeri başarısızlıklar nedeniyle devletin eski görkemli günlerine tekrar dönmesi için eksikliklerin giderilmesi yönünde olmuştur. Nitekim yapılan reformlar toplumun kültürel, düşünsel ve siyasi değişimini amaçlamaktan ziyade devlet mekanizmalarının işleyişini etkin kılmaya yönelik olarak askeri ve idari alanları kapsayan özellikler taşımaktadır. Osmanlı modernleşmesi de tıpkı Rus modernleşmesi gibi otokratik bir modernleşmedir. Her ne kadar Osmanlı'nın son döneminde otokratik modernleşmeden anayasal monarşiye sürüklenme söz konusu olsa da köklü reformlar tam anlamıyla gerçekleşmemiş, kısmî düzeyde kalmıştır.

Batı'dakinden farklı tarihsel, kültürel, ekonomik ve siyasi koşullar altında gerçekleşen Rus ve Türk modernleşme süreci her iki toplumda da yeni sınıfların doğuşuna yol açmış ancak bu sınıfların oluşumu ve toplumsal etkileri Batı'dakinden farklı bir seyir izlemiştir. Bilhassa aydınlar, en azından başlangıçta modernleşme sürecinin birer aktörü değil sonucu olmuşlardır. Hem Osmanlı hem de Rus modernleşmesi tepeden inme kararlarla yürütülmüş ve bu yüzden geniş kitlelere yayılmakta zorlanmış fakat her iki devletin de toplumlarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Her iki devlet içinde bir tercih olmaktan ziyade zorunluluk olan modernleşme kaçınılmaz bir son olmuştur. Sonuç olarak her iki ülkenin de modernleşme sürecinde Batı dışında kalmaları, birer öteki olarak görülmeleri tarihsel, kültürel, ideolojik ve politik dinamiklerin bir kombinasyonu ile açıklanabilir. Her iki ülke

de kendine özgü modernleşme modelleri geliştirmiş ancak Batı'nın hegemonyası altında şekillenen küresel modernleşme sürecine tam anlamıyla uyum sağlayamamışlardır.

Kaynakça

- Acar, K. (2008). Osmanlı ve Rus Modernleşmesine Dair Bazı Görüşler, *Muhafazakar Düşünce*, Yıl:4, Sayı: 16-17, 59-83.
- Acar, K. (2009). *Rusya - Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S. (1993). *Siyasal Tarih 1789-1908, Türkiye Tarihi – 3, Osmanlı Devleti: 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Belge, M. (2007). Batılılaşma: Türkiye ve Rusya, (Ed.) T. Bora, M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-3 Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (2022). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (der.) A. Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Best, S. ve Kellner, D. (1998). *Postmodern Teori*, (çev.) M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bilge, M. (2009). *Türk Modernleşmesi ve Sivil Toplum*, Binyıl Yayınevi, Ankara.
- Carr, E. H. (2007). *1917 Öncesi ve Sonrası*, Birikim Yayınları: İstanbul.
- Coşgun, M. (2014). Ekim Devrimi'ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 44, 1-15.
- Çeliköz, B. (2022). *Avrupa'nın İki Ötekisi Olarak Türkiye ve Rusya'nın İttifak Arayışı*, İKSAD Yayınevi, Ankara.
- Çiğdem, A. (1997). *Bir İmkân Olarak Modernite – Weber ve Habermas*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Durgun, Ş. (2010). *Modernleşme ve Siyaset*, Binyıl Yayınevi, Ankara.
- Erkan, Ü. (2017). Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri, *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 52-70.
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*, (çev.) E. Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Göle, N. (1998). Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Ders, *Doğu Batı Düşünce Dergisi 1 (2)*, 55-62.
- Göle, N. (2002). *Melez Desenler*, Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Huntington, S. P. (1973). "The Change of Change: Modernization, Development of Politics", *Comparative Politics C. III.*, Aktaran L. Köker (2000), 49.

- İnalçık, H. (2006). Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, (Ed.) D. Atılğan, *Ankara Üniversitesi'nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar* (289-296), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Jeanniere, A. (1992). *Modernite Nedir?*, (çev.) N. Tural Küçük, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Koçak, B. (2019). Cumhuriyetin Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi, *İmgelem*, Cilt: 3, Sayı:5, Aralık, 207-237.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Köker, L. (2000). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2014). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marks, K. (1992). 18. Yüzyılda Gizli Diplomasi, Rus Despotizminin Asyatik Kökeni, (çev.) I. Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2010). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları: İstanbul.
- Özçelik, T. G. (2019). Batı-Dışı Modernleşme Kavramı Temelinde Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modernleşme Çabaları. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 308-326.
- Sander, O. (1992). *Siyasi Tarih- İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınları, Ankara.
- Shaw, S. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (çev.) M. Harmancı, E Yayınları, İstanbul.
- Somer, K. (1970). *100 Soruda Ekim İhtilali*, Gerçek Yayınevi: İstanbul.
- Therborn, G. (1999). *Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar*, (çev.) M. Gümüş - B. Toksöz, Vadi Yayınları, Ankara.
- Touraine, A. (2000). *Modernliğin Eleştirisi*, (çev.) H. Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Toynbee, A. (2014). *Tarih Bilinci*, Bateş Yayınları: İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1999). *Batılılaşma Hareketleri I*, Yenigün Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (2001). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1 (1876-1938) Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Uzun, H. (2003). Atatürk Dönemi Modernleşme Sürecinin Osmanlı Modernleşme Sürecinden Farklı Yönleri, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 1-13.
- Yanık, C. (2020). Enformasyon, Kriz ve Güç: Küresel Çağda Güç Ya Da İktidarın Batı Dışılık Seyri. A. Ayata ve H. H. Akkaş (Ed.) *Dünyanın Kayıp Halkası: Üçüncü Dünya (77-101)*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, A. (1996). *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Zürcher, E. J. (2021). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

A Political-Economic Perspective on The Impact of Energy Resources on the International System*

Enerji Kaynaklarının Uluslararası Sistem Üzerindeki Etkisine Politik-Ekonomik Bir Bakış

*Halil KARATAŞ**

Başvuru Tarihi: 30.10.2024

Kabul Tarihi: 21.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Abstract

This study aims to analyze the impact of energy resources on the international system from a political-economic perspective. The core research problem focuses on understanding the multifaceted effects of energy resources on economic growth, security, and international relations. The study examines the role of energy trade in shaping economic balances and explores how fluctuations in energy prices influence production costs and international trade dynamics. Furthermore, it highlights the central position of energy supply security in national security policies and emphasizes the strategic importance of protecting energy infrastructure. Methodologically, the study employs literature review and comparative analysis to investigate the interrelations among energy, security, economy, and politics. The findings reveal that geopolitical competition in energy-rich regions escalates tensions in international relations, while energy diplomacy directs foreign policy and fosters the establishment of strategic alliances and international cooperation. Additionally, energy policies contribute to countries consolidating their power in the international arena and gaining economic advantages. The study underscores that energy policies are one of the most critical issues facing the modern world at both national and global levels. The protection of energy resources, securing energy transmission, and nations' efforts to gain economic leverage through energy shape the dynamics of the international system. In this context, analyzing the political-economic impacts of energy resources offers valuable insights for the design of future energy policies.

Keywords: International System, Energy, Security, Politics, Economics.

* Bu makale yazar Halil KARATAŞ'ın, Prof. Dr. Ali AYATA danışmanlığında hazırlanan "Enerji Kaynaklarının Uluslararası Sistem Etkisine Uluslararası Güvenlik Paradigmaları Bağlamında Wallersteinci Bir Yaklaşım" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, Aksaray, Türkiye, hllkrt7225@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6274-5222

Özet

Bu çalışma, enerji kaynaklarının uluslararası sistem üzerindeki etkilerini politik-ekonomik bir perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Enerji kaynaklarının ekonomik büyüme, güvenlik ve uluslararası ilişkiler üzerindeki çok yönlü etkilerini anlamak, çalışmanın temel problematiğini oluşturmaktadır. Çalışmada, enerji ticaretinin ekonomik dengeler üzerindeki rolü, enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların üretim maliyetlerine ve uluslararası ticaret dengelerine etkisi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, enerji arz güvenliğinin ulusal güvenlik politikalarındaki merkezi konumu ve enerji altyapısının korunmasının stratejik önemi vurgulanmıştır. Metodolojik olarak, literatür taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılarak enerji, güvenlik, ekonomi ve politika arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada enerji zengini bölgelerdeki jeopolitik rekabetin uluslararası ilişkilerdeki gerilimleri artırdığı ve enerji diplomasisinin ülkelerin dış politikalarını yönlendirdiği bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca, enerji politikalarının stratejik ittifakların kurulmasına ve uluslararası iş birliğinin güçlenmesine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışma, enerji politikalarının hem ulusal hem de küresel düzeyde modern dünyanın karşılaştığı en önemli meselelerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Enerji kaynaklarının korunması, enerji iletiminin güvenliğinin sağlanması ve bu süreçte ülkelerin ekonomik avantaj kazanma çabaları, uluslararası sistemin dinamiklerini şekillendiren başlıca unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, enerji kaynaklarının politik-ekonomik etkilerinin analiz edilmesi, gelecekteki enerji politikalarının tasarlanmasına yönelik önemli katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Sistem, Enerji, Güvenlik, Politika, Ekonomi.

Introduction

Energy resources have long been a cornerstone of global economic and political dynamics, profoundly influencing the contours of international relations and power structures. From the dawn of the industrial revolution to the modern era, the control, distribution, and consumption of energy resources such as oil, natural gas, and coal have played pivotal roles in shaping the geopolitical landscape. The strategic importance of these resources extends beyond their economic value, affecting national security, foreign policy, and international trade. Countries rich in energy resources often wield significant geopolitical power, while energy-dependent nations must navigate complex alliances and rivalries to secure their energy needs.

The industrial revolution marked the beginning of a new era in which energy resources became central to economic development and military power. Coal, and later oil, fueled the engines of industrialization, transforming economies and societies. The ability to harness these resources effectively became synonymous with economic prosperity and military might. As a result, countries with abundant energy resources gained significant leverage in the international arena, while those lacking these resources were compelled to develop strategies to secure their energy supply.

The 20th century saw the rise of oil as the dominant energy resource, with its influence permeating every aspect of international politics. The discovery of vast oil reserves in the Middle East, North America, and other regions reshaped the geopolitical landscape. Control over these reserves became a critical objective for major powers, leading to a series of political maneuvers, alliances, and conflicts. The strategic importance of oil was underscored by its role in both World Wars, where access to oil resources was crucial for military success.

The post-World War II era witnessed the formalization of energy politics through the establishment of institutions and agreements aimed at regulating the global energy market. The creation of the Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) in 1960 marked a significant development in the global oil industry. OPEC's ability to influence oil prices and production levels demonstrated the collective power of oil-producing nations and highlighted the interconnectedness of global energy markets. The oil embargo of 1973, orchestrated by OPEC, further emphasized the geopolitical significance of energy resources, as it led to a global energy crisis with far-reaching economic and political repercussions.

The Cold War period saw energy resources becoming a central element in the rivalry between the United States and the Soviet Union. Both superpowers sought to secure their energy supplies while denying their adversaries access to critical resources. This period was marked by a series of geopolitical maneuvers, including the United States' support for regimes in oil-rich regions and the Soviet Union's efforts to control energy resources in Eastern Europe and Central Asia. The collapse of the Soviet Union in 1991 brought about a new era in global energy politics, with the emergence of newly independent states in the energy-rich Caspian region and the liberalization of energy markets in Eastern Europe.

In recent decades, the global energy paradigm has been undergoing significant transformations. The rise of renewable energy sources, technological advancements, and increasing environmental awareness have begun to alter the traditional dynamics of energy politics. The transition towards a more sustainable energy future presents new challenges and opportunities for international actors. The increasing prominence of climate change on the global agenda has prompted a shift towards

cleaner energy sources, such as solar, wind, and hydroelectric power. This transition is driven by the need to reduce greenhouse gas emissions, mitigate the impacts of climate change, and achieve energy security.

The growing adoption of renewable energy sources is reshaping the geopolitical landscape in several ways. First, it is reducing the reliance on fossil fuels and the associated geopolitical risks. Countries that have historically been dependent on oil and gas imports are now exploring alternative sources of energy to enhance their energy security. This shift is also reducing the influence of traditional energy exporters, such as OPEC member states, as the global demand for oil and gas declines. Second, the transition to renewable energy is creating new economic opportunities and technological innovations. Countries that invest in renewable energy technologies are positioning themselves as leaders in the emerging green economy, attracting investments and fostering economic growth.

However, the transition to renewable energy is not without its challenges. The development and deployment of renewable energy technologies require significant investments, infrastructure, and policy support. Countries must navigate complex regulatory frameworks, market dynamics, and technological barriers to achieve their renewable energy goals. Additionally, the intermittency and variability of renewable energy sources pose challenges for grid stability and energy storage. Addressing these challenges requires international cooperation, innovation, and strategic planning.

The geopolitical implications of the energy transition are profound, as new power centers may emerge, and existing energy-dependent alliances may be reshaped. Countries that lead in renewable energy technologies and investments are likely to gain significant geopolitical influence, while those that lag behind may face economic and strategic disadvantages. The shift towards a more diversified energy mix is also creating new opportunities for regional cooperation and integration. For example, cross-border energy projects, such as interconnecting electricity grids and developing regional energy markets, are fostering collaboration and enhancing energy security.

Moreover, the political-economic impact of energy resources will continue to be a critical factor in international relations. Nations will need to navigate the complexities of energy diplomacy, balancing their economic interests with environmental commitments and geopolitical strategies. The future of global energy politics will be defined by how effectively countries manage these interdependencies and adapt to the changing energy landscape.

Energy resources remain a fundamental element of the international system, influencing economic stability, national security, and geopolitical power. Understanding the political-economic dynamics of energy resources is essential for comprehending the broader trends shaping global politics. As the

world moves towards a more sustainable energy future, the ability of nations to adapt to these changes will determine their strategic positioning and influence in the international arena. The ongoing evolution of energy politics underscores the need for a nuanced and comprehensive approach to addressing the challenges and opportunities that lie ahead.

Political-Economic Situation Of Energy Resources In Historical Context

Energy resources have gained more importance in the world market in parallel with the increase in globalization and the shaping of the global division of labor in line with globalization. When the economic situation in the international system is examined, the importance of resources is seen. In the new world order, the economic position in energy resources, as in all kinds of commodities, is directly reflected in international politics. The acceleration of the colonial race due to the increasing need for resources after the industrial revolution, colonialism reaching different dimensions due to the increased need for labor, energy directing international alliances, international issues regarding the control of energy basins, etc. These are some of the early examples of this (Şengöz,2019).

The impact of energy resources on global relations and global order is generally evaluated in terms of dependency. The competition of developed countries dependent on energy resources to meet their needs also determines the position of energy resources in the international political system. As Volkan Ediger underlines in his study on energy addiction; Especially in the period after the industrial revolution, the relationship between world leadership and ownership of energy resources has become clearer. While England stood out as the superpower of the period in the 19th century due to its coal resources, the USA, which pioneered the discovery and use of oil as an energy source, became a superpower due to its oil resources, especially after 1945 (Ediger, 2007, p.32). Although having energy resources is not the only factor in this transition process, it stands out as the dominant factor due to its benefits.

Many of the conflicts that have emerged at the international or regional level since the early 1900s have arisen for energy-political reasons. Although energy-politics does not stand out as the first reason for most of these conflicts, it is one of the main reasons or an important factor that comes into the equation in the continuation of the processes. Energy-political crises that have occurred since the 1900s and resulted in conflict can be listed as follows: World War I, World War II, Korean Crisis, Cuban Crisis, Palestine Issue, Congo Crisis, Vietnam War, Cyprus Issue, Arab-Israeli War, Soviet - Afghan War, US-Afghan War, First Gulf War, Second Gulf War, Iranian Regime Change, Caucasus Events, Iran-Iraq War, East Timor Issue, Suez Crisis, US invasion of Iraq, Syrian Crisis, Russia's Attempt to invade Ukraine (Olçar, 2010, p.99). Energy-politics plays an important role in all of these crises that reach the level of war or hot conflict. The role of energy-politics in these crises emphasizes

the importance of the energy phenomenon in world politics. Energy resources, which are generally evaluated from their economic aspects, are in a strategic position that should also be evaluated in terms of their political impact in the international system.

All crises involving energy resources directly or indirectly have affected world politics in various dimensions. One of the most important economic reasons for World War I was the possession of rich coal deposits in the Alsace-Lorraine Region. The region, which was under the control of France until 1871 during World War I, came under the control of Germany after the Battle of Sedan in 1871. The fact that Germany, which has achieved its political integrity, supports this with the industrial production brought by a large energy source stands out as a situation that conflicts with the interests of other European powers. These countries were on opposing fronts with Germany in World War I, both because France wanted to take back the region and because England wanted to establish hegemony over the energy resources in the region. Later, other countries joined various sides in line with their interests, leading to a worldwide conflict (Acun, 1949, p.145). This conflict caused new balances of power to be formed around the world and some empires disappeared from the stage of history and were replaced by their successors. Although having energy resources is an important reason for war, the need for energy resources has increased even more in the post-war period in order to remove the debris caused by the war and to redevelop. The economic crises and political polarization that emerged in this context were important factors that paved the way for World War II.

The race to own energy resources was revived immediately after the war, despite the devastating effects of World War I, and was especially sparked by the coming to power of the German National Socialist Workers' Party (Nazi) led by Adolf Hitler in Germany, which was the losing side, and the industrial development program they put forward. On the other hand, Japan's invasion of Manchuria in order to possess energy resources and its confrontation with China can be described as the footsteps of a new global crisis caused by the desire to possess energy resources. These developments and industrial developments that emerged in the early 1930s increased the need for energy resources and continued as new resources such as oil began to replace coal due to their high efficiency. The increasing need for resources and other reasons led to the outbreak of World War II. At the very beginning of the war, Germany occupied the Alsace-Lorraine region, which had rich coal deposits, which it had lost in World War I, and during the war, its attacks or attack plans to seize regions with rich energy resources under the control of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and Iran, which had energy resources. It reveals how much the race for success affects the war (Yergin, 1955, p. 383).

The race between the USA and the USSR, which emerged as two great powers and two separate poles after the world wars, was not limited to energy resources only; It has become an ongoing race in politics, economy, security and even social life. Of course, in this race, many crises have occurred in the name of owning or managing energy resources. These crises sometimes occurred at the point of energy supply security, sometimes demand security and sometimes transit security. The struggle for direct possession of the resource in the world wars has now become more strategic during the Cold War, and the struggle to own the resource, prevent access to the resource, reduce the resource, etc. It has started to show its impact in many areas such as. The fact that the struggle has reached such a strategic dimension and is reflected in this way today are indicators of when the phenomenon of energy security began to take shape with clear lines in the international political and economic arena.

The Korean War is the first example of how crises in history can be related to energy, not only in trying to possess energy resources but also in the form of moves aimed at preventing rivals from accessing energy. The Korean War is an important crisis that occurred at the beginning of the Cold War period, with the aim of surrounding each other and cutting off the connection paths of the poles that emerged after World War II. Many economic and political reasons lie behind this war. However, one of the most striking reasons for the war is the interruption of access to energy resources. Korea is of great importance to the world energy market not because of its energy resources but because of its location. One of the main reasons for the war in Korea, which is geographically located right on the oil and gas transportation route of the USSR, was the aim of cutting off the territorial connection of the USSR with the outside world due to America's Containment policy (İnat et al., 2007, p.193). Similarly, Cuba is a region where the strategies of the poles are concentrated due to its geographical proximity to the USA and political proximity to the USSR. Therefore, the Cuban crisis, similar to Korea, is a crisis of the USA aimed at surrounding the USSR and cutting off energy flow routes. As a matter of fact, in the period until 1991, commercial relations in the form of the exchange of oil and agricultural products were established and developed between Cuba and the USSR (Kocaoğlu, 1996, p.128).

The Korean and Cuban crises involve important energy-political strategies during the Cold War. The crises experienced in these two regions had an extremely negative impact on the USSR's energy trade under the conditions of the period. The geography where direct conflicts and disagreements between the two poles regarding energy resources and energy security occurred during the Cold War period is the "Middle East". Especially after World War II, the richness of the energy resources in the region and the political atmosphere that attracted the super powers to dominate the region made the region a center of attraction for conflicts over energy resources. Because the Middle East is a geography where many reckonings other than energy continue, due to being the starting point of the first

civilizations and heavenly religions, its ancient history, traditional structure and demography. Since the main actors of the period were aware of this situation, they tried to design the Middle East in a way that would provide optimum benefit, especially in the period after World War II.

Kocaoğlu focused on the strategies of the great powers in the Middle East in his study, in which he examined in detail the strategic importance of energy resources and the conflicts caused by the ongoing struggle for these resources. Kocaoğlu made important claims on this subject in his study. According to him, while the problem between Israel and Palestine appears in the literature as a struggle for existence on both sides, the establishment of Israel and the emergence of conflicts with Palestine are America's need for a satellite state that will guard the energy resources in the Middle East and strengthen its strategy (Kocaoğlu, 1994, p.43). In short, energy stands out as one of the biggest factors in the background of the Palestine problem. The anti-Israeli sentiment that has developed in the Middle East, the crises that have occurred as a result of this, and the ties of these crises with energy resources reveal this situation.

Israel has played an important role in reshaping the energy equation in the Middle East geography. Disagreements and conflicts with the Arab geography resulted in wars and these wars had important consequences for the parties. The biggest consequence of the Israeli-Arab conflict in terms of energy was the 1973 OAPEC (Organization of Arab Petroleum Exporting Countries) oil crisis. The crisis that occurred on October 15, 1973, when the Arab countries imposed an oil embargo on the West after the USA and other western powers helped Israel in the Yom Kippur War with the Arabs, had a great impact not only on the West but also on the whole world. OPEC's (Organization of Petroleum Exporting Countries) indirect participation in this embargo by increasing prices has increased the global effects of the crisis to irreparable levels. This crisis, which caused economic stagnation until the 1980s, perhaps for the first time realized the importance of alternative energy sources or alternative supply centers for the world market. The capital contribution of the crisis in question to the Arab world and other OPEC countries has been at an undeniable level, but it has also contributed to the West's aggressive and invasive attitude towards them in terms of international politics and security, increasing occupation and instability (Örki, 2019).

The OPEC oil crisis has opened a new page in relations between the Western World and the Middle East. Due to the regional and global energy-political situation of the period, its reflections on the future were in the form of wars fought or made to be made for energy resources. The Middle East has become the center of regime changes, occupations and social unrest after the 1970s. The Islamic Revolution in Iran, which took place in 1979, was the manifestation of anti-Western sentiment in the Middle East in the form of state propaganda, and this revolution deeply affected the world energy

market because Iran was an actor with rich oil fields. Although the price increases in oil, one of the products with the largest share in the Iranian economy, kept the economy alive for a while, the subsequent and still ongoing embargoes left Iran in a difficult situation (Gündoğan, 2011). After the Islamic Revolution in Iran, wars occurred one after another in the Middle East geography, almost all of these wars emerged for energy-political reasons.

Important regions that have become ancient centers of international conflict and tension due to their energy resources are generally located in the Middle East. One of the most important of these regions is Cyprus. Cyprus was discovered in B.C. due to its geopolitical and geostrategic importance. From 10000's until today; It has been the focus of attention of all civilizations due to the advantages it provides in military, political and economic fields (Solsten, 1995, p.5).

Cyprus came to the fore due to its energy resources, among other areas, in the middle of the Cold War. The oil exploration agreement, first signed between the Greek Cypriot Administration and Egypt in 1979, brought the already existing conflict over Cyprus to the energy dimension. In response to this behavior of the Greek administration, the then TRNC leader Rauf Denktaş warned that this initiative of the Greeks in the Mediterranean could result in war, and the tension was reduced with the UN initiative. However, in the early 2000s, energy resources in the Eastern Mediterranean basin came to the agenda again, and therefore, the issue of accepting the island as a whole to the European Union (EU) within the scope of the Annan plan came to the agenda. At this time, the Greek administration determined exclusive economic zones in the region by making various agreements with Egypt, Israel, Lebanon and Syria (Örnek and Mızrak, 2016, p.14-19).

Türkiye did not remain indifferent to all these developments and took serious steps to protect its economic rights in the region by taking the necessary political and diplomatic actions (Ayata, 2017a). The note given to Lebanon led Lebanon to delay ratifying the agreement; However, Israel and Egypt continued to act together with the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (GCASC). From the early 2000s to 2011, many agreements were made and energy exploration activities in the Mediterranean basin continued limited to exclusive economic zones. However, the last straw was when the Greek Cypriot Administration granted an oil and natural gas exploration license to the US energy company Noble Energy in the Aphrodite Region, which was unilaterally declared by the Greek Cypriot Administration in 2011. Thereupon, the Turkish side announced that ships belonging to the Turkish Petroleum Corporation (TPAO) would start operating in the Mediterranean accompanied by warships, and the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) gave TPAO an exploration license in the Cyprus sea area (Örnek and Mızrak, 2016, p.14 -19).

All of these developments, which fuel the Cyprus problem, stem from the uneasiness of Western states regarding energy supply security. It is seen that EU countries, which continue their search for alternative sources of natural gas due to their dependence on Russia, support their partners, the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus, by directing their companies to the region. However, Türkiye's determined stance in the region and the level it has reached in energy exploration activities make things difficult for the Greek Cypriot Administration. Disputes in the region endanger energy supply security and invite energy crises. Russia's use of its resources as if they were a strategic weapon in every political tension and problems in supply security have the potential to drag Europe into greater crises. Europe is currently experiencing a crisis caused by disruptions in energy supply due to the Russia-Ukraine war, which started in 2021 and has not ended yet. In order to end this crisis and prevent new crises, it is essential for Europe and other energy-dependent countries to start using alternative resources as soon as possible. At this point, it is necessary and important from a regional perspective to start using the energy resources in Cyprus and the Eastern Mediterranean basin as soon as possible. Effective use of these resources and their contribution to the economy is only possible by resolving political crises as soon as possible and ensuring an environment of regional stability and trust (Stavris, 2012, p.94).

The Cyprus issue has become an international issue rather than just an issue between Turks and Greeks due to its energy resources. In fact, it is possible to say that the Eastern Mediterranean basin has become an increasingly tense area of struggle in terms of energy-politics due to its energy potential and the diversity of actors. At this point, it is possible to make various inferences based on Israel's situation in the region, which was also included in Kocaoğlu's (1996) ideas. Israel, which is an important actor in America's strategic implementation in the Middle East, carries out a kind of balance policy in line with its interests by maintaining its distance from the parties in the Mediterranean energy equation. This situation is also evident from the statements of Israeli Energy Minister Yuval Steinitz regarding the energy presence in the Mediterranean in 2016. Steinitz stated that Türkiye is of great importance for Israel's economic interests, especially as it is located on the transit route in terms of energy exports, but on the other hand, Israel's exclusive economic zone agreements with the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus and joint exploration efforts continue (Erdil, 2016, p.1). In short, the Cyprus issue, just like the Palestine-Israel issue, has many strategic equations related to energy in its background.

The 21st century, like the 20th century, has been a dynamic period in terms of energy and politics, and this dynamism continues. The need for energy, which was one of the triggers of World War I, also paved the way for international conflicts and wars at the beginning of the 21st century. The most striking of the initial conflicts was the US invasion of Iraq. Although the potential danger posed by

the Saddam Regime was cited as the reason for the war, its energy resources and the desire to control the Persian Gulf played a major role in the invasion of Iraq. Because the whole world witnessed how Iraq used these two assets in the 1990s. This situation also justifies the thesis that America invaded to eliminate an actor it sees as a potential danger. Iraq, which Bush occupied within the scope of his preventive war doctrine, is actually a part of his long-term energy strategy in the Middle East. Russia and China's calculations regarding oil in Iraq are also important behind-the-scenes reasons for the US invasion. Because Russia's role in the world oil supply; China is also highly dependent on Iraqi oil as it plans to strengthen OPEC as its influence declines further. In other words, the US invasion of Iraq means both domination of the oil fields and a significant intimidation to competitors. The invasion of Iraq, the first energy-political incident of the 21st century, has become an incident that significantly threatens international security due to the regional and global security problems it caused (Pamir, 2003, p.17-27).

The invasion of Iraq, which is considered as a part of America's 'Greater Middle East Project'; It has produced many consequences in terms of social, economic and international security. While the biggest economic consequence was the fluctuation in oil prices, the implementation of the BOP in terms of international security stood out as a disturbing situation for America's global competitors. BOP disturbed important actors in the global energy market, especially Russia, and countries that are highly dependent on Middle Eastern oil, especially China (Ayanoglu, 2013).

Developments in the Middle East have threatened the world energy market in terms of security many times and continue to do so. The Middle East geography, which is especially rich in terms of oil resources, will continue to maintain its strategic importance for the world energy market if dependence on oil continues. Although the actors in the international system have focused on policies to reduce oil dependence for environmental and economic reasons, it cannot be said that there has been a significant decrease in dependence yet.

The 21st century is a century that has started to be active in terms of energy, as well as a century in which the international energy market has started to use other resources that can be alternatives to oil. Natural gas comes first among these resources. Natural gas use, which started to increase significantly since the early 2000s, increased by almost 50% in the first twenty years. This is a result of the fact that natural gas can be used as an energy source in many different areas as a result of technological developments.

With the increase in the use of natural gas in the world energy market, the strategic importance of natural gas has also increased. Countries have now begun to use natural gas resources for strategic purposes, just like oil, and have developed policies in this direction. One of the most important actors

that behave in this way is Russia, which can even be said to be one of the leading states that use natural gas resources as an element of strategic power. Russia has not refrained from using natural gas, which has a regional monopoly in terms of supply security due to its reserves, as an important foreign policy element in the 21st century. With the election of Yushchenko as president in Ukraine, supported by the EU and ADB in 2005, efforts to reduce Russia's influence on Ukraine, interpreted as the "Orange Revolution", forced Russia to play the energy card, an important strategic card, against Ukraine. he pushed. Later, this crisis deepened due to Ukraine's desire and statements about joining NATO. Because Russia sees Ukraine's NATO membership, or even the possibility of becoming a member, as a threat to its own national security. Due to this perception and Ukraine's policies in the process, the years between 2006 and 2009 were years when energy supply crises occurred in the Russia-Ukraine-EU triangle and global energy security was disrupted (Çetinkaya and Öztürk, 2019, p.407-410).

Russia tested whether it could use natural gas as a strategic element between 2006 and 2009, and did not refrain from acting according to the results of this test in the following years. Energy security problems that started in 2006 have continued until today. Natural gas, which was used only as a warning element in 2006, has now become a full-fledged strategic weapon that Russia uses against the EU in and through Ukraine. This situation has become a critical phenomenon that negatively affects both global and regional energy security, and not only that, but also causes conflicts and polarization within the international system. The war that Russia started against Ukraine due to political and security concerns has changed dimensions due to the use of natural gas as a strategic weapon, causing a regional energy security crisis across Europe and a global energy security crisis in the long term due to its global short-term consequences. The fact that the war continues and there are no signs of its end stands out as the most important evidence that this crisis will gradually deepen.

As a result, energy use, which started to increase with the industrial revolution, increased the economic value of energy resources, and the increased economic value was reflected in politics and even military security. The process that started with coal has now developed to the point of hydrogen. This development trend has provided significant advantages to humanity at many points. However, there are no fully alternative sources of energy such as oil and natural gas yet. Therefore, the strategic importance of oil and natural gas, far from decreasing, is increasing day by day in some events and regions. In short, all energy resources, especially oil and natural gas; reserves are concentrated in certain geographies, insufficient production or not yet discovered, etc. For reasons such as these, it will remain on the agenda of international politics at an important level for a long time. As stated before, energy resources will continue their constructive role on the international system as long as energy is needed.

The Effect Of Energy Supply-Demand Balance On The International System

Market balance is an important element for today's international system. Achieving this balance is directly related to sustainability in economic sectors. Market balance occurs in sectors where supply and demand meet each other. Dr. Deepashree technically explained balances of the market as follows;

Market equilibrium refers to a situation in which the quantity demanded and the quantity supplied of a good are equal. In other words, market equilibrium is a state of zero excess demand and zero excess supply. The market is a place where buyers and sellers meet. When these buyers and sellers agree on what the price and quantity will be and there is no incentive to change the price or quantity, the market is in equilibrium. In short, market equilibrium is the point where supply and demand are equal (Deepashree,2016, p.12-9).

Salish makes a brief statement that "if the quantity demanded at the market price equals the quantity supplied, the market is in equilibrium." He adds, "The price at which the quantity demanded equals the quantity supplied is called the equilibrium price or market clearing price, and the corresponding quantity is the equilibrium quantity" (Salish,2020, p.1). As can be understood from these two definitions, it is necessary and important for supply and demand to be equal in order for the market to be balanced and orderly. In addition, price is an important element in ensuring market balance. For permanent market equilibrium, supply and demand must be equal, while the price is expected to be constant. However, it is not possible for the price to remain constant.

Increasing or decreasing prices due to various factors is a normal situation that can be encountered at any time. While the price is not determined solely by supply and demand, the market balance may change if one of the factors other than price that affects supply and demand changes. Changing the market balance occurs in three ways;

1. Changes in demand while supply is constant.
2. Changes in supply while demand is constant.
3. Simultaneous changes in supply and demand (Sari, 2019, p.147).

The criteria that are decisive for any sector within the international economic system are valid for the international energy sector. In other words, in order for market balance to occur, energy supply and demand must be equal. At this point, it can be said that sectoral balances are more sensitive and strategic than other sectors due to the use of energy resources as strategic elements or the place and importance of these resources in the world market. Of course, in the energy sector, the supply and demand of resources determine the market balance and price balance. However, factors such as

geographical distribution of energy resources, sectoral use of resources, resource diversity and high level of demand have the potential to deeply affect supply and demand situations. On the other hand, today, energy supply and demand are evolving more rapidly than before, from being price-centered to being politics and security-centered, as in other sectors. This maximizes the impact of energy on the international system.

From an economic perspective, energy resources stand out as important values for the geographies in which they are located, as they are a source of fast and high financial income and can be extremely strategic according to need. This value makes the energy sector a sector where the consequences of monopolization can be severe. For both supply and demand authorities, monopolization can lead to destruction in the energy sector, as well as having the potential to cause total economic destruction due to the location of resources in other sectors. Abuse of this potential for political or economic purposes will have negative consequences for the future of the international system.

The balance between the supply and demand of energy resources, or the balance of the global energy market, is of great importance for the international system. The way to make this balance sustainable is to ensure energy security. The phenomenon of energy security; In the context of supply, demand and transition security, market balance in the energy sector can be built sustainably, provided that it is achieved through the concepts of availability, affordability, accessibility and acceptability, which are accepted as the starting point of contemporary energy security studies. (Karataş, 2020, p.27)

Market balance in the energy sector is not only based on supply-demand equality, but also by taking into account the concepts of availability, affordability, accessibility and acceptability. Although energy supply and demand are equal, factors such as future concerns about the availability of energy resources, price demands of supply and demand authorities, various costs of transporting energy resources, and the acceptability of the commercial relationship between supply and demand authorities in terms of both rules and norms. They also stand out as determining factors in terms of balance in the global energy market. It is possible to say that one or more of the mentioned elements had an impact on all energy crises experienced in the past. For this reason, while the balance in the energy market is formed differently on the basis of supply and demand, it is also formed differently on the basis of the 4 basic concepts mentioned. At this point, it becomes clear that energy security directly affects market balance.

The issue of energy security stands out as one of the sensitive points in the security dimension of the system due to the place and importance of energy resources in the international system. Considered in the literature as the beginning of energy security; The concepts of availability, affordability, accessibility and acceptability are important in drawing a road map and creating a strategy in terms

of energy security. These concepts have a great share in energy-based economic growth (Kartal,2022). The fact that these concepts also affect the critical role of energy supply in terms of energy security, depending on the situation, affects the impact of energy supply security on the international system in various ways.

The concept of energy supply security refers to access to an existing energy source rather than consuming potential resources. "Due to the unequal distribution of fossil fuels in the world, especially the availability of renewable energy sources is a critical issue for energy supply security (Erdal, 2015, p.154). As Erdal mentioned in his study, the scope of the concept of energy supply security is not limited to the existence or use of resources, this concept also includes access to resources. This is an important proof that energy supply security covers all 4 concepts. Because, in order to talk about energy supply security, there must first be the existence of any energy source. It is also a prerequisite for the existing resource to be affordable, accessible and acceptable for it to enter the market. In a resource equation where any of these conditions are missing, a healthy energy security picture cannot be said to occur or various problems may occur in the supply of the resource in question to the market.

It is possible to observe that there are some disruptions or deficiencies in the context of 4 concepts in all energy crises in history and in current crises. It is possible to see similar traces in the energy crisis experienced in 1973 and in the energy crisis caused by the Russia-Ukraine War that is ongoing today. The main reason for the turmoil in the market caused by OPEC's energy embargo on the West due to the Yom Kippur War in 1973 and the energy restrictions imposed on the West as a result of Russia's war against Ukraine due to its pro-Western policies; These are problems of acceptability. In both cases, these problems were reflected in energy access and affordability over time, causing total turmoil in the energy market (Sevim, 2012, p.4384).

In addition to energy supply, another dimension that affects the international system is energy demand. Energy demands of countries are increasing day by day due to increasing economic activities and population growth. This situation, which brings with it the difficulty of meeting the increasing energy demand with existing resources, makes it even more important to turn to both alternative sources and alternative strategies in energy. Because it is becoming increasingly difficult to maintain balance in the energy market with existing resources. The increasing demand for energy day by day causes the prices of resources to increase accordingly (Esen and Bayrak, 2015). Increasing energy prices cause an increase in the energy deficit in countries with insufficient energy resources but high production potential. Developing country economies are greatly affected by this situation and results such as decreasing development trends occur (Demir, 2014). Market balance in the energy market

should be examined not only in terms of supply-demand balance, but also in terms of the growth effects of pricing on developing or underdeveloped countries.

The energy supply-demand balance stands out as a balance with a high level of sensitivity, as it is an important element that affects the international system in many different ways and causes various changes within the system. However, this balance is not a balance that can only be achieved by energy supply and demand being equal or close to each other. The supply-demand balance in the energy market is likely to be affected by many factors. Supply of energy resources; It is a concept that is easily affected by political, military and sociological problems. Although the availability of resources is not sufficient to supply them to the market, the dynamism of the supply-demand balance in the energy market is more and multi-factorial than in other sectors, since the resource demand has a structure that can constantly change according to alternatives and developments. This situation can cause many negativities for the international system.

The international system is an environment extremely prone to chaos and turmoil, where predictions are inadequate in terms of many factors. Although the members of the system seem to cooperate to solve common problems in line with liberal values, they can display extremely realistic behavior when interests are at stake. Energy is a sector where such behavior is at its highest. Since there is not enough foresight in this sector regarding both resource use and resource availability, actors have to be constantly on guard. This situation, caused by the accumulation of energy resources in certain geographies and the dependence on these resources, is not unusual for the international system. In the energy market, which has witnessed many events such as various price fluctuations, supply restrictions and embargoes during periods when energy dependency reached its peak, it is likely that such situations will be experienced in the near future, just as they are now, or even more severely. This situation is one of the important problems created by the failure to maintain supply-demand balance in the international system.

Although energy use increased with the industrial revolution, its founding effect in the international system began to be felt, especially in the second half of the 20th century. Although there was awareness of how important the supply-demand balance was, the supply crisis in 1973 proved what problems monopolization in the energy market could create in the supply-demand cycle. The extent to which industrially developed but resource-insufficient countries, such as Japan, were affected by the 1973 crisis has virtually shown the international system that energy resources are the basic requirement for sustainable growth and development. The energy crisis that occurred as a result of the current Russia-Ukraine war is one of the proofs of this situation in the 21st century.

Conclusion

The intersection of energy resources and international politics is a critical area of study that reveals the intricate linkages between economic interests and geopolitical strategies. Throughout history, the quest for energy security has driven state behavior, shaping alliances, conflicts, and global power dynamics. The control and distribution of energy resources have not only determined economic prosperity but also defined the strategic priorities of nations.

The political-economic perspective on the impact of energy resources on the international system highlights several key themes. First, energy resources are a major determinant of national security and economic stability. Countries with abundant energy resources often enjoy economic growth, political leverage, and strategic autonomy. Conversely, energy-dependent nations must navigate complex geopolitical landscapes to secure their energy needs, often resulting in alliances, conflicts, and diplomatic efforts to ensure a stable energy supply.

Second, the geopolitical significance of energy resources is evident in the strategic behavior of states. Throughout history, major powers have sought to control or influence key energy regions to enhance their strategic positions. The Middle East, with its vast oil reserves, has been a focal point of global energy politics, attracting the attention of major powers and shaping regional dynamics. Similarly, the emergence of new energy frontiers, such as the Arctic and the Caspian Sea, continues to influence geopolitical strategies and alliances.

Third, the transition towards renewable energy sources is reshaping the traditional dynamics of energy politics. The shift from fossil fuels to cleaner energy sources is driven by the need to address climate change, reduce greenhouse gas emissions, and achieve energy security. This transition presents both opportunities and challenges for international actors. Countries that invest in renewable energy technologies and infrastructure are likely to gain economic and geopolitical advantages, while those that rely on traditional energy sources may face economic and strategic disadvantages.

The transition to renewable energy also creates new opportunities for regional cooperation and integration. Cross-border energy projects, such as interconnected electricity grids and regional energy markets, are fostering collaboration and enhancing energy security. These initiatives promote energy diversification, reduce dependency on fossil fuels, and create resilient energy systems. Additionally, the development of renewable energy technologies and innovations is driving economic growth, job creation, and technological advancements.

However, the transition to renewable energy is not without its challenges. The development and deployment of renewable energy technologies require significant investments, infrastructure, and

policy support. Countries must navigate complex regulatory frameworks, market dynamics, and technological barriers to achieve their renewable energy goals. The intermittency and variability of renewable energy sources pose challenges for grid stability and energy storage. Addressing these challenges requires international cooperation, innovation, and strategic planning.

The geopolitical implications of the energy transition are profound. As countries reduce their reliance on fossil fuels, the traditional energy exporters may lose their geopolitical influence. This shift may lead to new power centers, with countries that lead in renewable energy technologies and investments gaining significant geopolitical influence. The transition towards a more diversified energy mix is also creating new opportunities for regional cooperation and integration. For example, cross-border energy projects, such as interconnecting electricity grids and developing regional energy markets, are fostering collaboration and enhancing energy security.

In the context of international relations, energy diplomacy plays a crucial role in managing the complexities of energy politics. Countries must balance their economic interests with environmental commitments and geopolitical strategies. Energy diplomacy involves negotiating energy agreements, securing energy supplies, and promoting sustainable energy practices. It requires a nuanced understanding of the political-economic dynamics of energy resources and the ability to navigate the interconnectedness of global energy markets.

The future of global energy politics will be defined by how effectively countries manage these interdependencies and adapt to the changing energy landscape. The ability to innovate, invest in renewable energy technologies, and collaborate on regional and global energy initiatives will determine the strategic positioning and influence of nations in the international arena.

In conclusion, energy resources remain a fundamental element of the international system, influencing economic stability, national security, and geopolitical power. Understanding the political-economic dynamics of energy resources is essential for comprehending the broader trends shaping global politics. As the world moves towards a more sustainable energy future, the ability of nations to adapt to these changes will determine their strategic positioning and influence in the international arena. The ongoing evolution of energy politics underscores the need for a nuanced and comprehensive approach to addressing the challenges and opportunities that lie ahead.

The political-economic perspective on the impact of energy resources on the international system reveals the complex interplay between economic interests, geopolitical strategies, and technological innovations. It highlights the critical role of energy.

References

- Acun, N. (1949). *World oil history and Turkish oil*. Şaka Printing House.
- Ayanoğlu, H. (2013). Greater Middle East Project: Reality or conspiracy theory.
- Ayata, A. (2017a). The change of security policies in the context of globalization and Turkey. *Academic View International Peer-Reviewed Social Sciences Journal*, (63), 471-484
- Çetinkaya, Ş., & Öztürk, A. (2019). Evaluation of Turkey's 'reliable route' thesis in the context of energy security during the 2006-2009 natural gas crises. *Black Sea Studies*, 16(63), 401-415.
- Demir, M. (2014). The relationship between energy imports and current account deficit: An analysis on Turkey with VAR. *Journal of Academic Research and Studies (Akad)*, 5(9), 2-27.
- Deepashree. (2016). *Introductory macroeconomics class 12*. New Saraswati House (India) Pvt. Ltd.
- Ediger, V. (2007). Mutual dependence in energy security of the new century: A necessity. *Presidential Energy Advisor Natural Gas Journal*, (132), 2007/12.
- Erdal, L. (2015). Determinants of energy supply security: An econometric analysis for Turkey. *Ege Academic Review*, 15(2), 153-164.
- Erdil, M. (2016, June 23). Turkey will be very close to Israeli natural gas after the agreement. *Hürriyet Newspaper*. <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-anlasma-sonrasi-israil-dogalgazina-cok-yakinolacak-40121062>
- Esen, Ö., & Bayrak, M. (2015). Examination of the determinants of energy deficit from a theoretical perspective. *Anemon Muş Alparslan University Journal of Social Sciences*, 3(1), 45-61. <https://doi.org/10.18506/Anemon.26550>
- Gündoğan, Ü. (2011). Iran Islamic Revolution from past to present: General evaluation. *Middle East Analysis*, 3(29), 93-99.
- İnat, K., Duran, B., & Ataman, M. (2007). *World conflicts - Conflict regions and issues*. Nobel Publishing Distribution.

- Karataş, H. (2020). The place of energy security in the international relations theories on the axis of supply, demand and transit security [Master's thesis, Ankara Social Sciences University].
- Kartal, G. (2022). Are the effects of energy security on economic growth symmetric or asymmetric in Turkey? An application of non-linear ARDL. *Ege Academic Review*, 22(4), 487- 502. <https://doi.org/10.21121/eab.952967>
- Kocaoglu, M. (1996). *Petro-strategy*. Harp Academies Printing House.
- Olçar, K. (2010). Energy policy analysis of international conflicts. *Security Strategies Journal*.
- Örki, A. (2019). 1973 oil crisis and its consequences.
- Örnek, S., & Mızrak, B. (2016). Cyprus' energy resources as a security issue and the policies of international actors. *Wise Strategy*, 8, 13-32.
- Pamir, N. (2003). Intervention in Iraq and the oil dimension. *EMO Electrical Engineering Journal*, (417), March 2003.
- Salish, M. S. (2020). Market equilibrium. INOMICS. <https://inomics.com/terms/market-equilibrium-1431109>
- Sarı, Y. (2019). General economy lecture notes. Eskişehir Osmangazi University. https://web.ogu.edu.tr/Storage/YasarSari/Uploads/genel_ekonomi_2019
- Sevim, C. (2012). Global energy geopolitics and energy security. *Yaşar University E-Journal*, 7(26), 4378-4391.
- Solsten, E. (1993). *Cyprus, a country study*. GPO for the Library of Congress.
- Stavris, G. (2012). The new energy triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting a net for Turkey. *Turkish Policy Quarterly*, 11(2), 94.
- Yergin, D. (1955). *The epic story of the struggle for oil, money, and power* (K. Tuncay, Trans.). Türkiye İş Bankası Cultural Publications.

Uluslararası İlişkiler Karmaşasında Koridorlar Savaşı

In the Chaos of International Relations: The War of the Corridors

*Mustafa ÖZALP**

Başvuru Tarihi: 31.05.2024

Kabul Tarihi: 22.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Geçmişten günümüze sürdürülebilir büyüme ve kalkınma devletler için hayati öneme sahiptir. Büyüme ve kalkınmanın devamlılığı için de ithalat ve ihracat döğüsünün; güvenli kaynaklardan, güvenli koridorlardan/güzergâhlardan ve makul fiyata gerçekleştirilebiliyor olması gerekir. Bu sebeple ticaret koridorlarının güvenliği, hangi ülkelere sınırdaş olduğu, malların daha makul fiyata ve daha hızlı ulaştırılabilmesi için mesafenin yakınlığı çok önemlidir. 21. Yüzyılın ilk çeyreğini yaşadığımız bu günlerde, dünya çok büyük değişim, dönüşüm ve buhranlı günlerden geçmektedir. Diğer bir ifadeyle dünya büyük bir doğumun arifesinde olup, adeta sancılar çekmektedir. ABD'nin eski gücünde olmaması, Çin'in yükselişi, orta ölçekli birçok güç merkezinin ortaya çıkışı başta olmak üzere; enerji, göç, gıda su, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi problemler sarmalı, dünyanın sancılarını daha da arttırmaktadır.

Günümüzde devletler birbirlerine karşı üstünlük sağlayabilmek ve birbirleri üzerinde hâkimiyet kurabilmek için ticaret güzergâhlarının kontrolünü ele geçirmeye çalışmaktadırlar. Sebebi ise büyüme ve kalkınmanın can damarı olan ithalat ve ihracat dünküsünü baltalamaktır. Diğer bir ifadeyle bir devlet, rakip/hasım olarak gördüğü diğer bir devleti ekonomik olarak çökertebilmek için o devletin can damarı olan ithalat-ihracat döngüsünün gerçekleştiği, güzergâhlar üzerinde hâkimiyetini arttırmaya çalışmaktadır.

* Doç. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
mustafa.ozalp@yobu.edu.tr ORCID:0000-0002-7311-6173

Bu araştırmanın temel konusu; Kuşak Yol Projesi, Kalkınma Yolu Projesi, Zengezur Koridoru, Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru, Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Koridoru ve Arktik denizi gibi uluslararası ticaret güzergâhlarının, uluslararası ilişkiler karmaşasında ne tür gerginliklere sebebiyet verdiği ve ne tür savaflara yol açabileceğine ilişkindir.

Anahtar Kelimeler: Koridorlar Savaşı, Güvenlik, Ticaret, Çin, ABD, Rusya ve Türkiye

Abstract

Sustainable growth and development are of vital importance for states from past to present. In order for growth and development to continue, imports and exports must be realized from secure sources, through secure corridors/routes and at reasonable prices. For this reason, the security of trade corridors, which countries they border, and the proximity of the distance are very important for faster and more affordable transportation of goods. In the first quarter of the 21st century, the world is going through a period of great change, transformation and crisis. In other words, the world is on the eve of a great birth and is in the throes of labor. The US is no longer the power it once was, the rise of China, the emergence of many medium-sized power centers, and the spiral of problems such as energy, migration, food and water, climate change and global warming are exacerbating the world's pains.

Today, states are trying to take control of trade routes in order to gain superiority and dominance over each other. The reason is to undermine imports and exports, which are the lifeblood of growth and development. In other words, a state tries to increase its dominance over the routes where the import-export cycle, which is the lifeblood of that state, is provided, in order to economically collapse another state, which it sees as a competitor/rival.

In this context, the main topic of this research is about how international trade routes such as the Belt and Road Initiative, the Development Road Initiative, the Zangezur Corridor, the China-Pakistan Corridor, the India-Middle East-Europe Corridor and the Arctic Sea have caused tensions in the complexity of international relations and what kind of wars they may lead to.

Keywords: War of Corridors, Security, Trade, China, USA, Russia and Turkey

Giriş

Geçmişten günümüze devletlerin birbirlerine karşı üstünlük sağlamalarında dünyanın önemli

kavşaklarında bulunan kara, deniz, demir, tünel ve otoyolların önemi çok büyüktür. Bir devletin önce bölgesel güç olabilmesi, daha sonra da küresel bir güç olup, süper güç ve/veya başat güç konumuna erişebilmesi için *birincisi*; ürettiği mal, hizmet ve sermaye ile kendi hinterlandında bulunan halka yetebilmesi gerekir. *İkinci* en önemli husus ise üretilen bu mal, hizmet ve sermaye fazlasının dünyanın diğer bölgelerine sorunsuz bir şekilde ihraç edilebiliyor olması gerekir. Günümüz liberal, kapitalist ekonomik sistemde; ithalat ve ihracat döngüsü arasında bazen tek taraflı bağımlılık, bazen de karşılıklı bağımlılıklar vardır. Diğer bir ifadeyle dünyanın küçülerek, kocaman bir köy haline geldiği liberal ekonomik sistemin döngüsü; devletler, milletler, bölgeler ve kıtalar arasındaki ithalat ve ihracat akışkanlığı ile sağlanmaktadır. Bir devletin büyüyüp, bölgesel ve küresel bir güç konumuna erişip, dünya hegemonyasını eline geçirebilmesi için o devletin ürettiği mal, hizmet ve sermayenin bölgeler ve kıtalar arasındaki, ithalat ve ihracat döngüsüne ilişkin akışkanlığında her hangi bir aksama yaşanmaması gerekir. Ticaret güzergâhları üzerinde hâkimiyet sağlayan bir devlet, çok büyük oranda dünya hegemonyasını da ele geçirmiş demektir.

Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve yükselişlerinde; Anadolu coğrafyasının, Çin ve Hindistan'dan başlayarak, Avrupa'ya doğru ipek ve baharat başta olmak üzere pek çok ürünün, Anadolu üzerinden, Doğu-Batı yönlü ithalat ve ihracatının sağlanıyor olmasında çok büyük önem taşımıştır. 15. Yüzyılın başından itibaren pusulanın bulunması ve sonraki yıllarda daha sağlam gemilerin yapılmasıyla, “Tarihi İpek Yolu’nun ana geçiş güzergâhı olan Anadolu” yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlamıştır. Sanayi devrimin başlangıcı olarak adlandırılan, kömürün yakılması sonucunda buharlı gemilerin yapılması, geçiş güzergâhı olan Anadolu coğrafyasının önemini daha da azaltmıştır. Bunun sonucunda ise Osmanlı imparatorluğu büyük gelirler elde ettiği, “Tarihi İpek Yolu” üzerinden, eskisi gibi gelir elde edememeye başlamıştır. Özetle Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik olarak çöküşünde pusulanın bulunması, bunun sonucunda farklı ticaret güzergâhlarının keşfedilmesi (Ümit Burnu, Macellen Boğazı gibi), daha sağlam ve hızlı gemilerin yapılması en büyük etken olmuştur.

Bir ülkenin sürdürülebilir büyüme ve kalkınmasını daimi kılabilmesi için üç önemli husus vardır:

-*Birincisi* daima üretimin olması,

-*İkincisi* bu üretilen malların da daima ihraç ediliyor olması ve

-*Üçüncü* altın husus ise üretilen mal, hizmet ve sermayenin; kesintisiz ve güvenli güzergâhlardan, tüketicilere ulaştırılabiliyor olması gerekir.

Ticaretin en önemli altın kuralı, malların bir noktadan başka bir noktaya nakli sürecinde “*güvenlidir*”. İlgili noktalar arasındaki güvenlik, devletlerarası ilişkilerde güç yoluyla sağlanır. Bu güç zaman zaman

yumuşak güç olabildiği gibi zamana zaman da sert güçtür.

21. yüzyılın ilk çeyreğini yaşadığımız bu yıllarda, devletlerarasındaki güç yarışı neredeyse tamamen ticaret güzergâhları ve koridorlar üzerinden yürütülmektedir. Çin'in 2013 yılında Kazakistan'da ilan ettiği "Kuşak Yol Projesi", özellikle ABD ve Çin arasında büyük güç yarışlarına ve/veya hegemonya savaşlarına sahne olmaktadır. Çin; Kuşak Yol Projesi ile kendi mallarını, daha makul fiyata ve daha hızlı bir şekilde, Batı'ya ulaştırmanın gayreti içerisinde. Özellikle ABD başta olmak üzere birçok Batılı ülke ise Çin'i ekonomik olarak durdurabilmek için Çin'in Kuşak Yol Projesi güzergâhında bulunan; yollar, tüneller, deniz geçişleri ve koridorlar üzerindeki hâkimiyetlerini, Çin'e kaptırmamaya çalışmaktadırlar. Bu kapsamda Çin ise yaklaşık 150 ülkede çeşitli demir yolları, karayolları, tüneller ve limanlar inşa etmeye devam etmektedir (Armstrong, 2023).

Çin ve ABD arasında yaşanan, adım adım büyük bir bölgesel ve küresel savaşa dönüşme riski yüksek olan gerilimin temeli; Çin'in, kendi mallarını Kuşak Yol Projesi ile aşağıdaki güzergâh ve/veya koridor rotaları üzerinden Batı'ya ihraç etmek istemesidir. Bu rotaların:

- Birincisi Arktik üzerinden Batı'ya doğru,
- İkincisi Orta Asya'daki Fergana vadisi ve Hazar Denizi üzerinden geçerek, Rusya'ya,
- Üçüncüsü yine Orta Asya başta olmak üzere Kafkaslar ve Anadolu coğrafyası üzerinden Batı'ya,
- Dördüncüsü Pakistan üzerinden Akdeniz'e, oradan Batı'ya,
- Beşincisi ise Asya Pasifik'ten başlayıp, Süveyş Kanalı'na, oradan da Akdeniz üzerinden Batı'ya ulaşması doğrultusundadır.

ABD 2023 yılında Hindistan'da yapılan G20 Liderler Zirvesi'nde, Kuşak ve Yol Projesi'ne alternatif olarak IMEC (India–Middle East–Europe Economic Corridor) yani Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru'nu inşa etmek istediğini duyurmuştur (Korkmaz, 2023, AA). Türkiye ise 2024 yılının Nisan ayında, Irak'ın Basra Körfezi'ndeki Fav Limanı'ndan başlayarak, Türkiye'den geçip, oradan da Batı'ya doğru uzanacak; üzerine hızlı tiren, demir yolları ve enerji nakil hatlarının inşa edileceği "Kalkınma Yolu Projesi'ni" dünyaya duyurmuştur (Duran, 2024, AA).

Yukarda da görüldüğü gibi bölgeler ve kıtalar arasında, malların taşınabilmesi için birçok ticaret güzergâhı ve/veya koridorlar bulunmaktadır. Bu koridorlar ise birbirleriyle rekabet halindedirler. Bu rekabetteki en büyük avantaj ise malların hızlı ve güvenli bir şekilde ithalat ve ihracatının sağlanmasıdır. Bir koridor ve/veya ticaret güzergâhı malların A noktasından, B noktasına ulaştırılması hususunda ne kadar kısa ise maliyetler de o oranda azalmaktadır. Güzergâh uzadıkça yakıt ve

sigortalama maliyeti arttığı gibi malların üreticiden tüketiciye ulaşma süresi de artmaktadır. Dijital teknoloji çağında hızlı erişim, çok büyük önem taşımaktadır.

Günümüzde devletler birbirlerine karşı gerek üstünlük sağlayabilmek, gerekse birbirleri üzerinde hâkimiyet kurabilmek için ticaret güzergâhlarının kontrolünü ele geçirmeye çalışmaktadırlar. Bu durum ise uluslararası ilişkiler karmaşasında; Zengezur Koridoru, Süveyş Kanalı, Babül Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Arktik denizi üzerinden koridorlar savaşının yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

En büyük koridor savaşı buzulların erimesine paralel olarak ortaya çıkan, Arktik bölgesindeki deniz geçiş güzergâhları üzerinden yaşanmaktadır. Sebebi ise Arktik bölgesindeki deniz yetki alanlarının paylaşımına dair uluslararası hukuki belirsizliklerin varlığıdır. İklim değişikliğiyle birlikte Arktik bölgesi ticari olarak daha aktif kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum ise hangi ülkenin nereden, hangi şart ve koşullarda geçmesi gerektiğine ilişkin, hukuksal boşlukları beraberinde getirmekle birlikte, bu bölgedeki enerji rezervlerinin paylaşımına dair kavgayı da ortaya çıkarmıştır.

“Bu araştırmanın temel konusu” yukarıda sayılan devletler, bölgeler ve kıtalar arasındaki geçiş güzergâhlarının veya koridorların günümüz uluslararası ilişkiler karmaşasında ne tür kamplaşma ve gerilimlere sebebiyet verdiği ilişkindir. Bununla birlikte bu kamplaşma ve gerilimlerin uluslararası ilişkiler karmaşasında, bölgesel ve küresel boyutta büyük savaş veya savaşlara sebebiyet verme olasılıkları incelenmeye çalışılmıştır.

Kalkınma Yolu Koridoru

22 Nisan 2024 yılında Türkiye, Irak, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri arasında Kalkınma Yolu Projesi'nin yapımına yönelik dördü mutabakat zaptı imzalanmıştır. Irak'ın Basra Körfezi'ne çıkışı olan, Fav limanından başlayarak Türkiye'ye, oradan da Batı'ya doğru yapılması planlanan otoyol ve yüksek hızlı demir yoluyla birlikte, enerji nakil hatlarının geçeceği koridor, “Kalkınma Yolu Projesi” olarak adlandırılmaktadır (Ekonomist, 2024). Bu koridor hem Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, hem de Irak Başbakanı Muhammed Şiya es-Sudani tarafından “Yeni İpek Yolu” olarak da duyurulmuştur.

Harita 1: Kalkınma Yolu Projesi

Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024

Üç tarafı denizlerle kaplı olan Türkiye, coğrafi konumunun sağlamış olduğu avantajdan dolayı; yerküre üzerinde adeta Doğu ve Batı arasında köprü konumundadır. Bu konum Asya Pasifik ile Atlantik arasında ithalat ve ihracatın transferi bakımından en kısa güzergâh olmakla birlikte en güvenli geçiş ülkesidir. Güvenliğin ticari transferde “altın kural” olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Rusya-Ukrayna savaşından dolayı Çin mallarının; Orta Asya, Hazar Bölgesi’ni geçerek Rusya ve Ukrayna-Belarus üzerinden Batı’ya taşınması oldukça risklidir. Asya Pasifik’ten gelen gemilerin, Batı’ya geçişinde kullanmış olduğu en önemli güzergâhlardan, Süveyş Kanalı ve Babül Mendep boğazları ise gerek Filistin-İsrail çatışmasından, gerekse Orta Doğu’nun çeşitli sorunlarından dolayı gün geçtikçe güvensiz hale dönüşmektedir. Nitekim Yemen ve Cibuti açıklarında buluna Aden Körfezi’nde zaman zam ticari gemiler, Husiler tarafından saldırılara uğramaktadır.

Kalkınma Yolu Projesi kapsamında 1200 kilometre karayolu ve demir yolu yapılması öngörülmektedir. Ümit Burnu’ndan geçen bir gemi 45 günde, Süveyş Kanalı’ndan geçen bir gemi 35 günde seyahat süresini tamamlarken, Kalkınma Yolu’nun inşası bittiğinde seyahat süresi 25 güne inecektir (Ekonomist, 2024). Kalkınma Yolu’nun Irak toprakları içerisinde geçeceği kentler Basra, Divaniye, Nəcəf, Kerbela, Bağdat ve Musul gibi önemli şehirleridir. Bu yol Türkiye’nin, Şırnak sınırında bulunan Ovaköy’e bağlanacaktır.

Orta Doğu’nun en büyük limanı olma özelliğini taşıyan Fav Limanı’nın yapımına ilişki çalışmalar 2005 yılında başlamış fakat Irak’ın çeşitli istikrarsızlık dönemlerinden geçmesinden dolayı inşası oldukça uzun sürmüştür. ABD’nin bölgede gücünün zayıflamasına, paralel olarak Irak merkezi

hükümetinin ülke içerisindeki otoritesi artmıştır. Bu durumda sonucunda ise, Fav Limanı'nın inşasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Irak makamları Fav'ın yapımına ilişkin 2014 yılında Dünya Bankası ile bir kredi anlaşması imzalamıştır. Yaklaşık 54 kilometrekarelik geniş bir alanı kapsayan Fav Limanı Güney Koreli (Daewoo) bir şirket tarafından yapılmakta olup, 2025'te açılması planlanmaktadır (Duman, 2023, s. 124).

2015 yılında Pakistan'ın Gwadar Limanı'nın, Çin tarafından kiralanıp işletilmeye başlamasıyla Çin-Pakistan ekonomik koridorunun önemi artmıştır. Çin'den gelen mallar Pakistan üzerinden, Süveyş Kanalı'na oradan da Akdeniz ve Batı'ya gitmektedir. Fakat Süveyş Kanalı güzergâhı uzun ve güvensiz bir güzergâh olduğu için Kalkınma Yolu bittiğinde, Çin mallarının Gwadar limanı üzerinden, Basra Körfezi'ne oradan da kalkınma Yolu ile Batı'ya ulaştırılması, mesafe kısalığı bakımında büyük önem taşımaktadır.

Toplam yapım maliyeti 20 milyar doları bulması, 2025 yılında başlanılıp 2029 yılında bitmesi öngörülen Kalkınma Yolu projesi için Türkiye, 2018 yılında 5 milyar dolar, Irak makamlarına yatırım sözü vermiştir (TRT HABER, 2023).

Kalkınma Yolu Projesi'nin inşasında ve işletilmesinde karşılaşılabilecek en büyük problem "güvenliktir". Bu çerçevede Irak merkezi otoritesinin kendi ülkesindeki iç istikrarı sağlamlaştırması gerekmele birlikte; PKK, PYD ve YPG gibi terör örgütleri ile mücadelede daha sert adımlar atması gerekir. Nitekim Irak merkezi otoriteleri bu terör örgütlerini, ülkesinde yasaklılar listesine dâhil etmiştir. Gerek Türkiye-Irak ilişkilerinin daha da geliştirilebilmesi, gerekse Kalkınma Yolu Projesi'nin arzu edilen en kısa sürede inşasının tamamlanabilmesi için Irak'ın iç istikrarı en öncelikli unsurdur. İç istikrar ve iç güvenlik olmadan bu projenin hem inşası, hem de işletilmesi mümkün değildir.

Asya Pasifik'te bulunan Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi ekonomileri gelişmiş sürekli ithalat ve ihracat yapan ülkelerin, gemilerinin getirdikleri malların Fav limanını kullanarak; Irak'tan, Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya karayoluyla geçişlerinin sağlanabilmesi için güvenlik ve istikrar çok önemlidir. Bu sebeple Türkiye'nin PKK terör örgütünü temizlemeye yönelik, Irak'a yapmayı planladığı askeri operasyonlar çok büyük önem taşımaktadır.

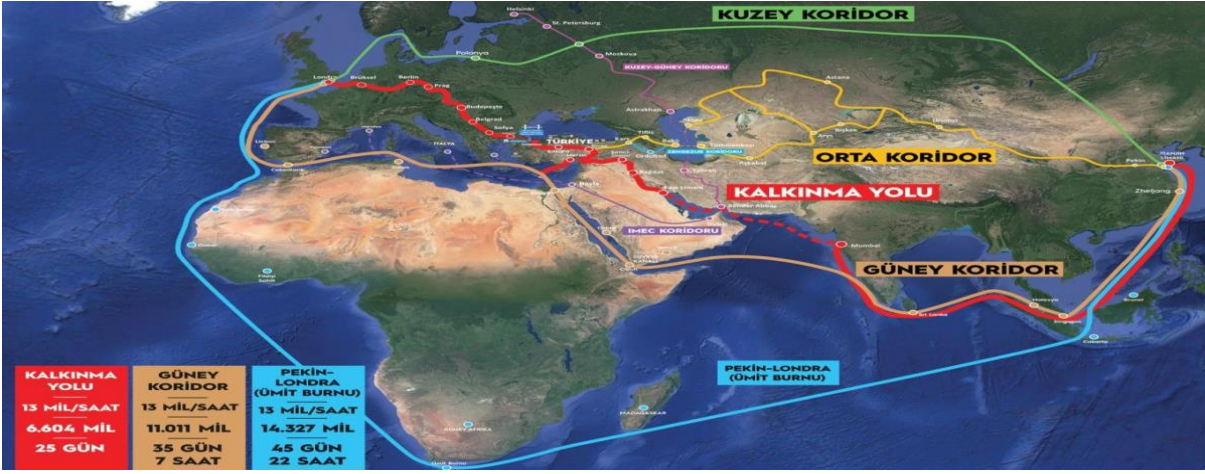
Kalkınma Yolu Çin başta olmak üzere, yukarıda sayılan Asya Pasifik ülkelerinin çok büyük oranda avantajına olduğu kadar, ABD ve İngiltere gibi Çin karşıtı ülkelerin de dezavantajındadır. Çünkü Kalkınma Yolu bittiğinde Çin, mallarını daha kısa bir mesafeden, daha ucuza taşıyabilme imkânına sahip olacaktır. Diğer bir ifadeyle Çin'in orta Doğu'da nüfuzu güçlenecektir.

Kalkınma Yolu Projesi'nden hiç şüphesiz ki en büyük ticari, siyasi, askeri ve kültürel kazanımı elde

edecek iki ülke Türkiye ve Irak'tır. Çünkü bu koridor Doğu ile Batı arasında ticaret güzergâhlarının ana kesişim merkezi olacaktır. Bu sebeple ilerleyen yıllarda uluslararası ilişkiler karmaşasında koridorlar savaşının ve/veya geriliminin en üst düzeyde yaşanacağı bölge; Basra Körfezi'nden başlayıp, Irak üzerinden, Türkiye sınırına kadar uzan bölge olacaktır. Türkiye Ancak ve ancak Kalkınma Yolu Projesi'nin tamamen bitmesi ve güvenli bir şekilde işlemesi durumunda, "Tarihi İpek Yolu" pozisyonunu tekrar kavuşabilir. Zengezur Koridoru, Kalkınma Yolu ve Hazar Denizi üzerinden Türkiye'yi Orta Asya'ya kesintisiz bağlayacak; karayolları, demiryolları, köprüler, tüneller ve limanların yapılması, dünyada Türk hâkimiyetini beraberinde getirecektir. Dünyada Türkiye'nin; süper güç, başat güç veya hâkim güç olabilmesi için ekonomik çerçevede bu ana üç geçiş güzergâhlarının kesintisiz bir şekilde işlevsel olması gerekir. Türkiye ancak ve ancak coğrafi konumunun vermiş olduğu, üzerinden geçen ticari geçiş güzergâhlarını aktif kullanarak, dünyanın önde gelen ülkelerini (Çin, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya) kendisine bağımlı hale getirebilir. Osmanlı imparatorluğu tıpkı coğrafi keşifler öncesinde nasıl dünyanın efendisi olmuşsa, günümüz Türkiye'si de Zengezur Koridoru, Kalkınma Yolu ve Hazar Denizi geçişli ticari güzergâhlarda nüfuzunu arttırdığı oranda, yeni dünyanın efendisi olabilir.

2003 yılında ABD'nin, Irak'ı işgali Irak'ta onarılması çok güç olan köklü sorunlara sebebiyet vermiştir. Ülke genel olarak iç karışıklıklarla geçmiştir. 2019 yılında yapılan, ABD karşıtı büyük protesto gösterilerinden sonra Irak hükümetleri ABD ile olan ilişkilerine mesafe koymaya başlamıştır. Son yıllarda Irak; Mısır, Ürdün ve Sudi Arabistan gibi ülkelerle diplomatik ilişkilerini arttırmıştır. Fav Limanı Irak'ın gerek dış politikada gerekse ekonomik kalkınmasında başat unsur haline gelmiştir. Irak, ABD ve Çin ile dengeli ilişkiler yürütmeye çalışmaktadır. 2021 yılında Çin, Irak petrollerine 10,5 milyar dolar yatırım yapacağını duyurmuştur. Mevcut durumda Çin, Irak petrollerinin %45'ini ithal etmektedir. 2023 yılının ocak ayında Irak başbakanı Sudani, Almanya'ya bir ziyaret düzenlemiş ve mevkidaşı Aloh Scholz ile görüşmesi esnasında; Fav Limanı'ndan başlayarak, Türkiye üzerinden Avrupa'ya gelebilecek enerji boru hatlarının inşa edileceğine ilişkin atıfta bulunmuştur. Scholz ise Irak ile enerji işbirliği yapmak istediklerine dair kararlılığını vurgulamıştır (Duman, 2023, s. 36).

Harita: Kuzey Koridoru, Güney Koridoru, Orta Koridor ve Kalkınma Yolu'nu Görünümleri

Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024

Scholz'un, Irak'la enerji işbirliğine sıcak bakması, tarihi derinliklere dayanmaktadır. 1800'lü yılların sonlarına doğru Bağdat-Berlin Demir yolu yapılmak istenmiştir. Almanya o yıllarda İngiltere, Fransa ve Rusya'yı bölgeden uzak tutmak için Osmanlı İmparatorluğu ile Bağdat-"Berlin Demir Yolu" projesini başlatmış fakat Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ilgili proje gerçekleştirilememiştir. Rusya-Ukrayna savaşı sürecinde Rusya'dan, Avrupa'ya enerji akışı kesilmiştir (Duman, 2023, s. 37). Almanya yönünü Türk Cumhuriyetleri ve Orta Doğu'daki Irak gibi ülkelere çevirmiştir. Bu çerçevede Irak'ın istikrara kavuşması demek; başta bölge olmak üzere, Türkiye ve Avrupa'da da Almanya gibi ülkelerin büyük kazanımlar elde etmesi demektir.

Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru

Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru; Çin'in Kaşgar kentinden başlayıp, Sincan Uygur Özerk bölgesinden geçip, Gilgit Baltistan üzerinden, Pakistan'ın Hürmüz Boğazına çıkışı olan Gwadar Limanı'na kadar olan bölgede yapılması planlanan yolları, köprüleri, tünelleri, demiryollarını ve enerji nakil hatlarının tamamını kapsamaktadır. Yaklaşık 3 bin kilometre uzunluğa sahip olan bu koridor, Kuzey ve Güney doğrultusunda Pakistan'ın inşası sürecinde beş ana sütunu kapsamaktadır. Bunlar (Waheed Parry, 2021):

-Pakistan enerji sektöründe elektrik kesintilerinin önüne geçilmesi için mevcut elektrik alt yapısının yenilenmesi, fosil yakıtlar ve yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretilmesi ve bu alana yaklaşık 46 milyar dolar yatırım yapılması,

- Ulaşım altyapısı kapsamında yaklaşık 11 milyar dolar yatırımın yapılması bunun sonucunda da çeşitli demir ve kara yollarının inşası,
- Özel ekonomik bölgeler oluşturularak, buralara gerek ulusal gerekse uluslararası yatırımcının gelebilmesi için çeşitli teşviklerin sağlanması,
- Fiber optik iletişim ağlarının geliştirilmesi çerçevesinde yatırımların yapılması. Örneğin Çin menşeyli şirket olan Huawei, 2019 yılında 44 milyon dolarlık yatırım yaparak Kaşgar'dan İslamabad'a 820 kilometrelik (510 mil) fiber optik iletişim ağı kurmuştur.
- Gwadar Limanı'nın inşası süreci bu koridorun en temel kısmını oluşturmaktadır. Çünkü Çin; Kaşgar'dan, Güneye doğru Pakistan içerisinde büyük bir ticaret güzergâhı oluşturup, Arap Denizi'ne çıkışı olan Gwadar Limanı'nı tam kapasite ile kullanabildiğinde: mesafenin kısılması sebebiyle önemli oranda yakıt, sigortalama maliyetinin ucuzluğu ve mallarını hızlı ulaştırma imkanına sahip olacaktır. Diğer taraftan da Çin, Malakka Boğazı gibi geçişinde güvenlik sorunları yaşanan koridorlardan da kurtulmuş olacaktır.

Harita 2: Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru

Kaynak: TRT HABER, 2024

Taşıma maliyetleri bakımından deniz yolu dünyada en ucuz olandır. Diğer taraftan sırsıyla demiryolu, karayolu ve hava yolu gelir. Bu sebeple denize çıkışı olmayan bir devletin bölgesel ve küresel bir güç olması uzun vadede mümkün değildir. Devletler ithalat ve ihracatlarını en güvenli ve en kısa güzergâhlardan yapabilmek için deniz ve okyanuslarda liman inşa etmeye ve kiralamaya çalışmaktadırlar. Uluslararası ilişkiler karmaşasında nasıl koridorlar/güzergâhlar savaşı yaşıyorsa, benzeri limanlar üzerinden de yaşanmaktadır. Küresel ticaretin %25'inin geçtiği Malakka

Boğazı'ndan; Çin, petrol ithalatının %85'ini ithal etmektedir (TRT HABER, 2024). Çin 2020 yılına kadar geçen sürede, Gwadar Limanı'yla birlikte, Çin-Pakistan koridoruna 70 milyar doların üzerinde yatırım yapmıştır. Bu durum karşısında Çin ve Pakistan'la sınır sorunları yaşayan Hindistan'da, İran'ın Çabahar Limanı'nı 10 yıllığına kiralamıştır. Umman Denizi'ne kıyısı olan Çabahar Limanı, İran'ın güneydoğusunda bulunmakla birlikte, Hindistan'ın Orta Asya'ya açılabilmesi için çok büyük öneme sahiptir. Çünkü Pakistan kendi toprakları üzerinden Hindistan'a geçiş güzergâhı sağlamamaktadır. Hindistan'ın sürekli büyüyen ekonomisi ve nüfusu için yüksek miktarda enerjiye ihtiyaç vardır. Hindistan ise Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin enerji rezervlerini en kısa güzergâhtan ithal edebilmek yolunda, Hürmüz Boğazına Çıkışı olan İran'ın Çabahar Limanı'nı işletmek için girişimde bulunmuştur (TRT HABER, 2024). Ayrıca Washington'un Tahran'a yönelik yaptırımları karşısında, Yeni Delhi, Çabahar Limanı'nı nasıl işletecek merak konusudur.

Harita 3: Çin'in Pakistan Üzerinde Gwadar Limanı'na Uzaklık.

Kaynak: Demir, 2022, s. 55

Çin ticaretinin yaklaşık %90'nı, gaz ve petrol ithalatının ise yaklaşık %95'ini denizler üzerinden gerçekleştirmektedir. Çin'in, Kaşgar kenti ile Gwadar Limanı arasındaki uzaklık harita 3'te de görüldüğü gibi 2 bin 400 kilometredir. Kaşgar'dan tam Doğu'ya doğru, Şanghai'nin bitimindeki pasifik denizine olan uzaklıksa 4 bin kilometredir. Bu durum Gwadar Limanı'nın Çin açısından çok büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir (Demir, 2022, s. 103). Hindistan; Gwadar Limanı'nın Çin tarafından işletilmesi başta olmak üzere, Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'nun inşasını kendisine yönelik büyük bir tehdit olarak algılamaktadır. Sebebi ise (Demir, 2022, s. 112):

-Birincisi Hindistan'ın, Keşmir bölgesinin paylaşımından kaynaklanan Pakistan ve Çin ile şiddetli sınır sorunlarının varlığı,

- İkincisi Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'nun, Keşmir bölgesinin bir parçası olan Gilgit Baltistan'dan geçiyor olması ve buranın siyasi egemenliği hususunda, Pakistan ve Hindistan'ın anlaşmazlıklarının olması,
- Üçüncüsü bölgede Hindistan'ın, hem Pakistan'la hem de Çin'le sınır anlaşmazlıklarının olması,
- Dördüncüsü ise Gwadar Limanı'yla Çin'in siyasi, ekonomik ve askeri olarak Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı ve Çabahar Limanı'nı üzerinde nüfuzunu arttırabilme imkânına sahip olması,
- Beşincisi Çin-Pakistan Koridoru ve Gwadar projesi, Pakistan'ın ekonomik olarak kalkınması ve askeri açıdan da güçlenmesini beraberinde getirecektir. Hindistan ise bu durumu kendisine direk tehdit olarak görmektedir.

Harita 4: Gwadar Limanı ve Çabahar Liman'larının Karşılıklı Görünümleri

Kaynak: Demir, 2022, s. 108

Hint Okyanusu ve Malakka boğazı genel olarak ABD kontrolünde olduğundan, Çin-Pakistan koridoru ve Gwadar Limanı, Çin için güvenlik bağlamında neredeyse hayati öneme sahiptir. Bununla birlikte bu koridor üzerinden Çin, yapmış olduğu ithalat ve ihracat güzergâhını yaklaşık olarak 10 bin kilometre kısaltmaktadır. Ayrıca Çin; Gwadar üzerinden Orta Doğu, Afrika, Batı, Orta Asya ve Türkiye'nin Kalkınma Yolu güzergâhlarına daha hızlı ulaşma imkânına kavuşacaktır (Gökten, 2019, s. 166). Devletlerarasında koridorlar/güzergâhlar üzerinden yürütülen rekabet, gerginlik ve savaşların limanlar üzerinde de yürütüldüğü açık ve net bir şekilde görülmektedir.

Kuşak Yol Projesi Koridorları

1894-1895 ve 1937-1945’li yıllarda Japonya ile büyük savaşlar yapan Çin, 1960’lı yıllarda da Hindistan’la savaşmıştır. 1945-49 yılları arasında büyük iç karışıklıklar yaşayan Çin; 1919 yılında kurulan Çin Komünist Partisi önderliğinde, Çin anakarasında, Çin Halk Cumhuriyeti olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Ülkede milliyetçiler ve komünistler arasında verilen mücadeleyi komünistler kazanmış, bunun sonucunda da milliyetçiler bugünkü Tayvan adasına kaçarak orada, Çin Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. Dünyada Tayvan olarak bilinen Çin Cumhuriyeti’ni ABD tanımış olmakla birlikte, BM’de temsil edilmesini sağlamıştır. 1949 Sonrası süreçte Çin Halk Cumhuriyeti’ni tanımayan ABD, 1971 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği’ni dengeleyebilmek için Tayvan’ı BM üyeliğinden çıkartıp, Çin’i BM Güvenlik Konseyi’ne üye yapmıştır. Eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ile başlayan süreç, Çin’in dünya ekonomisine entegrasyonunu sağlamıştır.

ABD’nin; Çin’i, dünyanın liberal ekonomik sitemine dâhil etmesi, Çin’in ilerleyen yıllarda ucuz iş gücü potansiyelini kullanarak, kapitalizmle liberalizmi özdeşleştirip, Çin’e özgü sosyalist-kapitalist ve aynı zamanda da liberal-ekonomik düzen ortaya çıkmıştır. Kısaca Çin kendi içinde sosyalizm ve kapitalizmi, kendine özgü yoğurmuştur. 70’lerin başından itibaren ekonomik olarak hızla büyüyen Çin, ilk defa 1991’de ABD’nin ulusal güvenlik strateji belgesinde “yükselen güç merkezleri” şeklinde vurgulanmıştır (Mutlu, 2021, s. 130). 2001 yılında Çin’in Dünya Ticaret Örgütü’ne katılması, 2008 Dünya Ekonomik Krizi’nden fazla etkilenmemesi, Çin’i 2017 yılına gelindiğinde dünyanın en fazla yatırım yapılan ülkesi konumuna yükseltmiştir. Tüm bu ve benzer gelişmelerin sonucunda diğer bir ifadeyle Çin’in siyasi, ekonomik ve askeri alanlar başta olmak üzere neredeyse her alanda yükselişi, dünyada ABD-Çin rekabetini beraberinde getirmiştir. Bu rekabetle birlikte Çin ve ABD arasında aşağıdaki gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bunlar (Mutlu, 2021, s. 133):

- Çin Merkez Bankası dolar rezervlerinin olağanüstü artması,
- ABD’nin, Çin’deki ucuz üretimini avantaj olarak görmesi,
- Çin’in, sürekli ABD bono ve tahvil rezervlerini alması gibi karşılıklı bağımlılığın arttığı, karmaşık rekabet alanları, sorunlar, gerginlikler ve çatışma alanları ortaya çıkmıştır.

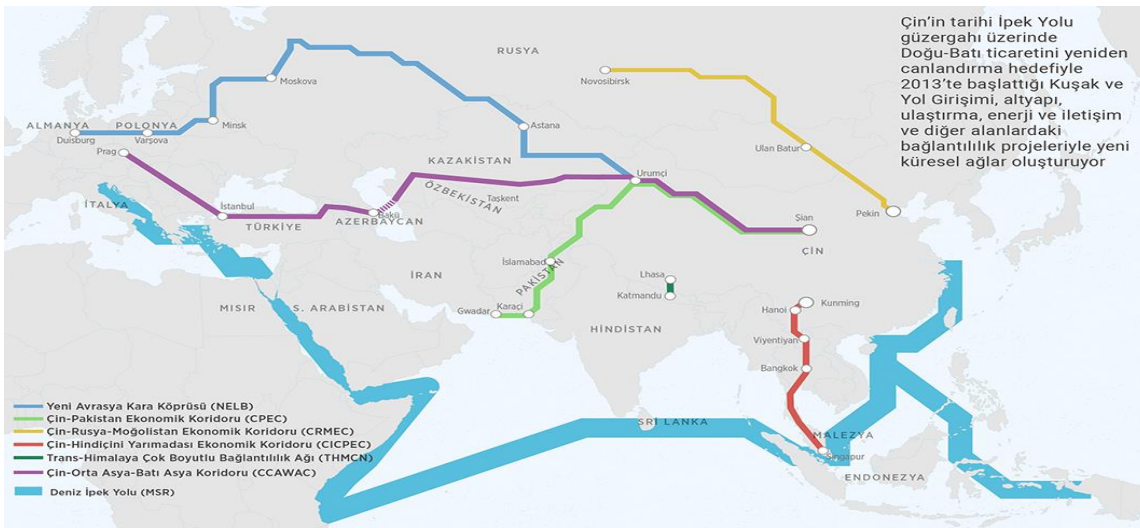
70’li yıllardan günümüz gelindiğinde Çin dünyanın en fazla enerji tüketen, en fazla enerji ithal eden ülkesi konumundadır. Çin’in bu denli enerjiye aç olup, tüketiyor olması ülkede üretim patlamasına yol açmıştır. Dünyanın en büyük üretim ambarı olan Çin, ürettiği bu mal, hizmet ve sermayeyi ülke dışına ihraç edebilmesi için yeni ticaret güzergâhlarına ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple 2013 yılında Kazakistan’da “Bir Kuşak Bir Yol” projesinin güzergâhlarını açıklayan Çin, ilgili proje üzerinden yükselişini sürdürmek istemektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında nasıl ki ABD; kurmuş olduğu

BM, NATO, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Para Fonu gibi teşkilatlar ve Marshall yardımlarıyla dünyada egemen güç olmuşsa; Çin de dünya üzerindeki egemenliğini kuvvetlendirebilmek için çeşitli stratejiler geliştirmektedir.

Çin, Kuşak Yol Projesi kapsamında ülkesi için gerekli ithalat ve ihracatın dünyanın farklı güzergâhlarına sürdürülebilir, makul fiyata ve güvenli bir şekilde ulaştırılabilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda yaklaşık 160'a yakın ülkede birçok irili ufaklı projeler üslenmiş, bunlardan bir kısmı devam etmekte bir kısmı ise tamamlanmıştır. Bu projeler Çin'den ve Çin'e yönelik ithalat ve ihracat döngüsünün, sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için gerekli; otoyolları, demiryolları, tünelleri, limanları ve havalimanları gibi birçok alt yapı inşası sürecinden ibarettedir. ABD ve müttefikleri ise Çin'in ekonomik yükselişini durdurabilmek için Çin'in neredeyse can damarı olan, Kuşak Yol güzergâhlarına neşter vurmaya çalışmaktadır. Bu durum ise dünyada ABD ve Çin başta olmak üzere birçok ülkenin, çok kutuplu uluslararası ilişkiler karmaşasında, Kuşak Yol Projesi'nin güzergâhları üzerinden koridorlar savaşını ortaya çıkarmıştır.

Çin; Kuşak Yol Projesi'ni dünyaya "barışçıl ekonomik yükseliş" (Yılmaz, 2020, s. 642) olarak tarif ederken, ABD ise bu projeyi Çin'in dünyaya hâkim olmak için mevcut sisteme meydan okuma ve başkaldırı olarak nitelendirmektedir (Çelik vd, 2019, s. 14-15). Burada tartışılması gereken en önemli husus ise Çin'in önce dünyada ekonomik hakimiyet kurup, daha sonra bu ekonomik gücü, kendi kültürel gücüne dönüştürüp, dünyaya dayatıp dayatmayacağıdır.

Harita 5: Kuşak Yol Projesi'nin Güzergâhları

Kaynak: Aytekin Emre, 2023, AA.

Kuşak ve Yol Projesi'nin kara güzergâhları aşağıdaki gibidir: (Mutlu, 2021, s. 131) ve (Ece, 2023, s.

44)

- Çin'den başlayıp Doğu Türkistan, Kazakistan, Rusya, Ukrayna ve Belarus üzerinden Avrupa'ya ulaşan güzergâh,
- Çin'den başlayıp Doğu Türkistan, Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya ulaşan güzergâh,
- Çin'den başlayıp Pakistan üzerinden Arap Denizi'ne, oradan da Batı'ya uzanan güzergâh,
- Çin'den başlayıp Kazakistan, Trans-Sibirya ve Polonya arasındaki demiryolu güzergâhı,
- Çin'den başlayıp Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, İran, Türkiye üzerinden Avrupa'ya uzanan güzergâh,
- Çin'den başlayıp Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye üzerinden Avrupa'ya uzanan güzergâhtır.

Kuşak ve Yol Projesi'nin deniz güzergâhları ise;

- Arktik bölgesi,
- Süveyş Kanalı,
- Hürmüz Boğazı,
- Doğu Akdeniz ve
- Ümit Burnu'dur.

Dünyada Çin ve ABD arasında büyük bir rekabetin olduğu aşikârdır. Devletler ve insanlık fiziksel yaratılışları gereği değişim ve dönüşüm odaklıdır. Geçmişten günümüze tarihsel gerçeklik incelendiğinde hiçbir devlet, sürekli küresel ve bölgesel güç olmamıştır. Dünyada; kıtalar, bölgeler ve devletler arasında büyük güç değişim ve dönüşüm zamanları yaşanmıştır. Hiçbir devletin sonsuza kadar kesintisiz gücünü sürdürme iktidarı yoktur. Günümüzde devletler arasında da büyük güç değişim ve dönüşümleri yaşanmaktadır. Bunun en görünür örneği ABD ve Çin arasındadır. Tıpkı insanın doğumu nasıl sancılı ise büyük güç değişimleri de hep sancılı geçmiştir. Dünya, devletler arasında çok büyük güç değişim ve dönüşümlerinin yaşandığı, buhranlı ve sancılı dönemden geçmektedir. Bu çerçevede ABD, Çin'in ekonomik yükselişini yavaşlatmaya çalışırken, Çin ise sessizi ekonomik yükselişini sürdürmektedir (Ergül, 2023, s. 11).

Harita 6: Kızıldeniz'e Alternatif Güzergâhlar, Maliyeti Arttırmaktadır.

Kuşak Yol Projesi'nin en önemli rotalarından olan Güney Deniz güzergâhı, Çin için her geçen yıl büyük güvenlik riskleri taşımakta ve bu riskler ise her geçen yıl, artarak devam etmektedir. 7 Ekim 2023 yılında başlayan Filistin-İsrail Savaşı sürecinde, dünyanın en önemli geçiş güzergâhlarından olan Babül Mendep boğazı ve Süveyş Kanalı başta olmak üzere tüm Kızıl Deniz rotasında büyük çatışmalar meydana gelmiştir. İsrail'in, masum Filistinlileri katletmesine gerekçe olarak Hamas ve Hizbullah destekli birçok guruptan oluşan örgütler, Yemen'den ateşledikleri bombalarla, Babül Mendep Boğazından geçen ticari gemileri hedef almışlardır. Bu bağlamda ticaretin “altın kuralı olan güvenlik kaygıları” nedeniyle, Kızıl Deniz rotasından geçen birçok ticaret gemisi, güzergâh değiştirmek zorunda kalmıştır. Babül Mendep boğazında saldırılar başladığında ticaret gemileri Ümit Burnu rotasını kullanmaya başlamışlardır. Bu durum ise mesafenin uzamasına sebebiyet vermiştir. Mesafenin uzaması ise yakıt maliyetinin, sigortalama maliyetinin artışını beraberinde getirmekle birlikte, malların daha geç teslim edilmesine yol açmıştır. Ticaretten daha fazla gelir elde edebilmek için maliyetlerin ucuzluğu ve hızlı teslimat çok büyük öneme sahiptir. Harita 6 ve 7'de de görüldüğü gibi Kızıl Deniz güzergâhı diğer bir anlatımla Çin'in, Kuşak Yol Projesi'nin önemli ayaklarından olan Güney Deniz rotasında; gerek Filistin-İsrail çatışmasından gerekse farklı sebeplerden dolayı, şiddeti her geçen yıl artan koridorlar/güzergâhlar savaşı yaşanmaktadır. Harita 7'de de görüldüğü gibi ABD tarafından özellikle Batılı ülkelerin içerisinde yer aldığı bir koalisyon oluşturulmaya çalışılmıştır. Askeri amaçlı Babül Mendep boğazından geçen gemileri, Yemen'den gelen Husilerin saldırılarına karşı korumayı amaçlayan bu koalisyon girişimi, 2023 yılının Aralık ayında oluşturulmaya çalışılmış fakat Kızıl Deniz, bu oluşumla ne kadar güvenli olacak büyük bir soru işaretidir (Ali Rabia vd, 2023, AA).

Harita 7: Kızıldeniz ve Babül Mendep Boğazında Güvenlik Sorunları

2013-2023 yılları arasında Çin'in Kuşak Yol Projesi'ne 1 trilyon doların üzerinde yatırım yaptığı tahmin edilmekle birlikte; dünya kamuoyunda bu projenin Çin tarafından dünyanın diğer ülkelerine karşı kullandığı "borç tuzağı" olarak da nitelendirilmektedir. Proje kapsamında Çin'in birçok ülkeye vermiş olduğu kredileri ödeyememelerinin sonucunda, Çin'in 2023 yılına kadar, 22 ülkeye 240 milyar dolarlık kurtarma paketi uyguladığı belirtilmektedir (Ergül, 2023, s. 9). Çin Kuşak Yol projesi üzerinden, önce ekonomik hâkimiyet kurup, daha sonra bunu kültürel hâkimiyete mi dönüştürecek sorusu, dünya halkları tarafından merak konusudur. Bu sebeple Türk diplomat ve siyasileri; Çin'le olan ilişkilerde, Türkiye başta olmak üzere, Türkiye'nin gönül coğrafyasında bulunan tüm Türk Cumhuriyetleri, Orta Doğu ve Afrika'daki ülkeler nazarında değerlendirme yaparak ihtiyatlı, temkinli ve daima kendi kazanımları doğrultusunda stratejiler geliştirmelidirler.

Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC)

ABD, Çin'in ekonomik yükselişini baltalayabilmek için Kuşak Yol Projesi'ne alternatif olarak, 2023 yılının Eylül ayında gerçekleşen, G20 liderler zirvesinde önemli bir ticaret koridoru açıklamamıştır. Bu koridor Hindistan'ın Umman Denizi'ne kıyı tarafından başlayıp; Birleşik Arap Emirlikleri, Sudi Arabistan, Ürdün ve İsrail içerisinden geçerek, Yunanistan ve İtalya'ya kıyılarındaki limanlara kadar uzanıp, oradan da Avrupa içlerine dağılacak olan ticaret güzergâhıdır. İsrail'in Hayfa Limanı, Yunanistan'ın Pire Limanı ve İtalya limanları Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC) için çok büyük öneme sahiptir. Hindistan'ın ev sahipliğinde gerçekleşen G20 Liderler Zirvesinde; AB, ABD, Hindistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Fransa, Almanya, Suudi Arabistan ve İtalya arasında IMEC'in yapılmasına ilişkin mutabakat metni imzalanmıştır (Güngör, 2023, s. 1). ABD için IMEC koridorunun inşası aşağıda vurgulanan beş ana husustan ibarettir. Bunlar:

- Kuşak Yol Projesi'ne karşı, Çin'in ayağını ekonomik olarak tökezletmek,
- Asya Pasifik'te Çin, Avrasya'da ise Rusya'ya karşı, Hindistan'ı dengeleyerek önemli bir merkez haline getirmek,
- Asya Pasifikte ABD'nin müttefikleri olan Japonya, Tayvan ve Güney Kore gibi ülkeler için yeni ithalat ve ihracat rotası oluşturmak,
- IMEC koridorunun önemli bir geçiş ülkesi olan Sudi Arabistan'la, Çin'i ayrıştırıp, Sudi Arabistan-İsrail ilişkilerini geliştirmek,
- Suudi Arabistan, Çin ve İran normalleşmesinin önüne geçmektir.

IMEC koridorunun inşa edilip başarıya ulaşabilmesine yönelik, büyük belirsizlikler ve krizler sarmalı vardır. Bunlar:

- IMEC'in inşası kapsamında henüz fizibilite çalışmasının yapılmamış olması,
 - IMEC'e finansal olarak hangi ülkenin ne kadar destek olacağına ilişkin bir yük paylaşımının henüz açıklanmayışı,
 - IMEC koridorunun geçtiği güzergâhlardan olan özellikle Sudi Arabistan, Ürdün ve İsrail'in Hayfa Limanı; Orta Doğu'nu içerisinde bulunduğu farklı birçok krizden dolayı ileriye dönük olarak yüksek güvenlik açığını barındırması,
 - IMEC için büyük öneme sahip Yunanistan'ın Prire Limanı'nın, büyük bir kısmının Çinliler tarafından işletilmesi,
 - İsrail ve Mısır açıklarında bulunan Doğu Akdeniz enerji rezervlerinin Avrupa'ya taşınmasını öngören, ABD ve AB'nin uzun yıllar desteklediği, EastMed koridorunun, maliyetlerin yüksekliği nedeniyle, ABD tarafından çöpe atıldığının duyurulması,
 - EastMed'i inşa edemeyen Batı'nın, IMEC'i nasıl inşa edebileceği başta olmak üzere birçok belirsizlik ve problemler yumağı, IMEC'in önünde tampon gibi durmaktadır.
 - IMEC koridoru sadece Türkiye'nin Kalkınma Yolu projesine rakip olmamakla birlikte, Mısır'dan geçen Süveyş Kanalı'na da rakiptir. Türkiye ve Mısır'ın denklem dışında olduğu, Orta Doğu merkezli bir koridorun inşası ve/veya inşa edilmesi sonucunda sürdürülebilirliği büyük soru işaretidir.

Harita 7: Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC)'nin Geçtiği Güzergâhlar

Kaynak: Korkmaz Hüseyin, 2023, AA.

IMEC koridorunun açıklanmasının ardından İsrail, Sudi Arabistan, İtalya ve ABD gibi birçok devlet başkanı bu projeye yönelik övgüler yağdırmıştır. Öyle ki İtalya başbakanı Giorgia Meloni, 2023'te Yeni Delhi'de gerçekleşen G20 Zirvesi'nde; İtalya'nın, Çin'in Kuşak ve Yol projesinden çekilmek istediğini de açıklamamıştır. Anadolu üzerinden geçmeyen IMEC koridoruna karşı en yüksek tepki ise Türkiye'den gelmiştir. Türkiye'siz koridor olmaz söylemleri, Türkiye'nin en üst düzey makamları tarafından sıklıkla ifade edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye en uygun koridorun, Kalkınma Yolu projesi olduğunu vurgulamıştır (Al-Sadoon Watheq, 2023).

Arktik Geçiş Koridoru

Küresel ısınmaya paralel olarak artan iklim değişikliği, dünyada buzulların hızla erimesine sebebiyet vermektedir. Buzulların erimesi sonucunda özellikle Arktik (Kuzey Kutup) bölgesi başta olmak üzere, dünyada çeşitli rekabet ve gerginlik alanları ortaya çıkmıştır. Küresel ısınma, iklim değişikliği, hızla artan fosil yakıt tüketimi gibi birçok etmenden dolayı Arktik bölgesinde buzullar erimekte, bunun sonucunda da:

-Bölgede yeni ticaret koridorları,

-Fosil yakıtlar bakımından zengin petrol ve doğalgaz rezervleri (48 trilyon metre küp doğalgaz, 90 milyar varil petrol, 44 milyar varil doğalgaz sıvısı), (Sağsen, 2019, AA)

-Demir, çinko, bakır, uranyum, kurşun, kalay, nikel gibi nadir toprak elementleri olarak adlandırılan madenler ve

-Balıkçılık sektörüne elverişli yeni deniz alanları ortaya çıkmıştır.

Yukarıda sayılan zenginliklerin artışına paralel olarak, dünyanın önde gelen bölgesel ve küresel güç konumunda olan devletlerin, Arktik'e yönelik iştahları da artmıştır. Soğuk Savaş döneminde ABD ve Rusya Arktik'te birbirlerine karşı gerek nükleer silahlar, gerekse konvansiyonel silahlarla sürekli gövde gösterisi yapmışlardır. Soğuk Savaş bittikten sonra Arktik'te silahlanma yarışı neredeyse durma noktasına gelmiştir (Ozan, 2021, s. 424).

90'lı yıllarda Arktik'te bölgesel işbirliğini arttırmak, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında bilimsel çalışmalar yapmak ve Arktik'e komşu olan devletlerarasında, Arktik'in kullanımı ve paylaşımına yönelik birçok komite ve konsey kurulmuştur. Bunlar (Dal, 2022, s. 12):

- 1990'da Bölgesel iş birliğini teşvik eden Uluslararası Arktik Bilim Komitesi,
- 1991'de Arktik Çevre Koruma Stratejisi,
- 1991'de Kuzey Forumu,
- 1993'te Barents Avro-Arktik Konseyi ve
- 1996'da da Arktik Konseyi'dir.

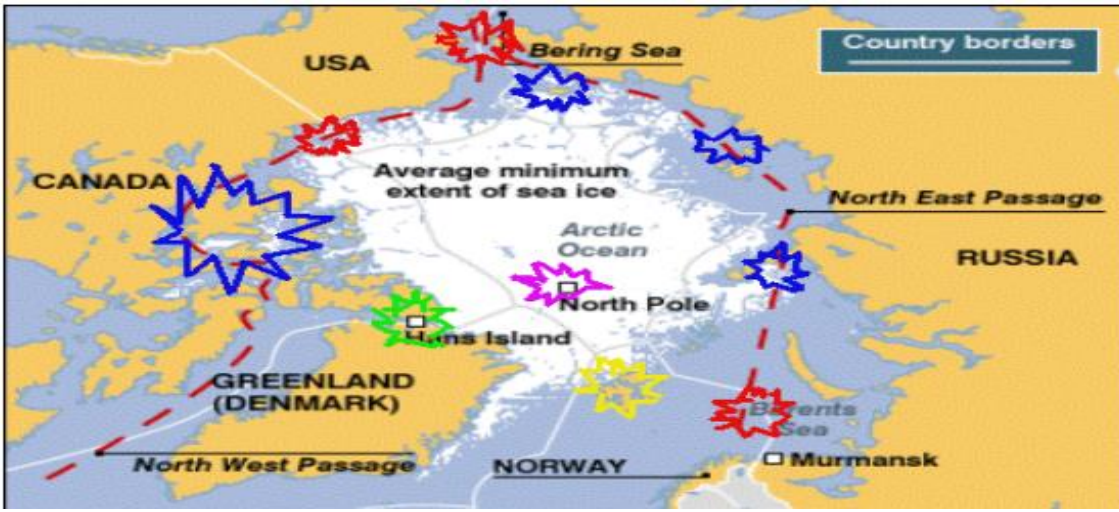
Arktik bölgesinin günümüzdeki en aktüel teşkilatı Arktik Konseyi'dir. Bu konsey Arktik bölgesine komşu olan Rusya, ABD, Danimarka, Norveç, Kanada, İsveç, Finlandiya ve İzlanda gibi 8 asıl üyeden oluşmaktadır (Dal, 2022, s. 15). Arktik Konseyi'nin gözlemci üyeleri ise Almanya, Hollanda, Polonya, Birleşik Krallık, Fransa, İspanya, Çin, Hindistan, İtalya, Japonya, Güney Kore, Singapur ve İsviçre'dir (Dal, 2022, s. 18). Türkiye ise 2015 yılında konseye üyelik başvurusunda bulunmuştur fakat konseyden henüz olumlu ya da olumsuz bir cevap gelmemiştir. Diğer taraftan Türkiye, Norveç'in Svalbard takımadaları üzerindeki egemenliğini taahhüt eden, Svalbard Antlaşması'na taraf olduğunu onaylamıştır (Ayaydın, 2024). Türkiye iklim değişikliği ile mücadele başta olmak üzere birçok bilimsel konuda bölge devletlerinin çalışmalarından yararlanmak için Arktik ve Antarktika'da çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Türkiye'nin Arktik Konseyi'ne üyeliği de bu kapsamdadır.

Asya, Avrupa ve Amerika kıtalarının kuzey yönünden birleştikleri bölge Arktik olarak adlandırılmaktadır. Bu bölge yaklaşık olarak 30 milyon kilometrekaredir. Arktik bölgesi buzullar, kara parçaları ve denizlerle kaplı olmakla birlikte Avrupa'dan yaklaşık 3 kat, Rusya'dan yaklaşık bir buçuk kat, Türkiye'den de yaklaşık 33 kat daha büyük bir yüz ölçüme sahiptir (Çelik ve Yıldız, 2019, s. 62). Arktik'te buzulların erimesi sonucunda yaz ve kış aylarında ticaret gemilerinin geçişine imkân sağlayan, 5 farklı ticari geçiş güzergâhı ortaya çıkmıştır. Bunlar (Ozan, 2021, s. 421):

- Kuzey Deniz Yolu,

- Kuzeybatı Geçidi,
- Kuzeydoğu Geçidi,
- Transpolar Deniz Yolu ve
- Arktik Köprüsü'dür.

Harita 8: Arktik Bölgesinin Paylaşımına Yönelik Çatışma Alanları

Kaynak: Vardar ve Arpalıç,2020, s. 38.

Arktik bölgesinde deniz yetki alanlarının paylaşımı 90'lı yıllarda Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) esas alınarak yapılmaktaydı (Ozan, 2021, s. 420). Öyle ki 2008 yılında Arktik Konseyi'ne üye devletler, kendi aralarında imzaladıkları bir antlaşmaya göre (Ilulissat Deklarasyonu) Arktik'te çıkabilecek sorun ve anlaşmazlıklar karşısında, çözüm olarak BMDHS hükümlerine bağlı kalacaklarını onaylayarak kabul etmişlerdir (Ozan, 2021, s. 422). BMDHS'ne göre devletlerin deniz yetki alanları 200 mildir (yaklaşık 374 km). Fakat Arktik bölgesi 30 milyon kilometrekareden daha büyük olduğu için her devlet kendi kıyısından, 200 mil ilerlediğinde ortada çok büyük bir serbest bölge meydana gelmektedir. Mevcut uluslararası hukuki metinlere göre bu serbest bölgenin paylaşımına ilişkin kesin bir ibare yoktur. Bu sebeple dünyada, Çin başta olmak üzere birçok devlet, Arktik'te siyasi, ekonomik ve askeri gücünü arttırmaya çalışmaktadır. Çin'in Kuşak Yol Projesi'nin en önemli güzergâhı olan, "Kuzey Deniz Koridoru" ise Arktik bölgesinin tam ortasından geçmektedir. Küresel ısınma sebebiyle 2100'lü yıllara doğru burada bulunan buzulların tamamen eriyeceği tahmin edilmektedir. Arktik'teki serbest bölgelerin (hukuki belirsizlik ve anlaşmazlıkların bulunduğu) sahihsiz olmasından dolayı, Çin Arktik'in büyük bir bölümünde hak iddia etmektedir. Çin kendisini Arktik'e yakın komşu olarak konumlandırmaktadır. Buzulların erimesiyle açılan yeni ticaret

güzergâhları, Arktik üzerinden yaklaşık üçte bir oranında kısalmıştır. Örneğin Doğu Asya'dan çıkan bir ticaret gemisi Süveyş Kanalı üzerinden Avrupa'ya ulaşmak istediğinde, 21 bin kilometre yolculuk yapması gerekirken, bu oran Arktik üzerinden yaklaşık 12 bin kilometredir (Sağsen, 2019, AA). Atomflot Genel Müdürü Leonid İrlitsa'ya göre; Asya Pasifik'ten çıkan bir gemi Arktik güzergâhını kullandığında ulaşmak istediği Batı'daki bir konuma 20 günde gelirken, aynı gemi Güney deniz yolunu kullandığında seyahat süresi 50 gündür (TRT HABER, 2023).

Arktik bölgesi üzerinde devletlerin siyasi, ekonomik ve askeri olmak üzere birçok yönden nüfuzlarını arttırmalarının, diğer bir ifadeyle Arktik'teki "koridor savaşlarının" altında yatan temel sebepler:

- Küresel ısınma ve iklim değişikliği sonucunda buzulların erimesiyle, Arktik'te birçok zenginliğin ve elverişli yeni ticaret güzergâhlarının ortaya çıkması,
- Soğuk Savaş sonrasında NATO ve AB'nin eski Sovyet coğrafyalarına doğru genişlemesi ve bu durumun, Rusya tarafından tehdit olarak algılanması,
- 2007'de Rusya'nın kendi deniz yetki alanları dâhilinde bulunmayan, Arktik deniz tabanına, Rusya bayrağı yansıtarak, bu görüntüleri uluslararası basına servis etmesi,
- 2008'de Rusya'nın, NATO ve AB'nin genişlemesine karşı, Gürcistan'a savaş açması,
- 2013'te Çin'in Kuşak Yol Projesi'ni ilan etmesi ve bu proje kapsamında, Arktik'in büyük öneme sahip olması,
- 2014'te Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesi,
- 2022'de Rusya'nın, Ukrayna'ya savaş açması
- 2023'te Finlandiya'nın, 2024'de de İsveç'in NATO'ya üye olmalarıdır.

Sonuç

"Uluslararası ticaretin altın kuralı güvenlidir", ana temasını konu alan bu çalışma, yerküre üzerindeki en önemli ithalat-ihracat koridorlarını birbirleri ile karşılaştırarak analiz etmeye çalışmıştır. Devletlerin kalınabilmeleri için üretmeleri gerekir. Bu üretim için de liberal dünya düzeninde ithalat ve ihracat kesin gereklidir. Küreselleşmiş ve hızla küreselleşen dünyada sıfır ithalatla bir ülkenin kalkınması mümkün değildir. Diğer taraftan devletler ürettikleri mallarla, ülke içerisindeki ihtiyacı karşıladıktan sonra, fazlasını da ihraç etmek zorundadırlar. Özetle ithalat ve ihracat bir ülkenin sürdürülebilir büyüme ve kalkınması için kesin gerekli iki ana unsurdur. Bu iki döngünün sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için de ticaret koridorlarının/güzergâhlarının güvenli olması şarttır.

Günümüzde devletler rakip olarak gördüğü ve/veya hasım olarak gördüğü devlete, direk konvansiyonel yöntemlerle savaş açmak yerine, aşağıdaki güç unsurlarını kullanarak önce yıpratıp, sonra da etkisiz ve/veya kendi yörüngesinde kullanabileceği konuma getirmeye çalışmaktadırlar. Bu güç unsurları ise siyasi, diplomatik, kültürel ve ekonomik yaptırımlar başta olmak üzere, rakip görülen devletin ithalat ve ihracat güzergâhlarını kontrol altına almaktır. Diğer bir ifadeyle A ülkesi rakip/hasım olarak gördüğü, B ülkesinin ticaret güzergâhlarını bir taraftan kendi kontrolüne geçirmeye çalışırken, diğer taraftan da ilgili güzergâhları, B için güvensiz hale getirmeye çalışmaktadır. Tıpkı Malakka boğazının Çin gemileri için büyük güvenlik riski taşımasından dolayı; Çin'in, Pakistan üzerinden Gwadar limanına, oradan da Umman denizine çıkışı olan bir koridor inşa etmeye çalışması gibi alternatif güzergâhlara yönelişler, ticaret koridorları üzerinden devletlerin birbirlerine meydan okuduklarının günümüzdeki yansımalarıdır.

Devletler mallarını X noktasından, Y noktasına daha hızlı ve daha az maliyetle taşıyabilmek için de yeni ticaret koridorları inşa etmeye çalışmaktadırlar. A devleti, B devletinin yeni koridor inşa etmesi sonucunda ekonomik olarak çok güçleneceğini bildiği için A devleti; B'nin istediği koridorun inşa edilememesi kapsamında, ilgili koridor güzergâhındaki tüm unsurlara siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri yönlerden bakı uygulamaktadır. Bu durum ise uluslararası ilişkiler karmaşasında koridorlar savaşına sebebiyet vermektedir. Örneğin Türkiye; Irak'ın Basra Körfezi'nden, Fav Limanı'na açılan bölgeden başlayıp; Irak'ın Kuzeyine doğru uzanan, oradan da Türkiye ve Avrupa'ya kadar gidecek Kalkınma Yolu Projesi'ni hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda Irak'ın istikrarı ve güvenliği çok önemlidir. Ticaretin altın kuralı güvenlik olduğuna göre; güvensiz ve istikrarsız bir Irak, Türkiye'nin Kalkınma Yolu Projesi'ni hayata geçirememesine sebebiyet verebilir. Çin'in yükselişinde ve kalkınmasında Kuşak Yol Projesi'nin büyük öneme sahip olması ve ABD'nin bu projeye engel olmaya çalışması gibi benzer örnekler, dünyada yaşanan koridorlar savaşının yansımalarıdır.

Kaynakça

- Armstrong Martin, 2023, The Global Reach of China's Belt and Road, Stataista, <https://www.statista.com/chart/31053/chinese-belt-and-road-initiative-investment-and-construction-by-region/>
- Ayaydın, E. (2024). Türkiye Arktik Politikalarını Netleştirmeli, İKLİM HABER <https://www.iklimhaber.org/turkiye-arktik-politikalarini-netlestirmeli/>
- Al-Sadoon, W. (2023). Hindistan-Ortadoğu-Avrupa Koridoru Projesi: Ekonomik Rekabet mi, Jeopolitik Mücadele mi?, <https://www.orsam.org.tr/hindistan-ortadogu-avrupa->

koridoru-projesi-ekonomik-rekabet-mi-jeopolitik-mucadele-mi-/

Aytekin, E. (2023). AA, Kuşak ve Yol Girişimi: Çin'in yükselen güç stratejisinin temel taşı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kusak-ve-yol-girisimi-cinin-yukselen-guc-stratejisinin-temel-tasi/3021633>

Ali Rabia, Ç. G. ve Efesoy, C. (2023). AA, Uzmanlara göre, ABD'nin Kızıldeniz koalisyonuna Yemen'de olası bir savaş için bölgesel destek yok, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uzmanlara-gore-abdnin-kizildeniz-koalisyonuna-yemende-olasi-bir-savas-icin-bolgesel-destek-yok/3088861>

Çelik, H. ve Yıldız G. (2019). Yeni Bir Egemenlik Mücadelesi Alanı Olarak Arktika: ABD – Rusya Rekabeti, Güvenlik Çalışmaları Dergisi, Cilt: 21 Sayı: 1

Çelik, K. Ertaç, Erol M. S. (1019). Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3 Sayı: 2.

Dal, A. (2022). Arktik Siyaseti Ve Türkiye, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 1,

Demir, Y. (2022). Çin'in Deniz İpek Yolu Projesi: Gwadar Limanı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, - Sayı / Issue: 55

Duran, E. (2024). AA, "Kalkınma Yolu Projesi" ile Avrupa'nın her ülkesine kesintisiz ulaşım sağlanacak, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-uraloglu-kalkinma-yolu-projesi-ve-zengezur-koridoru-kapsaminda-kara-ve-demir-yollari-calismalarimizi-baslattik/3200730>

Duman, B. (2023). Irak'ın Kalkınma Yolu Projesi ve Türkiye: Yeni İpek Yolu Olur Mu? ORSAM, orta Doğu Analiz, Cild 14, Sayı 124.

Ece, N. J. (2023). Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi, Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi, Cilt:5 Sayı:1

Ergül, S. (2023). Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru | Küresel ve Bölgesel Rekabet Satrancında Yeni Bir Hamle Mi?, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi,(SDAM),<https://sdam.org.tr/tema/genel/uploads/dokuman/dosya/SDAM-ANALI%CC%87Z.pdf>

- Ekonomist, (2024). Gündemdeki Kalkınma Yolu Projesi nedir?
<https://www.ekonomist.com.tr/haberler/gundemdeki-kalkinma-yolu-projesi-nedir--49366>
- Gökten, K. (2019). Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Yeni Güney Asya Jeopolitiği, *Fiscaeconomia*, Vol.3 (1) 160-176
- Güngör, G. (2023). Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru, *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Yorum NO 38, Eylül*,
[file:///C:/Users/Acer/Downloads/H%C4%B0ND%C4%B0STAN-ORTA%20DO%C4%9EU-AVRUPA%20EKONOM%C4%B0K%20KOR%C4%B0DORU%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Acer/Downloads/H%C4%B0ND%C4%B0STAN-ORTA%20DO%C4%9EU-AVRUPA%20EKONOM%C4%B0K%20KOR%C4%B0DORU%20(1).pdf)
- Korkmaz, H. (2023). AA, GÖRÜŞ - Kuşak ve Yol Girişimi'ne karşı IMEC projesi,
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-kusak-ve-yol-girisimine-karsi-imec-projesi/2996662>
- Mutlu, N. (2021). Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) Projelerinin İncelenmesi; Türkiye İçin Öneriler, *Asya Araştırmaları Dergisi / Sayı: 2 / Cilt: 5*
- Ozan, Ö. (2021). Arktik'te Silahlanma Yarışı: Rusya Ve NATO, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 8 Sayı: 24*
- Sağsen, İ. (2019). AA, Arktik bölgesi jeopolitiği, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/arktik-bolgesi-jeopolitigi/1459727>
- TRT HABER, (2024) Rekabetle çıkarın kesiştiği liman: Çabahar,
<https://www.trthaber.com/haber/dunya/rekabetle-cikarin-kesistigi-liman-cabahar-857707.html>
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024, <https://www.uab.gov.tr/haberler/kalkinma-yolu-nda-tarihi-adim>
- Vardar, T. E. ve Seçkin, A. (2020). Uluslararası İlişkilerde Yeni Rekabet Alanı Olarak Arktik, *Bariş Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 8. No 1.*
- Yılmaz, S. (2020) Bir Kuşak Bir Yol Projesinin İktisadi Kapasitesi ve Çin Tarafından Uygulanan Borç Diplomasisi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı / No. 24, Ekim*
- Waheed, P. A. (2021). Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Bölgeye Etkileri, *İnsani ve Sosyal*

Araştırmalar

Merkezi

(İNSAMER),

https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/dosya_4018-1.pdf

Declining Regionalization in the Absence of U.S. Dominance

ABD Hakimiyeti Eksikliğinde Bölgeselciliğin Gerilemesi

*Ertuğrul GÖKÇEKUYU**

Başvuru Tarihi: 06.09.2024

Kabul Tarihi: 26.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Abstract

Regionalization has been an important component within the international relations that typically is associated with the idea of globalization. Globalization has been an important idea for reasons of global peace and stability. However, globalization efforts could only take off right after the collapse of the Soviet Union. Since then, international organizations such as the United Nations, regional organizations such as the NATO have been struggling to keep the ideal of globalization intact. Other regional organizations in Asia and Africa have especially been wary of external interventions and together with the failures regarding genocides and civil wars in Ruanda, Srebrenitsa and the war in Ukraine and the occupation and destruction of Gaza have demonstrated that neither the UN, NATO or the International Criminal Courts have been successful in upholding international law, global peace and economic stability. These have been causes for degradation and distrust in one global world. Instead, these experiences have been furthering the belief that international regionalization has been failing, with direct consequences for modernization and democratization.

Keywords: Regional Organizations, Functionalism, Neo-functionalism, Intergovernmentalism

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Eskişehir, Türkiye, egokcekuyu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5037-499X

Özet

Bölgeselleşme, genellikle küreselleşme fikriyle ilişkilendirilen uluslararası ilişkilerde önemli bir bileşen olmuştur. Küreselleşme, küresel barış ve istikrar açısından önemli bir fikir olmuştur. Ancak, küreselleşme çabaları yalnızca Sovyetler Birliği'nin çöküşünden hemen sonra ivme kazanabilmiştir. O zamandan beri Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler, NATO gibi bölgesel örgütler, küreselleşme idealini korumak için mücadele etmektedir. Asya ve Afrika'daki diğer bölgesel örgütler özellikle dış müdahalelere karşı temkinli olmuş ve Ruanda'daki soykırım, Srebrenitsa'daki katliam, Ukrayna'daki savaş ve Gazze'nin işgali ve yıkımı, Lübnan'a saldırılar gibi olaylar Birleşmiş Milletler, NATO veya Uluslararası Ceza Mahkemeleri'nin uluslararası hukuku, küresel barışı ve ekonomik istikrarı korumada başarılı olamadığını göstermektedir. Bu durum, küresel bir dünyaya olan güvenin ve inancın zayıflamasına neden olmuştur. Bunun yerine, bu deneyimler uluslararası bölgeselleşmenin başarısız olduğu ve bunun modernleşme ve demokratikleşme üzerinde doğrudan etkileri olduğu inancını pekiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel kuruluşlar, Fonksiyonalizm, Neo-fonksiyonalizm, Hükümetlerarasıcılık

Introduction

With the transition from *old regionalism* into *new regionalism* since the nineties (Burfisher et al., 2004) the world has been witnessing an upsurge of regionalisation that was supposed to influence regional modernization, globalization and democratization (MacLeod, 2001). Regionalization that came about right after the collapse of the Soviet Union (Valuev, 2000), stood very much in light of further integration of sovereign states emulating liberal democratic values, such as human rights, adherence to international law, international commerce, and the spread of democracy for the citizens of the world. Literature demonstrates that regional integration has not been a uniform process and each regional organization has had its own progression and ideas about their regional alliances (Krapohl et al., 2017). As a counter example the European Union has had a longer run on regionalisation where Europe was primarily focused on the prevention of another new devastating conflict on the mainland. The European vision adhered by visionaries such as Robert Schuman was to unite the European nations in commerce creating interdependence and solidarity under a single continental identity (Kotlowski, 2000). Contrary to this image the African Union or the ASEAN

preferred regional cooperation rather than integration to prevent new forms of colonialism and external intervention in their newly found independence (Söderbaum, 2009).

One criticism regarding regionalization is that the available theoretical frames such as functionalism, neo-functionalism or liberal intergovernmentalism are equipped to explain Western experiences, yet inadequately developed to understand non-Western regionalization (Krapohl et al., 2017). Only the European Union is considered to qualify being supranational as European nations are the only ones that were able to delegate national jurisdiction to EU-institutions. While the EU institutionalization is regarded to be strong and influential, other regional organizations share the burden being considered as to be weak holding on to their national sovereignties. The European Union in this respect has gone through phases starting with economic cooperation and working towards political integration (Balassa, 2013). The process started during the fifties with economic cooperation, the European Coal and Steel Cooperation (ECSC) and further developed regional functions into integration and delegation of sovereignty to supranational institutions that ascertain commitment to established supranational laws. What started as an economic cooperation slowly but gradually transformed into a political union with economic, political, social, cultural, scientific policy areas and identities (Wendt, 1999).

As the European Union (EU) is considered to be the most integrated regional *model* (Hix & Høyland, 2022), it has undeniably prompted scholars to develop EU-specific theoretical frameworks to elucidate upon its successes. Within this discourse, considerable attention was devoted to exploring the relationship between regional and international organizations (Rosamond, 2000, p. 14). For Rosamond variations among regional organizations in terms of their integrative potential are unmistakably evident, highlighting that not all organizations worldwide share the same level of ambition. In this line of thought, one may deduce that not all regional organizations can and will fit in such an ideal depiction. However, it must be noted that almost all countries in the world are in some form become members of regional organizations. Almost all countries in the world are members of the United Nations and most regional organizations are members to the United Nations. The UN as an international organization does not possess any armed forces for when an intervention in a regional conflict is required (Halderman, 1962). This function is solely based on the member regional organizations as these organizations do not only have direct interest in a regional threat that could destabilize the region, but these regional organizations also have local knowledge regarding how to proceed with a possible ground intervention (Barca et al., 2012). In most UN interventions are acknowledged as ineffective. At the time of writing this article, European Commission President Ursula von der Leyen has emphasized the necessity for the European Union to further invest in its military presence and defence capabilities (Pugnet, 2024). The war in Ukraine continues with heavy

casualties. Meanwhile, the occupation and brutal killings of Gazans persist, with civilian casualties reaching 36,000 ('Special Coordinator, Stressing "All Sides Must Urgently Change Course", Appeals to Security Council for Support of Gaza's Political Future', 2024).

Theoretical Debate

In the field of European studies, the concept of *integration* primarily refers to the political component and with this, one finds oneself in an immediate discussion. This idea of integration has an immediate association to primarily democratization due to political objectives such human rights. Yet, not all debates are that simple, as the famous Nobel prize winner Milton Friedman prioritizes *economic freedom* (Friedman, 2002) to be the primary necessity even for all political and civic freedoms. For Milton it is true that economic freedoms can enable political freedoms, while the opposite is not true. Milton's hypothesis has some truth to it as the EU started off as the European Economic Community (EEC) for steel and coal trade and grew further into a political union (Mikesell, 1958). After this brief remark that demonstrates the complex nature of such discussions, I now will focus on mapping out IR-theories that correspond to why there are variations among regional organizations and the failure of these IR-theories offering explanation.

Truth be said, political integration is an important factor that entails the degree of consolidation and level of organization of states into a cohesive political community (Giorgi & Pohoryles, 2005). However, the question remains whether early as well as contemporary theories can offer a compelling argument for why the EU is considered to be a success story. As argued above establishing common regulations and commitments are significant as such activities can make decision-making and the cultivation of a collective identity possible. This is especially true for integrated communities as these indicators demonstrate successful integration (Spolaore, 2013). As an explanation such achievements of political integration require member states at some point to delegate certain number of political decisions to a collective entity. Ernest Haas as one of the major figures within the IR-realm wrote extensively on what he called functional integration (Haas, 1994). For Haas a functional integration requires states to commit and be loyal to political activities. For the EU-example such an enactment to delegate national jurisdiction to a regional central authority was not an easy task to comply with, but according to the functional school of thought this was deemed functionally necessary to create a new political community that could coexists with the given circumstances. Integration therefore in this respect is a cumulative leap of faith for sovereign units to learn to trust, and commit to a regional authority (Haas, 2008).

For Haas integration begins in specific sectors, particularly economics and technical cooperation, rather than politically sensitive areas. Initial cooperation in one sector is believed to create pressure for further cooperation in related areas, known as the spillover effect. Supranational institutions are emphasized as necessary to manage and oversee the integration process, transcending national interests and focusing on common functional goals. The role of technical experts and technocrats is highlighted, with the expectation that their focus on practical problem-solving will drive integration forward. Functional integration is proposed to contribute to peace and stability by fostering interdependence and cooperation in critical sectors. This theory was particularly influential in explaining early European integration efforts, such as the European Coal and Steel Community and the European Economic Community. Over time, functionalism evolved into neo-functionalism, which acknowledges the importance of political factors and the role of member states alongside supranational institutions. Neo-functionalism acknowledges that national sovereignty and political and cultural differences may hinder integration.

Neo-functionalism is a theory that focuses on the supranational nature (Jensen, 2013, p. 53) of the EU-model, while non-state actors such as NGO's, INGO's are perceived as equally important agents with civic responsibilities within the IR-realm. Therefore, states are not the sole actors in the international arena, but are merely one of many other actors. The diversity and *single-purpose nature* of non-state actors make it possible to go beyond basic cooperations and further focus on specific policy sectors that enables more coherent and complex integration. Such a process is also referred to as the spillover-effect (Jensen, 2013, p. 56). Because of the spilling over, new areas of cooperation open up resulting in deeper integration in other new areas. Neo-functionalism was able to highlight the importance of the participation of civic groups in the form of civil institutional actors, yet it was also criticized for the lack of attention to public opinion and democratic governance, which is why such interest groups could also be considered as the creation of new elite groups. Such elite groups would be more successful compared to ordinary individuals in getting governments to comply in their own agendas. While such interest groups would further aid the integration or regional institutions, they would ultimately create new elites, and push individual citizen influence to the back.

Neo-functionalism was criticized by what came to be known as intergovernmentalism (Verdun & Laursen, 2020) that focused on cooperation and competition among national governments to be the driving force behind integration. We can argue that intergovernmentalism has a more realist perception of how member states would be driven by their national interests, which is why states according to this theory would only cooperate in areas that would strengthen their national interests while avoiding policy areas that would weaken them. Intergovernmentalism argues that integration is a process that is determined by what states perceive to be high politics (Verdun & Laursen, 2020,

p. 5). State actors will therefore seem like delegating their sovereign powers, but in reality, they actually cooperate to retain their sovereignty and never transfer true power to the supranational level. Stanley Hoffmann supports the theory that national governments ultimately make the decisions that best fits in their national interests (Hoffmann, 1995, p. 45). However, intergovernmentalism became controversial as the EU moved into policy areas such the Monetary Union and the Common Foreign and Security areas. Andrew Moravcsik came up with the idea of liberal intergovernmentalism (Moravcsik, 1992), that focused on state interests by means of negotiations, wherein states behave rationally in relevant decision-making areas. States thus are rational actors that calculate the benefits and costs. According to Moravcsik national actors have specific state-oriented preferences that are part of interstate bargains that on their turn construct regional institutions. Therefore, these negotiations are critical in strengthening control over domestic affairs. Such a mechanism that strengthens the position of states cannot mean to lose one's sovereignty. Such rational negotiations take place within the context of voting systems, such as the qualified majority voting that does not let domestic control to be lost.

Multi-level governance (MLG) is another contemporary integrationist theory that has looked into the EU as a successful model (Papadopoulos, 2007, p. 18). MLG also does not perceive member states as losing power but rather puts emphasis on the multi-level structure, where decision-making takes place. MGL too focuses on a system of continuous negotiation on a complex multi-level construction, which implies a dispersal of authority by means of negotiations through decision-making. Such a decision-making is thus a complex mix of hierarchies and networks. MLG embraces participation of non-state actors in decision-making through complex overlapping layers that constantly requires coordination and structural innovations. From these early as well as contemporary regionalist theories an evolution of thoughts and ideas can be revealed. The early integrationist theories offer and advocate structural emphasis pointing to pragmatic arguments such as benefits of cooperation, influence of social interaction and cultural assimilation to build trust and create pluralistic security communities, or the effects of spillovers resulting in deeper political integration. However, with the contemporary theories one can observe the combined arguments and the emphasis on the rational decision-making competences of European states. The multi-level governance (MLG), demonstrates the perspective on rationality of negotiations on policy-making. With this, one may argue that the evolution of integration theories reflects a continuous refinement and expansion of rationality of ideas, addressing the ability to overcome complexities and challenges posed by integration processes.

For John McCormick on the other hand, there can be many reasons for why sovereign states would integrate. For some states, especially small states, security could be a compelling argument (*think of the NATO*), economic reasons to uplift one's nation from poverty or simply the existence of shared

norms and values could be among such reasons. It is beyond doubt that various motives for integration in the advent of the EU persisted, yet we also see that the emphasis on more political (democratic, human rights) values have become more prominent for the EU. As argued in the previous paragraph functionalism, also functional cooperation in international relations is closely linked to the idea of integration. The idea of integration in this regard is a functional one because it enables the construction of a *community* (Mitrany, 1948, p. 354). Such a community is a desired ideal, as this was articulated by David Mitrany to be a rational outcome of states that head out to integrate (Haas, 2008, p. 45). As debated fiercely in literature, the definition of integration is widely incohesive, as to what it should mean, a *process* or a *condition*. Whichever it may be in the end integration is about setting the boundaries as either norms or rules to enable free trade and consolidating harmony in terms of policies that make it possible to realize a healthy civil society that embrace diversity and change. There should be no resistance to such a description, yet such an ideal should be realized by people who will have an unparalleled work ethos, which is lacking so far in these theoretical frames.

Other scholars such as Karl Deutsch perceive integration as a *condition* of already “integrated” states that have somewhere in the past taken a stance against the use of violence. Such a stance is relevant considering the violent recent past of the Western European states that were in dire need for a sense of understanding and cooperation moving forward in a long process of community and identity building. Deutsch's integration is about integrated political communities characterized by a stable and lasting peace, known as security communities. In these communities, states are expected to resolve conflicts through peaceful means, having established mutual trust and a commitment to avoiding violence. A sense of community, built on shared values, norms, and identities, is deemed essential for sustaining cooperation and ensuring the resilience of integration. Frequent and intense communication and social transactions among states are highlighted as crucial for building trust and mutual understanding. The socialization of political elites through regular, meaningful interactions is also emphasized, as it fosters a shared perspective and commitment to peaceful cooperation. Deutsch's transactionalism (Spinelli et al., 2017) focuses on the social dimensions (Deutsch, 2015, p. 5) of integration and suggests that increased social interaction and cultural assimilation build trust and goodwill among people, making conflicts unthinkable. Transactionalism does not necessarily require specific legal or institutional frameworks and highlights the importance of creating pluralistic security communities through social integration.

The historical context, particularly the violent past of Western European states, is considered significant in this theory, as the aftermath of the World Wars created a dire need for a new approach to international relations focused on peace and cooperation. This context is seen as a driving force behind the push for integration in post-World War II Europe, exemplified by the creation of the

European Coal and Steel Community and the European Economic Community. Deutsch's approach does not rhyme with Haas's functionalism due to its focus on holistic development of a sense of community and mutual trust, rather than practical cooperation in specific sectors.

Declining Regional Organizations

Regional organizations were brought to life in San Francisco 1945, to promote cooperation and coordination to address global and local challenges (Iriye, 2002). It is an uncontroversial observation that regionalization has aided global structures, by means of international treaties and agreements to tackle global humanitarian challenges such as climate change, global pandemics, and global financial crises (Hettne & Söderbaum, 2006). Regional organizations have been studied extensively during the last decades and there is a vast number of studies[†] that collect data on regional organizations on a wide array of indicators. Regional organizations by definition are organized legal personalities that are constituted by at least two contiguous states that act as members, and are cosignatories, either cooperate, integrate or in the least have the intention to coordinate regional efforts in multidimensional scope (Jetschke & Theiner, 2016). According to the phases of integration developed by Bela Balassa in 1962 (Andrei, 2012) there are five phases of integration, These phases are, phase 1: free trade, phase 2: customs union, phase 3: common market, phase 4: economic union and the last phase which is full economic integration (Balassa, 2013). In the initial phase of integration, countries strive to eliminate tariffs and quantitative restrictions on trade between the participating nations. This phase focuses on promoting economic integration by facilitating the free movement of goods across borders. In the second phase, efforts are made to not only eliminate discrimination in the movement of goods within the union but also to equalize tariffs for trade with countries outside the union. This aims to create a better level of playing field and ensure fairness in trade relations with non-member states.

Moving forward, a common market is established in the third phase, where control on trade and on free movement of labour and capital are abolished. This allows for greater liberalization of resources within an integrated region. In an economic union, which is the fourth phase, focus shifts towards elimination of restrictions on both movement of goods and services. There is also the objective to harmonize national economic policies among member states. This harmonization aims to align economic policies and promote a more cohesive economic framework. Lastly, full economic integration is about a unification of monetary, fiscal, and socio-cultural policies, which are

[†] See databases such as CROP (Comparative Regional Organizations Project), <https://comparativeregionalorganizations.org/about-crop-1>

coordinated under a centralized authority. This final phase represents the *highest level* of integration, where countries not only have common economic policies but also share a unified approach to monetary management, fiscal decisions, and social welfare measures. Table 1 demonstrates some of the most well-known regional organizations and the phase of integration these organisations find themselves in. To evaluate the *effectiveness* and work ethos, I have not settled for the annual gross domestic product of these organizations or other criteria, or whether these organizations have established complex institutions. To establish the success of their integration, it is of utmost importance whether these regional organizations have *internal work discipline*, functional institutions and whether these institutions provide distinct democratic negotiations (meetings) that occur in higher frequency.

According to literature on European Union, which is considered to be a regional organization, the EU has realized almost all phases except for the last phase, which is the full economic integration. The European Union was able to achieve customs union in 1968. In 1992 the single market phase was realized and in late nineties the economic and monetary union (EMU) was established with the signing of the Maastricht Treaty. The economic emphasis laid by the phases of integration, forms a bridge to Weber's rational economic model as explained in detail in the paragraphs above. According to Jetschke and Theiner the central question in their studies was why the great number of regional organizations around the world have institutional similarities resembling the European Union structure (Jetschke & Theiner, 2016). There are three explanations that are provided, the functional, random co-evaluation and coercive external pressures. According to the functional explanation, similarities are due to functional necessities that are proven to be functional elsewhere increasing the probability that similar structures and institutions will deliver similar results even in different regions.

One of the biggest problems known are the lack of proper datasets on regional organizations (Jetschke et al., 2021). Anja Jetschke and her friends have collected and improved data on similarities of institutional structures but have remained to merely look into similarities of institutional structures and not to the effectiveness of these institutional models of regional organizations. Haftel and Thompson (Haftel & Thompson, 2006) studied 'independence' as a factor among regional organizations and Gray and Slapin (Gray & Slapin, 2013) have asked the question of effectiveness among regional economic organizations (REO) putting the emphasis on trade agreements rather than the overall effectiveness of the institutional structures. Nevertheless, Gray and Slapin do state that the effectiveness of REOs can be measured using a variety of dimensions, such as trade flows, institutionalization, and expert assessments. However, they argue that *expert assessments* are far better instruments that offer actual functioning of these organizations beyond technical indicators. Gray and Slapin do not provide an answer to the overall effectiveness and argue that even in terms of

economic dimension organizations can vary depending on their institutional design, the level of economic development of the member states, and specific goals and objectives of each organization. Additionally, measuring effectiveness can be complex and may involve multiple dimensions. Therefore, it is difficult to make a definitive statement about which REOs are the most effective without further context or analysis.

Regional Organization	Phases	Meeting Times	Common Currency
Shanghai Cooperation Organization (SCO)	Primarily security	Once per Annum	No
ASEAN	Phase 2	Twice per annum	No
European Union (EU)	Phase 4	Once per month	Yes
MERCOSUR	Phase 2	Once per annum	No
NAFTA (UMSCA now)	Phase 1	-	No
African Union (AU)	Phase 1	Twice per annum	No

Table 1: Authors own compilation[‡]

It can be deduced from Table 1 that the EU-model is the only one that possesses most frequent number of meetings together with highly effective functioning institutions. This can be seen from the number of meetings but also the integration phases these organizations are categorized. The EU-model is the only regional organization in the world that was able to implement *single currency* throughout the union. There are numerous regional organizations that have similar objectives but lack certain qualities to realize such grand objectives as the creation of a single currency. While the Shanghai Cooperation Organization is a *single-purpose organization* focused mainly on security, EU, ASEAN, MERCOSUR and AU have had economic integration as their main objectives. ASEAN's regionalism has already surpassed the goal of economic development and has shifted its focus to market

[‡] Data on for this table are drawn from official websites of the aforementioned regional organizations.

integration (phase 2) (Ishikawa, 2021, p. 33). According to literature MERCOSUR is considered to have completed the third phase, but has been struggling to further advance its efforts of common market which is why it is safer to categorize MERCOSUR in phase 2 (Erhan & Akdemir, 2019, p. 35). The NAFTA is known in the literature as a single-purpose organization, which classifies NAFTA (UMSCA now) as a phase 1 regional organization. However, the AU has multi-purpose objectives, but has been struggling with unstable economic member states and lack of institutional facilities.

The second explanation is a so-called random co-evolution, which argues that state preferences and characteristics together with their specific interests or ideas are determinant in the way regionalization takes shape. Both rationalist (Haftel, 2012) as well as constructivist schools of thought can be used to perceive how structural arguments as well as historical arguments could have influenced legal cultures (Acharya & Johnston, 2007). A third explanation argues that regional organizations are purposefully constructed by a much stronger and more powerful state, also called a hegemon to create satellite organizations to have these regional organizations serve for the interests of the hegemon (Krasner, 1976), which would be why a much more powerful state would be interested to extend its influence beyond national borders.

The Failure of Globalization and the Evolving Role of the United States

The role of the United States in the global economy has been a subject of intense academic debate in recent decades. Several studies present a complex picture characterized by both potential decline and a shifting international landscape (Taskinsoy, 2020). Literature demonstrates debates on the diminishing role of US dominance (Fry, 2007) in the globalization. Scholars like Earl Fry (2007) predict a decline in US superpower status by 2040, citing internal challenges such as the political instability within the US and the rise of strong Asian and European competitors. Joseph Nye (Nye Jr, 1990) emphasizes a relative decline from the US's preeminent power status in the mid-20th century, attributing this shift to the emergence of new global powers. Several factors are identified as contributing to this potential decline. The rise of China as a major economic force is frequently cited (Mendes, 2016). Taskinsoy (2020) highlights the destabilizing impact of the COVID-19 pandemic on the global economy, further weakening the US position. Other studies point to the weakening influence of the US dollar (Kirshner, 2014) and internal political dysfunction (Keaney, 2013) as detrimental factors.

However, some scholars argue for a shift in the global power structure, with the US adapting to a multipolar world (Islam, n.d.). This perspective acknowledges the rise of new economic players but suggests a continued role for the US, albeit in a different configuration (Mendes, 2016). The debate surrounding the US's future influence extends beyond economic considerations. Studies explore the

decline of US military primacy (Brands et al., 2017) and its weakening resolve on the international stage. These factors undoubtedly contribute to the broader question of the US's global standing. Earlier studies, such as those by Dees (2009) and White (2005), may not fully capture the most recent economic and geopolitical developments.

One of the primary indicators of the failure of international regionalization is the persistence of economic disparities both between and within regions. Despite efforts to achieve economic convergence, significant inequalities remain. For instance, the European Union (EU) has struggled to bridge the economic divide between its Northern and Southern member states. Martin (2016) highlights that the economic divergence within the EU undermines the integration process, as the less economically developed states face continual disadvantages that prevent them from fully benefiting from regional cooperation.

Political instability and fragmentation further impedes regional integration. The rise of nationalism and protectionism across various regions has weakened political cohesion. The Brexit vote serves as a prominent example of how nationalist sentiments can disrupt regional unity. Hooghe and Marks discuss how the increasing influence of nationalist parties in Europe poses a significant threat to the EU's political stability and integration efforts (Hooghe & Marks, 2018). Political conflicts and a lack of consensus among member states exacerbate these challenges, making it difficult to implement cohesive regional policies. Institutional weaknesses are another critical factor contributing to the failure of international regionalization. Many regional organizations lack the enforcement mechanisms and institutional capacity to effectively manage and promote integration. The European Union's slow response to the Eurozone crisis, as analysed by Jones, Kelemen, and Meunier, demonstrates how institutional inefficiencies can hinder timely and effective crisis management, thereby weakening the overall integration process (Jones et al., 2016).

Deep-seated social and cultural differences also play a significant role in the failure of regionalization. These barriers hinder the development of a shared regional identity and solidarity among member states. Fligstein, Polyakova, and Sandholtz found that despite efforts to foster a European identity, national identities remain dominant, limiting the sense of belonging to a broader regional community (Fligstein et al., 2012). This lack of social cohesion undermines the foundation of regional unity. Regional conflicts and security issues further complicate integration efforts. The instability in the Middle East and North Africa, impacting the Mediterranean region, is a case in point. Fawcett argues that persistent regional conflicts and the lack of effective collective security mechanisms undermine the stability necessary for successful regional integration (Fawcett, 2019). Additionally, external geopolitical pressures often disrupt regional cooperation, as seen in various parts of the world.

Limited economic interdependence among member states is another indicator of the failure of regionalization. Effective regional integration requires high levels of trade, investment, and economic activities across borders. However, many regions have not achieved this level of interdependence. The African Continental Free Trade Area, for example, has struggled to significantly boost intra-African trade, illustrating the challenges of creating integrated markets (Signé & Madden, 2021). Global economic and political shifts have also impacted the success of regionalization. The global financial crisis of 2008 and the subsequent Eurozone crisis highlighted the vulnerabilities and strains within regional economic systems. Krugman notes that global economic downturns can severely impact regional stability, revealing the fragility of regional integration efforts (Krugman, 2013). Furthermore, shifts in global power dynamics, with the rise of new economic powers like China, have altered the global landscape, challenging the traditional dominance of established regional blocs.

In the Central Asian region, the most significant change is China's increasingly active involvement in the economic activities of all Central Asian countries (Melnikovová, 2020). While Russia combines political and economic means to exert its influence, China primarily focuses on economic projects. Both China and Russia actively seek to limit US presence in Central Asia (Mankoff, 2013). Meanwhile, the US is losing interest in the region despite the ongoing threats of Islamic fundamentalism and radicalism, which remain significant security concerns both regionally and globally (Park JeongWon et al., 2021). These security threats in Central Asia should be viewed as global issues, especially considering the fragile contexts of Uzbekistan and Tajikistan, which border Afghanistan, and the potential of Central Asian territories as transit zones. Additionally, regions within Russia, such as the North Caucasus, Tatarstan, and Bashkortostan, as well as areas in China with Uighur and Dungan populations, are also focal points for Islamist activities. Experts question the ability of Russia and China to effectively counter these threats. Afghanistan, over the past two centuries, has been a continuous conflict zone without clear victories for any side.

Central Asia acts as a buffer zone for Russia, China, and the West. From Russia's perspective, Central Asia consists of former Soviet republics and the southern edges of its borders. China views the region as a crucial transit corridor to Europe and Russia, and more broadly, as a bridge between the East and the West (Krapohl & Vasileva-Dienes, 2020). The West has traditionally regarded Central Asia as a strategic outpost for accessing the Middle East. Some experts consider the US withdrawal from the political scene in the region a significant setback. In the past, the US managed to balance the ambitions of local authorities and counter hegemonic powers in the region effectively.

Regarding Latin American governments solutions through international law and regional cooperation were not viable as they could not rely on existing international norms to protect their sovereignty,

they had to develop their own frameworks. Simón Bolívar's 1826 Panama Congress aimed to coordinate defence and legitimize independence but had limited success, with only Gran Colombia ratifying the treaty and minimal participation from other states (Seckinger, 1976). Despite this, the congress set a precedent for regional cooperation. Subsequent efforts in regionalism often failed to produce lasting agreements but continued to focus on enhancing state legitimacy and capacity. Regional cooperation, such as trade and infrastructure projects, aimed to stabilize the region and consolidate state authority. However, Latin American states frequently faced challenges from European interventions and internal instability (Rosser, 1995).

By the late 19th century, regional initiatives, including the Montevideo Congress of 1888, symbolized efforts to address geopolitical and governance issues but often lacked significant impact due to limited participation and the persistence of national interests. In the 1880s, the U.S. launched Pan-Americanism, a hemispheric cooperation project that eventually dominated an already complex landscape of regionalisms. This shift was partly due to U.S. hegemony and Latin American governments' desire to engage with Washington while managing its influence. Pan-Americanism allowed Latin American governments to continue regional cooperation efforts and address social issues within their states. Initially, Pan-Americanism focused on a customs union and arbitration, but Latin American nations were wary of these goals due to their impact on trade and recognition of U.S. hegemonic intentions. Despite limited immediate outcomes from the early conferences, the framework established opportunities for further regional cooperation. The movement gained traction in the early 20th century, with the Pan-American Union (PAU) strengthening its role, though it often remained symbolic and faced scepticism from Latin American governments.

Conclusion

This paper observes that established theoretical frames such as functionalism, neo-functionalism, or intergovernmentalism are inadequate to elaborate on the fragmentation of regionalization in Asia, Africa, and Latin America. It is compelling to observe the geographical variation among regional organizations around the world as such theories argue for the emergence of a rational, systematic, and specialized model of Western regionalization and dominance. This paper can be set to work to understand regional differences and their impact on international relations where regional organizations, originally established to promote cooperation and coordination in addressing global and local challenges, have played a pivotal role in shaping global structures through international treaties and agreements.

The phases of integration, as conceptualized by Bela Balassa, illustrate a progressive model for economic collaboration, culminating in full economic integration as progressed in the Western world. The European Union, while achieving notable progress in integration phases, remains an exception rather than the norm. The effectiveness of regional organizations is frequently hampered by internal and external factors. Persistent economic disparities, political instability, and institutional weaknesses undermine efforts at regional cooperation. National identities often overshadow regional solidarity, further complicating integration efforts. Literature indicates that while regional organizations like the EU have made strides, others struggle with achieving similar levels of integration due to varying institutional designs, economic development levels, and specific organizational goals.

The failure of globalization and the evolving role of the United States in the global economy highlight the shifting dynamics of international relations. The rise of new economic powers, geopolitical tensions, and internal challenges within dominant states like the US and EU contribute to the complexities faced by regional organizations. This evolving landscape necessitates a re-evaluation of the strategies employed by regional organizations to achieve their intended goals. Overall, while regional organizations have made significant contributions to international cooperation, their success is contingent upon overcoming multifaceted challenges. Future efforts must focus on enhancing institutional effectiveness, fostering political cohesion, and addressing economic disparities to realize the full potential of regional integration.

References

- Acharya, A., & Johnston, A. I. (2007). *Crafting cooperation: Regional international institutions in comparative perspective*. Cambridge University Press.
- Andrei, L. (2012). The economic integration: Concept and end of process. *Theory of Applied Economics*, 19(10).
- Balassa, B. (2013). *The theory of economic integration (routledge revivals)*. Routledge.
- Barca, F., McCann, P., & Rodríguez-Pose, A. (2012). The case for regional development intervention: Place-based versus place-neutral approaches. *Journal of Regional Science*, 52(1), 134–152.
- Brands, H., Feaver, P. D., Inboden, W., & Miller, P. D. (2017). *Critical Assumptions and American Grand Strategy*. Center for Strategic and Budgetary Assessments.
- Burfisher, M. E., Robinson, S., & Thierfelder, K. (2004). *Regionalism: Old and new, theory and practice*.

- Deutsch, K. W. (2015). *Political community and the North American area* (Vol. 2305). Princeton University Press.
- Erhan, Ç., & Akdemir, E. (2019). *Regional Organizations*. Anadolu University Publications.
- Fawcett, L. (2019). Regionalism in the Middle East and North Africa. In *The Routledge Handbook to the Middle East and North African State and States System* (pp. 297–311). Routledge.
- Fligstein, N., Polyakova, A., & Sandholtz, W. (2012). European integration, nationalism and European identity. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 50, 106–122.
- Friedman, M. (2002). *Capitalism and freedom (1962)*. University of Chicago Press. Chicago.
- Fry, E. H. (2007). *The Decline of the American Superpower*. 5(2), 0000102202154088841153.
- Giorgi, L., & Pohoryles, R. J. (2005). Challenges to EU Political Integration and the Role of Democratization. *Innovation*, 18(4), 407–418.
- Gray, J., & Slapin, J. B. (2013). Exit options and the effectiveness of regional economic organizations. *Political Science Research and Methods*, 1(2), 281–303.
- Haas, E. B. (1994). *Beyond the nation-state*. New York: Random.
- Haas, E. B. (2008). *Beyond the nation state: Functionalism and international organization*. ECPR Press.
- Haftel, Y. Z. (2012). *Regional economic institutions and conflict mitigation: Design, implementation, and the promise of peace*. University of Michigan Press.
- Haftel, Y. Z., & Thompson, A. (2006). The independence of international organizations: Concept and applications. *Journal of Conflict Resolution*, 50(2), 253–275.
- Halderman, J. W. (1962). Legal basis for United Nations armed forces. *American Journal of International Law*, 56(4), 971–996.
- Hettne, B., & Söderbaum, F. (2006). *Regional cooperation: A tool for addressing regional and global challenges*. 179–244.
- Hix, S., & Høyland, B. (2022). *The political system of the European Union*. Bloomsbury Publishing.
- Hoffmann, S. (1995). *An American Social Science: International Relations (1977)*. Springer.
- Hooghe, L., & Marks, G. (2018). Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage. *Journal of European Public Policy*, 25(1), 109–135.

- Iriye, A. (2002). *Global community: The role of international organizations in the making of the contemporary world*. Univ of California Press.
- Ishikawa, K. (2021). The ASEAN Economic Community and ASEAN economic integration. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 10(1), 24–41.
- Islam, A. M. (n.d.). Shift in Global Economic Power and Appearance of China and India as Emerging Tigers. *Editorial Board*.
- Jensen, C. S. (2013). Neo-functionalism. *European Union Politics*, 4.
- Jetschke, A., Münch, S., Cardozo-Silva, A. R., & Theiner, P. (2021). Patterns of (dis) similarity in the design of regional organizations: The Regional Organizations Similarity Index (ROSI). *International Studies Perspectives*, 22(2), 181–200.
- Jetschke, A., & Theiner, P. (2016). The diffusion of institutional design among regional organizations. *Available at SSRN 2735715*.
- Jones, E., Kelemen, R. D., & Meunier, S. (2016). Failing forward? The Euro crisis and the incomplete nature of European integration. *Comparative Political Studies*, 49(7), 1010–1034.
- Keaney, M. (2013). From hubris to nemesis: Tackling US decline. *Political Studies Review*, 11(3), 358–368.
- Kirshner, J. (2014). *American power after the financial crisis*. Cornell University Press.
- Kotlowski, D. J. (2000). *The European Union: From Jean Monnet to the Euro*. Ohio University Press.
- Krapohl, S., Krapohl, & Brian. (2017). *Regional integration in the Global South*. Springer.
- Krapohl, S., & Vasileva-Dienes, A. (2020). The region that isn't: China, Russia and the failure of regional integration in Central Asia. *Asia Europe Journal*, 18(3), 347–366.
- Krasner, S. D. (1976). State power and the structure of international trade. *World Politics*, 28(3), 317–347.
- Krugman, P. (2013). Revenge of the optimum currency area. *NBER Macroeconomics Annual*, 27(1), 439–448.
- MacLeod, G. (2001). New regionalism reconsidered: Globalization and the remaking of political economic space. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25(4), 804–829.
- Mankoff, J. (2013). *The United States and Central Asia after 2014*. Center for Strategic and International Studies Washington, DC.

- Melnikovová, L. (2020). China's interests in Central Asian economies. *Human Affairs*, 30(2), 239–252.
- Mendes, A. C. (2016). The Marketing of Postcolonial Literature. *Postcolonial Studies Meets Media Studies: A Critical Encounter*, 215–231.
- Mikesell, R. F. (1958). The Lessons of Benelux and the European Coal and Steel Community for the European Economic Community. *The American Economic Review*, 48(2), 428–441.
- Mitrany, D. (1948). The functional approach to world organization. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 24(3), 350–363.
- Moravcsik, A. (1992). *Liberalism and international relations theory*. Center for International Affairs, Harvard University Cambridge, MA.
- Nye Jr, J. S. (1990). The changing nature of world power. *Political Science Quarterly*, 105(2), 177–192.
- Papadopoulos, Y. (2007). Problems of democratic accountability in network and multilevel governance. *European Law Journal*, 13(4).
- Park JeongWon, B., Adibayeva, A., & Saari, D. (2021). THE INFLUENCE OF THE UNITED STATES IN THE PROCESS OF CENTRAL ASIAN REGIONALIZATION. *Journal of Philosophy, Culture & Political Science*, 78(4).
- Pugnet, A. (2024, June 27). EU's von der Leyen assesses bloc's defence needs to €500 billion. *Euractiv*. <https://www.euractiv.com/section/defence-and-security/news/eus-von-der-leyen-assesses-blocs-defence-needs-to-e500-billion/>
- Rosamond, B. (2000). *Theories of European integration*.
- Rosser, B. J. (1995). *The effects of United States intervention in Latin America: A comparative analysis of political instability, 1958-1988*. Texas A&M University.
- Seckinger, R. L. (1976). South American power politics during the 1820s. *Hispanic American Historical Review*, 56(2), 241–267.
- Signé, L., & Madden, P. (2021). Considerations for rules of origin under the African Continental Free Trade Area. *Journal of African Trade*, 8(Suppl 2), 77–87.
- Söderbaum, F. (2009). Comparative regional integration and regionalism. *The SAGE Handbook of Comparative Politics*, 477–496.

- Special Coordinator, Stressing ‘All Sides Must Urgently Change Course’, Appeals to Security Council for Support of Gaza’s Political Future. (2024, May 29). *United Nations*.
- Spinelli, A., Rossi, E., & Deutsch, K. (2017). Interwar and Post-war Ideas of Europe. *Debates on European Integration: A Reader*, 16.
- Spolaore, E. (2013). What is European integration really about? A political guide for economists. *Journal of Economic Perspectives*, 27(3), 125–144.
- Taskinsoy, J. (2020). From Primitive Barter to Inflationary Dollar: A Warless Economic Weapon of Mass Destruction. *Available at SSRN 3542145*.
- Valuev, V. (2000). Globalization through Regionalization: The Case of Russia. *International Journal of Political Economy*, 30(3), 21–43.
- Verdun, A., & Laursen, F. (2020). Intergovernmentalism: Old, liberal, and new. *Oxford Research Encyclopedias*.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics* (Vol. 67). Cambridge university press.

The Use of Artificial Intelligence in Air Traffic Control: A Theoretical Review

Hava Trafik Kontrolünde Yapay Zeka Kullanımı: Teorik Bir İnceleme

*Bülent YILDIZ**

*Çiğdem ÇULHA***

Başvuru Tarihi: 04.10.2024

Kabul Tarihi: 28.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Abstract

Aviation is a growing industry critical to commercial and military operations worldwide. This growth brings with it more complex and intensive air traffic management requirements. Air traffic control is a critical service operating within airports and airspace to ensure aircraft's safe, efficient and orderly routing. However, as the traffic density in the airspace increases, human operators are more likely to make mistakes and existing air traffic management systems may be inadequate. At this point, applying artificial intelligence (AI) technologies in air traffic control offers a significant innovation to the sector. This paper examines how AI technologies are used in air traffic control. The opportunities offered by technologies such as machine learning, deep learning, unmanned aerial vehicles (UAVs) and blockchain in air traffic control are discussed, and the role of these technologies in reducing human errors, increasing efficiency and optimizing decision-making processes is discussed. In particular, the integration of UAVs into the airspace and the contributions of AI in managing this process were emphasized. In addition, the benefits of blockchain technology in terms of data security and traceability are evaluated.

Keywords: Air traffic control, artificial intelligence, air transportation

* Assoc. Prof., Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, dr.yildiz.bulent@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5368-2805

** PhD student, Kastamonu University, Graduate School of Social Sciences, Department of Business Administration, cgdmbrglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4041-0314

Özet

Havacılık, dünya çapında ticari ve askeri operasyonlar için kritik öneme sahip, büyüyen bir sektördür. Bu büyüme, daha karmaşık ve yoğun hava trafik yönetimi gereksinimlerini de beraberinde getirmektedir. Hava trafik kontrolü, uçakların güvenli, verimli ve düzenli bir şekilde yönlendirilmesini sağlamak için havaalanları ve hava sahası içinde faaliyet gösteren kritik bir hizmettir. Ancak hava sahasındaki trafik yoğunluğu arttıkça, insan operatörlerin hata yapma olasılığı artmakta ve mevcut hava trafik yönetim sistemleri yetersiz kalabilmektedir. Bu noktada, hava trafik kontrolünde yapay zekâ teknolojilerinin uygulanması sektöre önemli bir yenilik sunmaktadır. Bu makale, yapay zekâ teknolojilerinin hava trafik kontrolünde nasıl kullanıldığını incelemektedir. Makine öğrenimi, derin öğrenme, insansız hava araçları (İHA) ve blok zinciri gibi teknolojilerin hava trafik kontrolünde sunduğu fırsatlar ele alınmakta ve bu teknolojilerin insan hatalarının azaltılması, verimliliğin artırılması ve karar alma süreçlerinin optimize edilmesindeki rolü tartışılmaktadır. Özellikle İHA'ların hava sahasına entegrasyonu ve bu sürecin yönetilmesinde yapay zekânın katkıları üzerinde durulmuştur. Ayrıca blockchain teknolojisinin veri güvenliği ve izlenebilirlik açısından faydaları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hava trafik kontrolü, yapay zeka, hava taşımacılığı

Introduction

The aviation industry is a vast sector that includes numerous conventional fields, holding a critical global position as a conduit between nations and performing a distinctive function in executing each flight (Ukwandu et al., 2022; Kabashkin et al., 2023). The contemporary air traffic management system revolves around air traffic controllers and pilots, and its human-centric design has significantly enhanced aviation safety. Nevertheless, the proliferation of flights and the diversification of aircraft utilising European airspace are pushing this system to its limitations (Ortner et al., 2022). With the rise in flight traffic, conventional air traffic management techniques cannot address present practical requirements (Sui et al., 2022). Congestion presents substantial issues, including diminished flight safety, elevated expenses, prolonged delays, increased emissions, and dwindling airspace resources, hence amplifying the necessity for advanced air traffic management systems (Ortner et al., 2022; Tang et al., 2022).

According to Zaoui et al. (2024), digital transformation will be crucial in the aviation industry. Creating computer systems capable of mimicking human intelligence (AI) is a significant technological step. According to Abdillah et al. (2024), AI is utilised in air traffic control to support many parts of the system. Companies in the aviation industry are creating a plethora of fresh, ground-

breaking products and services by leveraging AI technology. Production lines, image identification for maintenance, demand forecasting using machine learning and numerous indicators, chatbots for simple consumer concerns, assistance with check-in requests, and flight information are all examples of areas that use AI. There is no shortage of evidence that AI is good for business and can revolutionise the airline sector and customer service. The aviation industry is seeing a rise in the interest in AI research and development from airports, aircraft, airlines, and manufacturers (Zaoui et al., 2024). Despite these advantages, the continual growth of air traffic poses substantial security risks to aviation networks, affecting the industry's ability to operate safely (Lu et al., 2023).

Kabashkin et al. (2023) note that computer science, particularly AI, plays a key role in air traffic management, which is facing rising complexity and requires advancements to assure aviation safety. Due to its complexity and criticality for multiple stakeholders, including passengers, airlines, regulators, and air traffic controllers, air traffic management has been extensively studied across several domains. The number of AI methods proposed and developed for air traffic management has increased dramatically in recent years (Tang et al., 2022).

The literature study acknowledges the necessity to rethink aviation education in light of the revolutionary effects of AI on the aviation industry. The best ways to incorporate AI into aviation programs responsibly and efficiently and the fundamental skills that AI users in the aviation industry must possess are still up for debate (Kabashkin et al., 2023). It is of clear importance that investments in the aviation systems of countries or organizations will add value to them in a short period of time (Kanat, 2023). The increasing intensity of air travel (Blasch. et al., 2019) once again emphasizes the importance of incorporating AI into air traffic control (Abdillah et al., 2024). By delving into questions like "What is the overview of AI in air traffic control?", "How can AI in air traffic control provide benefits?" and "What are the limitations arising from the use of AI in air traffic control?" this research hopes to fill a gap in the current literature on the topic and suggest avenues for further study.

Aviation Industry And Air Transportation

Cooperation among several people is essential in aviation for efficiency and safety (Ortner et al., 2022). The conventional sectors of the aviation industry can be better understood by first identifying them and then describing them. Airlines best exemplify the aviation sector. Commercial airlines use large planes to transport both people and commodities. The internal and international networks of significant airlines are extensive. Regional carriers can transfer Customers from smaller cities to big airline hubs. Charter flights can be scheduled according to your needs. Airline profits are mainly derived from ticket sales and cargo fees. Another vital part of the aviation industry is the production of aircraft. Boeing and Airbus are two of the major civil aircraft manufacturers. Bombardier and

Gulfstream are two business jet manufacturers catering to individual and corporate clients. Small piston-engine aircraft manufacturers cater to personal flying and flight training. Airports make up a third of the conventional industry. Commercial airports are utilised by both general aviation and airlines. Terminals, runways, air traffic control towers, navigational aids, and more are all taken care of by airport operators. A large airport is similar to a small city. Revenue is generated by fees collected from tenants, passengers, and airlines. Kabashkin et al. (2023) state that analysing the aviation business requires first identifying and comprehending these traditional industries. When it comes to reaching economic independence, the aviation sector is crucial. To make long-term investments in economies, we need reliable predictions of future air transport demand (Alam et al., 2024).

Air traffic management encompasses a wide array of intricate tasks to ensure air travel's safety and efficiency. Air traffic management seeks to optimise the utilization of various resources, including airspace, airfields, and runways, by resource users such as aircraft and airlines at any specific moment (Degas et al., 2022). The International Air Transport Association (IATA, 2023) said "In 2023, the global aviation industry is experiencing a robust recovery." In December 2023, it was stated that industry-wide paid passenger kilometres climbed by 25.3% compared to 2022. In 2023, air traffic attained 94.1% of the pre-pandemic levels observed in 2019. Seat-kilometers rose 24.1% year-over-year, reaching 94.4% of the pre-pandemic capacity 2019. The global passenger occupancy rate was 82.3%, just below the pre-pandemic level of 2019. Total domestic traffic surpassed pre-pandemic levels of 2019 by 3.9%. International traffic experienced a significant rebound in 2023, achieving 88.6% of pre-pandemic levels. (SHGM, 2023).

Air Traffic Control

A part of air traffic services, air traffic control works to keep planes from crashing into one another or into obstacles in the sky, and it also helps keep things running smoothly and safely (Ortner et al., 2022; Tang et al., 2022). According to SHGM (2024), Air Traffic Controllers are defined as "the professional group responsible for managing all phases of aircraft flights from one destination to another, primarily ensuring the safe execution of these flights, which entails maintaining the safe, orderly, and efficient flow of aircraft traffic in the air and at airports."

It used to be that human air traffic controllers did these tasks. Maintaining the aircraft's safe flight path requires the controller to ascertain its location and altitude using the flight plan and the pilot's in-flight position report. Radars for primary and secondary monitoring were installed after 1945. Using the radar screen, controllers can see precisely where every plane in the radar wave coverage area is. But the system is getting overwhelmed by the ever-increasing number of flights. The FAA

responded by implementing computer-based tools to aid controllers in performing certain air traffic control duties in the 1980s. Automation is used for air traffic control (Tang et al., 2022).

The air traffic management system includes air traffic control as one of its bigger components that connects with aircraft and satellites. Connected to the internet are data centres and ground networks, which are linked to air traffic control. Networks on the ground are responsible for managing components like air and satellite networks. Connectivity between aircraft and ground stations is crucial to the aviation system. In most cases, the responsibility of contacting an approaching aircraft lies with the ground station. An air traffic control centre and the link to auxiliary ground units are located at the ground station (Dave et al., 2022).

According to Kabashkin et al. (2023), air traffic controllers are responsible for directing the flow of aircraft safely by monitoring approach control facilities, route centres, or control towers. As air traffic increases, so does the data that air traffic controllers must process. Consequently, mental and physical health can be severely compromised by information overload and the stress it causes, leading to diminished cognitive performance and impaired decision-making abilities. The usage of airspace is still another obstacle. Airspace in Europe is segmented along national borders and into several regions. The air traffic controllers oversee specific sectors within each area. Surveillance systems use methods including primary and secondary surveillance radio detection and ranging to keep tabs on planes both in the air and on the ground. Tactical interventions and essential flight crew information are communicated directly via highly high-frequency and high-frequency radio (Ortner et al., 2022). More people are taking to the skies, which means more labour for air traffic controllers (Abdillah et al., 2024).

Regulating the flow of air traffic for flights presents a number of challenges for air traffic management. Unanticipated weather conditions were the biggest problem. Aircraft schedule slips are a direct result of this problem. There is also the possibility of flight conflicts, as the likelihood of accidents increases owing to increased air traffic density. Determining flight routes is one of the issues that must be carefully considered (Abdillah et al., 2024). Air traffic controllers can discover and resolve potential conflicts based on traffic flow. However, as traffic increases, so will the amount and frequency of disputes. This may increase the burden of air traffic controllers, potentially causing traffic flow limits and aircraft delays and jeopardizing flight safety. Sui et al. (2023) state that air traffic controllers will have to put in less work if decision-support systems can detect problems automatically and suggest ways to resolve them. Air traffic control benefits from advances in computer technology and AI (Tang et al., 2022).

Use Of Artificial Intelligence-Based Technology In Air Traffic Control

More and more people are pushing the aviation industry to use AI to boost productivity, security, and overall competitiveness. To revolutionize operations and tackle issues, prominent aviation organisations have demanded using AI (Kabashkin et al., 2023). AI is a relatively young field that is expanding rapidly thanks to advancements in IT. The fundamental idea is to program computers to mimic human cognitive processes and transfer them into the many ways conventional professional computers process data and run simulations (Tang et al., 2022). Computationally intelligent agents that can directly assist humans in their daily duties are the goal of AI, a field that explores and implements transdisciplinary principles (Ogunsina and DeLaurentis, 2022). A system is said to have AI if it can correctly understand data from outside sources, learn from it, and then adapt to new situations to accomplish predefined goals (Nikitas et al., 2020). This field studies and develops computer systems that can reason, perceive visually, recognise the voice, learn and the program automatically, make decisions, and translate between languages, all typically associated with human intelligence (Tselentis et al., 2023). AI is the subfield of computer science that studies how to make computers act more like the brain. Its primary function is to adequately resolve problems that conventional computational methods have failed to explain (Abduljabbar et al., 2019).

From 1940 to 1970, AI mostly focused on algorithms and research obstacles. From the 1970s through the 1990s, a plethora of new technologies emerged. These included statistical machine learning, computer vision and multimedia, and natural language processing. Engineers and researchers developed many AI concepts after the 90s to address problems in various fields. Computer vision, AR/VR, cloud computing, machine learning, predictive maintenance, big data and analytics, cloud computing, autonomous systems, and cloud computing are some of the new scientific innovations that AI has integrated into the industrial value chain (Zaoui et al., 2024). The present field of AI includes numerous sub-fields. Many of these subfields address difficulties linked to the understanding and abstraction of certain human behavioural features and patterns commonly regarded as markers of intelligence, as well as attempts to replicate the same behavioural patterns in machines. Recently, there has been an emphasis on developing AI methods to conduct various air and ground duties in air traffic management, mainly air traffic services, airspace management, air traffic flow management, and flight operations. These functions ensure that aeroplanes move safely and efficiently during all operation phases (Tang et al., 2022).

Recently, AI has found its way into two areas of the aviation industry, as reported by Kabashkin et al. (2023): aviation technology and operations and aviation education and training. Aviation education programs must be reformed to create two important competencies to incorporate AI into the industry.

There are two main goals in this area: first, to understand AI and its uses in aviation (NextTech), and second, to interact with AI systems (NextGen) effectively. As the aviation sector adopts innovative new technologies and adjusts to evolving needs, the term "NextGen" describes the upcoming generation of workers and experts who will be needed. Many new AI tools, such as machine learning, neural networks, NLP, and others, are becoming popular in the aviation sector, and the term "NextTech" describes these technologies (Kabashkin et al., 2023).

An essential tool for the development of innovative services and solutions, AI has been used for decades in air traffic management to improve the operational efficiency of air traffic and airspace (Abduljabbar et al., 2019; Zaoui et al., 2024; Xie et al., 2021). It offers unprecedented opportunities to enhance transportation sector performance. New AI methods show great promise for aviation technology's recent effective and speedy advancement (Tang et al., 2022). According to Kabashkin et al. (2023), the primary domains of AI in the aviation sector are the optimization and planning of flights, control of air traffic, enhancement of the passenger experience via chatbots and virtual assistants, and investigation of safety incidents and accidents. According to Abdillah et al. (2024), AI technology can assist with various elements of air traffic control, such as managing traffic flows, predicting abnormal flows, making traffic forecasts, improving air traffic controller situational awareness, and detecting and resolving conflicts. According to Abduljabbar et al. (2019), AI assists with technology, software/hardware, and implementation; it also helps with flight trip management, and airlines can save money on cancellations by using AI to predict weather and congestion.

The many benefits that AI can offer to air traffic control systems are highlighted by Abdillah et al. (2024). AI has the potential to significantly enhance air traffic control operations in several ways, including traffic flow prediction and management, airspace capacity optimisation, controller situational awareness, and the resolution of aircraft disputes. Ortner et al. (2022) created an AI-powered digital support system to identify air traffic issues by methodically examining data from aircraft surveillance systems. The outcome has enormous promise for accurate air traffic monitoring and the processing, classification, and prediction of conflicts in sequential flight data. This study offers a practical approach to incorporating explainable AI into AI-based air traffic management decision-support systems, which is intended to enhance the trustworthiness of these systems among human operators by making their reasoning more transparent and easier to understand (Xie et al., 2021).

According to use case results, big data analytics, autonomous intelligent systems, predictive analytics, machine learning, and robotics are the most recurring technologies. Zaoui et al. (2024) reported that aerospace companies are increasingly interested in integrating AI technologies. In addition, he

discovered that businesses are driven to incorporate AI into their operational and industrial processes for various reasons. These include improving decision-making, enhancing security, saving time, reducing costs, improving efficiency, and enhancing customer satisfaction. Moreover, he discovered that AI has a positive effect on business performance. Al Radi et al. (2024) state that AI applications' primary domains include self-driving vehicles, robotic assistants, automated Unmanned Aerial Vehicles (UAVs), computer vision, deep learning, robotics, and expert system techniques. While this is not an exhaustive list, we have covered some of the most prevalent uses of AI in the transportation industry, including UAVs, blockchain, the Internet of Things (IoT), machine learning, deep learning, and computer vision systems.

Unmanned Aerial Vehicles (UAV)

UAVs, frequently called drones (Tsao et al., 2022), are autonomous aircraft capable of flight without pilots. They represent a significant advancement in air transportation, integrating AI and wireless technologies into aviation (Nikitas et al., 2020). Currently, UAVs commonly employ AI methodologies. The primary components of a UAV include an airframe, a propulsion system, and a navigation system. Their scope encompasses many aircraft design configurations and ancillary tools that facilitate multiple applications (Al Radi et al., 2024). Due to recent technological advancements, UAVs are commonly employed in civil aviation and various other industries. They possess excellent mobility, cost efficiency, flexible deployment alternatives, and advanced technical frameworks (Yetgin and Baştuğ, 2023).

UAVs represent an emerging technology extensively utilised for package delivery, remote sensing, disaster management, search and rescue operations, traffic surveillance and management, innovative city initiatives, firefighting, agricultural applications, wind turbine and power line inspections (Allouch et al., 2021), drug delivery, humanitarian assistance, first aid, organ transplantation, and cargo transportation (Yetgin and Baştuğ, 2023), as well as remote monitoring of weather, traffic, and personnel, military surveillance, network relays, construction, and goods delivery (Tsao et al., 2022), alongside surveillance, traffic monitoring, agriculture, firefighting, videography, industrial inspection, and civil infrastructure monitoring (Al Radi et al., 2024). UAVs have widespread use in various fields, including intelligence gathering, reconnaissance, border patrol, target detection and designation, counter-insurgency, strikes, law enforcement, environmental monitoring, surveying, geospatial operations, and remote sensing. Aerial mapping, meteorology, traffic, movement of goods, reporting of accidents, emergency search and rescue, wireless coverage, cloud computing, communication relays, and weather monitoring are all made easier with this technology (Nikitas et al., 2020).

Developing a traffic control system for the heavily populated airspace, UAVs use is gaining significance (Keith et al., 2023). Monitoring, controlling, and automating the management of UAV flights will be essential to ensure safe flying and secure operation of UAVs as their applications grow ubiquitous (Allouch et al., 2021). The risk of manned aircraft accidents increases, and operations are disrupted when flights are too close to airports. People living on the ground have also been put at risk by unapproved aircraft in densely populated urban areas. Flying near nuclear power facilities or other prohibited areas is also risky. Last but not least, plane crashes and pilot mistakes can cause harm to people and their possessions. The coexistence of manned and unmanned aircraft in the airspace is critical to the safe UAV operational concept. Contrary to unmanned aerial vehicle automation, conventional approaches to air traffic control rely heavily on human intervention. Furthermore, the anticipated massive volume of operations is beyond the capabilities of current air traffic control systems. New control systems are required to ensure the safe operation of UAVs and other aircraft while allowing their efficient simultaneous operation. Unmanned traffic management systems are the name of these new systems (Carramiñana et al., 2021). Building this traffic management system with the triad of availability, integrity, and confidentiality in mind is crucial. According to Keith et al. (2023), an autonomous traffic management system is urgently needed to ensure the safe and effective management of UAV traffic in the airspace since the number of UAVs is projected to grow in the future.

Blockchain Technology

Blockchain technology is a crucial facilitator for reliable and open data transactions to take place. The distributed ledger, known as blockchain, ensures data accuracy (Kim et al., 2021). Not only are blockchains decentralised, but they also have unique properties like transparency, immutability, and irreversibility. It is impossible to alter or fabricate a block once it has been uploaded to the blockchain (Astarita et al., 2019). Fast and decentralised transaction processing is possible with a blockchain system. Blocks, which include transactions in a blockchain system, are validated and added to earlier blocks. No one entity has any say over the verification process because it is entirely decentralised. The immutability of data is a crucial characteristic of blockchain systems. The immutability of approved blockchain transactions results from the blocks' interconnected nature (Karger et al., 2021). Some significant advantages of blockchain technology for cybersecurity include its immutability and accountability (Keith et al., 2023). A popular method for system security, it offers auditable decentralised security without a trusted third party. It is popular, but it requires significant computational resources to process and store the ever-expanding chain of security blocks (Blasch et al., 2019).

Air traffic management challenges include safeguarding aviation from cyber-attacks, reducing aircraft delays or cancellations caused by overcapacity, and more appropriately allocating capacity in response to rising traffic demand. To make things safer, a lot of new systems and procedures have been put in place recently. Although airports benefit from centrally networked systems for managing several parties, more operators are at risk when these systems are compromised. A decentralized database can present opportunities to enhance information security compared to conventional centralised systems. Because of this, researchers have made great strides toward creating a framework for decentralised air traffic management. Air capacity can be more equitably distributed through a blockchain-based system, relieving strain caused by rising passenger volumes. Academic investigations into blockchain architecture, algorithms, and capacities are continuing, focusing on the aviation industry. Potential applications for blockchain technology include payment processing, identity management, customs clearance, air traffic control, monitoring, and maintenance due to its immutability, security, and lack of intermediaries. Some advantages of using blockchain technology in the aviation industry include improved air traffic control, digital administration, and track and trace capabilities (Li et al., 2021).

The combination of distributed systems and blockchain technology can make UAV operations safer, more secure, and more flexible, according to Allouch et al. (2021). Blockchain's decentralised nature and traceability make it a good fit for improving privacy and security. Li et al. (2021) state that to resolve traceability concerns, the solution lies in blockchain supply chain management in the context of air logistics. As a result, it has the potential to be a helpful technology that can provide handlers with greater control over luggage and cargo by correctly tracking its whereabouts in real-time from loading to unloading. Throughput time optimisation, automation of the transfer procedure, and efficiency improvement in baggage handling are all possible with a permissioned blockchain-based tracking system. As a result of its immutability and transparency, blockchain technology can also give clear records of aircraft parts' tracking status. Implementing blockchain technology into building "smart airports" could be advantageous. An e-passport that stores biometric data could allow passengers to be automatically identified. With further digitisation, an improved and more streamlined experience for travellers is possible (Li et al., 2021).

Internet of Things (IoT)

According to Shah et al. (2022), the term "Internet of Things" (IoT) describes a network of interconnected computing devices that may gather and transmit data to make smart judgments. The expansion of M2M communication over the past decade has brought about a paradigm shift in communication, allowing for always-on device connectivity and the capacity for devices to converse

amongst themselves without any human input whatsoever. M2M communication has progressed over the years to become acknowledged as the technology that paves the way for the real-world implementation of the IoT. IoT is a system of interconnected computing devices that can sense its environment and exchange data wirelessly or through a network without a human operator or a computer program. IoT is seen as the natural progression of our current grid networks. Communication between machines has progressed to the Internet of Things. The IoT aims to link many physical items together through IP-based solutions so that they may exchange data and instructions with one another and other devices online (Kimani et al., 2019). Connecting physical and virtual items is central to the IoT, which aims to make available many services that would be inconceivable without it. New devices can be produced and connected to the ubiquitous network thanks to the motivation from the growth of the IoT in information communication technologies (Samir Labib et al., 2019).

Many sensors and actuators make up an IoT network. Robot or drone operation controls in innovative industries produce massive amounts of data that necessitate a high degree of dependability. IoT networks built on a blockchain architecture are very trustworthy. Extremely high data security is guaranteed by the shared ledger and open data validation between users (Kim et al., 2021). With its one-of-a-kind characteristics, blockchain technology offers a potential answer to the IoT's security issues. It enhances IoT systems regarding security, decentralisation, adaptability, and identity management. Due to its decentralised design, problems with interoperability, scalability, and flexibility are inherent in the present IoT deployment. Blockchain can eliminate decentralised traffic flows and single points of failure by providing a safe platform for IoT networks (Shah et al., 2022).

An era of widespread automation is predicted to be ushered in by the smooth connection of gadgets with the IoT. Smart grids, homes, transportation, environments, and cities are just a few new frontiers where the IoT is an indispensable tool (Kimani et al., 2019). According to Shah et al. (2022), the IoT shows that it can turn the real world into a massive data system.

Machine Learning

A subfield of AI, machine learning relies on statistical models to generate forecasts (Pérez-Castán et al., 2022). Despite the challenges, well-timed predictions have the potential to impact choices significantly. Predictions about scheduling, resource allocation, production decisions, and output levels are all affected by forecasts, which is why they are crucial to managers. For accurate forecasting, machine learning is a great tool to have on hand. According to Alam et al. (2024), even a little increase in the accuracy of forecasts can result in substantial advantages. Modern data availability has given birth to the AI subfield known as machine learning. Instead of teaching

computers everything, machine learning involves programming them to mimic brain functions. It allows computers to access large amounts of data, which they then use to solve complicated issues by extracting relevant aspects (Abduljabbar et al., 2019).

More automation, along with the use of AI and machine learning capabilities, is required to accommodate the expected increase in conventional air traffic and operations involving unmanned aircraft systems, especially in low-altitude airspace (Xie et al., 2021). More automation and AI and machine learning capabilities are required to accommodate the expected increase in conventional air traffic and operations involving unmanned aircraft systems, especially in low-altitude airspace. can be utilised in air traffic control to enable systems to learn from data and enhance their performance over time (Abdillah et al., 2024). Most accidents or occurrences result from a confluence of interacting elements rather than a singular cause. Machine learning models can effectively classify accident reports in the aviation setting, provided they receive sufficient and suitable training (Ziakkas and Pechlivanis, 2023). Aviation is a sector particularly susceptible to applying AI techniques owing to the substantial volume of available data. Recent applications of machine learning techniques include trajectory prediction, airspace performance assessment, and atmospheric modelling. Machine learning approaches are utilised for conflict identification in air traffic control (Pérez-Castán et al., 2022). Machine learning and AI have a huge impact on air traffic management and are absolutely necessary for it. Machine learning and AI have many potential uses, such as in data analysis, anomaly identification, and forecasting (Abdillah et al., 2024).

Deep Learning

Deep learning is a neural network that continuously adapts to novel situations using data-driven learning. It consists of three layers: input, hidden, and output. Always remember that there can be precisely one input and output layer. An infinite number of hidden layers is possible, while the actual number might vary. A layer's depth is defined by its arrangement of layers, and the number of neuron-like cells defines the width it may include (Ortner et al., 2022). Deep learning is an advanced kind of AI that aims to extract features from organized and unstructured data, particularly useful for classification and regression issues. Unstructured text analysis, message decoding, and commonality recognition are all tasks at which deep learning excels. Deep learning effectively addresses intricate issues that are typically challenging for conventional machine learning methods, including the recognition and realistic reproduction of diverse data types such as text, images, audio, and video, applicable across various contexts and technical issues (Zaoui et al., 2024). The intricate mechanisms analogous to brain operations and the vast data volume may account for the efficacy of deep learning. Conventional machine learning methods exhibit satisfactory performance that varies with the volume

of data available. Nonetheless, the effectiveness of deep learning algorithms markedly improves with substantial data volumes (Yazici et al., 2023). Deep learning, a subset of AI and machine learning, is a biologically inspired programming paradigm designed to enhance automation and autonomously execute analytical and physical activities (Ortner et al., 2022). Deep learning has been utilised across various domains, including aviation, transportation, industry, and medicine. In aviation, deep learning algorithms enhance efficiency in analysing intricate data, including photos and videos, to identify anomalies or damage to cargo (Zaoui et al., 2024). Deep learning relies less on manually generated features, as it autonomously extracts features through its internal processes and facilitates end-to-end learning, necessitating reduced domain expertise. This characteristic renders them appealing for extensive implementations (Yazici et al., 2023).

Cyber Security

Despite the fact that air traffic management-cyber physical systems are now more efficient and effective thanks to AI and other information network technologies, the safety of these systems is severely impaired owing to a plethora of information network vulnerabilities. As a result, to achieve comprehensive information security assurance of networked air traffic management, it is necessary to conduct security risk assessments and vulnerability assessments based on cyber-physical integration, set up a systematic assurance system, and implement the findings (Lu et al., 2023). If an attacker gains access to permission or data through cyber-attacks and physically targets the air traffic control cyber-physical system, it could lead to significant consequences (Wu et al., 2022).

Ensuring aviation cybersecurity is vital as more devices and systems are digital and networked, with several services and conversations occurring wirelessly. Nonetheless, the wireless aspect of communications may be susceptible to malicious attacks. Instances of communication-related assaults encompass those aimed at communication signals. GPS spoofing, signal jamming and eavesdropping, jamming assaults, single-tone frequency attacks, and navigation modification attacks are all examples of attacks connected to navigation. Attacks pertaining to surveillance encompass unauthorized or unlawful monitoring of aircraft and their movements as well as signal interference, alteration, and deletion (Dave et al., 2022).

Cybersecurity risk management is managing the risks associated with running and using information systems. However, the hazards to these systems are getting more intricate as information systems get more linked and complicated. The secure operation of air traffic control depends on robust cyber defences. Air traffic management systems are vulnerable to new security threats due to the growing reliance on onboard platforms for integrated electrical, energy, positioning, communications, and satellite systems (Bernsmed et al., 2022). Core services in most countries are now integrated into

cyberspace networks due to the growing usage of technology. The allure and strategic use of cyberspace are thus greatly enhanced (Kimani et al., 2019).

Flight safety is in jeopardy due to the possibility of accidental interception, unauthorised access to, or manipulation of data pertaining to air traffic management systems, which is crucial to aviation safety. To guarantee the security of air traffic management systems and human lives, it is essential to meet security requirements that protect information from unauthorised disclosure, maintain its integrity, and make sure it is available when needed. Understanding and mitigating cybersecurity threats in air traffic management systems is crucial for their long-term viability and each system's design, implementation, and operation (Bernsmed et al., 2022).

According to Bernsmed et al. (2022), the primary goal of air traffic management has consistently been and will continue to be safety. As confirmed by Ukwandu et al. (2022), the primary objective of cybercriminals targeting the aviation industry is to observe, penetrate, and obstruct the capabilities of other countries. Additionally, they seek to acquire intellectual property and intelligence to enhance their aviation capabilities. The sheer amount of air travel only heightens the difficulty of guaranteeing aviation cybersecurity. Cybercriminals are showing a growing interest in the aviation industry due to its increasing reliance on wireless technologies and digitisation. To illustrate the point, malicious actors can take advantage of security holes in the many interconnected devices and their code and overall design (Dave et al., 2022).

Conclusion And Recommendations

There are two primary areas where AI is being used in the aviation industry: first, in aviation systems, and second, in aviation education. Thus, it is necessary to have theoretical understanding of important AI principles and practical experience with AI tool implementation and management to create suitable AI capabilities. In addition, aviation experts need to be cognizant of the social, legal, and ethical consequences of depending on AI technology for vital transportation infrastructure and operations (Kabashkin et al., 2023). Further automation of traffic management systems is necessary due to the ever-increasing quantity of aircraft and levels of automation. Automation has the potential to relieve air traffic managers of some responsibilities, freeing them up to concentrate on matters about the safety of the airspace. Hence, much study is still required to guarantee that AI-powered automated systems can fulfil aviation systems' stringent security and safety criteria (Tang et al., 2022).

Standards must also change to ensure that autonomous technologies are used safely and regulated. Innovation and caution must be balanced moving ahead. The ethical application of AI in aviation is the only way to bring about a new era of safety, sustainability, and passenger-centricity. AI has

enormous potential in the aviation business but needs quick investment and careful planning to reach its full potential. The aviation community is expected to collaborate to develop an AI flight plan to benefit all parties involved (Kabashkin et al., 2023). Like any other, the aviation sector always looks for ways to serve its customers better and go the extra mile. There will be ongoing cybersecurity concerns caused by the mix of digital transformation, connectivity, segmentation, and the industry's complexity, all resulting from increased worldwide travel. The aviation industry faces severe operational integrity challenges, but there is also clear potential to develop AI-based cybersecurity solutions. There is a wealth of possibilities in the avionics infrastructure protection measures since the automation of these systems is on the rise, leading to more attack surfaces (Ukwandu et al., 2022).

Air traffic control centres should start integrating AI-based automation systems into their existing systems. AI systems, especially those supported by machine learning and big data analytics, can significantly predict traffic density and detect potential conflicts in advance. In transitioning to new systems that work with AI technologies, comprehensive training programs should be organised for personnel to adapt to these technologies. Cooperating with AI will enable human operators to make more accurate and faster decisions.

More resources should be allocated to R&D on AI and other advanced technologies used in air traffic control. Governments should incentivise R&D activities and support projects in collaboration with the private sector to support innovation in the aviation sector. Large amounts of data are required for AI technologies to function correctly. Governments should develop policies that encourage secure data sharing and ensure data privacy. They should also take stricter measures to protect AI-enabled systems against cybersecurity threats.

More scientific research should be conducted on AI-enabled air traffic control systems. Academics should conduct extensive studies on the performance and reliability of these technologies and their impact on the human factor.

The effective use of AI-based solutions in air traffic control has the potential to increase the safety and efficiency of airspace operations and minimise human errors. In this context, it is suggested that AI technologies should be adopted more widely in air traffic control in the future, and international standards should be established in this field.

Finally, Kabashkin et al. (2023, p.29) make the following statement on AI in the aviation industry: "The future lies not in choosing between human expertise and AI, but in organising harmonious cooperation between the two." To achieve this equilibrium, aviation professionals must undergo continuous training and upskilling.

References

- Abdillah, R. E., Moenaf, H., Rasyid, L. F., Achmad, S., & Sutoyo, R. (2024). Implementation of Artificial Intelligence on Air Traffic Control-A Systematic Literature Review. (s. 1-7). 18th International Conference on Ubiquitous Information Management and Communication (IMCOM) IEEE.
- Abduljabbar, R., Dia, H., Liyanage, S., & Bagloee, S. A. (2019). Applications of artificial intelligence in transport: An overview. *Sustainability*, 11(189), 1-24.
- Al Radi, M., AlMallahi, M. N., Al-Sumaiti, A. S., Semeraro, C., Abdelkareem, M. A., & Olabi, A. G. (2024). Progress in artificial intelligence-based visual servoing of autonomous unmanned aerial vehicles (UAVs). *International Journal of Thermofluids*, 21(100590), 1-15.
- Alam, M. S., Deb, J. B., Al Amin, A., & Chowdhury, S. (2024). An artificial neural network for predicting air traffic demand based on socio-economic parameters. *Decision Analytics Journal*, 10(100382), 1-13.
- Allouch, A., Cheikhrouhou, O., Koub, A., Toumi, K., Khalgui, M., & Nguyen Gia, T. (2021). UTM-Chain: Blockchain-Based Secure Unmanned Traffic Management for Internet of Drones. *Sensors*, 21(3049), 1-20.
- Astarita, V., Giofrè, V. P., Mirabelli, G., & Solina, V. (2019). A review of blockchain-based systems in transportation. *Information*, 11(1), 1-24.
- Bernsmed, K., Bour, G., Lundgren, M., & Bergström, E. (2022). An evaluation of practitioners' perceptions of a security risk assessment methodology in air traffic management projects. *Journal of Air Transport Management*, 102(102223), 1-18.
- Blasch, E., Xu, R., Chen, Y., Chen, G., & Shen, D. (2019). Blockchain methods for trusted avionics systems . In 2019 IEEE National Aerospace and Electronics Conference (NAECON) (pp. 192-199). IEEE.
- Carramiñana, D., Campaña, I., Bergesio, L., Bernardos, A., & Besada, J. (2021). Sensors and Communication Simulation for Unmanned Traffic Management. *Sensors*, 21(927), 1-29.
- Dave, G., Choudhary, G., Sihag, V., You, I., & Choo, K. K. (2022). Cyber security challenges in aviation communication, navigation, and surveillance. *Computers & Security*, 112(102516), 1-14.

- Degas, A., Islam, M., Hurter, C., Barua, S., Rahman, H., Poudel, M., . . . Aricó, P. (2022). A Survey on Artificial Intelligence (AI) and eXplainable AI in Air Traffic Management: Current Trends and Development with Future Research Trajectory. *Appl. Sci.*, 12(1295), 1-47.
- IATA. (2023). Air Passenger Market Analysis. 1-5. <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/air-passenger-market-analysis-december-2023/>
adresinden alındı
- Kabashkin, I., Misnevs, B., & Zervina, O. (2023). Artificial Intelligence in Aviation: New Professionals for New Technologies. *Applied Sciences*, 13(11660), 1-33.
- Kanat, Ö. Ö. (2023). The Significance of Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) in Strategic Contexts. *Anadolu Strateji Dergisi*, 5(2), 75-87.
- Karger, E., Jagals, M., & Ahlemann, F. (2021). Blockchain for Smart Mobility—Literature Review and Future Research Agenda. *Sustainability*, 13(13268), 1-32.
- Keith, A., Sangarapillai, T., Almeahmadi, A., & El-Khatib, K. (2023). A Blockchain-Powered Traffic Management System for Unmanned Aerial Vehicles. *Applied Sciences*, 13(10950), 1-27.
- Kim, J.-H., Lee, S., & Hong, S. (2021). Autonomous Operation Control of IoT Blockchain Networks. *Electronics*, 10(204), 1-16.
- Kimani, K., Oduol, V., & Langat, K. (2019). Cyber security challenges for IoT-based smart grid networks. *International journal of critical infrastructure protection*, 25, 36-49.
- Li, X., Lai, P. L., Yang, C. C., & Yuen, K. F. (2021). Determinants of blockchain adoption in the aviation industry: Empirical evidence from Korea. *Journal of Air Transport Management*, 97(102139), 1-11.
- Lu, X., Dong, R., Wang, Q., & Zhang, L. (2023). Information Security Architecture Design for Cyber-Physical Integration System of Air Traffic Management. *Electronics*, 12(1665), 1-29.
- Nikitas, A., Michalakopoulou, K., Njoya, E. T., & Karampatzakis, D. (2020). Artificial intelligence, transport and the smart city: Definitions and dimensions of a new mobility era. *Sustainability*, 12(2789), 1-19.
- Ogunsina, K., & DeLaurentis, D. (2022). Enabling integration and interaction for decentralized artificial intelligence in airline disruption management. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 109(104600), 1-18.

- Ortner, P., Steinhöfler, R., Leitgeb, E., & Flühr, H. (2022). Augmented Air Traffic Control System—Artificial Intelligence as Digital Assistance System to Predict Air Traffic Conflicts. *AI*, 3, 623–644.
- Pérez-Castán, J., Pérez Sanz, L., Fernández-Castellano, M., Radišić, T., Samardžić, K., & Tukarić, I. (2022). Learning Assurance Analysis for Further Certification Process of Machine Learning Techniques: Case-Study Air Traffic Conflict Detection Predictor. *Sensors*, 22(7680), 1-14.
- Samir Labib, N., Danoy, G., Musial, J., Brust, M. R., & Bouvry, P. (2019). Internet of unmanned aerial vehicles—A multilayer low-altitude airspace model for distributed UAV traffic management. *Sensors*, 19(4779), 1-22.
- Shah, Z., Ullah, I., Li, H., Levula, A., & Khurshid, K. (2022). Blockchain Based Solutions to Mitigate Distributed Denial of Service (DDoS) Attacks in the Internet of Things (IoT): A Survey. *Sensors*, 22(1094), 1-26.
- SHGM. (2023). Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu. 1-122. <https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/kurumsal/faaliyet/2023.pdf> adresinden alındı
- SHGM. (2024). <https://web.shgm.gov.tr/tr/havacilik-personeli/2129-hava> adresinden alındı
- Sui, D., Liu, K., & Li, Q. (2022). Dynamic Prediction of Air Traffic Situation in Large-Scale Airspace. *Aerospace*, 9(568), 1-15.
- Sui, D., Ma, C., & Wei, C. (2023). Tactical Conflict Solver Assisting Air Traffic Controllers Using Deep Reinforcement Learning. *Aerospace*, 10(182), 1-24.
- Tang, J., Liu, G., & Pan, Q. (2022). Review on artificial intelligence techniques for improving representative air traffic management capability. *Journal of Systems Engineering and Electronics*, 33(5), 1123-1134.
- Tsao, K. Y., Girdler, T., & Vassilakis, V. G. (2022). A survey of cyber security threats and solutions for UAV communications and flying ad-hoc networks. *Ad Hoc Networks*, 133(102894), 1-39.
- Tselentis, D. I., Papadimitriou, E., & van Gelder, P. (2023). The usefulness of artificial intelligence for safety assessment of different transport modes. *Accident Analysis & Prevention*, 186(107034), 1-10.

- Ukwandu, E., Ben-Farah, M., Hindy, H., Bures, M., Atkinson, R., Tachtatzis, C., . . . Bellekens, X. (2022). Cyber-Security Challenges in Aviation Industry: A Review of Current and Future Trends. *Information*, 13(146), 1-22.
- Wu, Z., Dong, R., & Wang, P. (2022). Research on Game Theory of Air Traffic Management Cyber Physical System Security. *Aerospace*, 9(397), 1-19.
- Xie, Y., Pongsakornsathien, N., Gardi, A., & Sabatini, R. (2021). Explanation of Machine-Learning Solutions in Air-Traffic Management. *Aerospace*, 8(224), 1-25.
- Yazici, İ., Shayea, I., & Din, J. (2023). A survey of applications of artificial intelligence and machine learning in future mobile networks-enabled systems. *Engineering Science and Technology, an International Journal*, 44(101455), 1-40.
- Yetgin, M. A., & Baştuğ, M. (2023). Sivil Havacılık Şirketlerinin İnsansız Hava Aracı Stratejileri. *Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi*, 5(2), 72-80.
- Zaoui, A., Tchuente, D., Wamba, S. F., & Kamsu-Foguem, B. (2024). Impact of artificial intelligence on aeronautics: An industry-wide review. *Journal of Engineering and Technology Management*, 71(101800), 1-19.
- Ziakkas, D., & Pechlivanis, K. (2023). Artificial intelligence applications in aviation accident classification: A preliminary exploratory study. *Decision Analytics Journal*, 9(100358), 1-14.

İsrail ve Filistin Çatışmalarında Soykırım İddiaları Üzerine Tarihsel Bir İnceleme

A Historical Review of Genocide Claims in the Israeli-Palestinian Conflict

*Seda ERMİŞ**

*Emine ERDEN KAYA***

Başvuru Tarihi: 26.10.2024

Kabul Tarihi: 29.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

M.S. 64'te başlayan Roma sürgünü ile yaklaşık 2000 yıl süren diaspora döneminde Yahudiler, maruz kaldıkları antisemitist tutumlara son vermek amacıyla, 19. yüzyıldaki ulusçuluk akımının da etkisiyle kendilerine vaat edilmiş kutsal topraklarda (Filistin) bir Yahudi devleti kurma amacını benimsemişlerdir. Bu hedef doğrultusunda şekillenen Siyonist hareket, 1897 yılında Macar Yahudi lider Theodor Herzl önderliğinde İsviçre'de toplanan 1. Siyonist Kongresi'nde bu amacını resmen ilan etmiştir. 1917 Balfour Deklarasyonu ve 1922-1948 İngiliz mandaterliği, döneminde Filistin topraklarına yapılan Yahudi göçünün ve yerleşiminin artması Arap ve İsrail halkları arasında gerilimlere yol açarken 1948'de İsrail'in kurulması, İsrail-Filistin çatışmasını resmen başlatmıştır. 1948, 1956, 1967 ve 1973'te dört büyük Arap-İsrail savaşı yaşanmıştır. Söz konusu savaşlar sadece toprak mücadelesini değil, aynı zamanda kimlik, egemenlik ve insan hakları üzerine derin bir anlaşmazlığı da yansıtmaktadır. 2000'li yıllarda çatışmalar şiddetlenmiştir. 2014 Gazze Savaşı ve 7 Ekim 2023'te başlayan son çatışmalar büyük yıkıma ve sivil kayıplara neden olmuştur. İsrail'in uyguladığı orantısız güç ve neden olduğu büyük yıkım uluslararası toplumun tepkisine ve soykırım iddialarının Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'na ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşınmasına neden olmuştur. Bu çalışma, İsrail-Filistin çatışmasını, çatışmanın tarihsel arka planını ele alarak

* Amasya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, seda.ermis@amasya.edu.tr, ORCID Numarası: 0009-0001-3670-083X

** Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, emineerdenkaya@gmail.com, ORCID Numarası: 0000-0002-1225-2382

günümüzde yaşanan sonuçlarını ve soykırım iddialarının yansımalarını analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsrail-Filistin çatışması, soykırım, UAD, UCM

Abstract

The Zionist movement, aiming to end the anti-Semitic attitudes faced during the diaspora period that began with the Roman exile in 64 AD and lasted nearly 2000 years, sought to establish a Jewish state in the promised holy land (Palestine), influenced by the nationalist movement of the 19th century. This goal was officially declared at the 1st Zionist Congress held in Switzerland in 1897 under the leadership of the Hungarian Jew Theodor Herzl. The 1917 Balfour Declaration and the increased Jewish immigration and settlement in Palestinian territories during the British mandate of 1922-1948 led to tensions between the Arab and Israeli peoples, while the establishment of Israel in 1948 officially started the Israeli-Palestinian conflict. Four major Arab-Israeli wars took place in 1948, 1956, 1967 and 1973. These wars reflect not only a struggle for territory, but also a deep conflict over identity, sovereignty and human rights. Conflicts intensified in the 2000s. The 2014 Gaza War and the most recent conflict, which began on October 7, 2023, have caused massive destruction and civilian casualties. Israel's disproportionate use of force and the massive destruction it has caused have led to the international community's outcry and genocide allegations being brought before the International Court of Justice (ICJ) and the International Criminal Court. This study aims to analyze the Israeli-Palestinian conflict, its historical background, its contemporary consequences and the repercussions of genocide allegations.

Keywords: Israel-Palestine conflict, genocide, ICJ, ICC

Giriş

İsrail-Filistin çatışması, 20. yüzyılın başlarından bu yana Orta Doğu'yu etkileyen ve dünya genelinde büyük yankı uyandıran uzun süreli ve karmaşık bir çatışmadır. Bu çatışmalar, etnik, dini ve siyasi farklılıkların kesiştiği bir noktada ortaya çıkmış ve hem bölgesel hem de uluslararası aktörlerin müdahalesiyle daha da karmaşık bir hal almıştır. 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşu, Arap-İsrail savaşlarının başlangıcını işaret ederken, 1967 Altı Gün Savaşı ve 1973 Yom Kippur Savaşı gibi önemli çatışmalar bu sürecin dönüm noktaları olmuştur. Söz konusu savaşlar sadece toprak mücadelesini değil, aynı zamanda kimlik, egemenlik ve insan hakları üzerine derin bir anlaşmazlığı

da yansıtmaktadır. Filistin ve İsrail halkları arasındaki bu uzun süreli çatışma, bölgedeki istikrarsızlık ve insani krizler dünya gündeminde önemli bir yer tutmaya devam ederken 7 Ekim 2023'te Aksa Tufanı olarak adlandırılan olay, Filistin-İsrail çatışmalarının yeni bir aşamaya geçtiği kritik bir dönüm noktası olarak uluslararası önem kazanmıştır. Bu olay, İsrail ve Filistin arasındaki gerilimin yeniden tırmanmasına neden olmuştur. Aksa Tufanı, İsrail'in Doğu Kudüs'teki Mescid-i Aksa bölgesinde Filistinlilere yönelik müdahaleleri ve buradaki şiddet olaylarıyla başlamış, ardından Gazze Şeridi'nde ve Batı Şeria'da geniş çaplı çatışmalara dönüşmüştür. Uluslararası toplum, İsrail'i soykırım suçu işlediği iddiasıyla şiddet olaylarını kınamış ve barış çağrısında bulunmuştur.

Soykırım suçu, insanlık tarihinin en vahim suçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Soykırım suçu en genel ifade ile belirli bir ulusal, etnik, ırksal veya dini grubu kısmen veya tamamen yok etmeyi amaçlayan kasıtlı eylemleri içermektedir. Bu suç, II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası tarafından Yahudi halkına karşı işlenen Holokost'un ardından uluslararası hukukta daha belirgin hale gelmiş ve 1948'de Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ile tanımlanmıştır. Soykırımın etkileri, yalnızca hedef alınan grupların fiziksel varlığını yok etmekle kalmaz, aynı zamanda bu grupların kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarının da çökmesine neden olmaktadır.

Uluslararası toplumda ciddi endişelere neden olan İsrail'in Filistin'de gerçekleştirdiği iddia edilen soykırım suçlamaları, Filistin topraklarında yaşanan çatışmalar ve İsrail'in yerleşim politikalarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Filistinli sivil halkın maruz kaldığı zorla yerinden edilme, toprak gaspı ve insan hakları ihlalleri gibi iddialar, soykırım suçuyla ilişkilendirilmektedir. İsrail'e karşı soykırım suçu davası açılması, uluslararası hukukun evrensel ilkelerinin uygulanması ve insan haklarının korunması açısından hayati bir öneme sahip olacaktır. Bu bağlamda bu çalışma bugün uluslararası gündemi belirleyen hatta ülkeler arası ilişkileri yeniden revize eden İsrail- Filistin savaşını neden ve sonuçlarıyla ele alarak ve karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemiyle, İsrail'in uygulamalarının uluslararası sonuçlarını soykırım niteliğindeki suçlar ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Tarihsel Arkan Plan

20. yüzyılın başından bu yana süren ve çözüm bekleyen Filistin-İsrail çatışması, Ortadoğu ve dünya siyasi tarihinin en karmaşık konularından biridir. Konun bu denli karmaşık ve önemli olmasında çatışan tarafların kimliği ve bölgenin coğrafi özellikleri etken olmuştur. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Filistin'in, medeniyetlerin geçiş bölgesi üzerinde, Ortadoğu'nun

merkezinde yer alması ve üç büyük Semavi din tarafından kutsal kabul edilen Kudüs'ün Filistin toprakları üzerinde yer alması, bölgenin jeostratejik önemini artırtırken çatışmaların çok aktörlü ve farklı kimlikli yapısını besleyerek sonu gelmeyen bir çatışmaya neden olmaktadır. İsrail tarafından Filistin topraklarının işgal edilmesi ve İsrail'in bölgenin demografik ve kültürel yapısına müdahil olmasıyla başlayan çatışmaların arkasında, dini bir motivasyonun yanı sıra 19. yüzyılda da etkili olmaya başlayan milliyetçilik akımları da yer almaktadır (Gökçınar, 2009, s.1-10).

İsrail ve Filistin arasındaki çatışmaların arkasındaki temel dini motivasyon, Musevi inanç ve değerlerine dayanan ve İsrail devletinin kuruluş felsefesini oluşturan Siyonizm düşüncesidir. Siyonizm düşüncesi yüzyıllar boyunca var olsa da 19. yüzyılda Macar Yahudi Theodor Herzl'in önderliğinde politik bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar boyunca farklı ülkelerde dağınık halde yaşayan Yahudiler, özellikle Rusya, Almanya ve Doğu Avrupa'da soykırım, işkence gibi anti-semitist davranışlara maruz kalmış ve dışlanmış bir yaşam sürdürmüşlerdir (Kemiksiz, 2016, s.1). Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde modernizmle birlikte hızla yaygınlaşan ulus-devlet akımından diğer uluslar gibi etkilenecek ulus-devlet kurma fikrine kapılmıştır. Ulus-devlet kurma konusunda en büyük sorun ise bu devletin nerede kurulacağı sorunudur. Yahudiler için bu sorunun çözümü zaten inançlarında saklı ve eski ahitte yazılıdır (Gökçınar, 2009, s.36-40). Musevi inancına göre eski ahitte Tanrı Yahud, kutsal toprakları kıyamete kadar Hz. İbrahim peygamber ve ümmetine adamıştır. Bu nedenle Musevilerin en büyük arzusu Hazreti Davut'un mührünü taşıyan bir Mesih'in yeryüzüne gelmesiyle birlikte Siyon'a (Kudüs) dönerek kutsal topraklarda Salomon (Süleyman) mabedini yeniden inşa etmektir. Yahudilerin bu yöndeki inançları o kadar kuvvetliydi ki her ayının sonunda "Gelecek yıl Filistin'de görüşmek üzere" diyerek ayrılırlardı (Wahibi, 2010, s.5-6). Bütün Yahudi diasporasını vaat edilmiş topraklara yani Filistin'e toplayarak Yahudi devletini kurmak isteyen Siyonistler, 1897 yılında İsviçre'de gerçekleştirdikleri 1. Siyonist Kongresi'nde "Halkı olmayan bir ülkeyi, ülkesi olmayan bir halka devredin" sloganı ile bu emellerini ilan etmişlerdir (Özer, 2023, s.585).

İsrail ve Filistin uyuşmazlığını başlatan bir diğer etmen ise 19. yüzyıl milliyetçilik akımlarıdır. Fransız Devrimi ile ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle Avrupa'da yaşayan Yahudi halka karşı başlayan işkence ve baskılar Yahudileri göçe zorlamış ve birçok Yahudi başta Osmanlı Devleti olmak üzere başka ülkelere göç etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti Yahudi göçünün engellenmesine yönelik tedbirler olsa da Siyonist hareket binlerce Yahudi'nin Filistin topraklarına yerleşmesini sağlamıştır (Özer, 2023, s.585). Öte yandan 1914 yılında patlak veren I. Dünya Savaşı, Ortadoğu'da uygun kaos ortamını oluşturmuş; Arap milliyetçiliğinin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğunun 402 sene hüküm sürdüğü hakimiyetini kaybetmesi ve Sykes-Picot anlaşması ile bölgenin İngiltere-Fransa arasında paylaşılırak Filistin'in İngiltere'ye bırakılması, Yahudi devleti kurulması düşüncesinin

hayata geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Henüz savaş devam ederken 1917 yılında hazırlanan Balfour Deklarasyonu, Filistin’de Yahudi devleti kurulması sürecini resmen başlatan belge olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, Uluslararası Siyonist Hareketin lideri Lord Rothschild'e yazdığı mektupta: “Majesteleri Hükümeti, Filistin’de Yahudi ırkı için bir ulusal yurt kurulmasına sempati ile bakmakta olup bu amaca ulaşılabilmesi için her türlü çabayı sarf edecektir.” mesajını ileterek İngiltere’nin, Filistin’de kurulacak Yahudi yurdu için çalışma sözünü vermiştir (Özer, 2023, s.585). Balfour Deklarasyonu ve 1922’de başlayan İngiliz Manda yönetimi, Filistin’de Siyonist hareketin hâkim olmasını ve Yahudi devleti kurulmasını kolaylaştıran bir dönem olmuştur. Bu dönemde Yahudilerin, Filistin’e göçünü ifade eden "aliyah" yani kutsal topraklara dönüş hızlanmış; 1929-1939 tarihlerinde Almanya’da Nazi akımının güçlenmesi ve II. Dünya Savaşı nedeniyle de giderek artmıştır. Bölgedeki engellenmeyen Yahudi göçüne ve manda yönetimine karşı Arap halkı, 1936’da "*Büyük Arap İsyanı*"nı başlatmıştır. Çatışmaların gün geçtikçe artan şiddeti ve Yahudi baskısı karşısında çaresiz kalan İngiltere 1947 yılında konuyu Birleşmiş Milletlere taşımıştır (Gökçınar, 2009, s.72).

Birleşmiş Milletler sorunun çözümü için bir inceleme raporu oluşturmak üzere Filistin Özel Komitesini oluşturmuştur. Komite, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na biri azınlık raporu, diğeri çoğunluk raporu olmak üzere iki ayrı belge sunmuştur. Azınlık raporu, Arap-Yahudi devletlerinin birleşimden oluşan ve başkentin Kudüs olduğu bağımsız bir Filistin ülkesinin kurulmasını önerirken; çoğunluk raporu, Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs bölgesi olmak üzere Filistin topraklarının üç ayrı bölgeye bölünmesini ve bölgelerin iki yıl içinde bağımsız olmasını önermiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapılan genel oylama sonucuna 29 Kasım 1947 tarihinde 181(II)A sayılı karar ile çoğunluk raporu teklifi kabul edilerek Filistin toprakları, Yahudiler ve Araplar arasında bölünmüş, Kudüs uluslararası bölge olarak Birleşmiş Milletler denetimine bırakılmıştır. Ayrıca Filistin’deki manda yönetimini sona erdirerek İngiliz silahlı kuvvetlerinin bölgeden çekilmesine karar verilmiştir (Özer, 2023, s.588). Birleşmiş Milletlerin taksim planına göre o dönemde Filistin’de %31’lik bir nüfusa sahip olan Yahudilere toprakların %56,47’lik en verimli kısmı, çölden ve verimsiz alanlardan oluşan %42,88’i kısmı ise Araplara bırakılmıştır (Taşdemir, 2019, s.43).

1948 yılına gelindiğinde Yahudiler için uzun yıllar süren zorlu devlet kurma mücadelesi sona ermiş; İngiltere’nin Filistin üzerindeki manda yönetiminin sona erdiği, 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti kuruluşunu tüm dünyaya duyurmuştur (Wahabi, 2010, s.16). İsrail devletinin kurulması ile birlikte diğer Arap ülkeleri ve İsrail arasında 1948, 1956, 1967 ve 1973 yıllarında Arap-İsrail Savaşları olarak adlandırılan dört önemli savaş meydana gelmiştir. Yaşanan savaşların sonucunda İsrail topraklarını genişletirken Filistin Sorunu herhangi bir barış anlaşması imzalanmadan sadece ateşkes anlaşmalarıyla günümüze kadar gelmiştir (Özer, 2023, s.590).

Soykırım Kavramı ve Yasal Çerçeve

Polonya vatandaşı ve Aşkenazi Yahudisi Avukat Raphael Lemkin, soykırım (genocide) kavramını, 1944 yılında kaleme aldığı “*İşgal Altındaki Avrupa’da Mihver Yönetimi (Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress)*” adlı eserinde, bugün ki modern anlamıyla ilk tanımlayan isim olarak bilinmektedir. Hem sosyal bilimler hem de uluslararası hukuk açısından bu kavramlaştırma önem arz etmektedir. Ayrıca kavram, Lemkin tarafından Nazi Almanya’sının özellikle Avrupa’daki Yahudi ve Çingenelelere karşı işlediği kitlesel öldürme suçuna ilişkin kullanılmıştır (Nişancı, 2021, s.229).

Soykırım kavramsallaştırmasının yanı sıra Lemkin, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin hazırlanmasına da katkıda bulunmuş ve ömrünü bu davaya adanmıştır. Soykırım kavramını modern anlamda ilk kez kavramsallaştırmadan önce Lemkin, 1933 yılında, Madrid’de gerçekleştirilen “*Ceza Hukukunun Birleştirilmesi İçin Uluslararası Konferans*”ta, “*barbarlık suçu*” ismi ile “bir ırkı, dini ya da sosyal grubun imhası”nın “devletler hukukunda suç” olarak kabul edilmesi için bir öneri de sunmuştur. Ayrıca, bu suçların “kovuşturulması, yargılanması ve cezalandırılması yetkisinin, evrensellik ilkesi gereği her devlet için geçerli olması gerektiğini” belirtse de sunduğu öneri reddedilmiştir (Değer, 2009, s.62-63). Lemkin, ilk olarak “genocide” kavramını oluştururken Eski Yunanca “*genos (ırk, kabile)*” ve Latince “*cide (öldürme)*” kelimelerinden faydalanmıştır. Kavram ona göre Tiran katli, cinayet, çocuk öldürme vb. gibi anlamlara gelmektedir. En genel anlamıyla ise ona göre soykırım, bir milletin veya etnik grubun yok edilmesidir. Lemkin’e göre genel olarak soykırım, bir ulusun hemen yok edilmesi anlamına gelmemektedir. Bunun yerine yok etmek amacıyla, “*ulusal grupların yaşamının gerekli temellerinin yok edilmesini amaçlayan farklı eylemlerin koordineli bir planı*” nı ifade etmektedir. Ayrıca Lemkin’e göre, bu planın en önemli amacı ise “*ulusal grupların, siyasi ve sosyal kurumlarının, kültürünün, dilinin, ulusal duygularının, dininin ve ekonomik varlığının parçalanması ve kişisel güvenliğin, özgürlüğün, sağlığın, onurun ve bireylerin hayatlarının yok edilmesi ve bunlardan mahrum bırakılmasıdır.*” Soykırım, bireylerden ziyade ulusal grubun üyeleri olan bireylere yöneliktir. Burada aidiyet ve mensubiyet ile bir ulusal gruba dahil olma, hedef olmaya yeterli sebeplerdir (Lemkin, 1944, s.79). Genocide, Türkçede “ırk katliamı” anlamını koruyacak şekilde “soy kırımı” veya “soykırım” şeklinde kullanılmaktadır (Yaşın, 2023, s.21).

II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin Yahudi ve Çingenelelere karşı işlediği kitlesel öldürme ve katliam suçunun taşımış olduğu niyet ve belirli bir ırkı/topluluğu, devlet kurma iddiasında olmayan sivilleri hedef alması yönleriyle diğer kitlesel öldürme ve katliam suçlarından ayrılması nedeniyle farklı bir suç tanımı ihtiyacını ortaya çıkmış ve soykırım suçu, II. Dünya Savaşından sonra müstakil bir suç

olarak tanımlanmıştır (Yaşın, 2023, s.21).Ayrıca Yahudilere karşı işlenen soykırım suçu, diğer uluslara karşı işlenen suçlardan ayrı olarak sadece Yahudi soykırımını ifade edecek şekilde “*Holokost (Holocaust)*” kavramı ile tanımlanır (Nişancı, 2021, s.229).

Diğer taraftan, iki savaş arası dönemdeki ve II. Dünya Savaşı sırasındaki girişimler, savaş sonrasında yürütülen soykırımı dair düzenlemeler için ön-çalışma/hazırlık niteliği taşımıştır ve soykırım konusundaki gelişmelerin kaynağını oluşturmuştur. Böylelikle II. Dünya Savaşı sonrasındaki kurumsal ve hukuksal girişimler ile şekillenen "soykırım hukuku", savaş sonrası devletler arasındaki ilişkilerin ve hukukun seyri ile paralel olarak gelişmiştir. İlk olarak Nürnberg'de kurulan Uluslararası Askeri Mahkeme'nin (1945) ve Tokyo'da kurulan Uluslararası Uzakdoğu Askeri Mahkemesi'nin (1946) gerçekleştirdikleri yargılamalar ve sonrasında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun sürdürdüğü çalışmaların ışığında, ilk kez BM Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1946 tarih ve 96(I) sayılı kararı ile açıkça suç olarak beyan edilen, 9 Aralık 1948 tarihinde 260A(III) sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı ile kabul edilen ve 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe giren “*Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (Soykırım Sözleşmesi)*”, soykırım eylemini bir uluslararası suç olarak düzenlemiştir (Değer, 2009, s.63, Alpyavuz, 2009, s.49).

12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe giren Soykırım Sözleşmesinin 1. Maddesinde; sözleşmeciler devletler soykırımın uluslararası hukuka göre bir suç olduğunu kabul ederek ister barış zamanında isterse savaş zamanında işlensin, soykırım suçunu önlemeyi ve cezalandırmayı taahhüt etmişlerdir (Nişancı, 2021, s.230). Soykırım suçunun tanımına ise Sözleşme'nin 2. maddesinde yer verilmiştir. Buna göre soykırım suçu (The Convention on the Prevention..., 1951);

“Bu Sözleşme bakımından, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri, soykırım suçunu oluşturur.

- a) Gruba mensup olanların öldürülmesi;
- b) Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;
- c) Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak, yaşam şartlarını kasten değiştirmek;
- d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak;
- e) Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek;”

şeklinde tanımlanmıştır.

Sözleşmenin 3. Maddesinde ise cezalandırılacak eylemler tanımlamıştır. Buna göre (The Convention on the Prevention..., 1951);

“Aşağıdaki eylemler cezalandırılır:

- a) Soykırımda bulunmak;*
- b) Soykırımda bulunulması için iş birliği yapmak;*
- c) Soykırımda bulunulmasını doğrudan ve aleni surette kışkırtmak;*
- d) Soykırımda bulunmaya teşebbüs etmek;*
- e) Soykırıma iştirak etmek;”*

Uluslararası hukukta devletler, uluslararası örgütler ve kişiler eylemlerini uluslararası adet ve sözleşmelerle belirlenmiş normlara uygun olarak gerçekleştirmek zorundadır. Uluslararası normlarda suç olarak tanımlanan ve cezalandırılacağı açıklanan davranış biçimlerine uluslararası suç denir. Uluslararası hukuku ihlal eden ve uluslararası toplumun huzur ve düzenini bozarak, uluslararası toplumu mağdur eden eylemler, uluslararası suç olarak görülmektedir. Uluslararası suçlar, bir bütün olarak insanlığı ilgilendirirler ve uluslararası barışa zarar verirler (Sarigüzel, 2013, s.231).

Uluslararası ceza hukuku kapsamında Temmuz 1998’de kabul edilen Roma Statüsü, Temmuz 2002 tarihinde yürürlüğe girmiş ve 11 Mart 2003 tarihinde La Haye’de faaliyetlerine başlayan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), uluslararası suçların daimî ve bağımsız yargı yetkisine haiz yargı organıdır. UCM, devlet sorumluları tarafından işlenebilecek en ağır suçlar olan soykırım, insanlığa karşı suçlar ile savaş suçlarını soruşturmak ve kovuşturmak yetkisine sahiptir (Aydın, 2023, s.23). Uluslararası Ceza Mahkemesinin kişiler bakımından yetkisi gerçek kişileri kapsamaktadır. Kişilerin Devlet Başkanı, Hükümet Başkanı ve Hükümet üyesi olmak dahil herhangi bir resmî görevde olmaları, Mahkeme'nin yetkisini kısıtlamaz. Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün yer bakımından yetkisi bütün evrende işlenecek suçları kapsarken zaman bakımından yetkisi, Statünün yürürlüğe girdiği 2002 tarihinden önceki eylemleri kapsamamaktadır. Mahkeme, yetki alanına giren suçlarla ilgili olarak suçu bizzat işleyen, işlenmesini emreden, isteyen ya da özendiren, suçun işlenmesine yardımcı ya da ortak olan ya da herhangi bir biçimde suçun işlenmesine ya da teşebbüsüne katılan, soykırım suçu ile ilgili olarak da bu suça doğrudan ve kamu önünde özendiren kişileri yargılama yetkisine sahiptir (Adalet Bakanlığı, 2024). Uluslararası Ceza Mahkemesi Kuruluş Statüsünde (Roma Statüsünde), hukuken bir suçun oluşabilmesi için iki şartın kesin olarak bir arada gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki maddi unsur ikinci ise manevi unsurdur. Uluslararası ceza hukuku, maddi unsuru (Actus Reus), yasaklanmış eylem veya davranış olarak tanımlarken; manevi unsuru

(mens rea) ise kişi ile fiil arasındaki bağı kuran bilme ve isteme öğeleridir. Başka ifadeyle manevi unsur suçun maddi unsularının bilincinde olma ve ihlal niyetiyle bu fiilleri işleme isteğidir. Bu anlamda soykırım suçu da taksirle bağdaşmayan kasıtlı işlenebilen suçlardandır (Aydın, 2023, s.52-54).

Soykırım Sözleşmesi'nin 2. ve 3. maddelerinde sayılan unsurlar soykırım suçunun maddi unsurunu oluştururken; manevi unsuru diğer kasta bağlı suçlardan ayrılmıştır. Soykırım Sözleşmesinde soykırım suçunun, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla belirlenmiş fiillerden herhangi birinin işlenmesiyle şeklindeki tanımı, “*belli bir grubu kısmen veya tamamen yok etme kastı*” içermesi nedeniyle onu özel bir kasta bağlamıştır. Özel kasta bağlı işlenen suçlarda, kastın varlığı suçun oluşumu bakımından yeterli olmamakta, kastın yanı sıra failin belli bir amaç veya niyetle hareket etmesi gerekmektedir (Aydın, 2023, s.52-54). Soykırım suçunun özel bir kast içermesi onu insanlığa karşı işlenen diğer suçlardan ayıran en temel özelliğidir. Soykırım suçunun oluşabilmesi için grubun tamamen veya kısmen ortadan kalkması gerekmez; failin, grubun tamamen veya kısmen ortadan kalkmasını istemesi ve ceza normunda yasaklanmış eylemi gerçekleştirmesi yeterlidir. Soykırım suçunda bir grup diğer bir grubu amaçları doğrultusunda bilinçli bir şekilde ve isteyerek yok etmektedir (Yılmaz, 2017, s.17-19). Ayrıca Soykırım Sözleşmesi'nin 3. Maddesinde soykırım suçunu oluşturabilecek eylemlerin sayılması nedeniyle soykırım suçu bağlı hareketli bir suçtur. Sayılan suçlardan birini ya da birkaçını gerçekleştirmesi halinde tek soykırım suçu oluşacaktır (Aydın, 2023, s.52-54).

Soykırım sözleşmesinin 1. Maddesinde yer alan “sözleşmenin tarafı olanlar, soykırımın ister barış ister savaş zamanında işlenmiş olsun uluslararası hukuka göre bir suç olduğunu teyit ederler ve bu suçu önlemeyi ve cezalandırmayı taahhüt ederler” hükmü uyarınca sözleşmeye taraf olan devletler soykırımın uluslararası bir suç olduğunu kabul ederek, herhangi bir soykırım hadisesi önlemeyi ve cezalandırmayı kabul etmektedir. Sözleşmenin 4. Maddesinde soykırım suçunu veya belirtilen eylemlerden birini işleyen şahıslar, anayasaya göre sorumlu yöneticiler, kamu görevlileri veya özel kişiler cezalandırılacağı hüküm altına alınmıştır. Sözleşmenin 6. maddesinde soykırım suçu faillerinin, Uluslararası bir ceza mahkemesi tarafından yargılanacağı belirtilirken; 9. maddesinde, sözleşme maddelerinin ihlali durumunda, sözleşmeye taraf herhangi bir devlet, ihlalci devlet aleyhine Uluslararası Adalet Divanında dava açabileceği hüküm altına alınmıştır (The Convention on the Prevention..., 1951).

İsrail'in Filistin'e Yönelik Politikaları ve Uluslararası Hukuki Tepkiler

Savaş-Katliam ve Soykırım Ekseninde İsrail'in Filistin'e Yönelik Politikaları

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere’de yoğunlaşan Siyonist politikanın etkisi ve İngiltere’nin Almanya’yı içeriden zayıflatmak, Rusya’yı savaşta tutmak ve ABD’nin savaşa girmesini hızlandırmak için Siyonistleri yanına çekmek istemesi; Filistin topraklarında Yahudi devleti kurulmasını sağlayacak ilk resmi desteğin İngiltere’den gelmesine neden olmuş ve İngiltere, Balfour Deklarasyonu ile Siyonist düşüncüyü desteklediğini ilan etmiştir (Kemiksiz, 201, s.1). Filistin toprakları üzerinde sözde meşru bir hak sağlayan Balfour Deklarasyonu, yabancı devletlerin desteğinin alınması gerekliliğine inanan Siyonist politika için dönüm noktası olmuştur. 1917’de Birinci Dünya Savaşı devam ederken ve Filistin hala Osmanlı toprağı iken Avrupalı bir devlet olan İngiltere Avrupa’da olmayan ve nüfusunun yüzde doksanı Müslüman olan Filistin’i orada yaşayan halkın iradesine karşı başka bir ulusa vermiştir. Yahudi yazar Arthur Koestler bu durumu “bir devletin, başka bir ulusa, üçüncü bir ulusun toprağını vermesi” olarak özetlemiştir (Tergek, 2017, s. 60-62).

M.S. 64’te Roma sürgünü ile başlayan ve yaklaşık 2000 yıl süren diaspora hayatına son vermek isteyen Siyonizm, Balfour Bildirisi ve 1922–1948 İngiltere’nin Filistin mandaterliği döneminde güç kazanarak 1882’den itibaren organize bir şekilde yürüttüğü toplu göç politikası (aliyah) ile bölgedeki Yahudi nüfusunu artırmıştır (Gökçınar, 2009, s.60-61). Artan Yahudi göçlerine karşı 1920 Nisan’ında Araplarla Yahudiler arasında ilk çatışmalar çıkmış ve bu çatışmalar yerini isyana bırakarak 1936-39 Büyük Arap İsyanını başlatmıştır. Bu isyan ile dünya kamuoyu, Siyonistler ve İngilizler tarafından halkı olmayan toprak olarak tanıtılan Filistin’de Yahudi olmayan bir halkın da var olduğundan haberdar olmuştur. Arap-İsrail çatışmalarının farklı bir boyut kazanmasının nedeni ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Taksim Planının kabul edilmesi olmuştur. Yahudiler, İngiltere’nin bölgeden tam olarak çekilmesini beklemeden kendilerine bırakılan toprakları almak ve Arapları göçe zorlamak için terör eylemlerine başlamış ve 9 Nisan 1948’de Kudüs yakınındaki Deir Yassin köyüne baskın düzenleyerek 250’ye yakın Filistinli Müslümanı kurşuna dizerek katletmiştir. Deir Yassin katliamına Arap milislerin karşılık vermesi Filistinlilerin ve Yahudilerin karşılıklı şiddet eylemlerini ve çatışmalarını sürekli hale getirmiştir (Tergek, 2017, s. 85,116).

1948’de İsrail Devleti’nin kurulması, Yahudilerin kendilerine bir yurt elde etmesi, Filistinli Arapların ise yurtsuz bırakılmasına neden olacak Filistin sorununu başlatmış; Arap ülkeleri ve İsrail arasında 1948, 1956, 1967 ve 1973 yıllarında Arap-İsrail Savaşları olarak adlandırılan dört önemli savaş meydana gelmiştir. İsrail Devleti’nin kuruluşunu ilan ettiği ve son İngiliz askeri birliklerinin bölgeden ayrıldığı 15 Mayıs 1948 günü Arap Birliğine Bağlı Devletler Suriye, Irak, Mısır, Ürdün ve Lübnan orduları Filistin topraklarına girmeye başlamış ve böylece 1. Arap-İsrail Savaşları başlamıştır. Kendi aralarında birlik oluşturamayan düzensiz ve eğitimsiz Arap birlikleri için yenilginin kaçınılmaz olduğu savaş 13 Ocak 1949’ da BM’nin arabuluculuğuyla ateşkes antlaşması imzalanarak sona

ermiştir. 1948 Arap-İsrail Savaşı doğurduğu sonuçlar nedeniyle Filistinli Müslümanlar tarafından El Nakba (Felaket) olarak adlandırılırken savaştan kazançlı çıkan Yahudiler ise savaşı, “Bağımsızlık Savaşı” olarak adlandırmaktadır (Gökçınar, 2009, s.18-19). Ateşkes antlaşması imzalanana kadar Filistin topraklarının 4/5’ini (26.350 kilometrekare olan Filistin topraklarının 20.700 kilometrekaresini) ele geçiren İsrail, Taksim Planın çok daha ötesinde ele geçirdiği bu topraklardan bir daha geri çekilmedi (Terçek, 2017, s.121). Ayrıca yine Taksim Planı ile uluslararası bir kent olarak kabul edilen Kudüs fiilen ikiye bölünmüş, Doğu Kudüs Ürdün yönetimine Batı Kudüs İsrail’e yönetimine bırakılmıştır. İsrail 1948’de Yüksek Mahkemesini 1949’da da parlamentosunu ve takiben birçok bakanlığını buraya taşımıştır (Yalçın, 2021, s.64). Savaş sonunda İsrail devletine dönüşen topraklarda yaşayan Filistinliler için mülteci sorunu başlamıştır. Bu topraklarda yaşayan 726.000 bin Filistinli İsrail sınırları içinde kalırken; 90 bin Filistinli Suriye’ye, 200 bini Mısır’a ve 450 bin Filistinli ise Ürdün’e sığınarak mülteci olmuştur (Yalçın, 2021, s.64).

BM Genel Kurulu, 11 Aralık 1948 tarihinde kabul ettiği 194 sayılı karar ile Filistinli mültecilere geri dönme hakkı tanımamasına rağmen İsrail bu kararı tanımamış şiddet içeren eylemlerine devam etmiştir (Terçek, 2017, s.122). Topraklarını terk etmek zorunda bırakılan Filistin halkı yerine Yahudi yerleşimcileri yerleştiren İsrail Devleti, 1950 yılında çıkardığı “*Geri Dönme Yasası*” ile dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudileri yeni yurda davet etmiş ve 1952 yılında bütün Yahudilere vatandaş olma hakkını tanımıştır (Terçek, 2017, s.122).

1948 savaşıdan sonra 1956 yılında, İsrail-Mısır savaşı, 1967 yılında ise çok daha kapsamlı ve büyük bir Arap-İsrail Savaşı olmuştur. Mısır, Irak, Ürdün ve Suriye İsrail’e karşı birlikte yer aldığı bu savaş, 6 gün sürmesi nedeniyle tarihte “*6 Gün Savaşları*” olarak geçmektedir (Yalçın, 2021, s.53). Savaşın sonunda İsrail, topraklarını 3.5 kat genişleterek Batı Şeria, Sina Yarımadası, Golan Tepeleri ve Kudüs’ü ele geçirmiştir. Savaş boyunca Batı Şeria ve Gazze Şeridi’ndeki 350 bin Filistinlinin (toplam nüfusun dörtte biri) yerinden edildiği değerlendirilmektedir. 1967 Savaşı’nın bir diğer önemli sonucu da geleceklerini diğer Arap ülkelerine bağlayan Filistinlilerin, kendi geleceklerini milli bir mücadele ile güvence altına alabileceklerini anlamaları olmuştur. Bu dönemde çok sayıda direniş örgütü kurulsa da El Fetih, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve Filistin İslami Direniş Hareketi (HAMAS) direniş hareketinin öncüleri olmuşlardır (Yalçın, 2021, s.89-90). FKÖ, Filistin direniş harekâtını kontrol altında tutmak isteyen Arap devletleri öncülüğünde 1964’te Kahire’de toplanan Arap Zirvesinde Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır’a bağlı olarak kurulmuştur. Arap ülkelerinden bağımsız bir direniş isteyen Filistin halkı ve Yaser Arafat önderliğindeki El Fetih örgütü FKÖ’yü kontrolü altına almış ve 1970’ten sonra FKÖ’nün başına Yaser Arafat (Ebu Ammar) geçmiştir. Kendisini sürgün hükümeti olarak tanımlayan FKÖ, BM Genel Kurulu’nda konuşma

yapan ilk hükümet dışı örgüt olmuş ve 1974'te BM Genel Kurulunda Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak kabul edilmiştir (Gökçınar, 2009, s.108-140).

1967-1971 yılları arasında uyguladığı politika ve operasyonlarla 11.180 evi yıkan İsrail, 5000 Filistinliyi uzun süreli hapis cezasına çarptırmış, 1000'den fazla kişiyi sınır dışı etmiş ve operasyonlar sırasında Filistinlilerin kimlik kartlarını toplayıp geri vermeyerek, seyahat özgürlüklerini engellemiştir. Bu dönemde İsrail'in politikalarına karşı Filistinli örgütlerin en dikkat çekici cevabı Filistinli Kara Eylül örgütünün 1972 Münih Olimpiyatları sırasında İsrailli sporcuları kaçırmakla öldürmesi olmuştur. Ayrıca bu dönemde Filistinli örgütler uçak kaçırma olaylarıyla uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmıştır. Filistinli örgütlerin eylemlerine İsrail'in cevabı ise daha çok toprağı işgal ederek Filistin'in devlet kurabilecek toprak parçasına sahip olmasını engellemek olmuştur (Balpınar, 2011, s.55).

1973 Dördüncü Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur), Mısır ve Suriye'nin 1967 savaşında kaybettikleri toprakları geri alma umuduyla Yahudilerin kutsal günlerinden biri olan Yom Kippur günü İsrail'e savaş ilan etmesiyle başlamıştır. Mısır, Sina'nın doğusunu, Suriye ise Golan Tepeleri'ni işgal etmeyi başarsa da ABD'nin İsrail'e destek vermesi savaşı kritik hale getirmiştir. Savaş 22 Ekim 1973'te BM Güvenlik Konseyi'nin 338 sayılı kararı ile ateşkes ilanı ile son ermiştir. ABD arabuluculuğuyla Mısır ve İsrail arasında 18 Ocak 1974 tarihinde "*101.km Antlaşması*", 31 Mayıs 1974'te Suriye-İsrail Ayırma Anlaşması, Mısır ve İsrail arasında 4 Eylül 1975 tarihinde İkinci Ayırma Anlaşması imzalanmıştır. Ürdün'le imzalanmak istenen ayrılma anlaşması ise Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) rolü nedeniyle imzalanmamıştır (Yazıcı, 2021, s.5).

1970'lerin sonu ve 1980'lerden itibaren ayaklanma şeklinde baş gösteren Filistin direnişini kırmak için Batı Şeria'da ayaklanmayı başlatacak liderlik oluşumlarını engellemek isteyen İsrail, baskı uygulayarak belediye başkanlarını görevden almış, geniş çaplı tutuklamalar başlamıştır. 30 Temmuz 1980 tarihinde ise parlamentoda kabul ettiği bir yasayla Kudüs'ü daimî başkenti ilan etmiştir. Bu dönemde BM, 34/29 ve 34/90 (1979) sayılı kararlarla İsrail'in bu politikalardan vazgeçmesi için çağrıda bulunmuş, kitle tutuklamaları, gözaltılar, kötü muamele ve evlerin yıkılması nedeniyle İsrail'i kınamıştır (Balpınar, 2011, s.64-65). Ayrıca 20 Ağustos 1980 tarih ve 478 sayılı kararıyla Kudüs'ün statüsünü değiştiren bütün karar ve eylemlerin geçersiz ve yasadışı olduğunu ilan etmiştir (Yılmaz ve Alagöz, 2023, s.118).

1982 yılında İsrail, FKÖ yapılanmasını ortadan kaldırarak Filistin direnişini zayıflatmak, Batı Şeria ve Gazze'nin ilhakını kolaylaştırmak ve Lübnan'da FKÖ'nün tekrar yapılanamayacağı dost bir hükümet kurmak amacıyla Filistin mülteci kamplarının bulunduğu Güney Lübnan'ı işgal ederek FKÖ'nün karargâhının bulunduğu Batı Beyrut'u kuşatmıştır. Lübnan'daki Filistin mülteci kamplarını

terörist kamplar olarak gören İsrail, mülteci kamplarını sistematik olarak tahrip etmiş, misket ve fosfor bombaları kullandığını ilan ederek halkı bölgeyi terk etmeleri için zorlamıştır. Teslim olmayı reddeden FKÖ ve Filistinli mülteciler İtalyan, Fransız ve ABD'den oluşan çok uluslu güçlerin gözetiminde Beyrut'u terk etmeye başlamışlardır. Ancak İsrail, 23 Ağustos 1982'de Lübnan Cumhurbaşkanı olarak seçilen Falanjist Bashir Pierre Gemayel'in öldürülmesinin ardından teröristlerin tahliye anlaşmasını ihlal ettiği ve geride yaklaşık 2.000 eylemciyi bıraktığı gerekçesiyle eleştirilere aldırış etmeden mülteci kamplarına tekrar saldırmış ve Hristiyan Falanjistlerin 16-18 Eylül 1982'de Sabra ve Şatilla mülteci kamplarında içlerinde çocukların da olduğu binlerce Filistinli mülteciyi öldürmesine izin vererek tarihe "*Sabra ve Şatilla Katliamı*" olarak geçecek olaya neden olmuştur. BM 1982 tarihli 37/134 sayılı kararıyla Sabra ve Şatilla Katliamında İsrail'in kolaylaştırıcı rolü ve sivil Filistinlilerin kayıpları nedeniyle İsrail'i kınamış ve dolaylı olarak sorumlu tutmuştur. İsrail'in Lübnan saldırısı, FKÖ'nün Lübnan'ı terk etmesini sağlasa da Filistin ulusal direniş hareketini sonlandırmamış aksine güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca Filistin Sorunu uluslararası kamuoyunun gündemine taşınmıştır (Balpınar, 2011, s.68- 70).

1980'den sonra Filistin halkının işgaller karşısındaki direnişi, ayaklanmalar şeklinde olmuştur. Ocak 1985 - Kasım 1987 döneminde İsrail'in demir yumruk politikası adını verdiği evlerin yıkıldığı, ölümlerin, sürgünlerin ve hukuksuz tutuklamaların yapıldığı güvenlik politikası ve günden güne artan şiddeti, bu ayaklanmaları besleyen unsurlardan biri olmuştur (Balpınar, 2011, s.75) Nihayet 8 Aralık 1987'de İsrail'deki işyerlerinden Gazze Şeridine dönmekte olan işçileri taşıyan otobüsün İsrail kontrol noktasında saldırıya uğraması ve dört Filistinli işçinin öldürülmesi "*intifada*" denilen halk hareketini başlatmış ve halk, işçilerin cenazesinde İsrailli askerlere taş atarak uluslararası kamuoyunda bir sembol haline gelen "taşlı direnişi" ile 1.İntifadayı başlatmıştır (Ahmad, 2021, s.2). Filistin halkı intifada ile İsrail'in 1967'den beri işgal altında tuttuğu Batı Şeria ile Doğu Kudüs'te inşa ettiği Yahudi yerleşim yerlerinin boşaltılmasını ve 1967'de mülteci konumuna düşen Filistinlilerin evine dönmelerini istemekteydi. Gazze'de bulunan Cibaliya Mülteci Kampında olayı protesto eden Filistinliler ile İsrail ordusu arasında kanlı çatışmalar yaşanmış; Filistinlilerin taşlı direnişine karşı İsrail orantısız güç kullanarak ateş açmıştır. 1. İntifada boyunca 1162 Filistinli hayatını kaybederken 241'i çocuk 90 bin Filistinli de yaralanmıştır. Ayrıca İsrail, "kemik kırma" operasyonu olarak bilinen operasyonla taş atan çok sayıda Filistinlinin kol ve bacaklarını sopa vurarak kırmıştır. 1. İntifadanın ardından ABD başta olmak üzere İsrail ve Batılı ülkeler tarafından, Filistin halkının tanınması ve Batı Şeria ile Gazze Şeridi'nde Filistin Ulusal Yönetimi adlı özerk yapının kurulması halk direnişinin başarılarından biri sayılmaktadır (Fırat, Anadolu Ajansı, 2021). 12 Kasım 1988'de FKÖ, Cezayir'de toplanan Filistin Ulusal Konseyi'nde bağımsız Filistin Devleti'ni ilan etmiştir. Bağımsız Filistin Devletini Türkiye'de dahil 50'den fazla ülke tanımıştır. İntifadanın

etkili bir diğer sonucu ise Mısır kökenli Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Filistin kolu olan Filistin İslami Direniş Hareketi (HAMAS) kurulması olmuştur. FKÖ'nün Filistin halkını temsil etmekten uzak ve pasif olduğunu savunan HAMAS, İsrail işgaline karşı silahlı mücadele ve cihat dönemini başlatmıştır. 1992 yılında silahlı direniş kanadı olan İzzettin Kassam'ı kuran HAMAS, 1989'dan beri İsrail'e karşı yapılan silahlı saldırı ve ölümlerin sorumlusu olmuştur (Gökçınar, 2009, s.109-117).

1990-2000 yılları arasındaki dönem, İsrail ve Filistin arasında imzalanan bir dizi anlaşma ile bir barış dönemi olmuştur. Bu yıllar, 1960'lı ve 1970'li yıllardan farklı olarak, iki devletli çözüm için uluslararası ve bölgesel girişimlerin olduğu yıllardır (Özkoç, 2009, s.168-169). İki ülke arasındaki barış süreci, 1991 yılındaki Madrid Konferansıyla başlamıştır. BM'nin 242 sayılı kararı esas alınarak yapılan konferansta taraflar arasında yapılan görüşmelerden sonuç çıkmamıştır. İki ülke arasındaki barış süreci 1993'te Oslo'da yapılan gizli görüşmelerle devam etmiştir. Oslo-1 süreci bölgede yedi yıl süren bir barış dönemini başlatmıştır. Görüşmelerin ardından taraflar arasında "*İlkeler Bildirgesi*" imzalanmıştır. Buna göre İsrail, FKÖ'yü tanıyacak, beş yıl içinde işgal ettiği Eriha'dan ve belirlenecek diğer topraklardan çekilecek ancak çekildiği topraklara iç güvenliği sağlamak için asker yerleştirebilecektir. Filistin ise beş yıl sonunda bağımsız bir devlet kurabilecektir (Özkoç, 2009, s.177-181). Oslo sürecinde İlkeler Bildirgesi şartlarını yerine getirmek için Nisan 1994'te Paris Protokolü, Mayıs 1994'te Gazze-Eriha Anlaşması, Eylül 1995'te Oslo-2 Anlaşması imzalanmıştır. Ancak 1996 yılında İsrail'de seçimleri barış karşıtı Netanyahu'nun kazanması, barış sürecinin aksamasına neden olunca bu sefer ABD'nin arabuluculuğuyla önce 1996 *Wye River Memorandumu* ardından 1999 Şarm el Şeyh Memorandumu imzalanarak taraflar arasından en geç 13 Eylül 2000'e kadar nihai bir barış anlaşmasının yapılması öngörülmüştür. Barış anlaşmasının şartlarını görüşmek üzere ABD Başkanı Clinton arabuluculuğuyla Temmuz 2000'de Camp David Zirvesi gerçekleştirildi. Ancak taraflar Oslo-1 görüşmelerinde erteledikleri Filistin devletinin tüzel kişiliği, Filistinli mülteciler, Yahudi yerleşimciler ve Kudüs'ün statüsü gibi temel konular hakkında anlaşmaya varamamışlardır (Özkoç, 2009, s.181-187).

İsrail'in Oslo Anlaşması'nın esaslarına uymaması ve işgal, Filistin topraklarından çekilmemesi ve bağımsız Filistin devletinin kurulmasını reddetmesi, 2000 yılının sonlarında İkinci İntifada'nın (El-Aksa İntifadası) başlamasına neden oldu ve İntifada 2005 yılına kadar sürdü. 2. İntifadayı başlatan olay ise 28 Eylül 2000 tarihinde Şaron'un El-Aksa Camii'nin avlusuna girmesi ve İsrail'in terörist saldırılardan korunmak için caminin etrafına duvar örmesi olmuştur (Ahmad, 2021, s.52-53). 2. İntifada boyunca 4 bin 412 Filistinli hayatını kaybetmiş, 48 bin 322 Filistinli ise yaralanmıştır. Aynı zamanda 1069 İsraili ölmüş, 4 bin 500 İsraili de yaralanmıştır. İsrail, Batı Şeria ile İsrail arasındaki Ayrım (Utanç) Duvarı'nı da 2. İntifada sırasında inşa etmeye başlamıştır (Avad er-Rucub, 2024). 2. İntifada, 1948 Savaşından sonra İsrail-Filistin düşmanlığının zirve noktası olmuştur. 2. İntifadayı

savaştan daha düşük çatışma, hemen hemen savaş terminolojisiyle tanımlayan İsrail, ayaklanmalardan Filistin yönetimini ve Arafat'ı sorumlu tutarak Filistin yönetimini “*terörist kimlik*”, her çeşit direnişi ise “*terörizm*” olarak nitelendirerek Filistinlilere karşı işleyeceği insan haklarını ihlalinin altyapısını oluşturmuştur (Balpınar, 2011, s.220).

Aralık 2003 tarihine gelindiğinde İsrail muhatap bir karşı taraf olmadığı gerekçesiyle tek taraflı bir çekilme planı açıklamış ve Eylül 2005 tarihinde son İsrail askeri Gazze'den çekilmiştir. Ancak Nisan 2005 tarihi itibariyle Hamas'ın Gazze'den düzenlediği roket ve havan saldırılarını artırması üzerine İsrail, Hamas üyelerinin tasfiyesine yönelik misilleme operasyonları başlamıştır. Özellikle Hamas'ın iktidara geldiği 2006 senesinden itibaren İsrail'in Filistinliler üzerindeki baskısı her geçen gün artmış ve 28 Aralık 2008'de Dökme Kurşun Operasyonu ile Gazze'ye hava saldırısı başlatmıştır. 18 Ocak 2009'da ilan edilen ateşkese kadar süren saldırının ardından 3 Ocak 2009 itibarıyla silâh ve mühimmat girişini engellemek üzere Gazze Şeridi'ni denizden abluka altına almıştır. Dökme Kurşun Operasyonu'nda 1.414 Filistinli ölümler, 5.000'i de yaralanmıştır (Balpınar, 2011, s.262). Ayrıca uluslararası hukuk doktrini açısından toplu ceza yasağı, orantılılık ilkesi ve savaş metodu olarak açlığın kullanılması açısından hukuka aykırılık teşkil eden Gazze Şeridi ablukasında sivil halk, açlığa mahkûm edilerek hayatlarını devam ettirebilecek temel ihtiyaç malzemelerinden mahrum bırakılmıştır. Sonuçları açısından bakıldığında İsrail'in askeri operasyonlarının hedefi Hamas üyeleri değil Filistinli mülteciler olmuştur. Dökme Kurşun Operasyonu'nun ardından İsrail'in Gazze'ye yönelik olarak 2012'de Bulut Sütunu Operasyonu, 2014 yılında Koruyucu Hat Operasyonu ve 2021'de Duvarların Muhafızı Operasyonlarını düzenlemiştir. 2014 yılı operasyonunda yine Filistinli sivillerden oluşmuş, en az bunların 551'nin çocuk, 299 kişinin de kadın olmak üzere 2251 kişinin hayatını kaybetmiştir. İsrail tarafında ise 67 asker ve 6 İsrail vatandaşı hayatını kaybetmiştir (Çakırca, 2024, s.519).

7 Ekim 2023 tarihinde ise Hamas'ın El-Kassam Tugayları, kimilerine göre İsrail'in 11 Eylül'ü olacak şekilde İsrail'e saldırmış ve Aksa Tufanı operasyonunu başlatmıştır (Çakırca, 2024, s.520-521). 7 Ekim 2023'te Kassam Tugayları ve destekçileri çoğunluğu sivil olmak üzere 1200 kişiyi öldürmüş, 250'e yakın kişiyi rehin almıştır (EuroNews, 2024). Meşru müdafaa hakkının kullandığını söyleyen İsrail, saldırılardan yalnızca 3 saat sonra Gazze'ye yoğun bir hava saldırısı düzenlemeye başlamıştır. 7 Ekim'den bu yana İsrail'in Gazze saldırılarında Temmuz 2024 itibariyle İsrail'in 7 Ekim'den bu yana Gazze Şeridi'ne düzenlediği saldırılarda en az 15 bin 694'ü çocuk, 10 bin 279'u kadın olmak üzere 38 bin 664 Filistinli ölmüş, 89 bin 97 kişi yaralanmıştır (Anadolu Ajansı, 2024). İsrail'in Gazze Şeridi'ndeki yoğun nüfuslu sivil bölgelere ölümcül hava saldırıları düzenleyerek evleri, hastaneleri, pazarları ve BM Yardım ve Bayındırlık Ajansı (UNRWA) binalarını yok eden saldırılarında öldürülenlerin yüzde 70'i kadın ve çocuklardan oluşmaktadır. İsrail Gazze Şeridi'ne de

tam abluka uygulayarak yardımların ulaşmasını engellemiştir. Uluslararası baskıların ardından Gazze'ye yardımlar ulaşmaya başlamış ancak yetersiz gıda nedeniyle 2,3 milyon kişi açlıkla yüzleşmektedir (EuroNews, 2024).

Son olarak 31 Temmuz 2024'te Hamas'ın siyasi lideri İsmail Haniye'nin, İran Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan'ın göreve başlama töreni için bulunduğu Tahran'da uğradığı suikastta öldürülmesi ve Hamas'ın, "*Haniye, siyonist bir saldırı sonucu Tahran'da öldürüldü. Hamas liderinin suikastı korkakça bir eylem, cezazsız kalmayacak.*" açıklaması, İsrail-Filistin çatışmasındaki gerginliği tırmandırmıştır (NTV, 2024). ABD, Mısır ve Katar'ın arabulucuyu ile 15 Ağustos'ta Katar'ın başkenti Doha'da yapılan ateşkes ve esir takası müzakerelerine İsrail tarafı katılırken, Hamas masada yer almamıştır. İki gün süren müzakerelerin ardından sonuç çıkmazken Mısır ve Katar, "*Son 48 saat içerisinde Doha'da hükümetlerimizden üst düzey yetkililer, ateşkes ve esir ve tutukluların serbest bırakılması anlaşmasını sonuçlandırmak amacıyla arabulucu olarak yoğun görüşmelerde bulundular. Görüşmeler ciddi, yapıcı ve olumlu bir atmosferde yürütüldü*" şeklinde açıklama yapılarak arabulucu ülkelerin tekrar toplanmasına karar verilmiştir (Aksünger, AA, 2024).

Uluslararası Tepkiler ve Hukuki Süreçler

İsrail'in Filistin'e yönelik yukarıda kronolojik olarak ele alınan uygulamaları, özellikle Gazze Şeridi'nde, ciddi insan hakları ihlalleri olarak nitelendirilmektedir. İsrail'in askeri operasyonları sırasında sivil kayıpların yüksek olması, altyapının tahrip edilmesi ve Gazze'deki abluka politikası, insani krizlere yol açmıştır. Bu durum, İsrail Hükümetinin soykırım suçu işlediğine dair iddialara neden olmuştur.

Filistin İstatistik Kurumu'nun hazırladığı Mayıs 2024 raporuna göre (Rjoop ve Topçu, 2024);

- "*1948 Nakba'dan bu yana 134 bin Filistinli ölmüş ve 1 milyona yakın kişi de göz altına alınmıştır.*
- *7 Ekim'den bu yana Gazze'de en az 14 bin 944'ü çocuk, 9 bin 849'u kadın olmak üzere 35 bin 34 Filistinli öldürüldü, çoğu kadın ve çocuk yaklaşık 7 bin kişinin cesedine ulaşamadı. Batı Şeria'da ise 7 Ekim'den bu yana 492 Filistinli, İsrail askerleri ile Yahudi yerleşimcilerin saldırıları sonucu hayatını kaybetmiştir.*
- *Rapora göre Batı Şeria'daki göz altı faaliyetleri; Filistin Kurtuluş Örgütüne bağlı Esirler ve Serbest Bırakılanlar Heyetinin verilerine yer verilen rapora göre, 1967'den bu yana yaklaşık 1 milyon kişi gözaltına alındı. Sadece 7 Ekim'den bu yana Batı Şeria'da gözaltına alınanların sayısı 8 bin 520'ye ulaştı, bunlardan bazıları*

serbest kalırken bazıları tutuklandı. Nisan ayı sonu itibarıyla İsrail hapishanelerinde bulunan tutuklu sayısı 3 bin 600'ü "idari tutuklu" olmak üzere 9 bin 400'e ulaştı.

- *Rapora göre Batı Şeria'daki gasp ve yasa dışı yerleşim faaliyetleri; 2022 sonu itibarıyla Batı Şeria'daki İsrail askeri noktaları ile yerleşim bölgelerinin sayısı 483'e ulaştı. Batı Şeria'daki yerleşimci sayısı ise yine 2022 sonu itibarıyla çoğu Kudüs'te olmak üzere 745 bin 467'ye yükseldi. 2023 yılında ise yerleşim birimleri inşaatında büyük bir artış gözlemlendi. İsrail makamları, Kudüs de dahil olmak üzere Batı Şeria'da, 18 bini aşkın yerleşim biriminin inşaat planına onay verdi.*
- *İsrail makamları, Batı Şeria'da 2022'de 26 bin dönümlük Filistin toprağına el koyarken, bu rakam 2023'te 50 bin 526 dönüme yükseldi*
- *Batı Şeria ve Gazze'deki yıkımlar ve saldırılar; İsrail'in, 7 Ekim 2023'ten bu yana düzenlediği saldırılarda Gazze'de 104'ü Birleşmiş Milletlere (BM) ait olmak üzere toplamda 89 bin bina tamamen yıkıldı ya da büyük zarar gördü. Alt yapı, yollar, elektrik ve su şebekeleri ile tarım arazilerinin de zarar gördüğü Gazze'de savaşın maliyetinin 30 milyar dolar olduğu tahmin ediliyor. İsrail, Batı Şeria'da ise 2023'te 659 bina ve tesisi kısmen ya da tamamen yıktı. Ruhsatsız oldukları gerekçesiyle 1333 Filistin tesisine de yıkım emri çıkardı.*
- *Yahudi yerleşimciler ve İsrail güçleri, 2023'te Filistinlilere ve mülklerine yönelik 12 bin 161 saldırı gerçekleştirdi. Bunlardan 3 bin 808'i mülklere ve dini mekanlara, 707'si arazilere ve doğal kaynaklara, 7 bin 646'sı ise bireylere yönelik gerçekleşti. Bu saldırılarda 18 bin 964'ü zeytin ağacı olmak üzere yaklaşık 21 bin 700 ağaca zarar verildi ya da yerinden söküldü”*

İkinci bölümde değinildiği üzere Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 9. maddesi uyarınca sözleşmeye taraf olan bir devlet, sözleşme maddelerinin ihlal eden taraf devlet aleyhine Uluslararası Adalet Divanında dava açabilmektedir. Roma Statüsüne göre ise soykırım suçu, insanlığa karşı suç, dar anlamda savaş suçu ve saldırı suçlarını işleyen kişilere yönelik başvurular ise Uluslararası Ceza Mahkemesine yapılmaktadır. Bu bağlamda İsrail'in Filistin politikalarına yönelik ilk uluslararası hukuki tepki Güney Afrika'dan gelmiştir. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin taraf olan Güney Afrika Devleti, 29 Aralık 2023 tarihinde sözleşmeye taraf olan İsrail Devleti hakkında “soykırım” iddiasıyla BM mahkemesi olan Uluslararası Adalet Divanı'na başvuruda bulunmuştur.

İsrail'in Gazze'deki operasyonların ivedilikle askıya alınması için, ihtiyati tedbir talebinde bulunan Güney Afrikalı avukatlar, mahkeme salonuna yansıtılan görüntülerle destekledikleri 84 sayfalık

iddianameyle, İsrail'e yönelik "soykırım" suçlamasında bulunmuştur. Filistinlilerin karadan silahlarla, havadan bombalarla, denizden toplarla öldürüldüğünü, yerleşim yerlerinin tahrip edilmesi sonucunda da kıtlık ve hastalık tehlikesinin baş gösterdiğini ve İsrail'in çok az yardıma izin verdiğini yardım sağlamanın da ve sürekli bombalama nedeniyle mümkün olmadığını söyleyen Avukat Hassim, bu acının ancak Uluslararası Adalet Divanı'nın vereceği kararla sona ereceğini belirtmiştir. Güney Afrika, hazırladığı iddianamede, İsrail ordusu tarafından sürdürülen bombalamalar sonucu, çoğunluğu kadın ve çocuk olmak üzere 23 bin Filistinlinin öldüğü, en az 1 milyon 900 binden fazla Gazzelinin de yerinden edildiğini belirtmiştir. Güney Afrika, bu iddiasına gerekçesi olarak İsraili yetkililerin yaptığı açıklamaları sunmuştur. İddianamede İsrail Savunma Bakanı Gallant'ın, "Biz insansı hayvanlarla savaşıyoruz" ve İsrail Miras Bakanı Eliyahu'nun, "Gazze'ye nükleer saldırının da seçenekler arasında olduğu" yönündeki açıklamalarına ve İsrail Başbakanı Netanyahu'nun, "İsrailoğullarının İncil'deki düşmanı Amalek'ten" bahsettiğine işaret edilen iddianamede, aşırı sağcı İsraili bakanlar Bezalel Smotrich ve Itamar Ben Gvir, Gazze'den mümkün olduğunca çok sayıda Filistinliyi bölgeyi terk etmeye ikna etme zamanının geldiği bir "göç projesi" çağrısında bulduklarını vurgulamıştır. Ayrıca İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog ve diğer yetkililerin Gazze'de masum veya olaya karışmamış sivillerin bulunduğunu inkâr eden açıklamalarına yer verilen iddianamede İsrail'in soykırım yapmaya kararlı olduğu ileri sürülmüştür (Özkan, BBC, 2024).

Uluslararası Adalet Divanı Güney Afrika'nın talep ettiği "geçici tedbirlerin" incelenmesi için ilk duruşmasını 11 ve 12 Ocak'ta Lahey'de halka açık bir duruşma ile gerçekleştirmiştir. Duruşmanın ardından Divan, 26 Ocak'ta açıkladığı tedbir kararlarında, İsrail'in Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinde tanımlanan fiillerin işlenmemesi için elinden gelen tüm önlemleri almasına, İsrail ordusunun Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesindeki fiilleri işlemesini engelleyecek önlemleri ivedilikle almasına, Gazze'deki Filistinlilerin karşılaştığı olumsuz yaşam koşullarını ortadan kaldırmak için ihtiyaç duyulan temel hizmetlerin ve insani yardımın sağlanmasını mümkün kılan acil ve etkili önlemleri almasına, Gazze'deki Filistinlilere karşı Soykırım Sözleşmesi'nin ihlalinin gösteren delillerin yok edilmesini önlemek ve korunmasını sağlamak için etkili tedbirler almasına, kararın yürürlüğe girmesinden itibaren bir ay içinde, alınan tüm tedbirler hakkında Mahkeme'ye bir rapor sunmasına hükmetmiştir (Çetin, Anadolu Ajansı, 2024).

Güney Afrika, 6 Mart'ta Gazze'de baş gösteren kıtlık nedeniyle ikinci kez ek tedbir talebinde bulunmuş ve Divan, 28 Mart'ta İsrail aleyhine özellikle insani yardımların Filistinlilere ulaşmasını sağlaması için ek tedbirlere hükmetmişti. Buna göre Divan, 26 Ocak'ta verilen tedbir kararının geçerliliğini yeniden teyit ederken, "Refah dahil olmak üzere Gazze Şeridi'nin tamamında geçerli olan tedbirlerin derhal ve etkili bir şekilde uygulanmasını" karar vermiştir. Buna göre Divan, İsrail'in Soykırım Sözleşmesi'nin 2. fiilleri işlemesini engelleyecek önlemleri ivedilikle almasına, Gazze'deki

Filistinlilere yönelik soykırım çağrısı yapanları önlemek, engellemek ve cezalandırmak için gereken tüm adımları atmasına, Gazze'deki Filistinlilerin karşılaştığı olumsuz yaşam koşullarını ortadan kaldırmak için ihtiyaç duyulan temel hizmetlere ve insani yardımın sağlanmasını mümkün kılan acil ve etkili önlemleri almasına, Gazze'deki Filistinlilere karşı Soykırım Sözleşmesi'nin ihlalini gösteren delillerin yok edilmesini önlemek ve korunmasını sağlamak için etkili tedbirler almasına, kararın yürürlüğe girmesinden itibaren 1 ayda alınan tüm tedbirler hakkında mahkemeye bir rapor sunmasına hükmetti (Anadolu Ajansı, 2024).

Güney Afrika, Divana 3. kez 10 Mayıs'ta talepte bulunarak İsrail aleyhine UAD'nin 26 Ocak ve 28 Mart'taki tedbir kararlarının Gazze ve Refah'ta kötüleşen koşulları ve yeni olguları karşılamadığı gerekçesiyle yeni tedbirlere hükmedilmesi gerektiğini belirtmiştir. İsrail'in, Gazze'de sivillerin sığındığı son yer olan Kerem Ebu Salim (Şalom) sınır kapısını ele geçirerek Gazze'ye giriş ve çıkışları fiili kontrolüne aldığı anlatılan talepte, İsrail'in insani yardımların 1,5 milyon Gazzeliye ulaşmasını engellediği ifade edilmiştir. Talep edilen yeni tedbirler şu şekilde sıralanmıştır (Çetin, Anadolu Ajansı, 2024):

“1- İsrail Refah'taki askeri saldırılarını durduracak ve derhal geri çekilecek.

2- İsrail, Gazze'deki durumu incelemek ve delilleri korunmasını ve saklanmasını sağlamak amacıyla, Birleşmiş Milletler kuruluşları başta olmak üzere sivil toplum kuruluşları, araştırmacılar ve gazetecilerin Gazze'ye engelsiz erişimini sağlamak ve kolaylaştırmak için derhal tüm etkili önlemleri alacak ve ordusunun erişimi engelleyecek şekilde hareket etmemesini sağlayacak.

3- İsrail, yeni tedbir kararının açıklanmasından sonra 1 hafta içerisinde hem önceki tedbirlerin hem de yeni talep edilen tedbirlerin uygulanması için aldığı önlemleri anlatan erişime açık bir raporu Divana sunacak”

Talep edilen ek tedbirlere ilişkin 16 ve 17 Mayıs'ta yapılan duruşmalarda; Güney Afrika, UAD'in 26 Ocak'taki kararına rağmen İsrail'in saldırılarına artırarak devam ettiğini, Divan kararlarını ihlal ettiğini belirtirken, İsrail adına söz alan Başsavcı Gilad Noam, “*Trajik bir savaş yaşıyoruz ancak ortada bir soykırım yok.*” şeklindeki ifadesiyle Güney Afrika'nın soykırım iddialarının yersiz olduğu savunmuştur. Divan 24 Mayıs 2024 tarihinde açıkladığı üçüncü ek tedbir kararında; 26 Ocak ve 28 Mart tarihli tedbir kararlarının geçerli olduğunu, Gazze ve Refah'taki Filistinlilerin kısmen veya tamamen yok olmasına neden olacak eylemlerin derhal durdurulmasına, insani yardımların ve acilen ihtiyaç duyulan diğer hizmetlerin erişimi için Refah Sınır Kapısı'nın açık tutulmasına, soykırımı araştırmak üzere görevlendirilen BM yetkililerinin Gazze Şeridi'ne geçişini sağlayacak tedbirlerin

alınmasına ve İsrail'in alınan tüm tedbirlere ilişkin rapor hazırlayarak karar tarihinden itibaren bir ay içinde Mahkeme'ye sunmasına hükmetmiştir (Apolication of the Convention ..., 2024).

UAD'nin İsrail'e yönelik tedbir kararları karşısında Hamas, karardan memnuniyet duyduğunu, UAD'nin Gazze'nin tamamında saldırıları durdurma kararı almasını beklediğini söylemiştir. Tedbir kararlarına Belçika, Norveç, Sudi Arabistan ve Mısır'ın tepkisi, tarafları UAD'in kararına uymaya davet etmek şeklinde olmuştur. Diğer yandan AB Yüksek Temsilcisi Borrell: "*Hukukun üstünlüğüne dayalı uluslararası kurumlara olan desteğimizle İsrail'e olan desteğimiz arasında bir seçim yapmak zorunda kalacağız.*" şeklindeki konuşmasının ardından, "*Bu, Hamas'ı desteklemek ya da antisemitizmi ifade etmekle eşdeğer değil.*" ifadesini kullanarak UAD kararlarına uyma davetini vurgulamıştır. Af Örgütü ise UAD'nin tedbir kararları üzerine İsrail'i Refah'taki operasyonlarını durdurmaya çağırmıştır (Anadolu Ajansı, 2024).

İsrail'e yönelik bir diğer tepki ise UCM'den gelmiştir. UCM Başsavcısı Kerim Han 20 Mayıs 2024 tarihinde Başbakan Netanyahu ve Savunma Bakanı Yoav Gallant hakkında "yakalama kararı" çıkarılması için başvuruda bulunduğunu duyurmuştur. İsraili iki isim hakkında yapılan suçlamalar arasında "*açlığı savaş silahı olarak kullanmak*" ve "*insani yardım geçişlerine izin vermemek*" bulunan başvuruda, Netanyahu ve Gallant'ın en azından 8 Ekim 2023'ten itibaren Gazze Şeridi'nde "savaş suçları ve insanlığa karşı suçlardan cezai sorumluluk taşıdığına inanmak için makul gerekçeler bulunduğu" bildirilmiştir. UCM'nin başvurusu sadece İsrail'e yönelik değil ayrıca Hamas Siyasi Büro Başkanı İsmail Heniyye, Hamas'ın Gazze'deki lideri Yahya Sinvar ve Hamas'ın askeri kanadı İzeddin el-Kassam Tugayları'nın lideri Muhammed ed-Dayf hakkında da "*yakalama kararı*" başvurusunda bulunmuştur (Pala, Anadolu Ajansı, 2024). Netanyahu, yakalama kararı başvurusunun "*saçma ve yanlış*" olduğunu savunarak bunun "*tüm İsrail devletine ve ordusuna yöneltildiğini*" iddia etmiştir. Ayrıca bu başvurunun "*üniversite kampüslerinden UCM'ye taşınan yeni bir antisemitizm örneği olduğunu*" öne sürmüştür (Aydoğan, Anadolu Ajansı, 2024).

Divan'ın Statüsü'nün 63. maddesindeki "*1. Uyuşmazlığın taraflardan başka devletlerin de katıldığı bir sözleşmenin yorumlanması söz konusu olduğu zaman, yazman bu devletlere hemen durumu bildirir. 2. Bu şekilde bilgilendirilen her devlet davaya müdahil olma hakkına sahiptir; ancak bu hakkını kullanırsa, kararla verilen yorum kendisi için de eşit derecede bağlayıcı olacaktır.*" hükümleri uyarınca diğer ülkeler UAD'de görülen davalara müdahil olabilmektedir. Güney Afrika'nın UAD'deki İsrail başvurusuna Nikaragua, Kolombiya, Libya, Meksika, Filistin ve İspanya müdahillik talebinde bulunurken Türkiye'de müdahillik beyanını resmi olarak 7 Ağustos 2024 tarihinde Divan'a iletmiştir. Divan bu başvurular ile ilgili henüz bir karar vermemiştir (Anadolu Ajansı, 2024).

Sonuç

İnsanlık tarihi; ötekileştirme, sürgün, şiddet, savaş, soykırım, katliam gibi her biri farklı anlamlara tekabül eden güç mücadeleleri ve güvenlik gibi gerekçelerle toplumlar arası karşılaşmalarla ve çatışmalarla doludur. Ancak adı ne olursa olsun bu karşılaşma ve mücadele alanlarının sınırları her daim kanlıdır. I. ve II. Dünya Savaşların ise bu insanlık dışı eylemlere bir nebze olsun dur demek ve insan haklarının, mal ve can güvenliği başta olmak üzere uluslararası sistemde çerçevesi belirlenen evrensel sözleşme ve hukuk sistemiyle korunması için son iki büyük acı tecrübe olmuştur. 20. yüzyılda Avrupa'nın merkezinde meydana gelen soykırımlar modern zamanlarda bile uluslararası bir konsensus olmadığı sürece bu yıkımın durdurulmayacağını göstermiştir.

Son zamanlarda dünya gündeminin birinci sırasında yer alan Filistin-İsrail çatışmaları ise çözümü zor ve çok katmanlı bir sorun olarak, iki tarafın ilişkilerinin kurulduğu andan itibaren barındırdığı çeşitli dinamikler çerçevesinde barışın tesis edilemediği kaotik bir yapıyı ihtiva etmektedir. Tarih boyunca süregelen savaşlar, barış görüşmeleri ve ateşkes anlaşmaları, bu karmaşık sorunun çözümünde önemli adımlar atılmasını sağlamış ancak kalıcı bir barış henüz gerçekleşmemiştir. Her iki tarafın da tarihsel acı tecrübeleri ve talepleri, çatışmanın çözümünü zorlaştıran temel unsurlardır. Böylesi bir çözümsüzlük sürecinde, uluslararası toplumun desteği, taraflar arasındaki diyalog ve uzlaşma çabaları, bölgede kalıcı bir barışın sağlanmasında hayati öneme sahiptir. Ancak, barış sürecinin başarısı, sadece diplomatik girişimlerle değil, aynı zamanda sahadaki insan hakları ihlallerinin sona erdirilmesi ve taraflar arasındaki güvensizliğin giderilmesiyle mümkün olacaktır. Filistin ve İsrail halklarının birlikte barış içinde yaşayabileceği bir gelecek, sadece siyasi liderlerin değil, aynı zamanda uluslararası topluluğun da ortak çabalarıyla şekillenecektir. Bu zorlu yolculukta insan haklarına dayalı bir çözümün bulunması, çatışmanın köklü nedenlerine inerek kalıcı barışa ulaşmanın anahtarıdır.

7 Ekim 2023 Aksa Tufanı ile dünya gündemine tekrar yerleşen soykırım iddiaları ve bu bağlamda dile getirilen tepkiler, sürecin ne kadar kırılğan olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu tür şiddet olayları, bölgedeki barış çabalarını zora sokmakta ve insani krizlerin derinleşmesine yol açmaktadır. Uluslararası toplumun bu çatışmaya daha fazla ilgi göstermesi ve tarafları barışçıl çözüm yollarına yönlendirmesi gerekmektedir. Kalıcı bir barışın sağlanması, sadece siyasi anlaşmalarla değil, aynı zamanda taraflar arasındaki güvenin yeniden inşa edilmesiyle mümkündür. Aksa Tufanı, Filistin ve İsrail halklarının birlikte barış içinde yaşama arzusunu gerçekleştirmek için daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Soykırım suçu, uluslararası hukuk ve insan hakları açısından en ciddi ihlallerden biri olarak kabul edilir ve bu suçun önlenmesi ve cezalandırılması uluslararası toplumun ortak sorumluluğudur.

Soykırımla mücadele etmek, sadece geçmişte yaşanan trajedilerin tekrarlanmasını önlemekle kalmaz, aynı zamanda adaletin ve insan onurunun korunmasını da sağlar. Bu bağlamda, uluslararası mahkemeler ve kurumlar, soykırım suçlarının yargılanması ve cezalandırılması için kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, en önemli adım, soykırımın erken belirtilerini tanımak ve etkili önleyici tedbirler almaktır. Tarihten alınan dersler, insanlık için bir uyarı niteliğindedir ve gelecekte benzer trajedilerin yaşanmaması için küresel iş birliğinin ve kararlılığın önemini vurgulamaktadır. İsrail'in Filistin'de işlediği iddia edilen soykırım suçlarına ilişkin soruşturmaların kararlılıkla sürdürülmesi ve etkili yaptırımlar bu noktada elzemdir. Uluslararası toplum, soykırımın her türlüünü kınayan ve adaletin sağlanması için çaba gösteren bir tutum sergilemelidir. İsrail'e karşı soykırım suçu iddialarının uluslararası hukuk açısından ele alınması sadece soykırım suçlarının adaletle yargılanması için değil, aynı zamanda barış ve uzlaşma için de önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Adalet Bakanlığı. (2024). Uluslararası Ceza Mahkemesi, <https://Diabgm.Adalet.Gov.Tr/Home/Sayfadetay/Uluslararası-Ceza-Mahkemesi-ucm28022020101834> (30.06.2024).
- Ahmad, H. (2021), Filistin Sorunun Tarihi Gelişimi ve Ürdün'deki Filistinli Mülteciler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Aksünger, S. (2024). "Uluslararası Adalet Divanı, İsrail'in geçici tedbirleri derhal ve etkin şekilde uygulamasını istedi", Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uluslararasi-adalet-divani-israilin-gecici-tedbirleri-derhal-ve-etkin-sekilde-uygulamasini-istedi/3140035-> (09.06.2024).
- Alpyavuz, T. (2009). "Soykırım Suçu", *Journal Of Naval Science And Engineering*, Vol. 5, No.1: 49-61.
- Anadolu Ajansı. (2024). "UAD'ın İsrail'in Refah'a saldırılarını durdurması kararına tepkiler", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uadin-israilin-refaha-saldirilarini-durdurmasi-kararina-tepkiler/3229603> (10.06.2024).
- Anadolu Ajansı. (2024). "İsrail'in Gazze'de 7 Ekim'den bu yana devam eden saldırılarında 9 bin 138 öğrenci yaşamını yitirdi". <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-gazgede-7-ekimden-bu-yana-devam-eden-saldirilarinda-9-bin-138-ogrenci-yasamini->

[Yitirdi/3276509#:~:text=%C4%B0srail'in%207%20Ekim'den,89%20bin%2097%20ki%C5%9Fi%20yaraland%C4%B1](#) (17.09.2024).

Anadolu Ajansı. (2024). “5 Soruda Türkiye'nin UAD'deki İsrail'e karşı soykırım davasına müdahillik başvurusu”, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/5-soruda-turkiyenin-uaddeki-israile-karsi-soykirim-davasina-mudahillik-basvurusu/3296167> (17.09.2024).

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip, 24 May 2024, Order, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20240524-ord-01-00-en.pdf> (16.09.2024).

Avad, e.-R. (2021). “İsrail'e karşı 2000 yılında başlayan İkinci İntifada'nın üzerinden 21 yıl geçti”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israile-karsi-2000-yilinda-baslayan-ikinci-intifadanin-uzerinden-21-yil-gecti/2377014> (30.05.2024).

Aydın, G. (2023). Uluslararası Ceza Hukuku ve Ceza Yargılamalarında Soykırım Suçu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

Aydoğan, B. (2024). “Netanyahu, yakalama kararı başvurusunun UCM'ye taşınan yeni bir antisemitizm olduğunu savundu”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistinde-israil-igaline-karsi-baslayan-birinci-intifadanin-uzerinden-34-yil-gecti/2442849> (10.06.2024).

Balpınar, Z. (2011). İsrail-Filistin Çatışması: İsrail'in Filistinlilere Yönelik Güvenlik Politikasında Devamlılık ve Değişim (1948-2008), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Çakırca, B. (2024). “Batı'nın Değer Sorununa Bir Örnek Olarak Gazze”, *Ombudsman Akademik Özel Sayı 2, Gazze, Mayıs / May 2024 Ss: 511-534 Issn: 2148-256x*, ORCID: 0000-0002-6035-7162

Çetin, Ş. (2024). “BM: UAD'nin İsrail'e yönelik aldığı ihtiyati tedbir kararları tüm taraflar için bağlayıcı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-uadnin-israile-yonelik-aldigi-ihtiyati-tedbir-kararlari-tum-taraflar-icin-baglayici/3120182> (09.06.2024).

Değer, Ozan. (2009). “Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın ‘Bosna-Hersek v. Sırbistan-Karadağ Kararı’”. *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, Yaz/Summer 2009, Vol.6, No.22, pp.61-95. <https://www.jstor.org/stable/43926463> (09.06.2024).

- Fırat, E. (2021). “Filistin'de İsrail işgaline karşı başlayan Birinci İntifada'nın üzerinden 34 yıl geçti”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistinde-israil-iskaline-karsi-baslayan-birinci-intifadanin-uzerinden-34-yil-gecti/2442849> (30.05.2024).
- Euro News. (2024). “Yedinci ayına giren Gazze Savaşında ağır bilanço: ölüm, yıkım ve açlık”, <https://tr.euronews.com/2024/04/07/yedinci-ayina-giren-gazze-savasinda-agir-bilanco-olum-yikim-ve-aclik> (09.06.2024).
- Euro News. (2024). “ Hamas'tan 7 Ekim Raporu: Saldırı savunma eylemiydi”, <https://tr.euronews.com/2024/01/22/hamastan-7-ekim-raporu-saldiri-savunma-eylemiydi> (07.06.2024).
- Gökçınar, D. (2009). Arap-İsrail Uyuşmazlığında Filistin Sorunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Kemiksiz, N. N. (2011). Filistin Sorunu, *Orta Doğu*, 11(1), 133-179.
- Lemkin, R. (1944). *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington: Carnegie Endowment.
- Nişancı, D. (2021). “Uluslararası Ceza Hukuku ve Türk Ceza Kanunu Düzenlemesinde Soykırım Suçu”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt 8 Sayı 2 Yıl 2021, S 228-249, ORCID: 0000-0002-0427-432X.
- NTV. (2024). “ Hamas Lideri Haniye Tahran'da öldürüldü (İsmail Haniye kimdir?)”, <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/hamas-lideri-haniye-tahranda-olduruldu-ismail-haniye-kimdir,-YSC79a8W02xpEVpV6Cj-Q/15uyrNZDjEamkHx6NngoO0w> (17.09.2024).
- Özer, Ç. (2023). “Uluslararası Politika Açısından Filistin Sorunu”, *Külliyeye, [Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı]*, 582-605.
- Özkan, Y. (2024), “Güney Afrika'nın İsrail'e karşı soykırım”, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/articles/ce9ep3w12xqo#:~:text=Hem%20C4%B0srail%20hem%20de%20G%C3%BCney,%C3%B6nleme%20ve%20cezaland%C4%B1rma%22%20y%C3%BCk%C3%BCml%C3%BCl%C3%BC%C4%9F%C3%BC%20getiriyor> (06.08.2024).
- Özkoç, Ö. (2009). “Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64-3.

- Pala, M. (2024). “İsrailli hukukçu Gordon, UCM'nin Netanyahu için "yakalama kararı" çıkarma adımını değerlendirdi”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilli-hukukcu-gordon-ucmnin-netanyahu-icin-yakalama-karari-cikarma-adimini-degerlendirdi/3225579> (10.06.2024).
- Rjøop, A., & Topçu, G. (2024). “Filistin İstatistik Kurumu: Nekbe'den bu yana 134 bini aşkın kişi öldürüldü”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistin-istatistik-kurumu-nekbeden-bu-yana-134-bini-askin-kisi-olduruldu/3217670> (08.06.2024).
- Sarıgüzel, H. (2013). “Uluslararası Ceza Mahkemesi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* (3), 230-273.
- Taşdemir, E. (2019). İsrail Devleti'nin Ortaya Çıkışı, İsrail'in Türkiye Tarafından Tanınması ve Bu Durumun Türk Dış Politikasındaki Rolü (1948-1958), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
- Tergek, Ş. (2022). İngiltere, ABD ve Siyonizm Üçgeni: El Nakba'ya Giden Yol, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi). 09.12.1948, *Sayı: 260 A (III), Paris: The General Assembly of the United Nations*.
- Yalçın, O. (2021). “1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, (5), 53-104.
- Yaşın, G. K. (2023). Genel Kamu Hukuku Açısından Soykırım: Bosna Hersek-Sırbistan Soykırım Davası Çerçevesinde İnceleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yazıcı, E. (2021). “Camp David Antlaşmaları Çerçevesinde Mısır – İsrail İlişkileri ve Günümüze Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Yılmaz, A. N., Alagöz, V. (2023). Birleşmiş Milletler'in Filistin Politikası. *Journal of Economics and Political Sciences*, 13-124, C.3, S.2.
- Yılmaz, S. (2017). Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu ve Ermeni Soykırımı İddiası: 100 Yılı Aşarken Türkiye'den Beklentiler ve Gerçekler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Düzce.
- Wahibi, A. (2010). Filistin Sorunu ve Çözüm Yolları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi.

Sağlık Kurumlarında Kamu Hizmeti Motivasyonu Algısı; Karaman İlinde Bir Araştırma

Perception of Public Service Motivation in Health Institutions; A Research in Karaman Province

*Hasibe CEYHAN**

Başvuru Tarihi: 31.10.2024

Kabul Tarihi: 29.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

1980'li yıllardan sonra etkili olan Neo-liberal politikaların etkisiyle devlet piyasada direk olarak faaliyet gösteren olma özelliğini terk ederek, daha çok piyasaları dizayn eden bir role bürünmüştür. Bu durum düzenlemeyi tercih eden devlet mekanizmasının işleyişinde bir takım yapısal düzenlemelerde beraberinde getirmiştir. Özel sektörle olan rekabet artmış, kamu sektörü kamu görevlilerini motive edecek argümanlardan yararlanmıştır. Bu bağlamda kamu görevlilerini motive eden sorulara cevap olması açısından Karaman il merkezi Sağlık İl Müdürlüğü ve Karaman Eğitim ve Araştırma Hastanesinde görev yapan sağlık çalışanlarının, yönetici/bürokratların kamu hizmeti motivasyonu algılarının ortaya konulması amacıyla bu araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kapsamı içerisinde öncelikli olarak kamu hizmeti motivasyonuna dair kavramsal çerçeve ele alınmış, sonrasında ise il içerisinde kamu görevlisi olan, Karaman Eğitim ve Araştırma Hastanesinde görev yapan sağlık çalışanlarına yönelik alan araştırması yapılmıştır. Gerçekleştirilen bu alan araştırması 259 kişi ile yürütülmüştür. Anket tekniği ve kolayda örnekleme yönteminin kullanıldığı araştırmada elde edilen veriler faktör analizi ve güvenilirlik testine ve persona korelasyon analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarına göre; ortaya konulan hipotezler ile kabul edilmiştir. Çalışmada Kamu Hizmeti Motivasyon ölçeği çerçevesinde 'Kamu Yararına Bağlılık', 'Kamusal Duyarlılık', 'Topluma

* Dr. Öğr. Üyesi Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, hasibeceyhan@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6551-0787

Karşı Sorumluluk' alt boyutları ekseninde analizler yapılmıştır. Karaman Eğitim ve Araştırma Hastanesinde çalışan sağlık çalışanlarının Kamu Hizmeti motivasyonu algısının yüksek düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Bakanlığı Kamu Çalışanları, Kamu Hizmeti, Kamu Hizmeti Motivasyonu

Absract

With the influence of Neo-liberal policies that became prominent after the 1980s, the state abandoned its characteristic of being a direct actor in the market and assumed a role more focused on designing markets. This shift brought about certain structural reforms in the functioning of the state mechanism, which now preferred regulation. Competition with the private sector increased, and the public sector began to utilize tools to motivate public employees. In this context, this study aims to explore the perceptions of public service motivation among healthcare workers and administrators/bureaucrats employed at the Karaman Provincial Health Directorate and Karaman Training and Research Hospital, as part of understanding what motivates public employees. Within the scope of the study, a conceptual framework for public service motivation was first established. Subsequently, field research was conducted on public employees working at the Karaman Training and Research Hospital. The field study involved 259 participants. The research utilized the survey technique and convenience sampling method. The data obtained were analyzed using SPSS software for factor analysis, reliability tests, and Pearson correlation analysis. According to the analysis results, the hypotheses formulated in the study were accepted. Analyses were conducted within the framework of the Public Service Motivation scale under the dimensions of "Commitment to Public Interest," "Compassion for the Public," and "Responsibility to Society." The study concluded that the public service motivation perception of healthcare workers at Karaman Training and Research Hospital is at a high level.

Keywords: Ministry of Health Public Employees, Public Service, Public Service Motivation.

Article Type: Research Article

Giriş

Tüm dünyada kamu hizmetlerinin işleyişi ve sunumu açısından önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı 1980'li yıllardan günümüze kadar geçen sürede birçok reform gerçekleştirilmiştir. Hayata

geçirilen bu reform sürecinde halkın kamu hizmetlerine dair beklentileri de değişime uğramış ve karşılık bulmuştur. Kalite olgusunun ön plana çıktığı ve devlet anlayışının siyasal, kültürel ve sosyal anlamda değiştiği süreçte kamu hizmetleri etkin, katılımcı ve verimli bir şekilde halkın ihtiyaçlarını karşılar nitelikte bir anlayışa bürünmüştür. Bu bağlamda kamu hizmetlerindeki kalitenin sağlanması, kamu hizmetinde çalışanların kamu hizmeti motivasyonlarının sağlanması ile mümkün olacağından, bireyleri motive eden unsurlar irdelenmesi gerekmektedir.

Kamu sektörü ve özel sektör de çalışanları motive eden güdüler farklı nedenlere dayanıyor olsa da motivasyon çalışanların istek ve gereksinimlerinin karşılanmasına bağlı olmaktadır (Paşamehmetoğlu ve Yeloğlu, 2015: 138'den aktaran, Kıyak, 2022: 4). Kamu Hizmeti Motivasyonu ile ilgili gerek ülkemizde gerekse yurt dışında yapılan çalışmalar incelenip literatür taraması yapıldığında bireye ait Kamu Hizmeti Motivasyon düzeyini etkileyen yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi bir çok demografik özelliklerin etkili olduğu sonucuna ulaşılmakla birlikte, etki den unsurların başında sosyal ve kültürel faktörlerin en başta yer aldığı tespit edilmiştir (Arslan, 2019: 1262).

Bu çerçevede 2003 yılından günümüze kadar sağlık teşkilatında meydana gelen değişim ve dönüşüm bu çalışmamızı gerçekleştirmemizde etkili olmuştur. İnsanı merkeze alan, daha katılımcı, uzlaşmacı ve gönüllülük gibi kavramların öncelenecek (Akdağ, 2012: 69-70) bir zihniyet dönüşümününse yaşandığı, hizmet sunulan hedef kitlenin çıkarlarının ön planda tutulduğu sağlık sektörünün genel işleyişinde hem kurumsal olarak hem de kamu çalışanlarının ortaya koydukları çalışma performansının yüksek olması gerekliliği yönündeki fikri alt yapı çalışmamızın sağlık alanında yapılması fikrini güçlendirmiştir. Araştırmamızda Aydın ve arkadaşları tarafından Ankara ilinde görev yapan ilk ve ortaokul öğretmenleri ve okul yöneticilerinden oluşan örneklem üzerinde yapılan araştırma neticesinde gerçekleştirilen Kamu Hizmeti Motivasyonu ölçeği kullanılmıştır (Aydın vd. 2017:105-125). Ölçekte ilk boyut 'Kamuya Duyarlılık', ikinci boyut 'Kamu Yararına Bağlılık ve üçüncü boyut 'Topluma Karşı Sorumluluk' olmak üzere üç boyut üzerinden ölçeğin güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Bu minvalde araştırmamızın ilk bölümünde kuramsal dayanaklar temelinden kavramsal çerçevesi anlatılmış, ikinci bölümde ise sağlık sektöründe çalışan kamu görevlilerinin Kamu Hizmeti Motivasyonu algısı ortaya konulan analizler ve bulgular üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve: Kamu Hizmeti ve Kamu Hizmeti Motivasyonu

Kamu hizmeti kavramı ülke içerisinde yaşayan halkın gereksinimlerini karşılamada ve devletin işleyişini gerçekleştirme noktasında son derece önemli bir potansiyele sahiptir. İdare hukukunun çalışma alanı içinde yer alan kamu hizmeti kavramı mali, siyasi, toplumsal ve tabii ki ekonomik özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Kamu hizmeti tanımı üzerinde tam bir mutabakat

sağlanamasa da, kamu hizmeti halkın ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından kamu yararını gözeterek kamuya sunulan sürekli ve düzenli faaliyetler bütünüdür (Onar,1966: 13).

Genel geçer bir tanıma sahip olmayan ve temel olarak iki unsur üzerinden kabul gören kamu hizmeti kavramı kamu hizmeti olarak kabul edilmesi için içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak siyasal kararlarla belirlenmelidir (Bozkurt, Ergun ve Sezen, 2008: 129). Ayrıca bir hizmetin kamu hizmeti olarak kabul edilmesinin de, en çok kabul görmüş şu iki kamu hizmeti tanımının içinde yer alan özelliği taşımalarıdır. Bu özelliklerden ilki kamu hizmetinin kamu otoritesi tarafından veya onun gözetimi altında özel bir kişi tarafından yürütülmeli (Gözler, 2003: 219), ikincisi ise kamuya yöneltilmiş ve kamu yararı gözetiyor olması gerekir (Bozkurt, Ergun ve Sezen, 2008: 128'den aktaran Altın, 2019: 25).

1980'li yıllardan itibaren dünyada birçok ülkenin kamu sektöründe hukuki, ekonomik ve siyasi gelişmeler nedeniyle kayda değer değişimler yaşanmıştır. Halkın beklentilerine cevap verecek şekilde üretilen politikalar kamuda hizmet sunumunu kökten değiştirecek, yönetimi yeniden yapılandıracak, devletin küçültülerek katılımı esas alan birtakım reformların ortaya konduğu bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır (Hughes,1994). Bütün bunlara ek olarak dünya üzerinde yaşanan göç süreci ve buna bağlı olarak aratan nüfus, ekonomik faaliyetler nedeniyle yaşam standardının yükselmesi ve siyasal ve idari yapıların değişimine dair gelişmeler kamu hizmeti sunumunda da bir takım değişim ve dönüşümü de beraberinde getirmiştir (Çukurçayır ve Ekşi, 2001: 90). Bununla birlikte kamu hizmetinin sunumu ülkelerin sahip oldukları iç ve dış özelliklere göre değişim göstermekte ve bu değişim ülke içerisindeki yönetim biçimine, ekonomik ve siyasi durumuna, sahip olduğu kültüre göre faaliyet alanını ortaya koymaktadır (Göçoğlu, 2020: 616).

20. yüzyılda teknolojinin bilgi akışının yüksek olması gerek kamu hizmeti anlayışını gerekse de kamu hizmeti sunum biçimini çok geniş bir zeminde etkilemiştir. Birçok hizmetin elektronik olmasının yanı sıra, yararlananların gereksinimlerinin karşılanması hizmetlerdeki kalite, verimli olduğu kadar düşük maliyetle sunum ve katılımcı anlayış uygulamaya geçmiştir. Kamu hizmetinin sunumu sürecinde merkezi yönetim kadar, beklentilerin karşılanmasının hızı açısından yerleşme olgusuna da vurgu yapılmıştır (TÜSİAD, 2002: 140).

Psikolojik bir olgu olan, başarının ana kaynağı olarak kabul edilen ve “hareket etmek, hareketlendirmek” anlamına gelen motivasyon kavramı ilk defa 1980'li yılların başında İngiltere ve ABD'de kullanılmıştır (Öztürk Kaplan, 2021: 43). Motivasyon kavramının tanımına ek olarak, belli başlı bir davranışların sebebi olan motivasyon kamu sektöründe de insanları farklı fikirlerle motive etmektedir (Kıyak, 2022: 6). Bu minvalde Kamu Hizmeti Motivasyonu kavramını kamu hizmetine

dair özel bir motivasyon çeşidi olarak ortaya koyan Perry ve Wise Kamu Hizmeti Motivasyonu'nu “*bireyin, kamu kurum ve kuruluşlarına hizmet etmeye yönelik, özgün olarak bulunan belli başlı motifleri kabul etme eğilimi*” olarak tanımlamıştır (Perry ve Wise, 1990: 368). Vandenabeele, Kamu Hizmeti Motivasyonu şahsi ve örgütsel çıkarlardan ziyade, üst düzey bir politik çıkarları ilgilendiren ve bireyleri uygun olan zaman diliminde güdüleyen inanç, değerler ve davranışlar olduğunu tarif ederken (Vandenabeele, 2007:549), Rainey ve Steinbauer Kamu Hizmeti Motivasyonu'nu bireylerin şahsi çıkarlarını daha geri planda bırakarak milletin veya insanlığın çıkarlarına hizmet etmeyi önceleyen bir motivasyon olarak tanımlamışlardır (Rainey ve Steinbauer, 1999: 23). Bu tanımların ışığında Kamu Hizmeti Motivasyonu dışsal ödüller (çalışanların maaş artışı, iş barışı ve güvenliği, görevde yükselme) ve içsel ödüller (bireyin görevini yaptığı için duyduğu başarı hissi, kişni kendine verdiği değer ve duyduğu saygı) şeklinde nitelendirilmiştir (Houston, 2000: 714). Kamu hizmeti motivasyonu kavramının temellerini oluşturan bu tanımlara ek olarak kamu kurumlarının çalışanlar açısından önceliğine vurgu yapılan ve bireyin davranışlarını yönlendiren ve özendiren birtakım güdülerin olduğu kabul edilmektedir (Ritz, 2009: 55). Bu bağlamda kamu hizmeti motivasyonun kuramsal temelleri olarak kabul edebileceğimiz güdülerden ilki, kişilerin bireysel faydayı en üst seviyede tutmayı amaç edinerek bu sayede, herhangi bir kamu hizmeti sunumuna katılarak kamu politikaları oluşturma sürecine dâhil olmaları ve toplumsal veya kişisel faaliyetlere hizmet etme fikrini esas alan rasyonel güdülerdir. Bir diğer güdü toplumsal normlara uyma eğilimini ifade eden normatif güdülerdir. Normatif kavramı kelime olarak kurallara uymak veya değerler bütünü ifade eder. Bu çerçevede normatif temelli güdü sosyal veya toplumsal adaleti gerçekleştirmek adına, kamu görevlisinin görevine ve devletine bağlı kalarak kamunun çıkarlarına hizmet etme isteğini merkeze alır. Üçüncü temel güdü ise başkalarına yardımcı olma isteği doğrultusunda şekillenen duygusal güdülerdir. Sosyal açıdan önemli olduğu için herhangi bir kamu hizmetine bağlı olmayı veya desteklemenin yanı sıra yurtseverlik veya vatanseverlik gibi duygular ile karakterize edilir (Perry ve Wise, 1990: 370). Bu minvalde kategorize edilen çalışmalar Perry tarafından test edilerek Kamu Hizmeti Motivasyonunun altı alt boyutu ortaya konulmuştur. Bunlar politikaya ilgi, merhamet, fedakârlık, kamu çıkarına bağlılık, sosyal adalet ve vatandaşlık görevinde oluşmaktadır. Perry son üç boyutu tek boyut altında toplayarak politikaya ilgi boyutu rasyonel güdülere, kamu çıkarına bağlılık boyutu normatif güdülere, fedakârlık boyutu duygusal güdülere, merhamet ise hem normatif hem de duygusal güdülere karşılık geldiği tespitini gerçekleştirmiştir (Perry,1996: 5-22). Ek olarak Kamu Hizmeti Motivasyonu hakkında şimdiye kadar farklı kamu kuruluşları ve farklı sektörler üzerinde yapılan araştırmalar ve ampirik çalışmalar bireylerin yaş, eğitim düzeyi, kıdem, cinsiyet gibi demografik unsurlardan etkilendiğini ve farklı bulgular elde edildiği göstermiştir (Arslan, 2018:83).

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı

Sağlık sektörünün işleyişine bakıldığında gerek kurumsal olarak ve gerekse bireysel olarak ortaya konan performansın yüksek olması bu araştırmanın sağlık alanında yapılması fikrini güçlendirmiştir. Çalışmanın temel amacı halkın her kesimine hizmet sunan sağlık alanındaki kamu çalışanlarının Karaman ili özelinde kamu hizmeti motivasyonu algılarının ortaya konulmasıdır. Kamu Hizmeti Motivasyon ölçeğinin “Kamu Yararına Bağlılık”, “Kamusal Duyarlılık”, “Topluma Karşı Sorumluluk” gibi alt boyutları arasındaki korelasyon incelenerek sağlık çalışanlarının kamu hizmeti motivasyonunun tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu amacının yanı sıra çalışmanın alt amaçları aşağıda ifade edilen maddelerle sıralanabilir:

- Çalışmadan elde edilen sonuçların sağlık alanında üretilecek politikalara görüş açısı getirmesi ve sorunların çözümünde bir bakış açısı olarak kullanılması
- Karaman ili özelinde gerçekleştirilen bu alan araştırmasının (anket), bundan sonraki süreçte gerek Karaman’da gerekse Türkiye genelinde yapılması muhtemel çalışmalara ışık tutması
- Sürekli yeniden yapılanma ile geliştirilmeye çalışılan sağlık sektörünün yapılandırılması sürecine çözüm önerilerinin sunulmasına katkı sağlamak

Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın temel varsayımı Karaman Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde görev yapan sağlık çalışanlarının Kamu Hizmeti Motivasyon algılarının yüksek olduğu yönündedir.

Araştırmanın hipotezleri şu şekilde sıralanabilir:

- H1=Cinsiyet ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur.
- H2=Yaş ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur.
- H3=Eğitim durumu ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur.
- H4=Unvan ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur.
- H5=Kurumdaki hizmet süresi ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Karaman Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde aktif olarak görevlerine devam etmekte olan (izin, sağlık raporu, görevlendirme gibi nedenlerle görevde bulunmayanlar hariç) sağlık çalışanları oluşturmuştur. Hastane yetkililerinden alınan bilgi doğrultusunda evrenin toplam 750 kişiden oluştuğu belirlenmiştir.

Araştırmanın örnekleme ise Karaman Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde aktif olarak görevlerine devam eden ve araştırmanın saha çalışmasının yapıldığı Eylül-Ekim 2023 zaman aralığında kendilerine kolayda örnekleme yöntemine uygun olarak erişilebilen toplam 259 sağlık çalışanından oluşturulmuştur. Buradan hareketle örneklemin (259) evreni %95 güven aralığı ve %5 hata payı ölçülerinde temsil yeteneğinin olduğu belirlenmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 132).

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın temel sınırlılığı, zaman ve ekonomik maliyetler nedeniyle örneklemin sadece Karaman Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan sağlık çalışanlarından seçilmiş olmasıdır. Dolayısıyla saha araştırmasından elde edilen verilerin genellenmesinin kolay olmayacaktır. Bir başka sınırlılık da bütün sosyal bilim araştırmalarında anket tekniği ile yapılan veri toplama yöntemlerinde görülen sosyal beğenirlik handikapıdır. Bir başka ifade araştırmaya katılanların anket sorularına verdikleri cevapların tam olarak görüş ve düşüncelerini yansıtmıyor olabileceğidir.

Veri Toplama Yöntemi ve Kullanılan Ölçekler

Araştırmada anket tekniği ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek Aydın vd. (2017) tarafından geliştirilen Kamu Hizmeti Motivasyonu Ölçeğidir. Ölçek sağlık çalışanlarına uygulanabilecek şekilde araştırmacı tarafından uyarlanmıştır. Ölçek demografik özelliklere ilişkin soruların yer aldığı 5 sorudan oluşan ilk bölüm ile Kamu Hizmeti Motivasyonuna ilişkin 17 sorudan oluşan ve Beşli Likert şeklinde yapılandırılan ikinci bölümden meydana gelmektedir.

Araştırmanın Literatür Taraması

Akademik literatür incelendiğinde Kamu Hizmeti Motivasyonu ile ilgili yazılmış Doktora, Yüksek Lisan Tezleri, kitaplar ve makaleler gözden geçirilmiştir. Kamu Hizmeti Motivasyonu ile ilgili çalışılan doktora tezlerine bakıldığında, iş özelliklerinin Kamu Hizmeti Motivasyonu ile ilişkisini

Kıyak (2022), akademik personelin psikolojik sözleşme ve Kamu Hizmeti Motivasyonu algısı üzerinden ilişkisinin incelenmesi konusunu Öztürk (2020) çalışmışlardır. Kaleme alınan yüksek lisans tezleri arasında Belediyelerde Kamu Hizmeti Motivasyonu: Fatih Belediyesi örneği ile Özçelik (2024), liderlik türlerinin Kamu Hizmeti Motivasyonuna etkilerini araştıran Kaplan (2021) ve lisede görev yapan öğretmenlerin örgütsel bağlılığının Kamu Hizmeti Motivasyonuna etkisini araştıran Taştekin (2019) olduğu görülmektedir. Yine bu konuda yazılan makaleler içerisinde Coşkun (2015), Demirden (2023) ve Erten ve Türkmen (2022) literatür taraması, kuramsal analiz ve ölçek güvenilirlik yönünde çalışma yaptıkları sonucuna varılmıştır. Arslan (2018) kamu Hizmeti Motivasyonu adıyla bir kitap ve (2019) Kamu Hizmeti Motivasyonunu şekillendiren faktörleri ortaya koyan bir araştırma makalesi olduğu görülmüştür.

Araştırmanın Analiz ve Bulguları

Araştırmada ilk olarak elde edilen veriler SPSS 20 paket programlar kullanılarak demografik özellikleri ortaya koymak amacıyla betimsel analizleri yapılmıştır. Daha sonra da ölçeğe ilişkin yapısal geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin de yer aldığı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları aşağıdaki tablolar aracılığıyla gösterilmiştir.

Demografik Bulgular

Ankete katılan sağlık çalışanlarının demografik (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, hizmet süresi, görev pozisyonu) özelliklerine ait bilgiler aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Özellik	Kategori	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	95	36,5
	Kadın	165	63,5
Yaş	20-30	65	25,0
	31-40	92	35,4
	41-50	90	34,6
	51 ve üzeri	13	5,0

Eğitim Durumu	Ön Lisans	83	31,9
	Lisans	151	58,1
	Yüksek Lisans	12	4,6
	Doktora	14	5,4
Unvan	Doktor	28	10,8
	Ebe, Hemşire	112	43,1
	Sağlık Memuru	24	9,2
	Tıbbi Sekreter	24	9,2
	Teknisyen	13	5,0
	Diğer	59	22,7
Kurumdaki Hizmet Süresi	1-5 yıl	44	16,9
	6-10 yıl	56	21,5
	11-15 yıl	57	21,9
	16-20 yıl	60	23,1
	21 yıl ve üzeri	43	16,5

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının %36,5'inin erkek,% 63,5'inin kadınlardan oluştuğu, %25'i 25-30 yaş aralığında, %35,4'ü 31-40 yaş aralığında,%34,6'sının 41-50 yaş aralığında,%5'inin de 51 yaş ve üzeri oldukları, %31,9'unun ön lisans, %58,1'inin lisans, % 4,6'sının yüksek lisans,% 5.4 doktora eğitim düzeyine sahip oldukları, %10,8'inin doktor, %43,1'inin ebe, hemşire, %9,2'sinin sağlık memuru, %9,2 'sinin tıbbi sekreter, %5'inin teknisyen ve %22,7'sinin de diğer meslek guruplarından olduğu, kurumdaki hizmet sürelerine bakıldığında %16,9'u 1-5 yıl, %21,5'inin 6- 10 yıl, %21,9'unun 11-15 yıl, %23,1'inin 16-20 yıl %16,5'inin de 21 yıl ve üzeri bir sürede kurumda aktif olarak çalıştıkları sonucuna varılmıştır.

Faktör Analizi ve Güvenilirlik Testi

Araştırmada veri toplamak amacıyla kullanılan Kamu Hizmeti Motivasyonu Ölçeği için açıklayıcı faktör analizi, ortalama, standart sapma ve Cronbach's Alpha testi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki tablo ile sunulmuştur.

Tablo 2: Faktör Analizi ve Güvenilirlik Testi

Faktör adı	Soru İfadesi	Ort.	Std. Sapma	Faktör Ağırlığı	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Güvenilirlik Cronbach's α
Kamu Yararına Bağlılık	İçinde yaşadığım topluma özverili bir şekilde çalışarak katkıda bulunduğuma inanırım. KHM1	4,30	0,809	0,818	43,41	0,829
	Toplum için vazgeçilmez bir kamu görevi olan sağlık hizmetinin getirdiği sorumluluğun bilincindeyim. KHM2	4,36	0,766	0,819		
	Kişisel çıkarıma aykırı bile olsa kamu için faydalı olanı yaparım.KHM3	4,23	0,788	0,559		
	Kamu yararını korumayı bir vatandaşlık görevi bilirim.KHM4	4,39	0,714	0,701		
	Kamu hizmetinin devamlılığını sağlamak için gerektiğinde mesai saatleri dışında gönüllü olarak çalışırım.KHM5	3,84	1,090	0,712		

	Kişisel çıkarlarım ile hizmetin gereklilikleri çatıştığında, kişisel çıkarlarımı feda ederim.KHM6	3,85	1,021	0,791		
	Karşılığında ödeme yapılmasa dahi halka hizmet ettiğimde kendimi iyi hissederim.KHM7	3,88	1,048	0,809		
	Kamu görevlilerinin hak ettiklerinin karşılığını alamadıklarına inansam da görevimi severek yaparım.KHM8	3,98	0,990	0,674		
Kamusal Duyarlılık	Halkı yönetenler, sadece kârlı alanlar değil halkın refahını yükseltecek sosyal politikalar da geliştirmelidir.KHM11	4,24	0,795	0,509	9,11	0,743
	Aynı toplum içinde, herkes birbirinin yaşamını olumlu ya da olumsuz biçimde etkilemektedir.KHM13	4,23	0,853	0,618		
	Bir kamu görevlisinin topluma karşı yükümlülükleri, üstlerine karşı yükümlülüklerinden önce gelmelidir.KHM18	3,95	0,872	0,851		

	Kamu görevlilerinin sorumluluklarını en iyi biçimde yerine getirerek kamunun güvenini kazanmak zorunda olduklarına inanırım.KHM19	4,02	0,923	0,788		
Topluma Karşı Sorumluluk	Güncel politika konularını ilgiyle takip ederim.KHM9	3,54	1,160	0,886	13,261	0,723
	Bana göre iyi bir vatandaş olmak, kamu politikaları ile ilgilenmeyi gerektirir.KHM10	3,58	1,019	0,891		
	İnsanların aldıklarından daha fazlasını topluma vermeleri gerektiğine inanırım.KHM14	3,61	0,994	0,557		
	Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesindeki aksaklıkları, eksiklikleri ilgili makamlara bildiririm. KHM15	3,94	0,850	0,445		
	Kamu hizmetinin, kamu görevlisine diğer vatandaşlardan beklenmeyen sorumluluklar yüklediğine inanırım.KHM16	3,82	0,964	0,623		
	Kamu kaynakları ile eğitildiğim için kendimi topluma karşı borçlu hissederim.KHM17	3,75	0,957	0,636		

Faktör Açıklayıcılığı Toplam	%65,78
Kamu Hizmeti Motivasyonu Algısı Ortalaması	3,99
Kamu Hizmeti Motivasyonu Ölçeği Güvenilirlik Testi (Genel)	0,868
KMO Ölçek Geçerliliği	0,827
Bartlett Küresellik Testi Ki Kare	1866,623
Standart Sapma	153
p değeri	0,000

Yapılan faktör analizi sonucunda; kamu yararına bağlılık, kamusal duyarlılık, topluma karşı sorumluluk alt boyutları belirlenmiştir. KHM Bartlett Küresellik testi yapılarak ölçeğin yapısal geçerliliği 0,827 (KHM Ölçek Geçerliliği) olarak tespit edilmiş olup, ölçeğin yüksek düzeyde geçerliliğe sahip olduğu görülmüştür. Kamu hizmeti motivasyonunun literatüre uyumlu olarak üç boyuttan oluşan kamu yararına bağlılık, kamusal duyarlılık, topluma karşı sorumluluk alt boyutlarının toplam varyansı açıklama oranının %65,78 olduğu tespit edilmiştir. Kamu Hizmeti Motivasyonu genel ortalaması (3,99) olarak belirlenmiştir ve bu değer iyi düzeye yakın bir sonuç içerdiği görülmektedir. Kamu hizmeti motivasyonunun alt boyutlarının ortalamasına bakıldığında ise Kamu hizmeti motivasyonu ölçeğinin güvenilirlik testi için Cronbach's α yöntemi kullanılmıştır ve elde edilen değer 0,868 olarak belirlenmiştir. Bu değer ile ölçeğin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Kamu hizmeti motivasyonu ölçeğinin her bir alt boyutu için güvenilirlik testleri yapılmış ve bu testlere göre; kamu yararına bağlılık alt boyutunun Cronbach α değeri 0,829, kamusal duyarlılık Cronbach α değeri 0,743 ve topluma karşı sorumluluk alt boyutunun Cronbach α değeri 0,723 olarak

bulunmuştur. Elde edilen güvenilirlik değerlerine göre kamu hizmeti motivasyonu alt boyutları açısından da ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir.

4.3. Kamu Hizmeti Motivasyonu Fark Testleri

Faktör analizi ve güvenilirlik testleri sonucunda elde edilen verilerin normal dağılım gösterdikleri belirlenmiş ve buradan hareketle parametrik testlerin kullanılabilceği anlaşılmıştır. Bu çerçevede sağlık çalışanları katılımcıların demografik özelliklerine göre kamu hizmeti motivasyonu algılarının nasıl değişiklikler gösterdiğini daha ayrıntılı ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Tablo 4:Cinsiyete Göre Kamu Hizmeti Motivasyonu Algısı Fark Testi (Bağımsız T Testi)

Değişken	Cinsiyet	N	Ortalama (X̄)	Std. Sapma	t değeri	Pdeğeri
Kamu Hizmeti Motivasyonu	Erkek	95	4,06	0,56374	1,559	0,120
	Kadın	162	3,95	0,46753		

Tablo 4’te bağımsız örneklem T Testi sonucunda elde edilen verilere göre erkek katılımcıların ($\bar{X}=4,06$) kamu hizmeti motivasyonuna yönelik algısı kadın katılımcılara ($\bar{X}=3,95$) göre nispeten yüksek olsa da, cinsiyete dayalı olarak gerçekleştirilen analizde anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,484>0,05$).

Tablo 5:Yaşa Göre Kamu Hizmeti Motivasyonu Algısı Fark Testi (ANOVA)

Değişken	Yaş	N	Ortalama	F değeri	p değeri
Kamu Hizmeti Motivasyonu	20-30	64	3,91	1,312	0,271
	31-40	89	3,98		
	41-50	87	4,04		
	51+	12	4,18		

Tablo 5’de görüleceği üzere, araştırmaya katılan yaş gruplarına göre, kamu hizmeti motivasyonu açısından gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre, anlamlı bir fark olmadığı ($p=0,271>0,05$) saptanmıştır.

Tablo 6:Eğitim Durumuna Kamu Hizmeti Motivasyonu Algısı Fark Testi (ANOVA)

Değişken	Eğitim Durumu	N	Ortalama	F değeri	<i>p</i> değeri
Kamu Hizmeti Motivasyonu	Ön lisans	78	4,01	1,452	0,228
	Lisans	149	3,97		
	Yüksek Lisans	12	4,27		
	Doktora	13	3,93		

Tablo 6’da görüleceği üzere, araştırmaya katılanların eğitim durumlarına göre, kamu hizmeti motivasyonu açısından gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre, gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı ($p=0,228>0,05$) saptanmıştır.

Tablo 7:Unvana Göre Kamu Hizmeti Motivasyonu Algısı Fark Testi (ANOVA)

Değişken	Unvan	N	Ortalama	F değeri	<i>p</i> değeri
Kamu Hizmeti Motivasyonu	Doktor	27	3,80	1,852	0,103
	Ebe, Hemşire	108	4,06		
	Sağlık Memuru	24	3,97		
	Tıbbi Sekreter	23	4,07		
	Teknisyen	13	3,78		
	Diğer	57	3,98		

Tablo 7’de görüleceği üzere, araştırmaya katılanların unvan durumlarına göre, kamu hizmeti motivasyonu açısından gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan

Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre, gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı ($p=0,103>0,05$) saptanmıştır.

Tablo 8: Hizmet Süresine Göre Kamu Hizmeti Motivasyonu Algısı Fark Testi (ANOVA)

Değişken	Hizmet Süresi	N	Ortalama	F değeri	p değeri
Kamu Hizmeti Motivasyonu	1-5	44	3,92	2,238	0,066
	6-10	55	3,99		
	11-15	55	3,92		
	16-20	58	3,98		
	21 +	40	4,20		

Tablo 8’de görüleceği üzere, araştırmaya katılanların hizmet sürelerine göre, kamu hizmeti motivasyonu açısından gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre, gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı ($p=0,066>0,05$) saptanmıştır.

Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır ve Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Pearson Korelasyon Analizi

Değişkenler	1	2	3	4
Kamu Yararına Bağlılık (1)	1			
Kamusal Duyarlılık (2)	0,549**	1		
Topluma Karşı Sorumluluk (3)	0,532**	0,548**	1	
Kamu Hizmeti Motivasyonu (4)	0,869**	0,784**	0,818**	1

** 0,01 anlamlılık düzeyi

Analiz sonuçlarına göre sağlık çalışanlarının kamu hizmeti motivasyonu ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkiler ortaya konulmuştur.

- Sağlık çalışanlarının kamusal duyarlılıkları ile kamu yararına bağlılık algıları arasında pozitif yönlü ($r=0,549$ gücünde) anlamlı (0,001 anlamlılık düzeyinde) bir ilişki olduğu,
- Topluma karşı sorumlulukları ile kamusal duyarlılık algıları arasında pozitif yönlü ($r=0,548$ gücünde), anlamlı (0,001 anlamlılık düzeyinde) bir ilişki olduğu,
- Topluma karşı sorumlulukları ile kamu yararına bağlılık algıları arasında pozitif yönlü ($r=0,532$ gücünde) ve anlamlı (0,001 anlamlılık düzeyinde) bir ilişki olduğu,
- Kamu yararına bağlılıkları ile kamu hizmeti motivasyonu algıları arasında pozitif yönlü (0,869 gücünde) ve anlamlı (0,001 anlamlılık düzeyi), kamusal duyarlılıkları ile kamu hizmeti motivasyonu algıları arasında pozitif yönlü ($r=0,784$ gücünde) ve anlamlı (0,001 anlamlılık düzeyi), topluma karşı sorumlulukları ile kamu hizmeti motivasyonu algıları arasında pozitif yönlü ($r=0,818$ gücünde) ve anlamlı (0,001 anlamlılık düzeyi) bir ilişki, olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Devlet mekanizmasının işleyişi içerisinde kamu kurum ve kuruluşlarının varlık nedeni kamu hizmeti sunmaktır. Bu hizmeti sunarken vatandaşlarının çıkarlarını ön planda tutarken aynı zamanda kamu yararını da gözetir. Devlet özel sektöre devretmediği birtakım hizmetleri vatandaşına sunarken piyasada kullanılan metot ve yöntemleri uygulayarak sunmaktadır. Bu yöntemler uygulama konulan politikalar ekseninde kamu personel rejiminin işleyişini derinden etkilemiştir. Bu bağlamda bireylerin kamu sektöründe çalışmaya olan istekleri Kam Hizmeti motivasyonu etkileyen önemli bir faktör olarak değerlendirmek mümkündür.

Yaptığımız çalışmada Kamu Yararına Bağlılık, Kamusal Duyarlılık ve Topluma Karşı Sorumluluk alt boyutları belirlenerek ankete katılan sağlık çalışanları demografik özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ilk hipotez olan cinsiyet ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında anlamlı bir fark yoktur hipotezi kabul edilmekle birlikte, Tablo 7'e göre erkek katılımcıların Kamu Hizmeti Motivasyonuna yönelik algıları kadın katılımcılardan yüksek olduğu yönündedir. İkinci hipotezimiz olan yaş ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında anlamlı bir fark yoktur ve hipotez Tablo 5'e göre kabul edilmektedir. Yaş gruplarına göre sağlık çalışanları arasında yaş arttıkça Kamu Hizmeti Motivasyonu algısı da artmaktadır. Diğer bulgumuz eğitim durumu ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı yönündedir. Tablo 6'ya göre Kamu Hizmeti Motivasyonu algısı en yüksek olanlar eğitim durumu yüksek lisans mezunu olanlardır. Dördüncü hipotezimiz olan unvan ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur ifadesi Tablo 7 ile doğrulanmıştır. Tablo 7'ye göre sağlık çalışanları içerisinde Kamu Hizmeti

Motivasyonu algısı en yüksek olan tıbbi sekreterler ebe-hemşireler iken, en düşük düzeyde olan meslek grubu ise teknisyenler olarak tespit edilmiştir. Son varsayımımız olan kurumdaki hizmet süresi ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında anlamlı bir fark yoktur hipotezi kabul edilmiştir. Tablo 8'e göre en yüksek Kamu Hizmeti Motivasyonu algısı kurumda 6-10 yıldır çalışanlar arasında olduğu gözlenmektedir.

Ayrıca korelasyon analizleri değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarının Kamu Hizmeti Motivasyonu ölçeği alt boyutları olan ' Kamu Yararına Bağlılık', ' Kamusal Duyarlılık', ' Topluma Karşı Sorumluluk' arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkilerin olduğu ve bu üç alt boyut ile Kamu Hizmeti Motivasyonu arasında pozitif ve yüksek düzeyde ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Ek olarak Kamu Hizmeti Motivasyonu ile ilgili başka kurumlarda yapılan ve çalışmamızın içinde de literatür taraması adıyla yer verilen diğer araştırmalardan elde edilen bulgularda araştırmamızın bulguları ile paralellik göstermektedir. Bu minvalde araştırmamızın ilgili konu ekseninde sağlık alanında yapılan tek çalışma olması literatüre katkı sağlayacağı ve bundan sonraki çalışmalara yol gösterici nitelikte olması fikrini güçlendirmektedir. Buradan hareketle elde ettiğimiz bulgulara dayanak temel varsayımımız olan Karaman Eğitim ve Araştırma Hastanesinde görev yapan sağlık çalışanlarının Kamu Hizmeti Motivasyon algılarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Akdağ, R. (2012), *Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011)*, T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 839, Ankara.
- Altın, A. (2019), *Kamu Hizmeti Kamu Hizmeti Anlayışında Değişim ve Kalite*' Yetkin Yayınları, s: 25
- Arslan, M. (2018), *Kamu Hizmeti Motivasyonu, Akademisyen Kitapevi*, Yenişehir/Ankara.
- Arslan, M. (2019), *Kamu Hizmeti Motivasyonunu Şekillendiren Faktörler ve Sektör Tercih*i, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21 (4).
- Aydın,İ., Demirkasımoğlu, N., Demir,T.G.,Erdemli, Ö. (2017), *Kamu Hizmeti Motivasyonu Ölçeğinin Geliştirilmesi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, 50 (2), 105-125.
- Bozkurt, Ö., Ergun,T., Sezen,S.,(2008) ,*Kamu Yönetimi Sözlüğü*, TODAİE,Ankara.
- Coşkun, S. (2015), *Kamu Hizmetleri Moivasyonu Kuramı: Bir Literatür Taraması*, Ekonomik ve Sosyal Aratırmalar Dergisi, 11 (1) 61-74.

- Çukurçayır M.A, Ekşi H.,(2001), ‘*Kamu Hizmeti Sunumunda Yeni Yöntemler*’, SÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 1(1-2), 88-109.
- Demirden, A. (2023), *Kamu Hizmeti Motivasyonunun Kuramsal Analizi: Teşvik ve Yaptırım Ötesindeki Motivasyon Unsurları*, Türk İdare Dergisi, (496). 123-149.
- Erten,Ş., Türkmen İ.(2022), *Kamu Hizmeti Motivasyonu Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması*, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 5 (3) 652-664.
- Göçoğlu, V.(2020), ‘ *Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijital Dönüşüm: Nesnelere İnterneti Üzerine Bir İnceleme*’ MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi. (616).
- Gürbüz, S. ,Şahin, F. (2016), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Houston, D.J. (2000), *Public- Service Motivation: A Multivariate Test*. Journal of Public Administration Research and Theory, 10(4), 714.
- Hughes, O. E.(1994), *Public Management & Administration: An Introduction*, New York: St. Martin Press.
- Kıyak, B. (2022), ‘*İş Özellikleri ve Kamu Hizmeti Motivasyonu İlişkisi: Kalkınma Ajansları Örneği*’ Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Onar, S. S.(1966), *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, Hak Kitabevi, İstanbul.
- Özçelik, R.U. (2024), *Belediyelerde Kamu Hizmeti Motivasyonu: Fatih Belediyesi Örneği*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk Kaplan, N. (2021), ‘*Liderlik Türlerinin Kamu Hizmeti Motivasyonu Üzerindeki Etileri*’, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, İstanbul.
- Öztürk, H. (2020), *Akademik Personelin Psikolojik Sözleşme ve Kamu Hizmeti Motivasyonu Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ve Başkent Üniversitesi Örnekleri*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Paşamehmetoğlu, A. ve Yeloğlu, H.O. (2015). Motivasyon. U. Sığrı, S. Gürbüz. *Örgütsel Davranış* İstanbul. Beta Basım Yayın A.Ş.
- Perry J.L. and Wise L.R. (1990), *The Motivational Bases of Public Service*, Public Administration Review.

- Perry, J. (1996), *Measuring Public Service Motivation: An Assessment of Construct Reliability and Validity*. Journal of Public Administration Research and Theory:J-PART 6 (1) 5-22
- Rainey, H. G., & Steinbauer, P. (1999), *Galloping elephants: Developing elements of a theory of effective government organizations*, *Journal Of Public Administration Research And Theory*, 9 (1), 23.
- Ritz, A. (2009), *Public Service Motivation and Organizational Performance in Swiss Federal Government*, *International Review of Administrative Sciences*,75(1).
- Taştekin, İ. (2019), *Lise Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılığının Kamu Hizmeti Motivasyonu Üzerinde Etkisi*, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜSİAD,(2002), *'Kamu Reformu Araştırması'* İstanbul.
- Vandenabeele, W. , (2007), *Toward a Public Administration Theory of Public Service Motivation: An Institutional Approach*. *Public Management Review*, 9(4).

Stratejik Ortaklık: Türkiye-Katar İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Bölgesel Etkileri

Strategic Partnership: The Historical Development And Regional Implications of Türkiye-Qatar Relations

*Aziz ARMUTLU**

Başvuru Tarihi: 26.11.2024

Kabul Tarihi: 08.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye-Katar ilişkilerinin tarihsel arka planını, stratejik ortaklık çerçevesinde gelişen iş birliği alanlarını ve bu ilişkilerin bölgesel güç dengeleri üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Tarihsel olarak 1972 yılında kurulan diplomatik ilişkiler, 2000'li yıllardan itibaren ivme kazanmış ve 2014 yılında imzalanan Yüksek Stratejik Komite anlaşması ile kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Katar'ın ekonomik gücü ile Türkiye'nin jeopolitik konumunun oluşturduğu güçlü sinerji, savunma, enerji ve ekonomik alanlarda derinleşen iş birliğinin temel dayanağı olmuştur. Özellikle 2017 Körfez Krizi sırasında Türkiye'nin Katar'a verdiği güçlü destek, iki ülke arasındaki karşılıklı güveni artırarak ilişkileri stratejik bir boyuta taşımıştır. Çalışma, bu ilişkinin bölgesel ve küresel düzeydeki etkilerini değerlendirerek savunma ve enerji iş birliklerinin bölgesel güç dengelerinde önemli bir unsur haline geldiğini vurgulamaktadır. Arap Baharı sonrası dönemde Türkiye-Katar ortaklığı, Ortadoğu'daki krizlere yönelik politikaların şekillenmesinde etkili bir aktör olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda, iki ülke arasındaki iş birliğinin bölgesel istikrara ve kalkınmaya sunduğu katkılar dikkat çekmektedir. Türkiye ve Katar ilişkilerinin Ortadoğu'da yeni ittifak modelleri geliştirme kapasitesine, bölgesel krizlerde çözüm odaklı yaklaşımlar sergileme ve Ortadoğu'da barış ve istikrarı destekleyerek bölgesel istikrarın sağlanmasına yönelik kayda değer bir potansiyele sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bu stratejik ortaklığın, yalnızca iki ülke arasındaki ilişkiler çerçevesinde

* Dr., Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Uzman Öğretmen, azizarmutlu86@gmail.com, ORCID:0000-0003-2838-7588

değil, aynı zamanda uluslararası sistemde bölgesel ve küresel güç dengelerini şekillendiren, yeni iş birliği ve diplomatik model arayışlarına katkı sağlayan etkili bir örnek teşkil edeceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Katar İlişkileri, Stratejik Ortaklık, Körfez Krizi, Savunma İşbirliği, Bölgesel Güç Dengeleri

Abstract

The aim of this study is to analyse the historical background of Türkiye-Qatar relations, the areas of cooperation developed within the framework of their strategic partnership, and the effects of these relations on regional power balances. Diplomatic relations, established in 1972, gained momentum in the 2000s and were institutionalised through the High Strategic Committee agreement signed in 2014. The strong synergy between Qatar's economic power and Türkiye's geopolitical position has served as the main basis for deepening cooperation in defence, energy, and economic fields. Türkiye's strong support for Qatar, particularly during the 2017 Gulf Crisis, enhanced mutual trust and elevated relations to a strategic level. The study evaluates the impacts of this partnership at both regional and global levels, emphasizing that defence and energy cooperation have become critical elements in regional power dynamics. In the post-Arab Spring period, the Türkiye-Qatar partnership has emerged as an effective actor in shaping policies to address crises in the Middle East. This cooperation has made significant contributions to regional stability and development. It is concluded that Türkiye-Qatar relations have the capacity to develop new alliance models, adopt solution-oriented approaches to regional crises, and support peace and stability in the Middle East. Moreover, this strategic partnership is expected to serve as an effective model not only in bilateral relations but also in shaping regional and global power balances, contributing to the development of new cooperation and diplomatic frameworks.

Keywords: Keywords: Türkiye-Qatar Relations, Strategic Partnership, Gulf Crisis, Defence Cooperation, Regional Balance of Power

Giriş

Ortadoğu, hem üç semavi dinin doğduğu ve dünyaya yayıldığı bir bölge olması hem de yeraltı kaynakları açısından zengin rezervlere sahip bulunması nedeniyle gelişmiş ekonomilerin sürekli

ilgisini çeken stratejik bir bölgedir. Enerji kaynaklarının merkez üssü olarak tanımlanan bu coğrafya, kaynakları doğrudan kontrol edemeyen bazı ülkelerin sömürü politikalarına maruz kalmaktadır. Kaynaklara doğrudan erişim sağlayamayan diğer ülkeler ise bölge devletleriyle ikili veya çoklu iş birliği ilişkilerini güçlü tutma yoluna gitmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süre hüküm sürdüğü bu topraklarda kurulan modern devletlerden ikisi olan Türkiye ve Katar arasındaki ilişkiler ise genel kabul gören bir yaklaşımla, çıkar ve sömürü odaklı değil, karşılıklı fayda ve iş birliği temelinde gelişmiştir (Kayaoğlu, 2020).

Bölgesel bir güç olarak Türkiye, etkili bir uluslararası aktör olmayı hedeflemektedir. Küçük bir devlet olarak Katar, güvenliğini ve egemenliğini artırmayı ve vazgeçilmez bir bölgesel orta güç olmayı hedeflemektedir. Arap Baharı protestoları, her iki aktörün de jeopolitik hedeflerini gerçekleştirme için ideal bir bağlam yaratmıştır (Pala ve Aras, 2015).

Türkiye ile Katar ilişkileri, özellikle son yıllarda bölgesel ve küresel gelişmelerin etkisiyle dikkat çeken bir iş birliği sürecine dönüşmüştür. İki ülke arasındaki ilişkilerin kökleri tarihi bağlara dayansa da ilişkilerin derinleşmesi ve stratejik bir ortaklık haline gelmesi 2000'li yılların başlarına kadar uzanmaktadır.

Türkiye ve Katar arasındaki diplomatik ilişkiler, 1972 yılında kurulmuş ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren hızla gelişerek stratejik bir ortaklığa dönüşmüştür. Bu süreçte iki ülke, siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda kapsamlı iş birliği anlaşmaları imzalamış ve bölgesel meselelerde ortak tutum sergilemiştir. Özellikle 2015 yılından itibaren düzenli olarak gerçekleştirilen Yüksek Stratejik Komite Toplantıları, ilişkilerin derinleşmesine ve kurumsallaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Türkiye ile Katar arasındaki ilişkiler, özellikle 2000'li yıllardan itibaren stratejik ortaklık seviyesine ulaşmış ve bu bağlamda bölgesel politikalarda önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu iş birliğinin temellerini atan başlıca faktörler arasında, iki ülkenin de dış politikada bağımsız bir duruş sergileme isteği, ABD ve Batı'nın bölgedeki tutumlarına eleştirel yaklaşımları ve Arap Baharı sürecinde yaşanan olayların etkisi bulunmaktadır (Kınık, 2022). Ortadoğu'da yaşanan siyasi çalkantılar, ekonomik işbirlikleri ve ortak savunma stratejileri, Türkiye-Katar ilişkilerinin temel dinamiklerini oluşturmuştur. İki ülkenin ortak tarihsel bağları, Osmanlı dönemine kadar uzanırken modern dönemdeki iş birliği özellikle ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda yoğunlaşmıştır. Katar'ın ekonomik gücü ve Türkiye'nin bölgesel politikaları, bu iki ülkeyi ortak çıkarlar çerçevesinde bir araya getirmiştir.

Bu stratejik ortaklık, ekonomik yatırımlar ve askeri iş birliği ile daha da güçlenmiş, iki ülkenin Orta Doğu'daki etkisini artırmıştır. Katar'ın Türkiye'deki ekonomik yatırımları, iki ülke arasındaki ekonomik bağları güçlendirmiş, bu durum da Türkiye'nin Katar'a yönelik ekonomik, siyasi ve askeri

destek politikalarının daha belirgin hale gelmesini sağlamıştır (Miller, 2024). İki ülke arasındaki ortaklık, özellikle Arap Baharı sürecinde benzer dış politika tutumları, ABD ve Batı ülkelerinin bölgedeki politikasına yönelik eleştirileri ve bölgesel güç dengesindeki boşlukları doldurma isteği ile güçlenmiştir (Alrantisi, 2021). Örneğin Türkiye-Katar ittifakının, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkeler tarafından eleştirilmesi, bölgesel bloklaşmaları ve Orta Doğu'daki güç dengelerini yeniden şekillendiren bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Verdixanov, 2024).

Aynı şekilde, Türkiye'nin Katar'a uygulanan bölgesel izolasyon sırasında verdiği destek, iki ülke arasındaki iş birliğinin yalnızca ekonomik çıkarlarla sınırlı olmadığını, stratejik bir derinliğe sahip olduğunu göstermiştir. 2017 Körfez Krizi sırasında Türkiye'nin Katar'a gıda ve askeri destek sağlaması, bu stratejik ilişkinin bölgesel dengeler üzerindeki etkilerini de gözler önüne sermektedir. Konuyla ilgili yapılan başlıca çalışmalar incelendiği zaman;

Başkan (2019) çalışmasında, Türkiye'nin Katar ve Suudi Arabistan ile olan ikili ilişkilerinin, Arap Baharı sonrası dönemde ve Suriye Krizi bağlamında farklı yönlerde geliştiğini tespit etmiştir. Türkiye'nin Katar ile ilişkilerinin stratejik bir ittifaka dönüştüğü, Suudi Arabistan ile ilişkilerinin ise bölgesel ve ideolojik farklılıklar nedeniyle bozulduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Suriye Krizi'nin, Katar ile Türkiye'yi yakınlaştırdığı ve Suudi Arabistan ile ilişkilerdeki bozulmayı yavaşlattığını vurgulamıştır. Bununla birlikte bölgesel rekabetin ve farklı dış politika tercihlerinin, Türkiye'nin hem Katar hem de Suudi Arabistan ile ilişkilerinde belirleyici olduğunu belirtmiştir.

Kayaoğlu (2020) çalışmasında, Türkiye ile Katar arasındaki ilişkilerin tarihsel bağları ve stratejik ortaklıkları temelinde ekonomik, ticari ve diplomatik boyutlarının derinleştiği sonucuna ulaşmıştır. Özellikle, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin büyümesi, ortak projeler ve karşılıklı yatırımlar yoluyla güçlenmiş, savunma sanayii ve enerji sektörlerinde stratejik iş birliği kurulmuştur. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve Katar'ın enerji kaynakları üzerinden geliştirdiği küresel etkisi, bu ilişkilerin sürdürülebilirliğini destekleyen unsurlar olarak öne çıktığı vurgulanmıştır.

Yıldırım (2021) çalışmasında, Osmanlı döneminden günümüze Katar-Türkiye ilişkilerinin tarihsel bağlar ve stratejik iş birliği çerçevesinde geliştiğini tespit etmiştir. Katar'ın enerji kaynakları ve Türkiye'nin jeopolitik konumu, iki ülke arasında karşılıklı bağımlılık temelinde bir ortaklık oluşturduğunu; özellikle Arap Baharı sonrası süreçte, Katar ve Türkiye'nin benzer dış politika yaklaşımlarıyla bölgesel istikrar ve iş birliği konularında birbirlerini desteklediğini vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye'nin denge politikaları ve Katar'ın enerji diplomasisi, ilişkilerin artan bir ivmeyle güçlenmesine katkı sağladığı vurgulanmıştır.

Akkaş ve Doğan Akkaş (2022) çalışmasında, Brexit'in Birleşik Krallık ile Katar arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler üzerindeki etkileri değerlendirilmiş ve Brexit sonrasında bu ilişkilerin güçlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Brexit, İngiltere'nin Katar ile ticaret ve savunma iş birliğini artırması için yeni fırsatlar sunmuş ve Katar'ın özellikle LNG ihracatı yoluyla İngiltere için stratejik bir ortak olarak önemini koruduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Körfez krizi sırasında Katar'a verilen destek, iki ülke arasındaki ilişkilerin siyasi, ekonomik ve askeri boyutlarını daha da pekiştirdiği vurgulanmıştır.

Çalışkan ve Özden (2022) çalışmasında, 2017 Körfez Krizi'nin, Türkiye'nin Katar ile ticari ilişkilerini güçlendirdiği ve özellikle orman ürünleri ihracatında önemli artışlara yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Katar'ın orman varlığına sahip olmaması ve ithalata bağımlı bir ekonomi olması, Türkiye'nin coğrafi yakınlığı ve kriz sırasında Katar'a verdiği siyasi destekle birleşerek, ihracatta dikkat çekici bir artışın temelini oluşturmuştur. Aynı zamanda, Türkiye'nin ham madde yerine katma değeri yüksek mamul ürün ihracatına yönelmesinin ekonomik fayda sağladığı ve Katar'ın Türkiye için önemli bir pazar haline geldiği tespit etmiştir. Kriz sonrası dönemde de iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin devam etmesi durumunda, bu ticari artışın sürdürülebilir olacağını öngörmüştür.

Kınık (2022) çalışmasında, Türkiye ile Katar arasındaki ilişkilerin son yıllarda çok boyutlu dış politika anlayışı çerçevesinde kapsamlı bir stratejik ortaklığa dönüştüğü sonucuna ulaşılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesine ve kurumsallaşmasına en büyük katkının Yüksek Stratejik Komite Toplantıları olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin Katar ile kurduğu ilişkiler, siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel iş birliği alanlarında çeşitlendiği ve iki ülke arasındaki dayanışmayı pekiştirdiği; Türkiye'nin, bölgesel krizler karşısında Katar'a verdiği destek, bu ilişkilerin sürdürülebilirliğine ve daha da güçlenmesine olanak tanıdığı vurgulanmıştır.

Boyras (2023) çalışmasında, Türkiye ile Katar arasındaki ilişkilerin, bölgesel güç dengeleri ve uluslararası sistemin etkileri çerçevesinde şekillendiği ve bu sürecin iki ülke arasında stratejik bir ittifakın doğmasına zemin hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, Neo-klasik realizm teorisinin sunduğu çerçeve ile yapılan analizler, özellikle her iki ülkenin birbirini tamamlayan güç unsurlarına (Türkiye'nin askeri, teknolojik ve diplomatik gücü; Katar'ın finansal kaynakları ve yumuşak güç kapasitesi) dayandığını göstermektedir. Ayrıca liderlerin kişisel ilişkilerinin ve bölgesel tehdit algılarının bu ittifakın güçlenmesinde önemli rol oynadığını belirtmiştir.

Kaya (2024) çalışmasında, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde izlediği çok boyutlu dış politika yaklaşımının, bölgesel ve küresel güç dengeleri üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Çalışma, Türkiye'nin ekonomik ve diplomatik ilişkilerini güçlendirmek amacıyla çok taraflı iş birliği süreçlerine aktif katılım sağladığını ve bu çerçevede bölgesel barışa katkıda bulunmayı hedeflediğini

ortaya koymuştur. Ayrıca çalışma, Türkiye'nin enerji koridoru rolü ve uluslararası sistemde artan stratejik öneminin, dış politika yapım süreçlerini şekillendirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Miller (2024) çalışmasında, Türkiye-Katar ilişkilerinin 2017 Körfez Krizi sırasında derinleştiği ve bu dönemin iki ülke arasında stratejik bir ortaklık olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'nin Katar'a verdiği hızlı askeri ve diplomatik destek, Katar'ın abluka koşullarında ekonomik ve siyasi egemenliğini korumasına katkı sağlamış; iki ülkenin ortak çıkarları doğrultusunda bölgesel istikrarı destekleyen bir iş birliğini güçlendirmiştir. Çalışmada, küçük devletlerin büyük güçlerden türevsel güç elde etme kapasitelerinin, kriz dönemlerinde bölgesel ve uluslararası denklemlerde etkili bir araç olabileceğini vurgulanmıştır.

Türkiye ve Katar, ortak çıkarlara sahip olup, bu durum askeri ve ekonomik iş birliğinin artmasına ve Katarlılar için Türkiye'de yatırım fırsatlarının çoğalmasına yol açmıştır (Uzman, 2019). Bu çalışma, Türkiye ve Katar arasındaki stratejik ortaklığın tarihsel gelişimini ve bölgesel etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, özellikle iki ülkenin siyasi, ekonomik ve askeri iş birliklerinin nasıl şekillendiğini ve bu ortaklığın Ortadoğu'daki güç dengelerine ve bölgesel politikalara nasıl yansıdığını analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışmanın bulgularının, akademik alanda uluslararası ilişkiler alanı ve politika yapıcılar için önemli bir referans oluşturacağı değerlendirilmektedir.

İki ülkenin özellikle Arap Baharı sonrası süreçte iki ülkenin birbirini tamamlayan dış politikaları, bölgesel çatışmalar ve krizler karşısında sergiledikleri dayanışma bu ilişkilerin önemini artırmıştır. Ekonomik ve askeri iş birliği alanındaki somut projeler, bu stratejik ortaklığı derinleştirmiştir. Örneğin, Katar'ın 2016 darbe girişimi sonrası Türkiye'ye verdiği ekonomik destek ve iki ülke arasında imzalanan SWAP anlaşmaları, karşılıklı güvenin ve dayanışmanın açık göstergelerinden biridir. Bu kapsamda çalışmada aşağıdaki sorulara da cevap aranacaktır.

1. Türkiye-Katar ilişkileri hangi tarihsel dinamikler üzerine kurulmuştur?
2. Stratejik ortaklık çerçevesinde hangi alanlarda iş birliği yapılmaktadır?
3. Türkiye-Katar ilişkilerinin bölgesel güç dengelerine etkileri nelerdir?
4. Bu ilişkinin Ortadoğu'daki krizlerdeki rolü nasıl değerlendirilebilir?

Türkiye ve Katar arasındaki stratejik ortaklık, sadece iki ülkenin çıkarlarına hizmet eden bir ilişki olmaktan öte, bölgesel ve küresel düzeyde önemli etkiler yaratan bir iş birliği modeli sunmaktadır. Ortadoğu'da siyasi istikrarsızlık ve güç mücadelelerinin yoğun olduğu bir dönemde, bu iki ülkenin ilişkisi, bölgedeki ittifak dinamiklerini yeniden şekillendiren önemli bir unsur haline gelmiştir. Özellikle Katar'ın 2017 yılında maruz kaldığı ambargo sürecinde Türkiye'nin sağladığı destek, bu ilişkinin karşılıklı dayanışma ve güven esasına dayandığını göstermiştir. Bu bağlamda, Türkiye-Katar

ortaklığı, yalnızca bir ikili ilişki değil, aynı zamanda bölgesel krizlerin yönetiminde yeni bir yaklaşımı temsil ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Çalışma, Tarihsel Arka Plan, Ekonomik, Askeri ve Enerji Alanlarındaki İş Birliğinin Bölgesel Etkileri ve Türkiye-Katar Ortaklığının Bölgesel Etkileri ve Gelecek Perspektifleri başlıkları ile konu detaylandırılmış olup sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Tarihsel Arka Plan

İlişkilerin Tarihsel Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu arşivlerinde yer alan belgeler incelendiğinde, bölgeye ilişkin en eski kayıtların 1555 yılına ait olduğu görülmektedir. Bu belgelerde, bölgenin ticari açıdan önemli bir merkez olduğuna dair ifadeler yer almaktadır. 1555 yılına ait belgelerde, bölgeyi yöneten Şeyh Muhammed b. Sultan b. Müsellem ve halkının yaklaşık 1000 gemiyle ticaretle uğraştığı belirtilmektedir (Kurşun, 2002).

Katar bölgesindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk egemenliği, 1871 yılında başlamıştır. Ancak dünya siyasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olan I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Osmanlı, Arap Yarımadası'ndan çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durumu fırsat bilen Birleşik Krallık, klasik sömürge stratejisini burada da uygulamıştır. 1916 yılında Katar ile Birleşik Krallık arasında yapılan anlaşma doğrultusunda, Katar Emirliği'nin savunma ve dış ilişkiler gibi konularını Birleşik Krallık üstlenmiştir. Yaklaşık 55 yıl süren bu yönetim, 1971 yılında Birleşik Krallık'ın bölgeden çekilmesiyle sona ermiştir. Aynı yıl, Katar Emirliği bağımsızlığını ilan etmiştir (TTO, 2018, s. 6).

Osmanlı İmparatorluğu ile Katar arasındaki ilişkiler incelendiğinde, Katar'ın bir dönem Osmanlı toprakları içerisinde yer aldığı görülmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin başlangıcı, Osmanlı'nın gücünü kaybetmeye başladığı dönemde, İngilizlerin Katar'ın da bulunduğu bölgeye müdahalesiyle şekillenmiştir. İngiliz baskısı nedeniyle Osmanlı, Katar'daki askerlerini geri çekmek zorunda kalmış ve böylece Katar Osmanlı topraklarından ayrılmıştır. Osmanlı ile Katar arasındaki ilişkilerin kesilmesinin ardından, bu bağlar Türkiye Cumhuriyeti döneminde, 1979 yılında yeniden tesis edilmeye başlanmıştır (Kurşun, 2019).

Tarihsel olarak bakıldığında Türkiye ile Katar arasındaki siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve medya alanlarındaki yakınlaşma, bağımsız ve birbirine bağlı unsurların bir araya getirdiği sonuçlardan kaynaklanmaktadır. Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) ile Katar arasındaki ilişkileri değerlendirirken 1871-1916 yılları arasındaki dönem ve sonrasında günümüze kadar olan gelişimi dikkate almak

önemlidir. Katar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar İngilizlerle bir antlaşma imzalamayan tek ülke olmuştur. Osmanlı Devleti ile dönemin Katar şeyhi Casim Al Sani ve babası Muhammed bin Sani arasında 1871 yılında başlayan olumlu ilişkiler, İngilizlerle savunma ittifakı imzalanana kadar, yani 1916 yılına kadar devam etmiştir. Ancak 1916'dan 1971 yılına kadar İngiliz mandası altındaki Katar, bölgesel bağlarını geliştirme konusunda engellerle karşılaşmıştır. Katar'ın bağımsızlığını kazandığı 1971 yılından itibaren, özellikle 1995 yılındaki yeni yönetimle, ilişkiler daha etkin bir düzeye taşınmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve küresel düzenin tek kutuplu bir yapıya dönüşmesiyle, devletler yeni koşullara uyum sağlayarak politikalarını şekillendirmiş ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini yeniden düzenlemiştir (Kurşun, 2019). Türkiye ile Katar arasındaki diplomatik ilişkiler, 1972'de Katar'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından kurulmuştur. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler, uzun bir süre boyunca sınırlı düzeyde kalmıştır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin öncelikleri daha çok Batı ittifakı ve NATO üyeliği üzerine odaklanırken Katar gibi Körfez ülkeleriyle ilişkiler arka planda kalmıştır.

1979 yılında Ankara ve Doha'da karşılıklı büyükelçiliklerin açılmasıyla Türkiye-Katar ilişkileri resmi olarak başlamış; ancak 2000'li yıllara kadar ikili ilişkilerde kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır (Yetim ve Akcan, 2020, s. 26). Bununla birlikte 1990'lı yıllarda ise Körfez Savaşı sonrası Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini güçlendirme çabaları çerçevesinde Katar ile de ilişkilerde bir ısınma görülmeye başlamıştır.

Küçük bir ülke olmasına rağmen, Katar uluslararası alanda etkili bir aktör olarak öne çıkmış ve yaklaşık 400 yıl Osmanlı egemenliğinde kaldıktan sonra 1971'de bağımsızlığını kazanarak petrol ve doğalgaz zenginliği sayesinde ekonomik olarak güçlenmiştir. Arap Baharı sonrasında, bölge ülkelerinden farklılaşan bir dış politika izleyen Katar, Türkiye ile ilişkilerini 2000'li yıllarda artırmış ve paralel politikalar izleyerek bu ilişkileri daha da güçlendirmiştir (Yıldırım, 2021). Ancak asıl dönüm noktası, 2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarının dış politika önceliklerini değiştirmesiyle ortaya çıkmıştır. AK Parti'nin Ortadoğu'ya yönelik daha aktif ve çok boyutlu dış politika anlayışı, Türkiye'nin Katar ile ilişkilerinde de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkiler özellikle 2000'li yıllardan itibaren belirgin bir ivme kazanmıştır. 2001 yılında Katar Emiri Hamad bin Halife el Sani'nin Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret, iki ülke arasındaki iş birliğinin temellerini atmıştır (FokusPlus, 2024). Türkiye-Katar ilişkilerindeki bu dönem, Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesinin yanında Katar'da Hamad bin Halife Al Sani'nin yönetimi ele geçirmesiyle hızlanmıştır. Arap Baharı sonrasında Katar ve Türkiye, Müslüman Kardeşler gibi faktörlerin etkisiyle benzer dış politika eksenlerinde hareket etmiş ve ortak hedefler

doğrultusunda ilişkilerini derinleştirmiştir. Özellikle Katar'ın Arap Baharı sonrasındaki dış politikası, Türkiye'nin Orta Doğu'da izlediği politikalarla büyük ölçüde uyum göstermiştir (Akkaya ve El-Rantisi, 2015, s. 9).

2000'li yıllardan itibaren Türk dış politikasında Ortadoğu'ya yönelik yaklaşım değişmeye başlamış ve Türkiye, bölge ülkeleriyle etkileşimlerini artırma fırsatı elde etmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin Ortadoğu'da en yoğun ilişki kurduğu ülke Katar olmuştur. Arap Baharı süreciyle iki ülkenin bölgesel politikalarda uyum sağlaması, ilişkilerin gelişmesinde temel bir faktör olarak öne çıkmış, özellikle 2014 yılından itibaren bu uyum, farklı alanlarda somut iş birliğiyle kendini göstermiştir (Muriç, 2020, s. 1). Türkiye ile Katar arasındaki ilişkiler, özellikle enerji, savunma, ekonomi, diplomasi ve kültürel iş birliği alanlarında belirginleşmiştir. Katar, Türkiye'nin enerji güvenliğinde önemli bir stratejik ortağı haline gelirken, iki ülke arasında sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) tedariki ve enerji projelerine yönelik iş birlikleri geliştirilmiştir. Savunma alanında ise 2014 yılında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde Katar'da Türk askeri üssü kurulmuş ve iki ülke arasında askeri eğitim ve ortak tatbikatlar gibi kapsamlı iş birlikleri gerçekleştirilmiştir. Ekonomi alanında karşılıklı yatırımlar ve ticaret hacminin artışı dikkat çekerken diplomasi ve kültürel ilişkilerde de yoğun bir etkileşim sağlanmıştır. Bu alanlardaki somut iş birlikleri, iki ülkenin bölgesel politikalarındaki uyumunu güçlendirmiştir.

Bölgesel sistemin Türkiye ve Katar üzerindeki baskıları, iki ülkeyi yakınlaştıran önemli bir faktör olmuştur. Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn ve BAEGibi bölgesel aktörlerin ortak bir stratejiyle Türkiye ve Katar üzerinde nüfuz kurma girişimleri, bu yakınlaşmayı tetiklemiştir. Ayrıca Türkiye ve Katar arasında rekabetin veya sınır komşuluğunun bulunmaması, iş birliğini kolaylaştırmıştır. Katar'da Emir Hamad bin Halife Al Sani'nin yönetimi oğlu Tamim bin Hamad Al Sani'ye devretmesi ve Türkiye'de Recep Tayyip Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olarak göreve başlaması, iki ülkede karar alma süreçlerini hızlandırmıştır. Erdoğan ve Al Sani'nin kişisel ilişkilerinin güçlü olması da Ankara ve Doha arasındaki ilişkilerin stratejik müttefikliğe dönüşmesine olumlu katkı sağlamıştır. Ek olarak Türkiye'nin askeri, teknolojik ve diplomatik gücü, Katar'ın ise finansal ve yumuşak gücü birbirini tamamlamış ve ilişkilerin derinleşmesine olanak tanımıştır (Boyras, 2023, s. 269).

Abdullah Gül cumhurbaşkanlığı döneminde Katar'ı 2008 yılında bir kez ziyaret etmiştir. Aynı dönemde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2005 ve 2008 ve 2010 yıllarında ise 3 kez Katar'ı ziyaret ettiği görülmektedir. Katar emiri Şeyh Hamad ise 2009 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiştir (Berdibek, 2016, s. 82). Bu ziyaret trafiği, Türkiye ile Katar arasındaki diplomatik ilişkilerin 2000'li yıllarda yoğunluk kazandığını ve karşılıklı temasların önemini vurgulamaktadır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Katar'a gerçekleştirdiği ziyaretler,

Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında Katar'ı stratejik bir ortak olarak konumlandırma çabasını göstermektedir. Aynı şekilde, Katar Emiri Şeyh Hamad'ın Türkiye'yi ziyareti, Katar'ın da Türkiye ile olan ilişkilerini güçlendirmeye yönelik bir irade sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, her iki ülkenin de karşılıklı çıkarları doğrultusunda ekonomik, siyasi ve diplomatik bağlarını derinleştirme niyetini yansıtmaktadır. Ziyaretlerin yoğunluğu, özellikle bölgesel ve uluslararası krizlerin çözümünde ortak bir duruş geliştirme ve stratejik iş birliği alanlarını çeşitlendirme hedefini de işaret etmektedir.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Arap Baharı'nın etkisiyle Orta Doğu'da istikrar bozulmuş, yönetimler zor duruma düşmüş ve iç çatışmalar ile savaşlar yaygın hale gelmiştir. Bu ortamda, 5 Haziran 2017 tarihinde Suudi Arabistan'ın liderliğinde Mısır, BAE ve Bahreyn'in de dâhil olduğu Arap ülkeleri, Katar ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmiş ve ticari ilişkilerini durdurduklarını açıklamışlardır (Dirigöz, 2017, s. 29). Bu blok ülkeleri, Katar'ı terörizme destek vermekle suçlamış ve Katar vatandaşlarına 14 gün içinde ülkelerini terk etmelerini talep etmiş, ayrıca hava sahası, kara sınırları ve deniz limanlarını Katar'a kapatmıştır (Abu Sulaib, 2017, s. 33).

Türkiye-Katar ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası ise 19 Aralık 2014 tarihinde Ankara'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Katar Emiri Şeyh Tamim arasında imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Katar Devleti Arasında Yüksek Stratejik Komite Kurulmasına İlişkin Ortak Mutabakat" anlaşmasıdır. Bu anlaşma kapsamında kurulan Yüksek Stratejik Komite, 2015'ten 2021'e kadar yedi toplantı gerçekleştirmiş ve turizm, sağlık, kültür, yatırım, akademik iş birliği, savunma, ekonomi ve enerji gibi birçok alanda yaklaşık 70 anlaşmaya imza atmıştır. Bu durum, Türkiye ile Katar arasındaki iş birliğinin çok boyutlu ve kapsamlı bir yapıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir (Kınık, 2022, s. 30).

AK Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesinin olumlu bir diğer yönü de genel olarak Körfez ve özelde Türkiye-Katar ilişkileri açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte Ankara-Doha hattındaki ilişkiler, yüksek ticaret ve yatırım hacmiyle ekonomik ve askeri iş birliği seviyesine ulaşmıştır. Bu süreçte, 2017 yılında Katar'da bir Türk askeri üssünün kurulması, iki ülkenin tek bir blok oluşturma potansiyelini gündeme getirmiş ve bu bloğun doğası, hedefleri, yönü ve geleceği hakkında çeşitli sorular ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, iki ülke arasındaki ilişki, karşılıklı bağımlılığa dayalı bir temele oturmuş ve bu bağlamda neoklasik realizm teorisi çerçevesinde farklı güçlerle dengeli ilişkiler kurulması hedeflenmiştir (Verdixanov, 2024, s. 159).

Türkiye-Katar ilişkilerinin güçlendirilmesinde ve gelişiminde Türkiye'nin Irak politikası önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin Saddam Hüseyin rejimiyle ittifak kurmaktan kaçınarak, süper güçlere karşı kendi çıkarlarını bağımsız bir şekilde savunması, Türk diplomasisinin bu bölgede etkili bir

dönüm noktası olarak görülmüştür. Irak'a karşı bir tampon bölge rolü üstlenen Türkiye, Irak Savaşı'na katılmayı kabul etmeden önce ABD'den 6 milyar dolar hibe ve 34 milyar dolar borç garantisi talep etmiştir. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) bu teklifi reddetmesi, ABD ilişkileri ve bölge halklarının Türkiye'ye bakış açısı açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur (Jabbour, 2019, s. 148).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile Katar Dışişleri Bakanlığı arasında başlayan ikili ve siyasi istişarelerin resmîyet kazandığı tarih her ne kadar 4 Ekim 2018 olsa da, iki ülke arasındaki ilk temaslar, 2014 yılında gerçekleştirilen ve devlet başkanlarının katılımıyla düzenlenen iş birliği toplantısı olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte, istişare toplantılarının düzenli bir şekilde devam ettiği ve 2015 yılında Doha'da, 2016 yılında Trabzon'da, 2017 yılında Doha'da, 2018 yılında İstanbul'da ve son olarak 2019 yılında yeniden Doha'da devlet başkanları nezaretinde gerçekleştirildiği görülmektedir (mfa.gov.tr, 15.06.2020).

İki ülke arasındaki ilişkiler, bölgesel krizler sırasında daha da pekişmiştir. Örneğin, 2017 yılında Katar'a uygulanan ambargo sırasında Türkiye'nin Katar'a verdiği destek, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın derinliğini göstermiştir (Kriter, 2022). Türkiye ile Katar arasındaki ilişki, yıllar içinde siyasi, ekonomik ve kültürel faktörlerin dinamik bir etkileşimiyle önemli ölçüde gelişmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'daki stratejik konumu ve artan etkisi, son yıllarda Katar ile olan ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye'nin hem Avrupa hem Asya kıtalarını kapsayan jeostratejik konumu, uzun zamandır dış politikası ve bölgesel etkisinde önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bu avantajlı pozisyon, Türkiye'nin Orta Doğu'da, özellikle Katar ile olan ilişkilerinde, önemli bir rol oynamasını sağlamıştır. Ülkenin Hazar Denizi, Karadeniz ve Akdeniz'e yakınlığı ile Boğazlar üzerindeki kontrolü, bölgedeki stratejik önemini daha da pekiştirmiştir. Osmanlı sonrası miras da Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında, Katar ile olan ilişkilerini içeren önemli bir faktör olmuştur. Türkiye'nin tarihsel bağları ve bölgeyle olan kültürel yakınlıkları, diplomatik girişimleri ve bölgedeki dış politika davranışları için bir temel oluşturmuştur. Son yıllarda Türkiye'nin Körfez bölgesindeki güvenlik rolü ve Katar ile olan ilişkileri artan bir ilgi görmüştür. Türkiye'nin bu bölgedeki varlığı, etkisini artırma, ekonomik çıkarlarını koruma ve bölgesel istikrarı sağlama arzusu gibi çeşitli faktörler tarafından yönlendirilmiştir (Banisalamah ve Al-Hamadi, 2023).

Türkiye ve Katar son derece samimi ilişkiler geliştirmiş ve birçok bölgesel meselede dış politikalarını uyumlu hale getirmiştir. 2017 Körfez krizinde, maddi kayıplara uğrama ve abluka altındaki ülkelerle ilişkilerden fedakârlık etme riskine rağmen Türkiye hızla Katar'ın desteğine geldi ve Doha'nın fiziksel ve siyasi izolasyonunu hafifletti. Bu durum, Türkiye'nin Katar'a yönelik dış politikasında fikirselsel

unsurların ve normların ne kadar önemli bir rol oynadığını ve bölgesel güvenlik ve Sünniler arası anlaşmazlıklar üzerinde daha geniş etkileri olduğunu vurguluyor. Türkiye'nin Katar'a yönelik dış politikasının düşünsel boyutları, Ankara'nın AK Parti'nin iktidarı dönemindeki resmi söylemine yansıyan Türk ulusal rol kavramlarına bakıldığında özellikle belirgindir(Battaloğlu, 2021).

Katar ve Türkiye arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin yumuşak güç odaklı idealist bir dış politikadan sert güç temelli daha gerçekçi bir stratejiye geçişine paralel olarak gelişmiştir. Arap ayaklanmaları, iki ülkenin çıkarlar, değerler ve ideolojilerinde yüksek düzeyde uyum sağlamasını sağlarken güvenlik ortamındaki değişim ve konvansiyonel olmayan tehditler ilişkileri derinleştirmiştir. Erdoğan döneminde artan özgüvenle Türkiye, Orta Doğu'da, özellikle Körfez'de daha iddialı bir tutum sergilemiş, Katar'da askeri güç konuşlandırarak sert güç kullanım kapasitesini göstermiştir. Bu hamle, Suudi liderliğindeki bloğun askeri tırmanışını engellemede önemli bir rol oynamış ve Türkiye'nin Körfez'deki stratejik kazanımlarını güçlendirmiştir (Bakır, 2019). Katar ve Türkiye arasındaki ilişkiler, Arap ayaklanmalarıyla artan uyumun yanı sıra Türkiye'nin sert güç politikaları ve stratejik hamleleriyle Körfez'deki etkisini pekiştirmesiyle derinleşmiştir.

2010 Sonrası İlişkilerin Derinleşmesi

Türkiye-Katar ilişkilerinin tarihsel gelişimi, bölgesel dinamikler ve ortak çıkarlar tarafından şekillenmiştir. Arap Baharı sonrasında Türkiye'nin Katar ile ilişkileri güçlenirken, Suudi Arabistan ile olan ilişkileri kötüleşmiştir (Baskan, 2019). Ancak Suriye krizi, Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan arasında Esad rejimine karşı iş birliği yapılmasına yol açarak bazı gerginliklerin hafifletilmesini sağlamıştır (Baskan, 2019). Türkiye ve Katar arasındaki ilişki, özellikle Orta Doğu'da karşılıklı ekonomik, diplomatik ve stratejik çıkarlar temelinde şekillenmektedir (Kayaoğlu, 2020). İki ülke arasındaki ittifak, değişen güç dengeleri ve jeopolitik faktörlerden etkilenmekte olup, siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve medya alanlarında uyum sergilemektedir (Verdikhanov, 2024). Bu ortaklığın, her iki ülkenin karmaşık bölgesel dinamiklerde yön bulmaya çalışması ve Orta Doğu'daki ortak hedeflerini sürdürmesi nedeniyle gelecekte daha da güçlenmesi beklenmektedir (Kayaoğlu, 2020; Verdikhanov, 2024).

Arap Ayaklanmaları'nın başlangıcından bu yana Türkiye ile Katar arasında artan ittifakı ve bu gelişmenin Körfez Bölgesi ve genişletilmiş Orta Doğu'daki bölgesel sistem üzerindeki çeşitli etkilerini analiz etmektir. Daha spesifik olarak, bu bölüm, Türkiye/Katar ittifakının yükselişinin ve 2010'lardaki Müslüman Kardeşler odaklı bölgesel stratejisinin, genişletilmiş Ortadoğu'da önceden var olan iki bölgesel blok, yani Suudi Arabistan liderliğindeki statükocu blok ve İran liderliğindeki

revizyonist blok arasında üçüncü bir bloğun ortaya çıkmasına yol açtığı argümanını sunuyor. Türkiye/Katar liderliğindeki üçüncü blok, alternatif bölgesel stratejisinde hem ılımlı hem de direniş unsurlarını içerdiğinden en iyi şekilde ılımlı direniş bloğu olarak tanımlanabilir. İlimli direniş bloğu 2013'ten bu yana birçok gerileme ve baskıyla karşı karşıya kalsa da Türkiye ve Katar, statükocu ve revizyonist bloklar arasındaki yerlerini korumaya ve alternatif bir bölgesel duruş benimsemeye devam ediyor (Yeşilyurt ve Yetim, 2020).

Çalışma, özellikle Arap Baharı sonrası Katar ve Türkiye arasında filizlenen yakınlaşmayı ve bunun Suudi Arabistan üzerindeki etkilerini inceledi. Arap Baharı'ndan sonra Ortadoğu, Türkiye-Katar ittifakının ve İslam dünyasına duydukları sempatinin ılımlı direniş bloğu olarak adlandırılan üçüncü bir blok oluşturduğu üç kutuplu bir yapı sergiledi (Afzal ve Yaseen, 2023).

2010 sonrası dönemde Türkiye-Katar ilişkileri daha da stratejik bir kazanmıştır. Bölgede Arap Baharı'nın patlak vermesiyle birlikte iki ülke, bölgesel gelişmelere benzer yaklaşımlar benimsemişlerdir. Özellikle Suriye İç Savaşı, Mısır'daki askeri darbe ve Libya'daki çatışmalar gibi konularda Türkiye ile Katar, benzer pozisyonlarda yer almışlardır. Her iki ülke de İslamcı hareketlere ve halk hareketlerine destek vermiş; Batı yanlısı ve otoriter rejimlere karşı mesafeli durmuşlardır. Bu siyasi uyum, ikili ilişkileri pekiştirmiştir.

2014 yılında Türkiye ile Katar arasında Yüksek Stratejik Komite kurulmuş ve bu komite aracılığıyla düzenli olarak üst düzey toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu süreç, iki ülke arasında hem siyasi hem de ekonomik ilişkilerin kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Katar Krizi ve Türkiye'nin Rolü

Katar Krizi, 5 Haziran 2017'de Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır'ın Katar'a yönelik diplomatik ve ekonomik ambargo uygulamalarıyla patlak verdi. Bu ülkeler, Katar'ın terörizmi desteklediğini, İran ile yakın ilişkiler geliştirdiğini ve Müslüman Kardeşler gibi gruplara destek verdiğini iddia ederek, Katar'dan 13 maddelik bir talep listesi sundular (DW, 2023).

Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn, 5 Mart 2014 tarihinde Katar'daki büyükelçilerini geri çekmiştir. Bu ülkelerin yaptığı açıklamaya göre, Doha'nın güvenlik anlaşmasını imzalamasına rağmen bu anlaşmaya uygun hareket etmemesi bu kararın gerekçesi olarak gösterilmiştir. Sekiz ay süren bir diplomatik kriz ve Kuveyt'in arabuluculuk çabalarının ardından 16 Kasım 2014 tarihinde "Riyad Ek Anlaşması"nın imzalanmasıyla birlikte büyükelçilerin görevlerine geri döndüğü açıklanmıştır (Alrantisi, 2021, s. 182).

Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez koalisyonu ülkesi, Haziran 2017'nin başlarında Katar ile diplomatik ilişkilerini eş zamanlı olarak kesti. Bu eylem, Suudi Arabistan'ın Katar'ı Müslüman Kardeşler ve Hamas gibi çeşitli İslami muhalif örgütlere yakınlığı ve İran'la ikili eğilimleri suçlamasından kaynaklandı. Bu kızgınlık, Katar topraklarına karşı kara, deniz ve hava ablukasının başlatılmasıyla devam etti. Katar suçlamaları reddetti ve Arap koalisyonunun eylemlerini dış politikasına karşı bir müdahale olarak gördü. Buna ek olarak, Katar'ın müttefiki olarak Türkiye, başlangıçta diplomatik krize tarafsız bir şekilde yanıt verdi ve arabuluculuk çabalarını ortaya koydu. Ancak bu çabalar Körfez koalisyonunun sabotajları nedeniyle başarısız oldu. Türkiye daha sonra ablukayı kınadı ve hemen Katar'a asker konuşlandırılmasını hızlandırmak için askeri bir anlaşma imzaladı (Fatunnisa, 2020). Türkiye, krizin başından itibaren Katar'ın yanında yer aldı ve çeşitli destekler sundu. Türkiye, Katar'a gıda ve diğer temel ihtiyaç maddelerinin sevkiyatını düzenleyerek, ablukanın etkilerini hafifletmeye çalıştı. Ayrıca, Türkiye'nin Katar'da bir askeri üssü bulunuyordu ve bu üssün kapatılması talebi, Türkiye'nin bölgedeki stratejik varlığını doğrudan etkiliyordu. Kriz sürecinde Türkiye, aynı zamanda arabuluculuk rolü üstlendi. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Suudi Arabistan Kralı Selman ile telefon görüşmeleri yaparak, sorunun barışçıl yollarla çözülmesini arzu ettiğini belirtti. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise bölge ülkeleriyle yoğun temaslarda bulunarak, diyalog ve uzlaşma çağrısında bulundu (DW, 2023).

2017 yılında Katar'a uygulanan ambargo sırasında Türkiye'nin verdiği destek, iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. TBMM'de kabul edilen savunma iş birliği anlaşmaları kapsamında Türk askerinin Katar'da konuşlanması sağlanmış ve 2017'de Doha'daki Türk üssüne asker ve zırhlı araç sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. Aralık 2017'de "Katar-Türk Birleşik Müşterek Kuvvet Komutanlığı" adını alan üs, 2019 yılında "Halid Bin Velid Kışlası" ile genişletilmiştir. Türkiye'nin bu desteği, abluka uygulayan ülkelerin tepkisine yol açsa da Türkiye-Katar ortaklığını güçlendirmiş ve ilişkilerin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.

Türkiye-Katar ilişkilerinin bir diğer önemli aşaması, 2017 yılında yaşanan Körfez Krizi ile ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır, Katar'a karşı bir diplomatik ve ekonomik abluka başlatmış, Katar'ı terörizme destek vermekle suçlamışlardır. Bu abluka, Katar'ı ciddi bir krizle karşı karşıya bırakmışken Türkiye, Katar'ın yanında yer alarak ekonomik, siyasi ve askeri destek sağlamıştır.

Bu dönemde Türkiye, Katar'a gıda ve temel ihtiyaç maddeleri tedarik ederek krizin etkilerini hafifletmiştir. Ayrıca Türkiye ile Katar arasında 2014'te imzalanan savunma iş birliği anlaşması çerçevesinde Türk askeri birlikleri Katar'da konuşlandırılmış ve bu durum Katar'ın güvenliği

açısından önemli bir adım olmuştur. Türkiye'nin Katar'a bu açık desteği, iki ülke arasındaki stratejik iş birliğinin en somut örneklerinden biri olarak kaydedilmiştir.

Katar'ın İran ve Türkiye ile geliştirdiği üçlü ilişkilerin ablukanın hem nedeni hem de sonucu olduğunu gösteriyor. İran hükümeti, bölgesel bir rakip olan Suudi Arabistan'a karşı konumunu güçlendirmek için KİK içindeki bölgesel bir çatlaktan yararlanarak jeopolitik pragmatizmini sergiledi ve ABD ile artan gerilimler ve sıkılaştıran bir yaptırım rejimi karşısında hükümetine jeopolitik desteği destekledi. Türkiye, Orta Doğu'da dürüst bir arabulucu olarak kendini temsil etmesini sağlamlaştırmak için ablukadan yararlandı. Bu nedenle Katar, Türkiye ve İran arasında daha güçlü üçlü ilişkilerin ortaya çıkması, Suudi liderliğindeki ablukanın beklenmedik bir sonucuna işaret etmektedir (Riggs, 2020).

Katar, Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır ile ekonomik ve siyasi ilişkilerinin bozulmasının ardından Türkiye gibi daha uzak komşularıyla ilişkilerini güçlendiren bir politika benimsemiştir. Bu çerçevede, ambargoyu kınayan ve desteklemeyen Türkiye ve Kuveyt gibi ülkeler, Katar'a ihracatlarında önemli bir artış yaşamıştır (Al-Mal ve Saad, 2021). Türkiye'nin Katar'a ihracat verileri incelendiğinde, toplam ihracatın 2017'de 791 milyon dolardan 2019'da 1.29 milyar dolara yükseldiği görülmektedir (Comtrade, 2021). Katar'ın ambargo krizinde Türkiye'ye yönelmesi, iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğini güçlendirmiş ve Türkiye'nin Katar'a ihracatında belirgin bir artış yaşanmasına olanak sağlamıştır.

Türkiye'nin Katar'a verdiği destek bölgesel dengeleri etkiledi. Türkiye hem ekonomik hem de askeri açıdan Katar'a yardım ederek, Suudi Arabistan ve BAE'nin bölgedeki etkisini sınırlamaya çalıştı. Bu durum, Türkiye'nin Ortadoğu'da dengeleyici bir güç olarak rolünü pekiştirdi (KADAM, 2023). Türkiye, Katar Krizi'nde hem destekleyici hem de arabulucu bir rol üstlenerek bölgesel istikrarın korunmasına katkıda bulunmuştur.

Ekonomik, Askeri ve Enerji Alanlarındaki İş Birliğinin Bölgesel Etkileri

Türkiye-Katar ilişkilerinin son yıllarda özellikle stratejik ve ekonomik alanlarda kayda değer bir ilerleme gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle 2017 Körfez Krizi sonrasında iki ülke arasındaki bağlar güçlenmiş, Türkiye'nin Katar'a verdiği hızlı ve güçlü destek, sağlam bir ortaklığın temelini oluşturmuştur. Türkiye'nin Katar'da askeri üs kurması ve iki ülke arasında gerçekleştirilen SWAP anlaşmaları, ilişkilerin stratejik düzeyde kurumsallaştığını ortaya koymaktadır. Ekonomik anlamda, Katar'ın 2013'ten itibaren Türkiye'ye yaptığı yatırımların finans, medya ve inşaat gibi sektörlerde yoğunlaşarak artış göstermesi dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Katar'dan LNG ithalatı gibi enerji alanındaki iş birlikleri, ticari bağların çeşitlenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Küresel ve

bölgesel krizler sırasında Türkiye'nin Katar'a yönelik tutumu, Katar'ın uluslararası alanda yalnız bırakılmamasını sağlamış ve dayanışmayı pekiştirmiştir. Genel olarak iki ülke arasındaki ilişkiler ekonomik, askeri ve diplomatik alanlarda derinleşerek, uzun vadeli bir iş birliği potansiyelini işaret etmektedir. Ancak ticaret hacminin düşük seviyelerde seyretmesi ve bazı yatırımların sınırlı kalması, bu ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle teknoloji ve eğitim gibi yeni iş birliği alanlarının değerlendirilmesi, Türkiye-Katar ilişkilerinin daha güçlü bir temele oturmasına önemli katkılar sağlayabilir (Verdixanov, 2024). Türkiye-Katar ilişkileri, stratejik ve ekonomik iş birliğinin derinleşmesiyle uzun vadeli bir ortaklık potansiyeli taşıırken, ticaret hacmini artırmak ve yeni iş birliği alanlarını değerlendirmek, ilişkilerin daha güçlü bir temele oturmasını sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Ekonomik İşbirliği ve Yatırımlar

Türkiye ile yaşanan stratejik ortaklık sonucu Katar, 2019 yılında Türkiye'nin ikinci en büyük dış yatırımcısı konumuna gelmiş ve Borsa İstanbul'dan hisse alımları ile diğer stratejik yatırımlarını artırmıştır. Özellikle finans, medya, gıda ve perakende sektörlerinde Türk şirketleriyle ortaklıklar kurmuştur (Ekonomist, 2023).

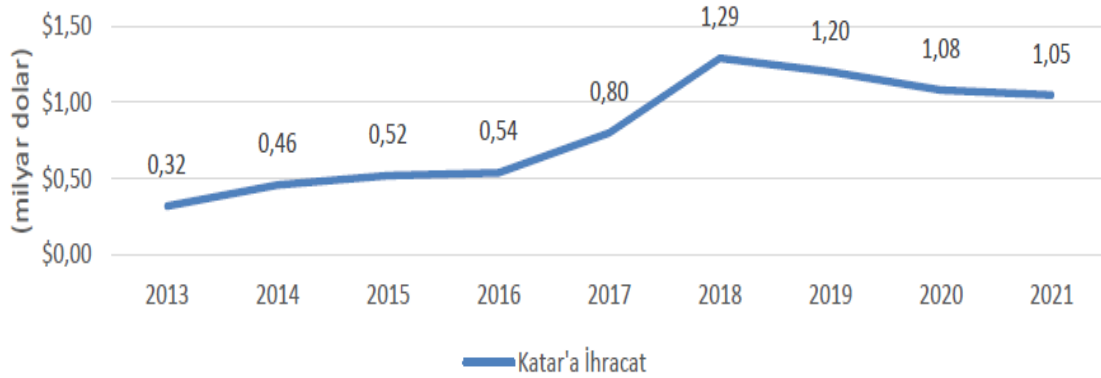
Türkiye-Katar ilişkilerinin en güçlü yönlerinden biri ekonomik iş birliği ve Katar'ın Türkiye'deki finansal yatırımlarıdır. Katar, Türkiye'nin finans sektöründen gayrimenkul ve enerji alanlarına kadar geniş bir yelpazede önemli yatırımlar yapmıştır. 2017 yılında yaşanan Katar Krizi sonrası Türkiye'nin Katar'a gösterdiği siyasi destek, iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin daha da pekişmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle Katar, Türk Lirası'nın değer kaybettiği dönemlerde yaptığı finansal desteklerle Türkiye'ye ekonomik anlamda stratejik bir güvence sunmuştur (Star, 2023). Katar, Türkiye'ye yaptığı yatırımlarla finans, inşaat ve enerji sektörlerinde iki ülke arasındaki ekonomik entegrasyonu güçlendirmiştir. Örneğin, Katar Yatırım Otoritesi'nin Borsa İstanbul'daki %10 hisse alımı, bu ilişkinin stratejik boyutunu gözler önüne sermektedir.

Katar'ın Türkiye'ye yaptığı yatırımlar, yalnızca iki ülke arasındaki ticareti artırmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin Orta Doğu'daki stratejik önemini artırmış ve Katar'ın bölgedeki en güvenilir müttefiklerinden biri haline gelmesini sağlamıştır. Bu ekonomik iş birliği, iki ülkenin jeopolitik çıkarlarına yönelik önemli bir araç olarak ele alınmaktadır (Alrantisi, 2021). Katar'ın Türkiye'ye yaptığı yatırımlar, iki ülke arasındaki ekonomik bağımlılığı artırarak bölgesel güç dengelerinde stratejik bir araç haline gelmiştir.

Bunula birlikte Türkiye ile Katar arasındaki ekonomik ilişkiler, özellikle son yıllarda hızla artış göstermiştir. Katar, Türkiye'ye önemli miktarda doğrudan yatırım yaparken iki ülke arasındaki ticaret hacmi de istikrarlı bir şekilde artmıştır. 2023 itibarıyla Katar'ın Türkiye'deki yatırımlarının toplam değeri milyarlarca doları bulmuş, Türkiye'nin stratejik sektörlerine yapılan yatırımlar dikkat çekmiştir. Katar, özellikle bankacılık, enerji, inşaat ve turizm sektörlerinde önemli bir oyuncu haline gelmiştir. Türkiye'nin ekonomik zorluklarla karşı karşıya kaldığı dönemlerde Katar'ın sağladığı mali destek, Türkiye için kritik bir öneme sahip olmuştur.

Güncel olarak Türkiye ile Katar arasında inşaat, finans, ve enerji sektörlerinde gerçekleştirilen ortak projeler bu iş birliğinin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Örneğin; Katar'da faaliyet gösteren Türk firmalarının sayısı da giderek artmaktadır. Türk müteahhitlik firmaları, Katar'ın büyük altyapı projelerinde aktif rol oynamakta, özellikle 2022 FIFA Dünya Kupası hazırlıklarında önemli işler üstlenmişlerdir. Bu karşılıklı ekonomik bağımlılık, iki ülke arasındaki ilişkilerin temel taşlarından biri haline gelmiştir.

Türkiye'nin 2013-2021 yılları arasında Katar'a gerçekleştirdiği ihracat miktarları incelendiğinde (**Şekil 1**), 2017 yılında Katar'a uygulanan ambargo ve sonrasında ihracatta belirgin bir artış eğilimi gözlenmektedir. 2016 sonrası yükselişe geçen ihracat, 2018 yılında en yüksek seviyesine ulaşmış; ancak 2018-2021 yılları arasında azalan bir eğilimle devam etmiştir (Çalışkan ve Özden, 2022). Türkiye'nin 2013-2021 Yılları Arasında Katar'a İhracat Performansı Şekil 1'de gösterilmektedir.

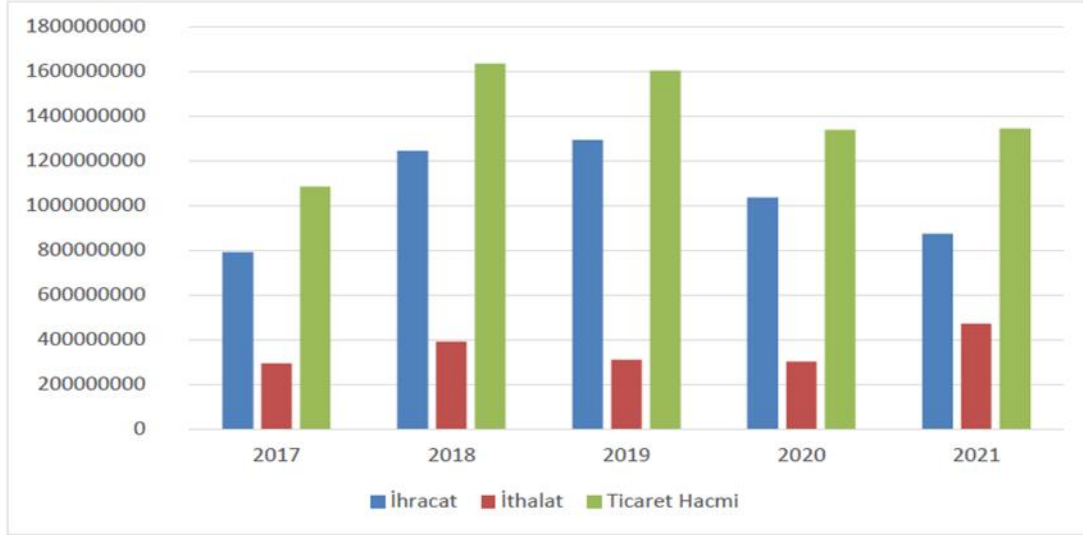
Şekil 1: Türkiye'nin 2013-2021 Yılları Arasında Katar'a İhracat Performansı **Kaynak:** (Comtrade, 2021).

2017 Körfez Krizi'nin Türkiye açısından en önemli ekonomik sonuçlarından biri, kriz öncesi 2016 yılında 540 milyon dolar olan Katar'a yönelik toplam ihracatın, 2018 yılında 1,29 milyar dolara

çıkarak tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmasıdır. Bu artışın ardından Türkiye-Katar ticaret hacmi ortalama olarak yıllık 1 milyar dolar seviyelerinde kalmıştır. Bu rakam, Katar'ın 2017 Körfez Krizi dönemi ve sonrasında yıllık ortalama 30 milyar dolar olan ithalatının yaklaşık 1 milyar dolarının Türkiye'den gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca bu ithalatın içinde orman ürünleri kalemlerinin ortalama 115 milyon dolarlık bir paya sahip olduğu görülmektedir (Comtrade, 2021). Bu durum Türkiye'nin Katar ile ekonomik ilişkilerini sürekli geliştirdiğini ve ihracatını artırma kapasitesine sahip olduğunu gösterse de 2018 sonrası düşüş, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin daha fazla desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu nedenle ihracatın sürdürülebilir şekilde artırılabilmesi için yeni sektörlerle odaklanmak ve ticari bağları güçlendirmek önem arz etmektedir.

Türkiye ile Katar arasındaki uzun vadeli dostluk ve iş birliği, hem iki ülkenin beklentileri hem de devletler düzeyinde hazırlanan stratejik planlar çerçevesinde şekillenmektedir. İki ülke arasındaki SWAP anlaşmalarının giderek artan rakamlarla genişletilmesi, bu planların somut bir yansımasıdır. Ayrıca savunma sanayii alanındaki ortaklıklar ve alım-satım işlemleri, Katar ve Türkiye arasında yoğun bir şekilde devam etmekte ve her iki ülkenin yetkilileri tarafından düzenli olarak duyurulmaktadır. Yetkili makamların açıklamaları, iki ülkenin güven esasına dayalı yoğun bir ekonomik iş birliği içinde olduğunu ve bu ortaklığın stratejik ve diplomatik düzeyde de sürekli geliştirildiğini ortaya koymaktadır. Türk firmalarının, Katar'daki sektörel yatırımları hızlandırarak ve iki ülke arasındaki güçlü dostluk bağlarından faydalanarak pazarda daha büyük bir pay elde etmeleri kritik bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Özellikle pandemi döneminde yaşanan küresel ekonomik çalkantılardan daha az etkilenmeyi hedefleyen Türk şirketleri, Katar ile tesis edilen bu dostluk sayesinde uluslararası alanda daha geniş bir pazar erişimi fırsatı yakalamıştır (Kayaoğlu, 2020, s. 473).

Bunula birlikte son yıllarda Türkiye ile Katar arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerde önemli bir ivme kazanıldığı gözlemlenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2018 verilerine göre, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,6 milyar doları aşarak zirveye ulaşmıştır. Ancak, 2018'den itibaren ticaret hacminde bir miktar düşüş yaşanmış olsa da Ekim 2021 itibarıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,3 milyar doların üzerinde seyretmektedir. Bu rakamın 873,5 milyon doları ihracat, 470 milyon doları ise ithalat olarak kaydedilmiştir. Türkiye'nin Katar'a ihracatında elektrik ve inşaat ekipmanları ile mobilya dikkat çekerken, ithalatında işlenmemiş alüminyum, LNG ve plastik sanayi ürünleri öne çıkmaktadır (Dilek, 2020). İki ülke arasındaki 2017-2021 yılları arasında ticari ilişkilerin seyri Grafik 1'de gösterilmektedir.

Kaynak: TÜİK

Grafik 1: Türkiye – Katar İlişkilerinin ekonomik ve ticari ilişkilerinin 2017-2021 yılları arasındaki değişimi

Grafik 1 incelendiğinde 2017-2021 yılları arasında Türkiye ile Katar arasındaki ticaretin Türkiye lehine geliştiğini göstermektedir. Bu dönemde Türkiye'nin Katar'a ihracatı sürekli bir artış göstermiş, özellikle 2018 ve 2019 yıllarında ticaret hacmi zirve yapmıştır. 2020 yılında pandemiden kaynaklı bir düşüş görülse de 2021 yılında ihracat yeniden yükselerek ticaret hacmini artırmıştır. Genel olarak Türkiye'nin ihracat odaklı bir ticaret stratejisiyle Katar ile ekonomik bağlarını güçlendirdiği ve ticaret hacminin artışında ihracatın belirleyici rol oynadığı söylenebilir.

Savunma ve Askeri İşbirliği

Türkiye ile Katar arasındaki savunma iş birliği son yıllarda hızla gelişmiştir. 2014 yılında imzalanan askeri iş birliği anlaşması, Türkiye'nin Katar'da askeri bir üs kurmasına olanak tanımış ve 2017'deki Körfez Krizi sırasında bu üsse Türk askerlerinin konuşlandırılması, Katar'ın savunma stratejisi açısından önemli bir güvence sağlamıştır. İki ülke arasındaki savunma sanayi iş birliği de giderek derinleşmekte olup Katar, Türk savunma sanayii ürünlerine önemli yatırımlar yapmaktadır.

Türkiye-Katar stratejik ortaklığının önemli bir boyutu askeri iş birliği olmuştur. 2015 yılında iki ülke arasında imzalanan askeri iş birliği anlaşması ile Türkiye'nin Katar'da askeri bir üs kurması sağlanmış ve bu durum Katar'ın güvenlik politikalarında bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Askeri üs, sadece Katar'ın güvenliği için değil, aynı zamanda Türkiye'nin de Orta Doğu'daki askeri varlığını güçlendiren bir adım olmuştur. Katar'daki Türk üssü, bölgedeki denge unsurlarını etkileyen bir faktör olarak Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkeler tarafından eleştirilmiştir.

Bu durum, Türkiye ile Katar'ın bölgesel politikalarda daha bağımsız bir çizgi izlemesine ve kendi güvenlik stratejilerini belirlemelerine olanak tanımıştır (Alrantisi, 2021). Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komite Toplantıları çerçevesinde askeri alandaki iş birliği de gelişmiştir. Katar'daki Türk askeri üssü olan Tarık Bin Ziyad Üssü, bu alandaki bir diğer somut örnek olarak değerlendirilebilir (Al Jazeera Türk, 2021). Türkiye'nin Katar'da askeri üs kurması, iki ülkenin güvenlik ve savunma iş birliğini derinleştirerek bölgesel politikalarda daha bağımsız bir duruş sergilemelerine ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki stratejik varlığını güçlendirmesine önemli katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte her iki ülke, bölgedeki radikal İslamcı militanlara destek vermiş ve bu durum, ortak Sünni ideolojileriyle örtüşmüştür (Gieler, 2021). İlişki, ekonomik bağların ötesine geçerek jeostratejik ve askeri-politik alanlara da yayılmakta, sürekli savunma iş birliği ve artan askeri ticaret ile güçlenmektedir (Akkaş ve Doğan Akkaş, 2022). Türkiye'nin Körfez bölgesine olan ilgisi, 2003 yılına ait ABD'nin Irak'a müdahalesinin ardından önemli ölçüde artmış ve 2008'de Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ile stratejik bir ortaklık kurmuştur. Bu ortaklık, Irak'taki mezhebi şiddet konusunda paylaşılan endişeler ve savaşın yarattığı siyasi boşluğu doldurma isteğiyle şekillenmiştir (Harunoğlu, 2016).

Ayrıca Katar'ın Türkiye'den savunma teknolojisi ithal etmesi ve Türk savunma sanayii ürünlerinin Katar ordusu tarafından tercih edilmesi, iki ülke arasındaki stratejik bağımlılığı pekiştirmektedir. Bu iş birliği, bölgesel güvenlik denklemlerinde de önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye, İran ve Irak, Katar'a yönelik ablukaya karşı çıkarak, diyalog ve diplomasi yoluyla sorunun çözülmesini savunmuş ve aynı zamanda abluhanın etkilerini hafifletmek için Katar'ın yanında yer almıştır. Öte yandan, Kuveyt, Lübnan ve Umman ise arabuluculuk rolü üstlenerek üçüncü bir blok olarak hareket etmiştir (Akdoğan, 2017, s. 19). Türkiye, Katar ile askeri iş birliğini güçlendirmek amacıyla Ekim 2015'te El-Reyyan üssüne 130 kişilik Türk Birliği göndermiştir. Ayrıca, 25 Aralık 2001'de imzalanan "Güvenlik İşbirliği Anlaşması" kapsamında, 2 Aralık 2015'te "Jandarma Eğitim ve Öğretimine İlişkin İşbirliği Protokolü" Doha'da imzalanmış ve 28 Nisan 2016'da "Türk Kuvvetlerinin Katar Topraklarında Konuşlandırılmasına İlişkin Uygulama Anlaşması" hayata geçirilmiş, 7 Haziran 2017'de ise TBMM'de kabul edilmiştir (Arslan, 2018, s. 86; Yetim ve Akcan, 2020, s. 25).

Arap Baharı sırasında özellikle Suriye'de yaşanan gelişmeler nedeniyle Türkiye, yoğun göç dalgaları ve PKK/YPG terör örgütüne ABD tarafından verilen destekle mücadele etmek zorunda kalmış, bu süreçte Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Fırat Kalkanı harekâtlarıyla güvenliğini sağlamıştır. Türkiye'nin bu dönemde uluslararası arenada en güçlü desteği Katar'dan gördüğü belirtilmiştir. Katar, bölgede arabuluculuk, spor diplomasisi ve sahip olduğu doğalgaz kaynaklarının sağladığı ekonomik güç ile

Batı'nın önemli bir müttefiki olarak öne çıkmıştır (Yıldırım, 2021, s. 18-19). Bu bağlamda, Katar'ın ekonomik ve diplomatik gücü ile Türkiye'nin savunma sanayiindeki yenilikçi teknolojileri, iki ülke arasında stratejik iş birliğinin gelişmesine olanak tanımıştır.

Türkiye'de savunma sanayi alanında yenilikçi teknolojiler üreten Baykar, 2000 yılında insansız hava aracı (İHA) geliştirme faaliyetlerine başlayan özel bir şirkettir. 2005 yılında başlatılan "Bayraktar Mini İHA" projesi ile 2007'de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) envanterine giren Bayraktar Mini İHA, 2012'de Katar'a ihraç edilerek Türkiye'nin ilk yurtdışı İHA satış başarısı olmuştur. Baykar, 2007'de geliştirmeye başladığı Bayraktar TB2 İHA ile sektörde önemli bir atılım yapmıştır. Bayraktar TB2, 2009'da ilk uçuşunu tamamlamış, 2015'te operasyonel olarak kullanılmaya başlanmış ve aynı yıl silahlandırılmıştır. Türkiye'nin İHA ihracatında asıl çıkışı, Bayraktar TB2 ve ANKA ile olmuştur. Bayraktar TB2, 2018'de Katar'a, 2019'da Ukrayna'ya, 2021'de ise ilk kez bir Avrupa Birliği ve NATO üyesi ülke olan Polonya'ya ihraç edilerek önemli bir dönüm noktası yaratmıştır (Karaağaç, 2016; Mevlütoğlu, 2022; Akt. Göktürk Çetinkaya ve Koç, 2023). Böylece Baykar'ın geliştirdiği yenilikçi insansız hava araçları, Türkiye'nin savunma sanayiindeki uluslararası rekabet gücünü artırarak Katar gibi stratejik ortaklarla ekonomik ve teknolojik iş birliğini güçlendirmiştir.

Bölgesel Denge Politikası ve Ortaklık

Türkiye-Katar ilişkileri, bölgesel denge politikaları açısından da stratejik bir ortaklık olarak değerlendirilmektedir. İki ülke, Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'daki halk hareketlerine destek vermiş, Mısır'da Müslüman Kardeşler yönetimini desteklemiş ve Suriye'de Beşar Esad'a karşı muhalif grupları desteklemişlerdir. Bu ortak siyasi ortak duruş, Türkiye ile Katar'ı bölgesel anlamda aynı cephede konumlandırmıştır. Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerle karşıt pozisyonlarda yer alan Türkiye ile Katar, bölgesel dengeyi değiştiren aktörler arasında sayılmaktadır.

Türkiye'nin BAE ve Suudi Arabistan ile diplomatik ilişkilerinde yumuşamanın başladığı bir dönemde, Katar ile ilişkilerin güçlendirilmesi, Körfez içi siyasi dinamiklere ve Türkiye-Katar ilişkilerine olumlu katkı sağlayabilir. Türkiye ile Katar arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri alanlardaki ilişkilerin geldiği seviye, diğer Körfez ülkeleriyle kurulabilecek ilişkiler için bir model teşkil edebilir. Özellikle ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından Türkiye ve Katar'ın ortak bir tutum sergilemesi, Afganistan'dan tahliyeler ve insani yardım konularında iki ülkenin önemli rol oynadığını göstermiştir. Bu iş birliği, krizin bölgeye sıçramasını önleme açısından da ciddi bir katkı sağlamıştır (Kınık, 2022, s. 40). Bu durum Türkiye ile Katar arasındaki güçlü ilişkilerin hem Körfez içi siyasi dinamiklere olumlu katkı sağladığı hem de Türkiye'nin Suudi Arabistan ve BAE gibi diğer

Körfez ülkeleriyle diplomatik ilişkilerini geliştirmek için bir model oluşturabileceğinin yanında Türkiye ve Katar'ın Afganistan krizi gibi uluslararası meselelerde sergilediği ortak tutumun, iki ülkenin bölgesel istikrar ve insani yardım konularında önemli bir rol oynadığı değerlendirilmektedir.

Stratejik ortaklık sonucu Türkiye ile Katar'ın özellikle Suriye, Libya ve Filistin gibi konularda benzer dış politikalar benimsemeleri, bölgesel çatışmalarda ortak bir duruş sergilediklerini göstermektedir. Örneğin iki ülke Hamas'a verdikleri destekle dikkat çekmektedir(TÜRKSAM, 2023). Özellikle Körfez Krizi sırasında Türkiye'nin Katar'a verdiği destek, bu iki ülkenin bölgesel denge politikasındaki uyumunu daha da pekiştirmiştir. Türkiye ile Katar, bölgesel krizlerde birbirlerine destek vererek karşılıklı güven ilişkisini güçlendirmiştir.

Enerji Politikaları ve Ortaklık

Dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip ülkeler sıralamasında üçüncü, petrol rezervleri bakımından ise on ikinci sırada yer alan Katar, Basra Körfezi'nin stratejik bölgesinde konumlanmıştır. Bahreyn, BAE, Suudi Arabistan, Umman, Kuveyt, Irak ve İran ile komşu olan Katar, Körfez İşbirliği Konseyi üyesi olarak hem Sünni Suudi Arabistan hem de Şii İran ile dengeli bir şekilde ikili ilişkilerini sürdürmektedir. Bölgedeki anlaşmazlıklarda sıklıkla arabuluculuk yapan Katar, bu faaliyetlerini “yumuşak güç” stratejileri çerçevesinde gerçekleştirmekte ve bu yönüyle dikkat çekmektedir (Ermağan ve Gümüş, 2014, s. 302). Böylece Katar, stratejik doğal gaz ve petrol rezervleri ile bölgedeki dengeli diplomasi ve arabuluculuk faaliyetlerini yumuşak güç stratejisiyle birleştirerek Körfez'de önemli bir aktör haline gelmiştir.

Katar, dünyanın en büyük sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) üreticilerinden biri olarak enerji piyasasında kritik bir aktördür. Türkiye ise enerji ithalatçısı bir ülke olarak Katar ile enerji alanında iş birliği geliştirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin Katar'dan LNG ithalatı, enerji arz güvenliğini sağlaması açısından stratejik bir önem taşımaktadır. İki ülke arasındaki enerji iş birliği, sadece doğalgaz ticareti ile sınırlı kalmamakta, enerji teknolojileri ve yenilenebilir enerji alanlarında da iş birliği fırsatları ortaya çıkmaktadır.

Enerji alanında, Türkiye 2015 itibarıyla Katar ile iş birliğini geliştirerek LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) ticaretine yönelmiştir. LNG'nin spot piyasadaki esnekliği, hız ve maliyet avantajı nedeniyle Türkiye, enerji arzını çeşitlendirmek için bu kaynağı tercih etmiştir. 2020 verilerine göre Türkiye'nin LNG ithalatında ilk sırayı Cezayir (3,98 milyar m³) alırken, Katar 2,26 milyar m³ ile ikinci sırada yer almıştır (IGU, 2021). Bu iş birliği, Türkiye'nin enerji güvenliği ve kaynak çeşitliliği açısından stratejik önem taşımaktadır.

Türkiye ile Katar arasındaki enerji politikaları ve ortaklıkları, özellikle sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) alanında önemli iş birliklerini içermektedir. 2015 yılında iki ülke arasında imzalanan anlaşma kapsamında, Katar'ın Türkiye'ye uzun vadeli LNG tedariki sağlanması kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma, Türkiye'nin enerji arz güvenliğini artırmayı ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi hedeflemektedir (Hürriyet, 2015). Ayrıca 2017 yılında Katar'ın eski Başbakan Yardımcısı ve Enerji Bakanı Abdullah Bin Hamad Al-Attayah, Türkiye'nin enerji alanındaki stratejik konumuna dikkat çekerek, Katar ve Türkiye'nin ekonomi, ticaret ve politika alanında ortaklıkları bulunduğunu ve bu nedenle Türkiye'yi enerjinin geleceğiyle ilgili iş birliği yapılabilecek en önemli ülkelerden biri olarak gördüklerini belirtmiştir (Hürriyet, 2017). Bu iş birlikleri, iki ülkenin enerji sektöründe karşılıklı bağımlılığını artırarak bölgesel enerji güvenliğine katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

Bu bilgilere ek olarak iki ülke çeşitli stratejik işbirlikleri gerçekleştirmiştir. Kasım 2024'te, Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komite'nin 10. toplantısında, enerji sektöründekiler de dâhil olmak üzere sekiz anlaşma imzalandı. Bu anlaşmalar, LNG alanında iş birliğini ve ticareti geliştirmeyi ve işletmeleri uzun vadeli LNG alım satım anlaşmaları yapmaya teşvik etmeyi amaçlamaktadır (AA, 2024).

Türkiye ve Katar arasındaki enerji politikaları ve ortaklık, iki ülkenin ekonomik iş birliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Katar, dünya çapında önemli bir doğal gaz üreticisi olarak bilinirken, Türkiye ise enerji geçiş noktası ve tüketici ülke olarak stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu nedenle, enerji alanındaki iş birliği her iki ülke için de büyük bir önem taşımaktadır. Türkiye'nin Katar ile olan enerji ticareti ve yatırımları şu şekilde özetlenebilir:

- Doğal Gaz ve Enerji Ticareti:** Katar, dünyanın en büyük sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ihracatçılarından biridir. Türkiye, Katar'dan LNG ithalatını artırarak enerji arz güvenliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. 2017'de Katar ile yapılan anlaşmalar, Türkiye'nin Katar'dan LNG ithalatını artırmasına olanak sağlamıştır. Bu iş birliği, Türkiye'nin enerji çeşitliliğini artırırken, Katar için de önemli bir pazar yaratmaktadır.
- Katar'ın Enerji Yatırımları:** Katar, Türkiye'nin enerji altyapısına yatırım yaparak, Türkiye'nin enerji sektöründe önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu yatırımlar, özellikle enerji santralleri ve yenilenebilir enerji projelerinde yoğunlaşmaktadır. Katar'ın enerji sektörüne yaptığı yatırımlar, sadece ticaretin artmasına değil, aynı zamanda enerji alanında daha güçlü bir stratejik ortaklığa da zemin hazırlamaktadır.
- Petrol ve Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri:** Türkiye'nin enerji stratejisinde Ortadoğu ve Körfez ülkeleri önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye ve Katar, bölgesel enerji projeleri

kapsamında iş birliği yapmaktadır. Özellikle, Türkiye'nin petrol ve doğal gaz boru hattı projelerine Katar'ın katılımı, her iki ülkenin ekonomik bağlarını pekiştiren bir diğer unsurdur.

4. **Yenilenebilir Enerji ve Teknoloji Transferi:** Katar'ın, sürdürülebilir enerji çözümlerine olan ilgisi ve Türkiye'nin gelişmiş yenilenebilir enerji altyapısı, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da derinleştirmektedir. Türkiye, Katar'a yenilenebilir enerji teknolojilerinin transferini artırmayı ve bu alandaki iş birliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Sonuç olarak Türkiye-Katar enerji ortaklığı, sadece ekonomik ilişkilerin ötesinde her iki ülkenin stratejik hedeflerine hizmet eden bir ortaklık olarak şekillenmektedir. Enerji alanındaki iş birliği, iki ülkenin gelecekteki işbirlikleri için sağlam bir temel oluşturmakta ve bölgesel enerji dinamiklerine de önemli katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye-Katar Ortaklığının Bölgesel Etkileri ve Gelecek Perspektifleri

Türkiye-Katar stratejik ortaklığı, bölgesel dinamikleri doğrudan etkileyen bir güç dengesine sahiptir. Özellikle Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerle olan ilişkilerinde bir kutuplaşma yaratmış ve Orta Doğu'daki güç dengesinde önemli bir rol oynamıştır. İki ülkenin Filistin meselesi, Suriye politikaları ve Libya'daki tutumları gibi konularda benzer duruşlar sergilemesi, bu ittifakı daha da güçlü kılmıştır (Alrantsi, 2021). Bu sebeple Türkiye-Katar stratejik ortaklığı, bölgesel politikalarda benzer duruşlarıyla Orta Doğu'daki güç dengelerini şekillendiren ve bölgedeki kutuplaşmaları derinleştiren önemli bir aktör olmuştur.

Türkiye-Katar ilişkilerinin uzun vadede devam etmesinin hem bir beklenti olduğu hem de devletler düzeyinde stratejik planların bir parçası olduğu görülmektedir. SWAP anlaşmalarındaki rakamların artırılması, savunma sanayii işbirlikleri ve ticari ilişkilerin yoğun şekilde sürdürülmesi, bu planların önemli adımlarıdır. Ekonomik iş birliğinin yanı sıra stratejik ve diplomatik ortaklıkların da güçlendiği gözlemlenmektedir. Türkiye ile Katar arasındaki iş birliği, ikili ilişkilerin kurumsallaşmasına yönelik adımlarla daha da derinleşmektedir (Kınık, 2022, s. 40).

Son dönemde Türkiye'nin ağır sanayi ve savunma sanayii alanlarındaki yatırımlarının olumlu sonuçlar verdiği gözlemlenmektedir. Özellikle İnsansız Hava Araçlarının (İHA) geliştirilmesiyle Türkiye, öncelikle sınır güvenliğini sağlama konusunda önemli bir başarı elde etmiş, ardından komşu ülkelerdeki otorite boşluklarından faydalanmak isteyen terör unsurlarının sınırlara yerleşmesini engellemiştir. İHA'ların yanı sıra Altay tankı ve Fırtına obüsleri, başta güney sınırları olmak üzere Türkiye'nin tüm sınırlarında etkin ve caydırıcı bir güvenlik sağlamaktadır. Katar'ın resmi haber

ajansı QNA (2014), Katar Devleti'nin Türk şirketleriyle 55 milyon dolar değerinde bir askeri teçizat anlaşması imzaladığını duyurarak, iki ülke arasındaki savunma sanayii iş birliği hakkında bilgi vermiştir. Daha sonraki süreçte, iki ülke arasında savunma sanayii alanında çeşitli alım-satım anlaşmalarının devam ettiği görülmektedir (Kayaoğlu, 2020, s. 472).

Türkiye-Katar stratejik ortaklığı, Orta Doğu'daki mevcut güç dengesini şekillendiren önemli bir ittifaktır ve özellikle Suudi Arabistan ile BAE gibi Körfez ülkeleriyle ilişkilerde belirgin bir kutuplaşmaya yol açmıştır. Filistin, Suriye ve Libya gibi bölgesel krizlerde ortak politikalar benimseyen iki ülke, Filistin meselesinde Hamas'a verdikleri destek ve İsrail'e karşı duruşlarıyla dikkat çekmiş, Suriye'de muhalif gruplara destek vererek Esad rejimine karşı ortak bir duruş sergilemiş, Libya'da ise uluslararası tanınmış hükümetle iş birliği yaparak bölgesel rakiplerle askeri rekabeti artırmıştır. Türkiye'nin Katar'da askeri üs kurması ve Katar'ın Türkiye'ye sağladığı finansal destek, bu iş birliğini hem askeri hem ekonomik açıdan güçlendirdiği değerlendirilmektedir.

Bunun yanında stratejik ortaklık, bölgesel güvenlik, ekonomik iş birliği, enerji politikaları ve diplomatik ilişkilerde önemli etkiler yaratmıştır. Özellikle savunma ve askeri alanda, iki ülke arasındaki stratejik iş birliği, Suriye iç savaşı ve bölgesel krizlerde benzer politikalar izlemelerini sağlamıştır. Katar, Türkiye'nin askeri üslerinin bulunduğu önemli bir müttefik olurken, Türkiye de Katar'a savunma sanayii yatırımları yapmıştır. Ekonomik alanda, Katar, Türkiye'nin enerji tedarikinde önemli bir kaynak olup, özellikle LNG ithalatı ve enerji geçiş noktasındaki rolü Türkiye'yi stratejik bir ortak yapmıştır. Ayrıca, iki ülke arasındaki diplomatik ilişki, Ortadoğu'daki güç dengelerini etkileyerek, Türkiye'nin bölgesel ilişkilerini dengelemesinde önemli bir rol oynamıştır. Yakın gelecekte bu iş birliğinin daha da derinleşmesi, yeni savunma teknolojilerinin geliştirilmesi ve kültürel değişim programlarının artması beklenmektedir. Türkiye-Katar ilişkilerinin geleceği, hem bölgesel hem de küresel düzeyde etkili bir ortaklık olmayı sürdüreceği değerlendirilmektedir.

Türkiye ile Katar arasında dış ticaret hacmi ve yatırımlar henüz düşük seviyede olsa da Katar'ın teknoloji, eğitim ve spor gibi alanlarda büyük bir potansiyel taşıdığı görülmektedir. Ayrıca 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde Katar, Türkiye'ye desteğini ilk ileten ülke olmuş ve bu dayanışma iki ülke ilişkilerinde derin bir güvenin temeli olarak öne çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Katar kara gün dostudur" ifadesi, bu güçlü ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye-Katar ilişkileri, tarihsel bağlar üzerine inşa edilen ve stratejik ortaklık ile derinleşen bir yapıdadır. Siyasi, ekonomik, askeri ve enerji alanlarında yürütülen iş birlikleri, bölgesel krizlerde etkili sonuçlar doğurmuş ve Orta Doğu'daki güç dinamiklerini şekillendirmiştir. Bu ilişkiler, iki

ülkenin bölgesel ve küresel düzeydeki stratejik hedeflerini destekleyen bir model olabileceği değerlendirilmektedir.

Sonuç

Türkiye ve Katar arasında özellikle 2000'li yıllardan itibaren güçlenen iş birliği, 2017 Körfez Krizi sonrasında hızlanarak stratejik ortaklığa dönüşmüştür. İki ülkenin savunma, ekonomi ve enerji gibi temel alanlarda geliştirdiği iş birlikleri, sadece ikili ilişkiler açısından değil, bölgesel dengeler açısından da kritik bir önem taşımaktadır.

Türkiye'nin Katar'a verdiği destek, özellikle Körfez Krizi sırasında sergilediği dayanışma ile öne çıkmış ve bu destek, iki ülke arasında karşılıklı güveni pekiştirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Katar'da askeri üs kurması hem Katar'ın güvenlik ihtiyaçlarını karşılamış hem de Türkiye'nin Orta Doğu'daki varlığını güçlendirmiştir. Katar ise, Türkiye'ye ekonomik yatırımlar yaparak ekonomik bağları güçlendirmiş ve enerji alanındaki iş birlikleri ile iki ülkenin birbirini tamamlayan stratejik avantajlarını ön plana çıkarmıştır.

Bölgesel anlamda, Türkiye ve Katar'ın iş birliği, Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerle olan güç dengelerinde bir kutuplaşmaya neden olmuş; ancak aynı zamanda bölgedeki krizlere yönelik alternatif yaklaşımlar geliştirilmesine olanak tanımıştır. Ortadoğu'da istikrarsızlığın yoğun olduğu bir dönemde bu iki ülkenin sergilediği iş birliği, bölgesel ve küresel aktörler için yeni bir model sunmaktadır.

Türkiye-Katar ilişkilerinin geleceğinde, enerji, savunma sanayii, teknoloji ve eğitim gibi alanlarda iş birliğinin daha da derinleştirilmesi beklenmektedir. Katar'ın enerji sektöründeki liderliği ve Türkiye'nin enerji arz güvenliği ihtiyacı, LNG ticareti ve enerji teknolojileri alanında yeni ortaklıkları mümkün kılabilir. Savunma sanayiinde ise mevcut iş birlikleri genişletilerek ortak üretim ve teknoloji transferine dayalı projeler geliştirilebilir. Ayrıca iki ülke arasındaki eğitim ve kültürel iş birliği daha kapsamlı öğrenci değişim programları ve araştırma projeleriyle desteklenebilir. Bölgesel krizlere yönelik ortak çözüm arayışlarının devamı, Türkiye ve Katar'ın Orta Doğu'daki diplomatik etkinliklerini artırabilir ve bu ortaklık, bölgesel istikrar ve kalkınmaya önemli katkılar sağlayabilir. Bu bağlamda, Türkiye-Katar ilişkilerinin, sadece ikili düzeyde değil, bölgesel ve küresel ölçekte de yeni iş birliği modelleri geliştirme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye-Katar stratejik ortaklığı, bölgesel ve küresel politikalarda bir denge unsuru oluşturma potansiyeline sahiptir. Ancak bu ittifakın devamlılığı, yalnızca bölgesel dinamiklere değil, aynı zamanda her iki ülkenin dış politikadaki uyumuna ve karşı karşıya kaldıkları uluslararası baskılara

karşı direncine bağlıdır. Türkiye ile Katar'ın bağımsız dış politika hedeflerini gerçekleştirmesi, bu stratejik ortaklığı daha da ileri taşıyabileceği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye-Katar ilişkileri, tarihi bağlar, karşılıklı çıkarlar ve bölgesel dinamikler ışığında daha da derinleşme potansiyeline sahiptir. İki ülke, savunma, enerji ve ekonomik alanlarda mevcut iş birliklerini genişleterek, bölgesel istikrar ve kalkınmaya önemli katkılar sağlayabilir. Özellikle teknoloji ve eğitim gibi yeni iş birliği alanlarının keşfedilmesi, ilişkilerin sürdürülebilirliğini artırabilir ve Ortadoğu'da barış ve iş birliğinin güçlenmesine zemin hazırlayabilir. Bu bağlamda, Türkiye-Katar ortaklığı, bölgesel krizlerin çözümünde ve yeni diplomatik modeller geliştirilmesinde stratejik bir rol oynayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

AA. (2024). Turkey, Qatar ink 8 strategic agreements in Ankara. AA.

<https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkiye-qatar-ink-8-strategic-agreements-in-ankara/3394018>

Abu Sulaib, F. Mukhyat (2017). Understanding Qatar's Foreign Policy, 1995-2017. *Middle East Policy*, 24 (4), 29–44. <https://doi.org/10.1111/mepo.12306>.

Afzal, N., ve Yaseen, Z. (2023). Power Competition in the Middle East: Emerging Alliance of Turkey And Qatar, and Response of Saudi Arabia. *Global International Relations Review*. [https://doi.org/10.31703/girr.2023\(vi-i\).08](https://doi.org/10.31703/girr.2023(vi-i).08).

Akkaş, E. ve Doğan Akkaş, B. (2022). Assessing the Impact of Brexit on the UK-Qatar Relations: Economic and Political Dimensions. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1212-1232.

Doi: 10.25295/fsecon.1107595

Akkaya, G. N., ve El-Rantisi, M. (2015). Arap Baharı sonrası Katar dış politikası ve Körfez siyaseti. *Ortadoğu Analiz*, 7(62), 138.

Al Jazeera Turk. (2015). Türkiye neden Katar'da askeri üs kuruyor? *Al Jazeera Turk*.

<https://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-neden-katarda-askeri-us-kuruyor>

Al-Mal, H., ve Saad, A. (2021). Did the Qatar blockade work? Evidence from trade and consumer

- welfare three years after the blockade. *The Economics of Peace and Security Journal*, 16(1).
<http://dx.doi.org/10.15355/epsj.16.1.66>
- Alrantisi, M. (2021). Bölgesel Güç Dengelerinde Türkiye Katar İlişkileri. (2021). *SETA Yayınları*.
- Arslan, A. (2018). Basra'da Katar Açmazı. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 1 (1), 75–91.
- Başkan, B. (2019). Turkey between Qatar and Saudi Arabia: Changing Regional and Bilateral Relations. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16(62), 85-99. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.588947>
- Bakir, A. (2019). The Evolution of Turkey—Qatar Relations Amid a Growing Gulf Divide. *Divided Gulf*. https://doi.org/10.1007/978-981-13-6314-6_12.
- Battaloğlu, N. (2021). Ideational Factors in Turkey's Alignment with Qatar and Their Impact on Regional Security. *The International Spectator*, 56, 101 - 118.
<https://doi.org/10.1080/03932729.2021.1994181>.
- Berdibek, M. (2016). Türkiye-Ortadoğu İlişkilerinde Karşılıklı Üst Düzey ziyaretler: (1923-2014). *Akademik Orta Doğu*, 10 (2), 73-89.
- Bloomberg HT. (2020). Katar Borsa İstanbul'dan hisse alacak. *Bloomberg HT*.
<https://www.bloomberght.com/katar-borsa-istanbul-dan-hisse-alacak-2269464>
- Boyraz, H. M. (2023). Bölgesel Güç Dengelerinde Türkiye-Katar İlişkileri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 267-270. <https://doi.org/10.26513/tocd.1263103>
- Comtrade, (2021). *United Nations Comtrade Analytics*. <https://comtrade.un.org/labs/data-explorer/>
- Çalışkan, H., ve Özden, S. (2022). Türkiye ve Katar'ın orman ürünleri ticareti üzerine bir değerlendirme. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 24(3), 504–513.
<https://doi.org/10.24011/barofd.1098912>
- Fatunnisa, H. (2020). Analisis Penguatan Hubungan Qatar-Turki Selama Krisis Teluk 2017. , 5, 1-14. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.5165104>.
- DW. (2023). Katar Krizi ve Türkiye'nin Riskli Oyunu.
<https://www.dw.com/tr/katar-krizi-ve-t%C3%BCrkiyenin-riskli-oyunu/a-39543985?utm>
- Dirigöz, A. O. (2017). Körfez'de Katar Krizi Sonucu Bölgesel Ayrışma ve ABD'nin Bölgesel Vizyon

Eksiklikleri. *Ortadoğu Analiz*, 28–31.

Ekonomist. (2023). Türkiye'deki Katar Yatırımları Artıyor.

<https://www.ekonomist.com.tr/makale/turkiyedeki-katar-yatirimlari-artiyor-7594>

Ermağan, İ., ve Gümüş, B. (2014). Katar dış politikası ve Arap Baharı. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 300-320.

DEİK - Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2018). Türkiye-Katar İş Konseyi. *E-Haber*.

<https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-katar-is-konseyi>

Fokus Plus. (2024). *Türkiye-Katar ilişkilerinin stratejik ortaklığa giden tarihsel süreci*.

<https://www.fokusplus.com/dosya-siyaset/turkiye-katar-iliskilerinin-stratejik-ortakliga-giden-tarihsel-sureci>

Gieler, W. (2021). Türkisch-katarische Beziehungen. *Die Außenpolitik der Türkei im Mittleren Osten*.

Göktürk Çetinkaya, S., ve Koç, M. (2023). Türkiye'nin İnsansız Hava Araçları Serüveni.

Anadolu Strateji Dergisi, 5(1), 1-27.

International Gas Union. (2021). *World LNG report 2021*.

https://naturgas.com.co/wp-content/uploads/2021/07/IGU_WorldLNG_2021_compressed.pdf

Harunoğlu, N.Ç. (2016). Turkey's intensifying partnership with Qatar and its implications for Turkish-American relations. *Unpublished manuscript*.

<https://www.semanticscholar.org/paper/Turkey's-Intensifying-Partnership-with-Qatar-and-Haruno%20C4%9Flu/22a8e715b6b4a53d829201fc0df24ccb460c9185>

Hürriyet. (2015). *Katar'dan Türkiye'ye uzun vadeli LNG tedariki anlaşması*.

<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/katar-enerjide-turkiye-ile-is-birligi-icin-istekli-40375178>

Hürriyet. (2017). *Katar Enerjide Türkiye ile İş Birliği İçin İstekli*.

<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/katar-enerjide-turkiye-ile-is-birligi-icin-istekli-40375178>

Jabbour, J. (2019). *Türkiye: Yükselen Güç Diplomasisi*. CNR Editions, Paris.

KADAM (2023). Katar Krizi ve Türkiye'nin Dengeleyici Rolü.

<https://kadam.klu.edu.tr/Sayfalar/8206-katar-krizi-ve-turkiyenin-dengeleyici-rolu.klu?utm>

Kaya, F. (2024). Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerde Çok Boyutlu Dış Politika Yaklaşımı. *Türkiye Stratejik Bakış Dergisi*, 10(2), 101-120. <https://doi.org/10.59886/tsbder.1390454>

Kayaoğlu, B. (2020). Ortadoğu politikası doğrultusunda Türkiye ve Katar ilişkileri: ekonomik ve ticari temaslar. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(2), 464-475. <https://doi.org/10.33712/mana.772429>

Kınık, H. (2022). Türkiye'nin Çok Boyutlu Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye Katar İlişkilerinin Gelişimi. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 10(1), 27-46.

Kriter Dergi. (2022). *Bölgesel güç dengelerinde Türkiye-Katar ilişkileri*.

<https://kriterdergi.com/kitaplik/bolgesel-guc-dengelerinde-turkiye-katar-iliskileri>

Kurşun, Z. (2002). Katar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25, 29-31.

Miller, R. (2024). Qatar–Türkiye relations during the embargo of Qatar: a case study in derivative power. *International Politics*, 16(3), 1–25. <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00609-1>

Muriç, K. (2020). Türkiye-Katar ilişkileri ve bölgesel dengeler. *İNSAMER Araştırma*, 122.

<https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-turkiye-katar-iliskileri-ve-bolgesel-dengeler.pdf>

Pala, Ö., ve Aras, B. (2015). Arap Baharı'na İlişkin Türk ve Katar Dış Politikasında Pratik Jeopolitik Akıl Yürütme. *Balkan ve Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi*, 17, 286 - 302. <https://doi.org/10.1080/19448953.2015.1063274>.

Riggs, R. (2020). The Qatar–Iran–Turkey Nexus: Shifts in Political Alliances and Economic Diversification in the Gulf Crisis. , 181-191. https://doi.org/10.1007/978-981-15-8735-1_11.

Star Gazetesi. (2022). Türkiye ile Katar arasında güçlü iş birliği sürüyor. *Star Gazetesi*.

<https://www.star.com.tr/ekonomi/turkiye-ile-katar-arasinda-guclu-is-birligi-suruyor-haber-1799302/>

Tire Ticaret Odası. (2018). *2018 yılı ülke raporu*. Tire Ticaret Odası Yayını. İzmir.

TÜRSAM. (2023). Anadolu-Körfez hattında stratejik iş birliği: Türkiye-Katar Yüksek Stratejik

Komite 9. Toplantısı. *TÜRKSAM*. <https://www.turksam.org/detay-anadolu-korfez-hattinda-stratejik-is-birligi-turkiye-katar-yukse- stratejik-komite-9-toplantisi>

Uzman, Z. (2019). (2019). Common interests will keep Turkey and Qatar together. *Emerald Expert Briefings*. <https://doi.org/10.1108/oxan-db249226>.

Verdixanov, I. (2024). Değişen güç dengeleri karşısında Türkiye ile Katar'ın ortak hareketlerinin geleceği. *Türkiye Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 89-110.

Yeşilyurt, N., ve Yetim, M. (2020). Emergence of the Turkish/Qatari Alliance in the Middle East: Making of the Moderate Resistance Bloc. , 131-164.

Yetim, M., ve Akcan, N. (2020). Türkiye-Katar ortaklığında sert güç. *Ortadoğu Analiz*, 11(92), 24-28.

Yıldırım, F. (2021). Osmanlı'dan günümüze Katar-Türkiye ilişkileri. *İslam Medeniyeti Dergisi*, 7(47), 1-21.

Sustainable Leadership on a Global Scale: A Bibliographic Analysis and the Evolution of Key Concepts

Küresel Düzeyde Sürdürülebilir Liderlik: Bibliyografik Bir Analiz ve Temel Kavramların Evrimi

*Artür Yetvart MUMCU**

Başvuru Tarihi: 21.11.2024

Kabul Tarihi: 11.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Abstract

The perspective of sustainable leadership is broadly covered in this investigation, which aims to uncover the main topics and the relations among them in the literature. The research underlines the trends and the thematic specifics in sustainable leadership studies through bibliographic analysis and keyword mapping using VOSviewer software. With the focus on the economic, environmental, and social dimensions of sustainable leadership, the article thoroughly gives the exposition of this multidimensional leading paradigm. The results emphasize the efforts of the leaders who develop strategies for economic sustainability, reduce the environmental impacts, and at the same time, improve social welfare. Besides, the study looks into the effects of digital transformation and the COVID-19 pandemic on the practices of sustainable leadership. The focus during the pandemic is on the leaders' crisis management skills, emphasis on the wellness of employees, and ability to strengthen organizational resilience which are discussed in detail. The results throw light on how sustainable leadership practices can effectively impact various areas like strategic management, employees' involvement, and green innovation. Finally, the study not only stresses the sustainable leadership but also the new paths for future research in the field of modern leadership theories.

Keywords: Sustainable Leadership, Sustainability, Leadership, Bibliography

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, a.mumcu@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2276-0145

Özet

Bu araştırma, sürdürülebilir liderlik kavramını geniş bir perspektiften ele alarak, literatürdeki anahtar temaları ve kavramsal bağlantıları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, bibliyografik analiz ve VOSviewer yazılımıyla gerçekleştirilmiş kapsamlı bir anahtar kelime incelemesiyle, sürdürülebilir liderlik literatüründeki eğilimleri ve tematik yoğunlukları analiz etmiştir. Araştırma, sürdürülebilir liderliğin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarına odaklanarak, bu liderlik modelinin çok boyutlu yapısını detaylandırmıştır. Veriler, liderlerin ekonomik sürdürülebilirlik stratejileri geliştirme, çevresel etkileri azaltma ve sosyal refahı artırma çabalarını ortaya koymuştur. Ayrıca, dijitalleşmenin ve COVID-19 pandemisinin sürdürülebilir liderlik uygulamaları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Pandemi sürecinde liderlerin kriz yönetimi yetenekleri, çalışan refahını önceliklendirme ve örgütsel dayanıklılığı artırma kapasiteleri detaylı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, sürdürülebilir liderlik uygulamalarının stratejik yönetim, çalışan bağlılığı ve çevre dostu inovasyon gibi kritik alanlarda nasıl etkili olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, araştırma, sürdürülebilir liderliğin modern liderlik teorilerindeki yerini güçlendirmiş ve bu alandaki gelecekteki çalışmalara yeni perspektifler sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Liderlik, Sürdürülebilirlik, Liderlik, Bibliyografi

Introduction

Sustainable leadership (SL) is a technique of leadership in which the leaders decide not only to concentrate on the financial benefits but to integrate environmental and social responsibilities into their strategic plans (Avery and Bergsteiner 2011). The change in the leadership styles is the decision that has to be made by the leaders to work with a multidimensional perspective that is related to the goals of sustainable development (United Nations 2015). SL is a management philosophy that balances the need for profit with the duty to protect the natural resources, care for the employees, and support the social equity (Epstein and Buhovac 2014).

It is imperative to acquire knowledge about the historical evolution of leadership theories as a primary necessity in understanding the elementary components of SL. According to Stogdill (1948), leadership is more related to the context and behavior than to the personal skills. Bass (1985) proposed transformational leadership as a concept, particularly focusing on leaders' potential to envision, motivate and lead change. Nevertheless, transformational leadership is primarily focused on sustainability and often ignores social and environmental impacts. The environmental leadership

model created by Egri and Herman (2000) is one of the most significant early models promoting leaders' environmental liabilities and not only that, but it also represents the origins of SL.

Avery and Bergsteiner (2011) "Honeybee Model," a leadership approach developed by these authors, is based upon SL literature. This is a systematic layout of this leadership model which prescribes strategies focusing on long-term value creation rather than short-term profits. The intention of SL is not only to change individual decisions but also to reposition organizational processes and social practices (Freeman 1984). Committed to stakeholder theory, it claims that in addition to the shareholders, leaders should take into account the interests of all stakeholders as well (Donaldson and Preston 1995).

The role of SL has been explicated greatly in digital transformation and global crises times, which have taken place in the past years. Findings acquired during the COVID-19 period showed the central position of sustainable leaders in the process of enhancing employee well-being and resilience of the organization in times of crisis (Davis, Wang, and Tsaoussidis 2022). The pandemic has made it clear that leaders must give priority to employees' health, safety, and psychological well-being, thereby proving that SL is not only a financially driven approach (Bennett, Lemoine, and Martin 2021). Digital sustainability, in contrast, refers to that approach to the use of technology being environmentally friendly and at the same time increasing efficiency (Westerman, Bonnet, and McAfee 2014).

The other major focus on SL literature is social sustainability. The theme contains components such as employee well-being, equality, social inclusion, and organizational ethics (Kim and Scullion 2013). Literature has it that trust in leaders and the commitment of leaders to sustainable practices are two major factors contributing to rising organizational loyalty and employee satisfaction (Hargreaves and Fink 2006). The concept of environmental sustainability gives emphasis to leaders conserving natural resources and promoting environmentally friendly practices, often associated with "green innovation" and "circular economy" models (Lozano 2018).

The main objective of this paper is to reflect on SL literature from a broader perspective, to examine the current state of research, to find out which themes are considered to be new, as well as to establish the possible conceptual connections that the literature indicates. By pointing out the inadequacies in the literature and promoting newly developed areas of study, it will give more comprehensive reasons for the underlying central position of SL in the area of modern leadership theories.

Literature Review

Sustainable Leadership

Sustainable leadership (SL) is a paradigm of leadership in which decision-making is done by leaders through addressing not only the financial results of their organizations but also their environmental and social consequences. The leadership principle diverges from the traditional short-term profit-oriented models by aiming for the creation of value over the long term, thereby stating its distinction. The root of the concept can be traced back to the alteration of leadership theories in the 20th century.

Over the years since the 1950s, studies on leadership have shifted from concentrating on leader characters to including the effects of situations and contexts (Stogdill 1948). The 1980s, which was when transformational leadership became popular, emphasized the skills of the leaders in motivating and guiding societies to change (Bass 1985). Nevertheless, many have noted that transformational leadership is focused on economic growth while not considering the question of sustainability.

Gradually, the idea of SL was widely used starting in the 2000s. Egri and Herman (2000) were the ones to first bring in the idea of environmental leadership which directed attention toward the value of environmentalist forms of leadership and which indeed led to the SL debate. Next, Hargreaves and Fink (2006) contended that SL has to consist of not just economic success but also ecological and social duties. Avery and Bergsteiner (2011) Honeybee model laid out the SL theory systemically and made it more practical. The model suggests that CEOs are required to not only create wealth for their firms but also for stakeholders and the earth.

Lately, SL has also been re-evaluated within the framework of digitalization, global crises, and the sustainable development goals. The COVID-19 pandemic, in particular, has emphasized the need for leaders to prioritize employee well-being and social sustainability (Davis et al. 2022). The notion of digital sustainability is a manifestation of how management practices can help the environment through the reduction of energy usage and waste generation (Bennett et al. 2021). However, this historical viewpoint does not arise from a vacuum: it is SL that invigorates its relevance in modern literature and that paves the way for further research.

The SL grounding comes from three primary concepts: economic sustainability, environmental sustainability, and social sustainability. Economic sustainability refers to the creation of a long-term strategy which is imbued with profitability, while environmental sustainability is about the proper use of resources (Bhutto 2024). Social sustainability entails ethical governance, social equity, and employee well-being (Ajmal et al. 2018). These dimensions should be considered in a negotiable manner when making decisions as leaders. Avery and Bergsteiner (2011) Honeybee Model is a

depiction of these schemes; it explicitly lays out a framework for SL that privileges the long-term creation of value as opposed to the short-term profitability.

The literature on SL highlights the direction in which ethical practices of leaders affect the performance of organizations. Brown and Treviño (2006) study that the ethical leadership being a positive growth driver to the employee engagement level and organizational citizenship behaviors. Additionally, increases in the SL strategies not only translate into better long-term financial health but also have positive impacts on the corporate reputation and stakeholder satisfaction (Suriyankietkaew and Avery 2016). Above all financial outcomes, SL also influences the company's reputation and the satisfaction of its stakeholders.

Moreover, employee impacts generated by SL have received close attention in the studies. Employee trust in the leaders is directly explained by the leaders' long-standing commitment to sustainability (Kim and Scullion 2013). The trust of employees is bolstered and the intention to leave is lowered because of this. What is more, the SL practices seem to have the effect that fosters stronger organizational commitment and a sense of community among the employees (Davis 2020).

In their recent studies, the relationship between SL and digital transformation has also been investigated. Bennett et al. (2021) underscore that digital sustainability creates a new research avenue for incorporating eco-friendly practices into digital workspaces. On the other hand, during the time of the COVID-19 pandemic, it was the sustainable leaders who proved to be effective in crisis management and the well-being of employees being their priority (Haque 2021). During this time, not only did the leaders concentrate on monetary goals but they also provided resources that would benefit the physical and mental health of the employees.

In summary, the literature on SL explores the theoretical and practical aspects of this leadership model. It brings forward the vital tools for leaders to construct long-term flourishing strategies by addressing not only economic but also environmental and social aspects. In the future, the studies are anticipated to delve more into the cultural applicability of SL, as well as its association with technological advancements. Under the same tones, SL emerges as a remedy for the intricate organizational and environmental challenges during the 21st century.

Methodology

In the current research project, qualitative methodology and content analysis are the main tools used. Content analysis is a systematic research process which is conducted to locate the structures and hidden meanings in electronic texts (Elo and Kyngäs 2008; Krippendorff 2004). Thus, the content

analysis specifically identifies the words and phrases which are common in the literature on "sustainable leadership" by looking at their in the titles and abstracts of articles indexed in the Web of Science (WOS) database.

This bibliographic review is prepared by systematically analyzing data collected through an extensive literature review (White et al. 2006). The understanding of bibliographic reviews as an appropriate method to identify the main themes, trends, and gaps in a field or topic based on the existing publications by thoroughly assessing literature is supported by Tranfield, Denyer, and Smart (2003). To guarantee the highest quality of contributions in the literature, the research was conducted on English-language scientific articles exclusively available on the Web of Science database (Zhu et al. 2021).

At first, a literature search was made with the keyword "sustainable leadership" in the Web of Science database. This was an overview of the releases related to the issue from 2002 to 2024. Research articles with the identified key terms in the titles were selected, with only scientific articles written in English included.

A list of keywords and corresponding network maps were created for each of the concepts studied. A keyword was featured in the network map only, if it was found in at least five articles, hence the study results were based on solid literature (Van Eck and Waltman 2010). The outstanding phase of the study was to depict the relationships among keywords laid-out using VOSviewer software. It is an excellent tool for bibliometric analysis that allows creating the visual map of the keyword's frequencies and their relations in the literature. So, network maps were devised for this research by emphasizing on the keywords most commonly appearing in SL studies Leydesdorff and Rafols (2009).

This methodological strategy is designed to systematically analyze the notion of SL by thoroughly investigating the existing literature at the keyword level. Thus, the project will highlight the literature gaps for future research by providing valid evidence (Flick 2018).

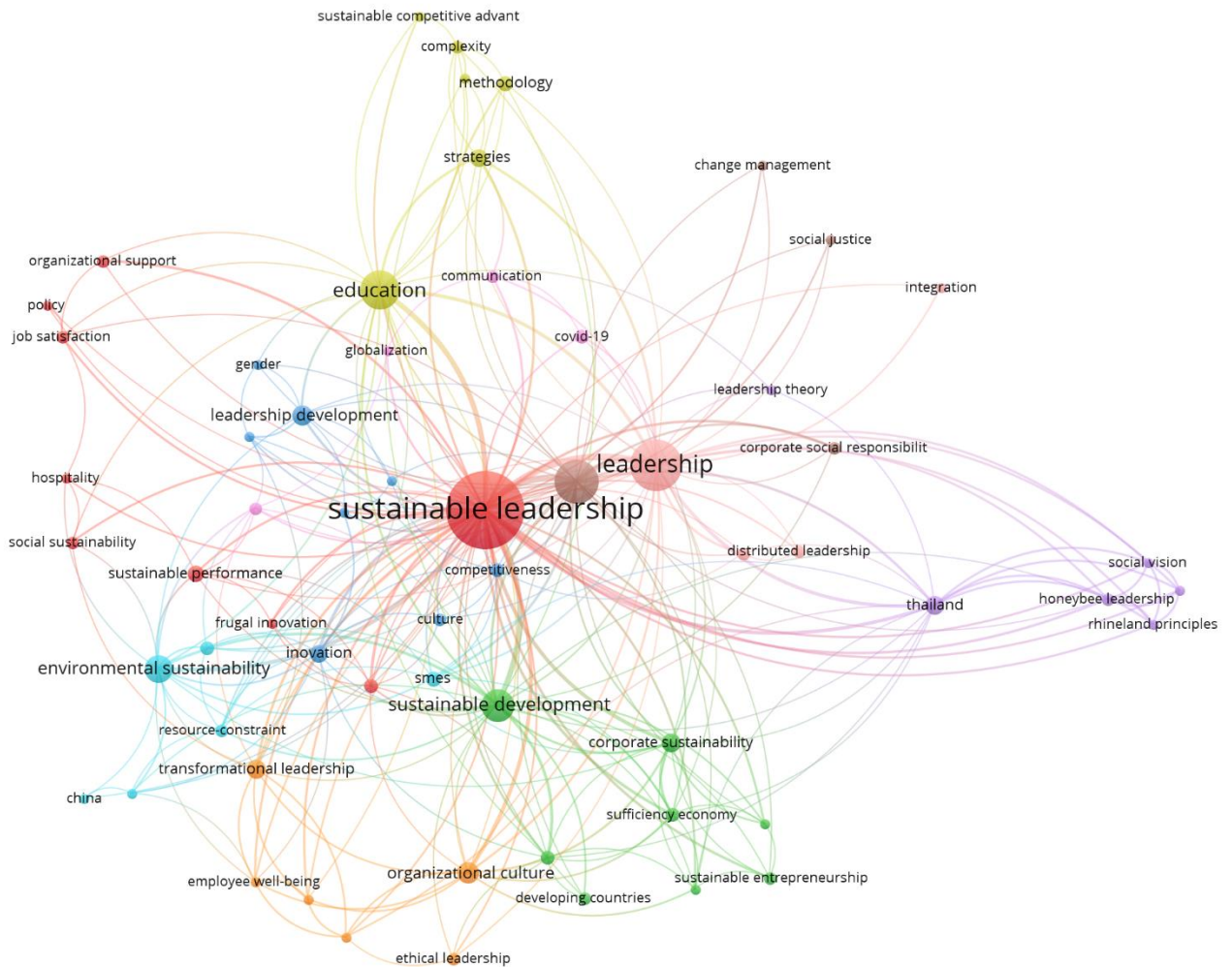
Findings

Network Analysis

The study's findings are as follows. The research effort that was carried out identified 329 papers that the expression "sustainable leadership" was included in their titles. As far as these 329 articles are concerned, the number of keywords was 933 in total. The references like the study, network maps, and keyword lists were obtained. In the keyword list the similar concepts were combined to form the

final dataset that contained 890 unique keywords. The starting lists of keywords, network maps were arranged to show the glue of the relationship among those key terms. The first of these maps, the SL network map, is presented below.

Figure 1: Sustainable Leadership Network

Source: Prepared by the author

The VOSviewer network map of the SL literature presents a very clear picture of the basic themes, conceptual interrelations, and research trends in this area. The map shows "sustainable leadership" as the main concept and visually depicts its relations with other terms, representing the various research domains overlaps. The presence of these interconnected domains suggests that the SL field is a comprehensive multidimensional study and thus, broad in its reach.

"Sustainable leadership" and "leadership" are two terms that are represented as very closely related and very strongly connected in the map. Hence, the map emphasizes how leadership theories have

oriented themselves in the context of sustainability making SL move beyond the traditional leadership methods. In the text, leadership and sustainability come together in instances such as teamwork, ethical values, and long-term strategic planning, which are in fact forms of leadership change that focus not only economic achievements but also social and environmental ones.

Key terms such as "corporate sustainability" and "sustainable development" occupy important places in the map, thus showing their direct link with the organizational sustainability and development goals. The phrase "corporate sustainability" highlights the organization's endeavors which are in place to reduce the environmental impact and implement sustainable practices in corporate processes. This is the course observed in combination with "green innovation" and "sustainable entrepreneurship," pointing out that SL is not only influential for individual choices but also for reshaping the organizational processes and strategies.

The map carries out the presentation of the social aspects of SL as well. Terms such as "social sustainability," "employee well-being," and "social justice" are significantly featured in the literature by showing the relationship between leadership practices and employee welfare and social equity. This view underlines the positive impact of sustainable leaders on trust-building, inclusivity, and social-responsibility in organizational cultures. The three particular issues are teamwork, empowerment and job satisfaction, which again show how the acceptance men and women are given in terms of empowerment leads to the commitment they feel towards the organization.

The connection between education and leadership is another essential point on the map. Terms like "education for sustainable development" and "higher education" reveal how SL is a part of the educational settings. Furthermore, the literature strongly underlines the significant part of educational establishments and leadership programs in nurturing individuals with an attitude oriented towards sustainability. Moreover, the specifics like "school management" and "talent management" tend to mark the application of SL in educational leadership and talent management and further state its worth in other than the business sphere fields of study and society.

A further field of interest that stands out is the environmental and economic aspects of SL. Terms like "circular economy" and "green innovation" bring to the fore the essential environmentalist orientation that SL bears. These terms insist upon the overall leadership approach and good practice of environmental resources' effective use and carbon reduction that flows from them. In a like manner, the terms "emerging economies" and "developing country" hint at the pivotal part SL could play in the global economy of the future.

The COVID-19 pandemic is one of the major factors that have become a new area of discussion in SL studies. The term "COVID-19 pandemic" has a unique place in the network map as it marks the intersection leader's strategies have taken during the crisis and the role sustainable leaders play in the crisis's management as well as the impact of those strategies on employee's welfare. In this context, SL is contemplated as a closely associated model with the idea of protecting the physical and psychological employees through crises.

Lastly, emotional intelligence and communication are terms that stress the significance of interpersonal connections in SL literature. Emotional intelligence is interlinked with the capacity for empathy on the leader's side to realizing employees' emotional needs which are crucial for motivating people in a proper manner. As for communication, it refers to the adequacy of leaders to state green plans properly and with the collaboration that follows.

The network map stands as testimony to the overwhelmingness of the SL literature sprawling all over the economics, social, environmental, and educational fields. The multidimensionality organizational questions SL research forms a great academic and practical domain for carrying out relevant and trending research. The connections and clusters shown in the map offer a helpful orientation to updated literature stock and focus points for ensuing research.

Keyword Analysis

A keyword analysis was performed, and, thus, the frequently used keywords in SL were identified and their distribution was examined. The key concept of the study was to find out the main phenomena in the literature referring to the SL and also the relationships between these concepts.

The analysis of the keywords is an important means of finding out the thematic structures in a certain field of literature. In the case of SL, this analysis aims to determine conceptual trends, highlight topics that receive greater emphasis, and identify concepts that occupy a central position within the literature. Moreover, it provides a critique which is meant to highlight the areas in SL literature that have not been properly covered or are still underexplored.

Table 1: Sustainable Leadership Keyword List

Keyword	Occurrences	Total link strength	Percentage
Leadership	66	148	7%
Sustainability	48	110	5%
Education	37	62	4%
Sustainable Development	27	79	3%
Environmental Sustainability	19	40	2%
Organizational Culture	11	38	1%
Leadership Development	10	17	1%
Corporate Sustainability	9	38	1%
Thailand	9	43	1%
Transformational Leadership	9	25	1%
Inovation	8	27	1%
Strategies	8	24	1%
Sustainable Performance	7	17	1%
Methodology	6	11	1%
Smes	6	18	1%
Asia	5	21	1%
Competitiveness	5	12	1%
Covid-19	5	7	1%
Emerging Economies	5	9	1%
Knowledge Management	5	16	1%
Sufficiency Economy	5	25	1%

Source: Prepared by the author

Note: The table above includes the top 1% of the most frequently repeated keywords. The full list is provided as an appendix.

This research included a keyword frequency analysis to study the main keywords in the SL literature and their interrelations. The analysis investigated the concepts that were at least in the top 1% of the entire dataset. These results give a picture of how keywords related to SL are distributed and the correlation between these terms.

Using keyword analysis, we find the concepts that occupy a dominant position in the SL literature and the thematic trends as shaped by their connections. Maximally cited keyword is “leadership,” which appears 66 times, including a total link strength of 148, thus it is the most central term in this field. This fact is indicative of the base function of leadership in the ministry of SL. With terms making up 7% of the total, leadership goes hand in hand with sustainability and is the main connecting link to other central ideas, demonstrating the power of leadership in the field of study.

The term "sustainability" comes next, occurring 48 times with a link strength of 110. It represents 5% of the total and sustainability as a concept is the one that highlights the unification of ethical, environmental, and economic factors and their application to leadership, besides frequently co-occurring with leadership in literature.

"Education" comes in the third position, being addressed 37 times with a link strength of 62 and constituting 4% of the total keywords. This symbolizes the concentration on the SL's effect in the sphere of education, especially in regard to the sustainable development goals. Education is recognized as a main topic in explaining the development of leadership and the relationship it has with sustainable systems.

The term "sustainable development" has 27 occurrences with a link strength of 79, which means it accounts for 3% of the total terms. This is a reflection of the relation between the leadership conduct and the achievement of the developmental aims. It highlights the association between the social and environmental goals as well as the corporate success.

"Environmental sustainability," which is reflected in 19 occurrences with a link strength of 40, makes up 2% of the total keywords. This idea is often linked to green innovations and sustainable entrepreneurship, which is a more precise area of study compared to wider topics like leadership and education.

"Phrases such as "organizational culture" and "leadership development" which are mentioned 11 and 10 times each, accounting for 1%, highlight such concepts as organizational structure and leadership training, which are elements of the enterprise to promote sustainability."

"Corporate sustainability" or "transformational leadership" are the ones that both appear nine times each, reflecting the integration of sustainable practices into corporate strategies and the role of transformational leadership in advancing sustainability goals. Both represent 1% of the total, emphasizing their significance in linking leadership to corporate sustainability.

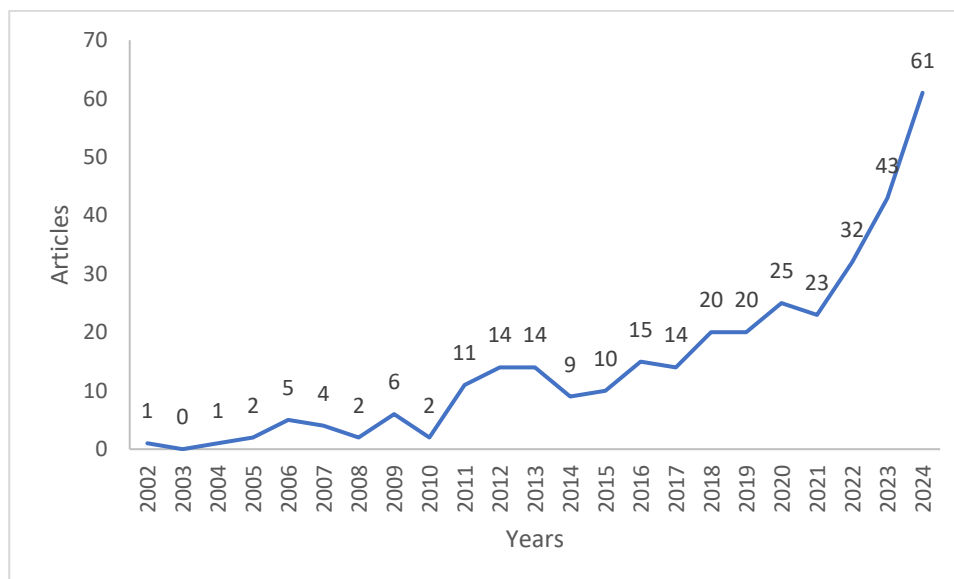
Other relevant terms such as "strategies," "innovation," and "sustainable performance" indicate that the management of innovation, strategy, and performance is a key part of SL activities, as they come out between 7 and 8 times.

Some words, like "Covid-19" and "emerging economies," are the least covered, each with a frequency of 5. These terms showcase the consequences of the pandemic on leaders' strategies and the adjustment of SL practices in developing countries. The term "sufficiency economy" also points to the correlation between economic sufficiency and SL.

At the same time, the analysis has confirmed that the literature on SL is mainly associated with fundamental issues like leadership, sustainability, education, and development as well as showing the subareas like environmental sustainability, corporate strategies, and leadership development. Specific topics of the pandemic effect and SL practices in emerging economies among others also were pointed out. The findings show that the concepts in SL research are not only interconnected but also the literature presents a broad thematic scope as well.

Trend Analysis

Graphic 1: Trend Analysis

Source: Prepared by the author

The trend of the studies on sustainable leadership which have been made from the year 2002 to the present is arranged year by year and analyzed; The yearly distribution of these studies is as follows: In 2002, with the first use of the concept, 1 article was published. In 2003, no publications were found. In 2004 and 2005, 1 and 2 articles were published, respectively. In 2006, 5 articles were published, while in 2007, this number dropped to 4. In 2008 and 2009, 2 and 6 articles were published, respectively. In 2010, 2 articles were published, and in 2011, this number increased to 11. In 2012, 2013, and 2014, the number of published articles was 14, 14, and 9, respectively. In 2015, 10 articles were published, and in 2016, this number rose to 15. In 2017, 14 articles were published, while in 2018 and 2019, 20 articles were published each year. In 2020, the number of published articles increased to 25. In 2021, 23 articles were published, and in 2022, this number rose to 32. In 2023, 43 articles were published, and in 2024, the number reached 56. A total of 329 articles were analyzed.

The information we have suggests that the academic studies that include the concept of sustainable leadership were first presented in the year 2002, and the curiosity related to this topic has grown over the years. The most outstanding fact is that a considerable increase in the number of studies that deal with the matter of sustainable leadership has been seen since the year 2020. This upward trend in research marks the beginning of the establishment of the concept as a subject that is deemed to play an ever-larger part in academic circles and practical application, resultantly giving rise to an expanse of the study field.

Conclusion

Unlike the others in the literature, this piece has gone the extra mile of closely looking into the scope and the multi-thematic richness of the concept SL, making it remarkably different from the rest. Although the predominant context of studies on SL is a material one, the present research takes an analytical approach providing a brief but significant discussion of the different dimensions of the economy, society, and the environment as the main theme. Consider for example the works of Avery and Bergsteiner (2011) who developed the "Honeybee Model" that systematically categorizes SL practices by outlining 23 leadership principles that emphasize long-term value creation. This research, however, goes beyond the model by dealing with more profound issues and the variety of leadership applications found in the literature.

Egri and Herman's (2000) leadership study deals exclusively with environmental responsibilities and the narrower view which is solely environmental leadership. Reflected as a contrast, the current

research study incorporates along with social sustainability the employee well-being which offers the greater view of SL. Also, Hargreaves and Fink (2006) pointed out that SL plays a major role in the education sector; the leadership is the central factor in promoting sustainable practices in schools. This piece of work builds on their findings with the addition of the exploration of topics like the digitalization and the effects of the pandemic on the leadership in the educational contexts.

Epstein and Buhovac (2014) offered research concerning the link between corporate sustainability and leadership, as well as the findings that organizations create better financial outcomes through SL strategies. Notably, while their work is propriety-focused, the present paper brings together social, environmental, and financial dimensions into a single framework thus fostering a more extensive understanding of corporate sustainability within the literature.

Leadership during the pandemic was also a topic of research such as Davis et al. (2022) who pointed out that the essential leaders of sustainable development took care of the employees' well-being and their resilience amidst the crisis. This study echoes their findings while it broadens the context to discuss SL's role in reaffirming social solidarity and well-being in the times of crises. Further, Bennett et al. (2021) brought the topic of digital sustainability into the leadership literature. This research piece introduces this perspective more broadly through the investigation of both environmental and social effects of the digital transformation of SL practices.

The survey report depicts that the idea of sustainable leadership appeared in academic studies for the first time in 2002 with the publishing of an article. At this point, the term was introduced into the scholarly conversation and since it has ever been alive. Afterward, it went unnoticed for a while, as the sporadic rates of publication between 2003-2009 suggest. For example, there was no publication in 2003, and in most of the years until 2009 only one or two articles were delivered on average. The statistics imply that the concept had barely reached the academic community at that time.

A remarkable rise in papers published occurred from the year 2010 and forward when the total number of articles climbed to 11 by 2011 and remained stable at around 14-15 papers per year between 2012 and 2016. This has been the period when the idea of sustainable leadership gained its first foothold and began to be recognized as an area of research. Possibly the environmental leadership, the ethical leadership, and the embedding of sustainability in leadership practices have been the key factors behind the constant rise.

Between 2017 and 2019, the situation witnessed an actual leap which saw the annual publication count of 20 articles per year. This in no small measure indicates the point at which leadership and sustainability became integrated into the fields of corporation, education, and social responsibility.

A comparative analysis of the most attractive area and the least interesting period of research discloses that the greatest spike in interest began with the year 2020. The numbers of the published articles rose to 25 in 2020, 32 in 2022 and the peak was set at 56 in 2024. The massive jump can be accredited to global occurrences like the COVID-19 pandemic, which underlined the importance of resilience in leadership, employee well-being, and being grounded in sustainability principles. Furthermore, the digital transformation was seen as the main developing factor and the integration of it with the goals of sustainability has been the major cause of academic interest rocketing during this period.

This increase serves to characterize the process by which sustainable leadership has developed from a niche topic in academia into a crucial affiliate of inter-disciplinary research. The integration of the approach in multiple spheres, such as business, education, and public policy, notifies of the issues of modernity it addresses. More and more studies of sustainable leadership reveal that the idea shifts and changes with the times thus entering the field of new technology, world crises, and the targeting of sustainable development goals.

Indeed, the trend analysis has shown the rising popularity and-potential for growth--sustainable leadership is the most discussed mode in academic writing. The steady growth in publication, especially in the last few years, is a clear indication of the field's challenge to promote sustainability in all three aspects—economics, society, and the environment. The aforementioned development brings a bright future for the research area of sustainable leadership, for instance, in developing countries, technological transformation, and the global sustainability endeavor.

In contrast to these studies, this research is the one that brings the four main sections: economic, social, environmental, and digital into a multidimensional framework of SL. Additionally, it reveals new insights into the pandemic's effects on leadership practices, SL strategies in emerging economies, and crisis management. While the previous studies have concentrated on a single context, this work is unique in showing how SL can be applied in various sectors and thereby broadens the conceptual framework.

In this sense, the study represents the development of a bridge in the literature of SL, which joins the academic theories with the practical processes. Becoming the focal point of modern leadership theories reflects the argument that SL theory has made through its support of evidence from earlier studies. Hence, this study both enriches the literature and also presents a design for future studies on SL.

The study shows that the findings related to the sustainability leadership literature are not only insightful but also subject to certain limitations. One of the limitations is that the study only includes

English-language scientific articles that are indexed in the Web of Science database. This exclusion of the studies includes the ones in different languages or from other databases that are not available in the analysis. Future research can explore global SL trends from a wider perspective through the examination of literature in different languages and the use of diverse databases.

Secondly, the study utilizes keyword analysis for the conceptual connectivity search. This method is not only a fast way to discover them but also a reliable one. However, it does not give an in-depth qualitative or case study-based insight into the implementation of SL in practice. Future research could incorporate case studies or qualitative interviews of the real-world application of SL and thus give a better understanding of the experiences of the leaders.

Thirdly, the study expands the economic, social, environmental, and digital dimensions of SL in a general framework. Religion, on the other hand, presents the fountain of knowledge on every one of these perspectives, which makes it all the more important to thoroughly investigate them. The future research agenda could consist of one or more of these dimensions to offer a more sophisticated analysis of SL in particular contexts.

A potential recommendation for future studies is that the comparative analysis could measure the implementation of SL in different cultural environments and the impact of these settings on the leadership strategies. Quantitative methods and simulation-based techniques could also be utilized to demonstrate the effectiveness of technological change on SL in such projects. They would also help in the identification of the thematic gaps in the literature and the further practical application of SL concepts.

References

- Ajmal, Mian M., Mehmood Khan, Matloub Hussain, and Petri Helo. 2018. "Conceptualizing and Incorporating Social Sustainability in the Business World." *International Journal of Sustainable Development & World Ecology* 25(4):327–39.
- Avery, G. C., and H. Bergsteiner. 2011. *Sustainable Leadership Practices*. Routledge.
- Bass, B. M. 1985. *Leadership and Performance Beyond Expectations*. Free Press.
- Bennett, N., G. J. Lemoine, and C. Martin. 2021. "Digital Sustainability and Leadership Practices in the Digital Era." *Journal of Business Research*.
- Bhutto, Sara Malik Shaheed Zulfikar Ali. 2024. "Sustainability in Business Management: Strategies

- for Long-Term Success.” *Journal for Business Research Review* 2(1):39–50.
- Brown, M. E., and L. K. Treviño. 2006. “Ethical Leadership: A Review and Future Directions.” *Leadership Quarterly*.
- Davis, T. 2020. “Long-Term Value Creation Through Sustainable Leadership.” *Journal of Business Ethics*.
- Davis, T., S. Wang, and C. Tsaoussidis. 2022. “Leadership Resilience and Employee Well-Being during COVID-19: A Sustainable Leadership Approach.” *Journal of Business Ethics*.
- Donaldson, T., and L. E. Preston. 1995. “The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications.” *Academy of Management Review* 20(1):65–91.
- Van Eck, Nees, and Ludo Waltman. 2010. “Software Survey: VOSviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping.” *Scientometrics* 84(2):523–38.
- Egri, C. P., and S. Herman. 2000. “Leadership in the North American Environmental Sector: Values, Leadership Styles, and Contexts of Environmental Leaders and Their Organizations.” *Academy of Management Journal* 43(4):571–604.
- Elo, Satu, and Helvi Kyngäs. 2008. “The Qualitative Content Analysis Process.” *Journal of Advanced Nursing* 62(1):107–15.
- Epstein, M. J., and A. R. Buhovac. 2014. *Making Sustainability Work: Best Practices in Managing and Measuring Corporate Social, Environmental, and Economic Impacts*. Berrett-Koehler Publishers.
- Flick, Uwe. 2018. “Triangulation in Data Collection.”
- Freeman, R. E. 1984. *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Cambridge University Press.
- Haque, Amlan. 2021. “The COVID-19 Pandemic and the Role of Responsible Leadership in Health Care: Thinking beyond Employee Well-Being and Organisational Sustainability.” *Leadership in Health Services* 34(1):52–68.
- Hargreaves, A., and D. Fink. 2006. *Sustainable Leadership*. Jossey-Bass.
- Kim, S., and H. Scullion. 2013. “The Role of Leadership in Sustainable Human Resource Management.” *Human Resource Management Review* 23(3):259–69.
- Krippendorff, Klaus. 2004. “Reliability in Content Analysis: Some Common Misconceptions and Recommendations.” *Human Communication Research* 30(3):411–33.

- Leydesdorff, L., and I. Rafols. 2009. "A Global Map of Science Based on the ISI Subject Categories." *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 60(2):348–62.
- Lozano, R. 2018. "Sustainable Business Models: Providing a More Holistic Perspective." *Business Strategy and the Environment* 27(4):577–84.
- Stogdill, R. M. 1948. "Personal Factors Associated with Leadership: A Survey of the Literature." *Journal of Psychology* 25(1):35–71.
- Suriyankietkaew, Suparak, and Gayle Avery. 2016. "Sustainable Leadership Practices Driving Financial Performance: Empirical Evidence from Thai SMEs." *Sustainability* 8(4):327.
- Tranfield, David, David Denyer, and Palminder Smart. 2003. "Towards a Methodology for Developing Evidence-informed Management Knowledge by Means of Systematic Review." *British Journal of Management* 14(3):207–22.
- United Nations. 2015. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations.
- Westerman, G., D. Bonnet, and A. McAfee. 2014. *Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation*. Harvard Business Review Press.
- White, Marilyn Domas, Emily E. Marsh, Emily E. Marsh, and Marilyn Domas White. 2006. "Content Analysis: A Flexible Methodology." *Library Trends* 55(1):22–45.
- Zhu, Ruifang, Mengyue Liu, Yanbing Su, Xin Meng, Shifan Han, and Zhiguang Duan. 2021. "A Bibliometric Analysis of Publication of Funded Studies in Nursing Research from Web of Science, 2008–2018." *Journal of Advanced Nursing* 77(1):176–88.

**Sağlık Sektörü Faktör Yoğunluk Katsayılarının Hesaplaması: Türkiye İçin Bir Analiz
(2000-2014)**

**Calculation of Factor Intensity Coefficients in the Health Sector: An Analysis for Turkey
(2000-2014)**

Kübra YAZICI*

Başvuru Tarihi: 14.11.2024

Kabul Tarihi: 18.12.2024

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Sağlık sektörü, fiyatlandırılabilmesi mümkün olan ayrıca zaruriyet içeren bazı durumlarda kişilerin yaşadıkları yerlerden daha farklı yerlerde tedavi almasını gerekli kılan faaliyetleri içerdiği için ulusal ve uluslararası ekonomi açısından iktisadi ve toplumsal tarafı olan çok yönlü ve önemli bir sektördür. Bu çalışmada, sağlık sektörü için 2000-2014 dönemine ait sağlık sektörünün faktör yoğunluk katsayıları girdi-çıktı analizi kullanılarak bulunan toplam ara girdi, toplam arz verileri ile 2016 yılına ait World Input-Output Database (WIOD) Socia Economic Accounts; Sosyo Ekonomik Hesaplar tablosunda yer alan çalışanlara yapılan ödemeler verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Sağlık sektörü hizmetler sektöründen ayrıştırılarak ayrı bir sektör şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma için Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Endüstriyel Sınıflandırması; International Standard Industrial Classification of All Economic Activities; (ISIC) revizyon (REV.) 4'e göre hazırlanan 2016 yılına ait (WIOD) tablosunda Q nace kodu ile sınıflandırılan “insan sağlığı ve sosyal hizmetler faaliyetleri” verileri kullanılmıştır. Türkiye için sağlık sektöründe elde edilen analiz bulgularına göre, 2014 yılı için sermaye yoğunluk katsayısı 0,4747.... bulunurken; emek yoğunluk katsayısı 0,2602.... bulunmuştur. 2000-2014 dönemi için sağlık sektörü sermaye yoğunluk katsayısı

* Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) 100/2000 Sağlık Ekonomisi Tematik Alanı Burslu Doktora Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Doktora, yazici4186@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9104-8370.

ile emek yoğunluk katsayısı karşılaştırıldığında 2000 yılından 2014 yılına ulaşana kadar geçen zaman içerisinde sağlık sektörü sermaye yoğun bir sektör olarak bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Sağlık sektörü, girdi-çıkı analiz, faktör yoğunluk katsayısı

Abstract

The health sector, due to the ability to be priced, encompasses activities that may require individuals to receive treatment in locations different from where they reside, especially in urgent situations. This makes it a multifaceted and crucial sector with both economic and societal dimensions, from both national and international perspectives. In this study, the factor intensity coefficients of the health sector for the period 2000-2014 were calculated total intermediate input, total supply data found using input-output analysis results and using the data on payments made to employees in the Socioeconomic Accounts table. The health sector was separated from the broader services sector and classified as an independent sector. For this classification, data classified under the NACE code section Q as "Human Health and Social Work Activities" from the 2016 (WIOD), which was prepared according to (ISIC) Rev. 4, were used. According to the findings obtained from the analysis of Turkey's health sector, the capital intensity coefficient for 2014 was found to be 0.4747, while the labor intensity coefficient was 0,2602. When comparing the capital and labor intensity coefficients of the health sector for the 2000-2014 period, the sector was identified as capital-intensive throughout this timeframe.

Key words: Health sector, input-output analysis, factor intensity coefficients

Giriş

Çalışmanın analiz konusunu oluşturan sağlık sektörü, kavramsal tanımlama ile kendi sektörü ve ekonomik yapıyı oluşturan diğer sektörler ile üretim ve tüketim yönlü ilişkisi olan, iktisadi refaha ve sürdürülebilir kalkınmaya olumlu katkı sağlayan aynı zamanda ülkenin sahip olduğu nüfus gücünün sağlık durumunu koruyan, iyileştiren ve emeğin verimliliğini arttıran ülkeye iktisadi ve toplumsal katkısı olan çok yönlü ve çok katmanlı bir sektördür. Sağlık sektörünü kavramsal olarak tanımlamaya yönelik bazı görüşlere göre ise sağlık sektörü; sağlık bilgisi ile donatılmış nitelikli insan gücünü kapsayan emek ve sağlık tesisleri ile sağlık teçhizat ve malzemelerini kapsayan sermayeden oluşmaktadır (Görmüş, 2013, s.94), (Çelik, 2019, s.78).

Çalışmanın literatür araştırması kısmı oluşturulurken, Türkiye'nin sağlık sektörü için faktör yoğunluk katsayı analiz sonuçlarını sunan araştırmalara odaklanılmıştır. Türkiye sağlık sektörü için kullanılan girdi-çıkı yöntemine bağlı, elde ettiğimiz bulgulara dayalı ve bu bulguları destekleyecek çalışmalar

sayıca azdır. Bu bağlamda bulunan mevcut yerli literatür çalışmasına literatür araştırması kısmında yer verilmiştir.

Çalışmanın faktör yoğunluk katsayı hesaplaması için, sağlık sektörü içerisinde gerçekleşen üretim sürecinde kullanılan emek faktörü, çalışanlara yapılan ödemeler verisi; sermaye faktörü ise ara girdi verisi olarak hesaplamada kullanılmaktadır. Bu nedenle kullanılan emek faktörü ve sermaye faktörünün sağlık sektöründeki faktör yoğunluk oranı, ekonomik sistem içerisinde yer alan ekonomik dinamikler ile karşılıklı bağlantı içerisindedir. Bu durum ise sağlık sektöründe emek ve sermaye yoğunluk oranının bilinmesini önemli kılmaktadır.

Çalışmanın analiz yöntemi olan faktör yoğunluk katsayı hesaplaması herhangi bir sektörde kullanılan sermaye ve emek faktör yoğunluk oranı hakkında bilgi sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışma için uygulanan faktör yoğunluk analizi, sağlık sektöründe kullanılan emek ve sermaye faktör yoğunluk sonuçlarının hem ayrı ayrı değerlendirilmesini ve hem de bu iki faktörün yoğunluk sonuçlarının birlikte analiz edilip yorumlanmasını mümkün kılmaktadır. Analiz detaylı anlamda yorumlanırsa, sağlık sektörü için emek yoğunluk katsayısı, çalışanlara yapılan ödemeler verilerine bağlı olarak hesaplandığı için sektörde emeğe yapılan ödemelerin toplam arz içerisinde ne yönde değiştiği hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Sağlık sektörü için sermaye yoğunluk katsayısı toplam ara girdi verilerine bağlı olarak hesaplandığı için, toplam ara girdi olarak sağlık sektöründe kullanılan sermaye yoğunluk katsayısının toplam arz içerisinde ne yönde değiştiği hakkında bilgi vermektedir. Analiz sunduğu bu bilgiler nedeniyle çalışanlara yapılan ödemeler rejimi, dış ticaret rejimi, üretim rejimi için genel manada ise istihdam politikası, dış ticaret politikası ve üretim politikası çalışmaları için önem arz etmektedir. Faktör yoğunluk analizi kullanılarak hesaplaması yapılan çalışma, sağlık sektörüne ait ayrıntılı sektörel bilgi vermesinin yanı sıra akademik literatürde bu amaç ve kullanılan yöntem ile az sayıda benzeri çalışma hazırlandığı için önemlidir.

Çalışma metni oluşturulurken izlenen yöntem çalışmanın alt bölümler halinde incelenmesidir. Bu bağlamda ilk önce çalışmanın giriş bölümü oluşturulmuştur. Bu bölümde çalışmanın ilerleyen kısımlarında geniş kapsamlı olarak incelenecek olan araştırma konusu ile ilgili kavram, literatür ve yöntem kısmına ayrıntıya girmeden yer verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın giriş bölümünde sağlık sektörü ayrıntıya girmeden kavramsal olarak tanıtılmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan yöntem olan faktör yoğunluk analizine de hem neden kullanıldığı hem de neden önemli olduğu yönünde yapılan açıklamalar doğrultusunda yer verilmiştir. Birinci bölümde çalışmanın konusu olan sağlık sektörü ile ilgili kavramsal kısma yer verilmiştir. İkinci bölümde çalışmanın konusu ve çalışma analizi ile bağlantılı olan literatür araştırma kısmı yer almaktadır. Üçüncü bölümde çalışmanın analiz kısmı olan veri seti ve yöntem kısmı yer almaktadır. Çalışmanın uygulamasına

metodolojik olarak yer verilmektedir. Ayrıca faktör yoğunluk analizi uygulaması sonucunda elde edilen bulgulara da bu aşamada yer verilmektedir. Dördüncü bölümde ise sonuç ve öneriler kısmına yer verilmektedir. Bu bölümde, analiz sonucunda ulaşılan faktör yoğunluk katsayı verileri neticesinde sağlık sektörünün ekonomi içindeki yeri, bağlantılı olduğu ekonomik dinamikler ile değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme, sağlık sektöründe kullanılan emek ve sermaye faktörü odağında iktisadi bakış açısıyla yapılmaktadır. Ayrıca bulgular neticesinde ulaşılan bu tarz bir üretim modeline sahip ekonomik yapı için, sağlık sektöründe kullanılan emek ve sermaye faktörüne ilişkin izlenecek yapısal süreç konusunda politika önerilerinde bulunmaktadır.

1. Kavramsal Kısım

Sağlık sektörü, kendisini oluşturan kurumsal yapıların faaliyetleri ve sektörde kullanılan üretim faktörleri olarak kavramsal sınıflandırma yapılırsa iki farklı şekilde tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda sağlık sektörünü sırasıyla sözü edilen kavramsal sınıflandırmalar itibari ile açıklarsak;

Çalışma için (ISIC) REV. 4’de yer alan “insan sağlığı ve sosyal hizmetler” faaliyetleri 86, 87, 88 bölüm numaralı ve 8610, 8710, 8810 grup numaralı ekonomik faaliyetler sınıf başlığı ile gösterilmektedir. Sözkonusu 86, 87, 88 bölüm numaralı ve 8610, 8710, 8810 numaralı grupların kapsamında yer alan ekonomik faaliyetlerin sınıf başlıklarına göre gösterimine ise “Tablo 1.” de yer verilmiştir;

Tablo 1.: Sağlık Sektörü İçin Uluslararası Standart Endüstriyel Sınıflandırması

BÖLÜM NO	ANA GRUP NO	GRUP NO	SINIF BAŞLIĞI
86			İnsan Sağlığı Faaliyetleri
	861	8610	Hastane Faaliyetleri
	862	8620	Tıp ve Dişçilik ile İlgili Uygulama Faaliyetleri
	869	8690	İnsan Sağlığıyla İlgili Diğer Faaliyetler

87			Yatılı Bakım Faaliyetleri
	871	8710	Yatılı Bakım Tesisleri
	872	8720	Zeka Geriliği, Ruh Sağlığı ve Madde Bağımlılığına Yönelik Yatılı Bakım Faaliyetleri
	873	8730	Yaşlı ve Engellilere Yönelik Yatılı Bakım Faaliyetleri
	879	8790	Diğer Yatılı Bakım Faaliyetleri
88			Konaklama Gerektirmeyen Sosyal Hizmet Faaliyetleri
	881	8810	Yaşlı ve Engellilere Yönelik Konaklamasız Sosyal Hizmet Faaliyetleri
	889	8890	Konaklama Gerektirmeyen Diğer Sosyal Hizmet Faaliyetleri

Kaynak: UNITED NATION (UN); International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC), Statistical Papers, Series M, No.4, Rev.4, New York 2008, ss.252-257'den derlenmiştir.

Sağlık sektörünü oluşturan faaliyetler için başlık halinde yer verilen “Tablo 1.”deki bölüm numaraları ayrıntılı olarak açıklanır;

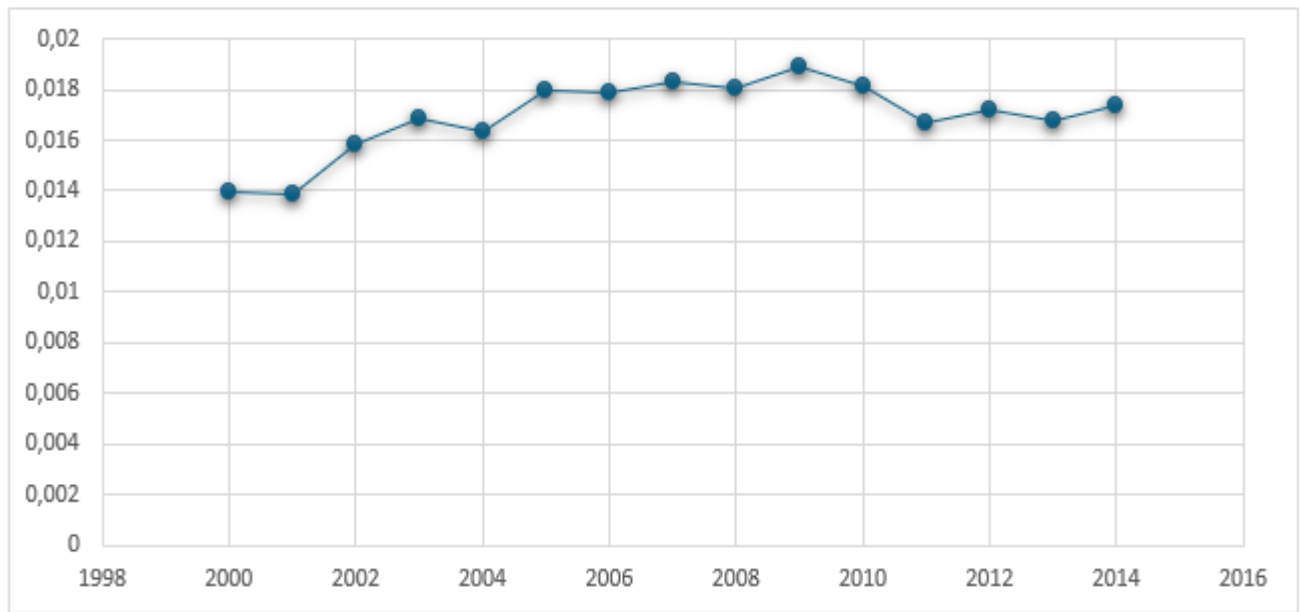
86. İnsan sağlığı faaliyetleri; Kısa ve uzun süreli tedavi sunan hastaneleri, genel veya özel tıbbi, cerrahi, psikiyatri ve madde bağımlılığı hastanelerini, rehabilitasyon merkezlerini, akıl hastanelerini, leprosaria ve diğer insan sağlığı ile ilgili faaliyetleri kapsamaktadır. Bunlar konaklama tesislerine sahip olan ve çeşitli tıbbi durumlardan herhangi biri nedeniyle yatan hastalara tanı koyan ve tıbbi tedavi sağlayan kurumlardır. Ayrıca genel ve uzmanlaşmış tıp alanında pratisyen hekimler, tıbbi uzmanlar ile cerrahlar tarafından sunulan tıbbi danışmanlık ve tedaviyi de içermektedir. Genel ve özel nitelikteki diş hekimliği uygulama faaliyetlerini ve ortodontik faaliyetleri de içermektedir. Paramedikal pratisyenler tarafından gerçekleştirilen insan sağlığına yönelik faaliyetleri de kapsamaktadır.

87. Yatılı bakım faaliyetleri; Bireylerin ihtiyaç duyduğu bakım, gözetim veya diğer bakım türleri ile yatılı bakımın sağlanmasını içermektedir. Tesisler üretim sürecinin bir parçasıdır. Bu tesislerde verilen bakım sağlık ve sosyal hizmetlerin bir bileşimidir. Sağlık hizmetleri büyük ölçüde hemşirelik hizmetlerin bir bileşenidir.

88. Konaklama gerektirmeyen sosyal hizmet faaliyetleri; Bireylere doğrudan sosyal yardım hizmetlerinin sağlanmasını içermektedir. Bu bölümdeki faaliyetler, geçici durumlar dışında konaklama hizmetlerini kapsamamaktadır (UN, 2008).

Sağlık sektörünü sektörde kullanılan üretim faktörleri temelinde tanımladığımızda, sağlık sektöründe üretim sürecinde kullanılan üretim faktörleri emek ve sermayedir. Üretim faktörleri olan emek ve sermaye faktörleri, üretim süreci içerisinde sağlık sektörünün katma değerini oluşturmaktadır. Türkiye için 2000-2014 dönemi sağlık sektörü katma değerinin milli gelir içerisindeki payı “Şekil 1.” de gösterilmektedir.

Şekil 1.: Sağlık Sektörünün Katma Değer Olarak Milli Gelir İçerisindeki Payı

Kaynak: ISIC revizyon (REV.) 4'e göre hazırlanan 2016 yılına ait (WIOD) tablosunda yer alan veriler kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sağlık sektörü üretim faktörleri olan emek ve sermayenin açığa çıkardığı katma değer yönü ile de kavramsal olarak tanımlanabilmektedir. Sağlık sektöründe yer alan üretim faktörleri olan emek ve sermayenin açığa çıkardığı katma değer milli gelir içerisinde aldığı pay “Şekil 1.” de gösterilmektedir. Bu sonuç, Türkiye için sağlık sektörünün katma değer olarak milli gelire olan katkısının analiz dönemi olan 2000-2014 için değişkenlik gösterdiği bilgisini vermektedir. Daha ayrıntılı olarak incelenen “Şekil 1.” e göre, sağlık sektörü için açığa çıkan katma değer verilerinin milli gelir içerisinde aldığı payın, azalarak arttığını öngörülebilir. 2014 yılı için sağlık sektörünün katma değerinin milli gelir içindeki payı yaklaşık olarak 0,017... bulunmuştur. 2000 yılında ise sözkonusu bu pay yaklaşık olarak 0,013... bulunmuştur.

2. İlgili Literatür Çalışmaları

Literatürde, spesifik olarak sağlık sektörü odağında çalışılan sadece faktör yoğunluğu hesaplanması amacı ile yapılan çalışmalara rastlanmasa bile, girdi-çıktı analizi ile hesaplanan sağlık sektörünü de içeren Türkiye için yapılan bazı çalışmalara rastlanmıştır. Bunlardan bazıları;

1995 ve 2011 yılları Türkiye ekonomisi için (Uğurlu ve Tuncer, 2017, s.154-157) girdi-çıktı (G-Ç) tablolarından yararlanarak genel denge yaklaşımı çerçevesinde sanayi ve hizmet sektörlerinin üretim ve istihdama katkılarını, alt sektörlerin birbiriyle olan bağlantılarını ve zaman içindeki yapısal değişimini incelemiştir. WIOD veri tabanı kullanılmıştır. NACE Rev. 1'e dayalı sınıflandırma yöntemi temel alınmıştır. 59 sektör bu tablolarda 35 sektör olarak toplulaştırılmıştır. Ayrıca Türkiye ekonomisindeki yapısal dönüşümü açığa çıkarabilmek amacıyla, WIOD tarafından hazırlanan 2011 yılı G-Ç tablosu ile WIOD tarafından hazırlanan 1995 yılına ait G-Ç tablosu karşılaştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlarda sağlık işleri ve sosyal hizmetler faaliyetlerinin incelenen dönemler için toplam geri bağlantı etkileri önemli ölçüde artmıştır. Sağlık işleri ve sosyal hizmetler faaliyetlerinde incelenen dönemler için ileri bağlantı etkilerinde çok yüksek değerde olmasa da azalış vardır. Sağlık işleri ve sosyal hizmetler faaliyetleri kilit sektör kabul edilmek için düşük geri ve düşük ileri bağlantıların olduğu sektördür. Daha açık bir ifadeyle kilit sektör değildir. Sağlık işleri ve sosyal hizmetler incelenen dönem için hem istihdam hem de verimlilik açısından düşük öneme sahiptir.

(Yay ve Keçeli, 2009, s.311-323) TÜİK 2002 yılı verileri kullanılarak elde edilen girdi-çıktı tablosunda 59 faaliyet 52 sektörde toplulaştırılmıştır. Sektörler üretim süreci içerisinde yoğun olarak kullanılan faktörlere göre Ricardo sektörü; Heckscher-Ohlin sektörü; yüksek teknoloji içeren sektör olarak ayrıştırılmıştır. Chenery-Watanabe; Rasmussen ve Augment Rasmussen yöntemine göre endekslenmiş ağırlıklı ileri ve geri bağlantı etkileri hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sağlık ve sosyal hizmetler sektörü yüksek teknoloji içeren sektör bulunmuştur. İlgili döneme ait veriler hesaplandığında sağlık sektörü ekonomi için kilit bir sektör olarak bulunamamıştır. Bu çalışma sağlık sektörünü yüksek teknoloji içeren sektör bulduğu için mevcut çalışma ile benzeşmektedir.

2002 yılına ait TÜİK girdi-çıktı tabloları hesaplamalarını kullanan (Kula, 2008, s.16-18) Türkiye ekonomisinin üretim yapısını Chenery-Watanabe; Rasmussen yöntemlerine dayalı bağlantı analizi ile incelemektedir. Çalışmada 2002 IOT'su BM ve Eurostat el kitaplarına göre hazırlanmıştır. Eğitim ve sağlık sektörleri devlet ve özel sektör olarak birlikte yer almaktadır. Sonuçlara göre ağırlıklandırılmamış bağlantı olarak geri ve ileri katsayı ve ağırlıklandırılmış bağlantı olarak geri ve ileri katsayı sonuçlarına göre sağlık ve sosyal hizmetler sektörü geri bağlantısı yüksek bir sektör olarak bulunmuştur. 2002 yılı için geri bağlantı sıralamasında 56 sektör arasında 23. sırada ve ileri bağlantı sıralamasında ise 51. sırada yer almıştır.

(Ersungur ve Kızıltan, 2008, s.18-26) Türkiye ekonomisinde sektörler arasındaki ilişkileri çarpan analizleri ile inceleyerek, sektörler arası yapısal bağımlaşmayı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılan temel veri kaynakları Devlet İstatistik Enstitüsünden alınan girdi-çıkıtı akım tablolarıdır. Çalışma için 1973, 1979, 1985, 1990, 1996 ve 1998 yıllarına ait tablolar kullanılmıştır. Son yayınlanan tablo 1998 yılına ait olduğu için bu yıldan sonraki dönem analize dahil edilmemiştir. 1996 yılından itibaren hazırlanan akım tabloları 64 sektörden 67 sektöre çıktığı için sektör sayısında uyum sorunu nedeniyle tablolar 1990 öncesi ve 1990 sonrası olacak biçimde analize alınmıştır. 92 Nace koda sahip sağlık isleri ve sosyal hizmetler faaliyetleri için 1996 ve 1998 yıllarına ait karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda sağlık isleri ve sosyal hizmetler faaliyetleri için üretim çarpanının küçüldüğü görülmüştür. Yani sağlık isleri ve sosyal hizmetler faaliyetleri için yapısal bağımlaşma azalmıştır.

1998 yılına ait TÜİK girdi-çıkıtı tablosunu kullanarak (Aydın, 2007, s.11-14,16,19) Türkiye ekonomisinin kilit büyüme sektörlerini tespit edebilmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla hem geriye hem de ileriye bağlantı analizi yapmaktır. 97 sektörden oluşan sektör sayısı 29 sektörde toplulaştırılmıştır. Sonuçlara göre sektörler anahtar sektör,ileri bağlantısı güçlü sektör, geri bağlantısı güçlü sektörler olarak değerlendirilmiştir. Ağırlıklandırılmamış bağlantı olarak geri ve ileri katsayı sonuçlarına göre sağlık ve sosyal hizmet sektörü zayıf bağlantı etkisine sahip bir sektördür. İlgili döneme ait veriler hesaplandığında sağlık ve sosyal hizmet sektörü kilit sektör olarak bulunamamıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Veri Seti

Sağlık sektörünün faktör yoğunluk katsayılarını hesaplamak için kullanılan veriler, girdi-çıkıtı analizi sonucu oluşturulan toplulaştırılmış girdi-çıkıtı tablosundan elde edilen toplam ara girdi⁴ ve toplam arz verileri ile WIOD Sosyo Ekonomik Hesaplar tablosundan alınan veriler olan çalışanlara yapılan ödemelerdir.

Çalışma kapsamında araştırılan 2000-2014 dönemine ait toplam arz, toplam ara girdi ve çalışanlara yapılan ödemeleri gösteren veriler WIOD Rev.4 2016 sınıflandırmasına uygun olarak hazırlanmış veriler olmasına rağmen çalışanlara yapılan ödemeler verileri⁵, toplam arz ve toplam ara girdi

⁴ Faktör yoğunluk katsayılarını bulmak için gereken toplam arz ve toplam ara girdi verileri yazarın henüz yayınlanmamış doktora tezinde yer alan kendi hesaplamalarıdır. Veriler milyon dolar türünden hazırlanmış verilerdir.

⁵ Çalışanlara yapılan ödemeler verileri için dönüştürme işlemi yazar tarafından her bir yıl için ilgili yıllara ait reel döviz kuru üzerinden hesaplanmıştır.

verilerinden farklı olarak ABD milyon dolar para birimi cinsinden değil; her ülkenin kendi ulusal para birimine göre milyon ulusal para birimi cinsinden hazırlanan verilerdir. Bu nedenle çalışanlara yapılan ödemeler verileri kullanılarak emek yoğunluk katsayısı hesaplanırken; sermaye yoğunluk katsayısından farklı olarak, para birimleri her yılın reel döviz kuru üzerinden ABD milyon dolar para birimine dönüştürülerek hesaplamaya alınmaktadır. Böylece toplam arz, toplam ara girdi ve çalışanlara yapılan ödemeler ABD milyon dolar cinsinden gösterilerek hesaplamada kullanılan sözkonusu veriler arasındaki var olan uyum sorunu çözümlenmiştir.

Veri Yöntemi

Çalışmada faktör yoğunluk analiz yöntemi kullanılmaktadır. Faktör yoğunluk katsayıları olarak isimlendirilen, girdi-çıktı analizi temeline dayanan ve faktör yoğunluk analizi yöntem uygulaması sonucu bulunan katsayılar, mevcut üretim tekniği altında, 1 birim j malı üretmek için gerekli minimum temel girdi (sırasıyla emek ve sermaye) miktarlarını göstermektedir. Bunlara genel olarak faktör yoğunluk katsayıları adı verilmektedir. Faktör yoğunluk katsayıları ara girdi ve temel girdi miktarlarını fiziksel birimler cinsinden göstermektedir.

Faktör yoğunluk katsayıları olan emek yoğunluk katsayısı ve sermaye yoğunluk katsayısı sırası ile aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır⁶;

$$L_j = l_j X_j ; \quad K_j = k_j X_j \quad (\text{I. Denklem})$$

Bu fonksiyonlardaki l_j ve k_j terimleri sabit birer katsayıdır. Bu katsayılar, birim çıktı başına gerekli ara girdi ve temel girdi miktarlarını göstermektedir.

I. denklemin her iki yanı X_j terimine bölünürse;

$$l_j = \frac{L_j}{X_j} ; \quad k_j = \frac{K_j}{X_j} \quad \text{katsayıları bulunmaktadır.}$$

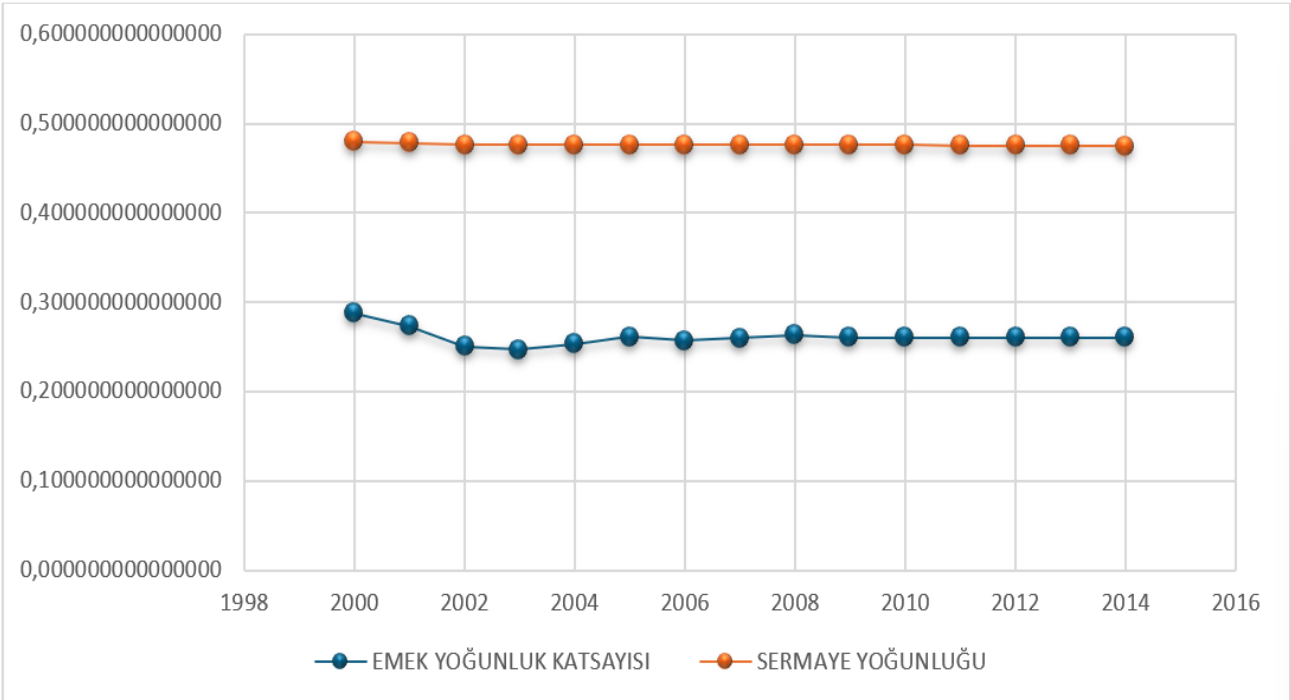
⁶ Sağlık sektörü için faktör yoğunluk katsayıları hesaplanırken kullanılan hesaplama yöntemi bilgisi Aydoğuş (2018: 41)'den alınmıştır.

Bulunan l_j ve k_j katsayıları mevcut üretim tekniği altında 1 birim j malı üretmek için gerekli olan minimum temel girdi (emek ve sermaye) miktarlarını göstermektedir. Bu katsayılara genel olarak faktör yoğunluk katsayıları adı verilmektedir (Aydoğuş, 2018, s.40-41).

Bulgular

Emek yoğunluk katsayısı için, reel döviz kurlarına göre dönüştürme işlemi yapıldıktan sonra sağlık sektörü faktör yoğunluk katsayıları olan sermaye yoğunluk katsayısı ve emek yoğunluk katsayısı verileri “Şekil 2.” de toplu halde gösterilmektedir.

Şekil 2.: 2000-2014 Dönemi Sağlık Sektörü Faktör Yoğunluk Katsayıları

Kaynak: ISIC revizyon (REV.) 4'e göre hazırlanan 2016 yılına ait (WIOD) tablosunda yer alan veriler kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

“Şekil 2.” de yer alan görselleştirilmiş olarak sunulan emek ve sermaye yoğunluk katsayılarına ait verisel sonuçlara göre 2000-2014 dönemi için sağlık sektöründe sermaye yoğunluk katsayıları emek yoğunluk katsayılarından daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, sağlık sektörü sermaye yoğun bir sektördür. Başka bir ifade ile sağlık sektöründe toplam arz içerisinde emeğin aldığı pay sermayenin aldığı paydan daha azdır. Bu durum sağlık sektörü 2000-2014 dönemi sektör maliyetleri açısından değerlendirildiğinde emek faktörünün maliyeti sermaye faktörünün maliyetinden daha azdır. Bu nedenle çalışanlara yapılan ödemelerde yapılacak herhangi bir artış, sağlık sektörü için

emeğin verimliliğini arttırıp üretim ve milli gelir artışına yol açarken, bunun sonucunda sağlık sektöründe meydana gelecek maliyet artışı sektör rekabeti için risk oluşturmayacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada, sağlık sektörünün Türkiye için 2000-2014 dönemi faktör yoğunluk katsayıları girdi-çıkı analizi kullanılarak bulunan toplam ara girdi, toplam arz verileri ile 2016 yılına ait (WIOD) ve Sosyo Ekonomik Hesaplar tablosundan alınan çalışanlara yapılan ödemeler verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarından sağlanan bilgilere göre, 2000-2014 dönemi için sağlık sektörünün sermaye yoğunluk katsayıları ve emek yoğunluk katsayılarında incelenen analiz döneminde çok küçük değişimler meydana gelmiştir. Analiz sonucu değerlendirildiğinde sağlık sektörü emek yoğun bir sektör bulunmamıştır. Sağlık sektöründe 2000-2014 dönemi için, emek faktör yoğunluk katsayı verileri bütünsel olarak değerlendirildiğinde, emek faktör yoğunluk katsayı verileri analiz dönemi için değişkenlik göstermekle birlikte çok düşük oranda bile olsa 2014 yılı için azalış eğilimlidir. Sağlık sektöründe emek faktörüne yapılan ödemelerin ya da toplam arz içerisinde emek ödemelerinin payı ise değişkenlik göstermekle birlikte, 2014 yılı için çok düşük oranda bile olsa artış yönlüdür. Analiz sonucundan ulaşılan bilgiler değerlendirildiğinde sağlık sektörü sermaye yoğun bir sektör bulunmuştur. 2000-2014 dönemi için, sağlık sektöründe sermaye faktörü yoğunluk katsayı verileri bütünsel olarak değerlendirildiğinde, sermaye faktör yoğunluk katsayıları analiz dönemi için değişkenlik göstermekle birlikte 2014 yılı için düşük oranda bile olsa azalış eğilimlidir. Sağlık sektöründe sermaye faktörünün ara girdi olarak kullanımı, düşük oranda da olsa 2014 yılı için artış yönlüdür. Ulaşılan bu sonuçlar maliyetler, sektör rekabeti, çalışanlara yapılan ödemeler, verimlilik, milli gelir ve Türkiye’de zaman içerisinde uygulanan sağlık politikaları bağlamında değerlendirildiğinde, sağlık sektörünün sermaye faktörü yoğun yapısı nedeni ile toplam maliyetler açısından sağlık sektörünün emek maliyetinin, sermaye maliyetinden daha az olduğu kararına varılabilmektedir. Bu sebeple sağlık sektöründe çalışanlara yapılan ödemeler düzeyini arttırmak sektör rekabeti için riskli değildir. Daha açık ifade ile çalışanlara yapılan ödemeler oranları ile sektörün rekabet gücü arasında risk içermeyen nedensel ilişki vardır. Sözkonusu durum verimlilik açısından değerlendirildiğinde ise çalışanlara yapılan ödemeler ile emek verimliliği arasındaki pozitif yönlü ilişki nedeniyle, sağlık sektöründe emek faktörünün verimliliği arttırmak için çalışanlara yapılan ödemelerin arttırılması mantıklı bir karardır. Katma değeri oluşturan emek ve sermaye faktörünün verimliliğinin arttırılmasının ise ekonomide milli gelir artışına olumlu etkisi vardır. Bu bağlamda sağlık sektöründe yer alan emek ve sermaye faktörünü yansıtan katma değerinin milli gelir içindeki oranı verisel açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye’de sağlık sektörünün katma değerinin milli gelir içindeki payının 2000-2014 dönemi için değişiklik gösterdiği, bu değişikliğin 2007 yılından 2014 yılına kadar çoğunlukla azalış yönlü artış şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. 2014 yılı için sağlık

sektörünün katma değerinin milli gelir içindeki payı yaklaşık olarak 0,017... bulunmuştur. 2000 yılında ise sözkonusu bu pay yaklaşık olarak 0,013... bulunmuştur. Başka bir ifade ile analiz dönemi olan 2000-2014 kapsamında, sağlık sektörünün katma değerinin milli gelir içindeki payında 2014 yılında artış gerçekleşmiş olsa da, bu artış tüm analiz dönemi için istikrarlı olmamıştır. Bu değerlendirmeler neticesinde, emek faktörü ve sermaye faktörü ile milli gelir, çalışanlara yapılan ödemeler, verimlilik ve katma değer değişkenleri arasında ilişki vardır. Bu sebeple, bu değişkenlerden herhangi birinde ya da tüm bu değişkenlerde bir amaç üzere yapılan politika değişiklikleri tüm bu değişkenler arasındaki ilişkileri ve tüm ekonomik sistemi etkilemektedir. Bu nedenle, sağlık sektörü için emek yoğunluk katsayısı, sermaye yoğunluk katsayısı, milli gelir, çalışanlara yapılan ödemeler, verimlilik ve katma değer arasındaki ilişki Türkiye’de uygulanan sağlık politikaları odağında iktisadi süreç ve gelişmeler içerisinde değerlendirilirse, çalışmanın amacı açısından daha anlaşılır hale gelir. Bu amaç doğrultusunda, sağlık sektöründeki değişim ve gelişmeler değerlendirilirse sağlık sektörünün dışsallık, fiyatlandırma ve zaruriyet içeren bazı durumlarda kişilerin yaşadıkları yerlerden daha farklı yerlerde tedavi almasını gerekli ve mümkün kılan özellikleri, sağlık sektörüne küreselleşme fikrinin uygulanabilirliği için olanak veren bir yapı kazandırmıştır. 1990 yılı itibari ile küreselleşme fikri dünyadaki tüm sağlık sistemlerini etkisi altına almaya başlamıştır. Sağlık sektörünün tam kamusal olması görüşü önemini kaybetme sürecine girerken, sektör de piyasalaşma süreci başlamış ve sektörde kayda değer bir pazar payı oluşmuştur. Türkiye açısından ise 2000’li yıllardan itibaren neoliberal politikanın ve bu politikanın düşünsel ürünü olan küreselleşme fikrinin etkisi belirgin şekilde görülmeye başlamıştır. Böylece, sağlık sektörü piyasalaşma süreci için hazır hale gelmiştir. Sağlık sektörünün küresel politikalar bağlamında dışa açılımı ise aşağı yukarı 2008 yılından sonra (Günaydın, 2010, s.57) Türkiye’de sağlık hizmetleri ihracatı şeklinde gerçekleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda, sağlık sektöründe neoliberal politikalara uygun hareket eden Türkiye, sağlık hizmetleri ihracatına yönelmiştir. 2012 yılında yayınlanan Türkiye sağlıkta dönüşüm programı raporunda, sağlık sektörü ihracatı ile ekonomiye katkı yapacağını ilk kez resmi raporda ifade etmiştir. Bu rapora paralel olarak, 2012 yılından sonra yurtdışında ikamet eden vatandaşlar ve yabancı turist harcamalarını içeren sağlık turizminin turizm sektörü içindeki artış hızı, 2012 yılı öncesine göre daha yüksek olmuştur. 2003 yılında 175.876 (bin \$) olan sağlık harcama türü; 2012 yılında 779.194 (bin \$); 2014 yılında 963.433 (bin \$) olmuştur. Böylece sağlık harcama türü 2003 yılına kıyasla 2014 yılında yaklaşık 5,47 kat artmıştır. (TÜİK, 2024). Bu sonuç üzerinde Türkiye’nin sağlık turizmine yönelik attığı olumlu adımlar etkili olmuştur. Türkiye’de sağlık turizminin geliştirileceği; kalite iyileştirilmesinin devam edilerek uluslararası alanda öncü bir rol oynamak istediği; sağlık turizminde Avrupa, Ortadoğu, Afrika, Orta Asya ve Rusya bölgesinin merkezi olacağı belirtilmektedir. Sağlık alanında faaliyette bulunan işletmelere sağlık vergi muafiyeti getirildiği raporda yer almaktadır. Dört

dilde hizmet veren yurt dışı hasta danışma hattının kurulduğu da raporda yer almaktadır. Bu bağlamda Türkiye sağlık hizmetlerinde ihracat yönlü politikası nedeniyle emek gücünü ve niteliğini artırmaya çalışmıştır. Ayrıca sağlık sisteminde küreselleşme hareketlerine uyum sağlamak için takip ettiği (WHO,2006) sağlık raporunda yer alan önerilere uygun olarak nüfus ya da yatak başına düşen hekim ve sağlık personeli sayısını artırmaya çalışmıştır. Sağlık sektörü için izlenen sözkonusu bu neoliberal sağlık politikalarının iktisadi hedefi sağlık sektörünün katma değerini arttırıp milli gelire daha fazla katkı sağlaması amacıdır. Bu amaçla sağlık sektörünün üretim yöntemini gösteren faktör yoğunluk katsayı analizi sonuçlarına göre değerlendirme yapılacak olunursa, emek yoğunluğu sermaye yoğunluğuna göre düşük olan sağlık sektöründe verimliliği arttırmak için, çalışanlara yapılan ödemelerin yükseltilmesinin önemli ve olumlu bir adım olduğu öngörülebilir. Böylece hem sağlık politikası amacına uygun olarak sağlık ihracatı olumlu manada etkilenir hem de sağlık sektöründe nitelikli işgücü olan sağlık sektörü çalışanlarının yurtdışına göçünü ifade eden sağlıkta beyin göçü süreci olumlu anlamda etkilenir. Ayrıca sağlık sektörünün sermaye yoğun yapısı nedeniyle sermayenin verimli kullanımını arttırmak ve dışa bağımlılık sorunu yaşamamak için sağlık sektöründe ar-ge araştırmalarına yatırım yapılmalı, araştırma yönlü projeler ve bu projeleri hazırlaması için şirketler teşvik edilmelidir.

Araştırma analizi 2000-2014 dönemini kapsadığı için, çalışma sonucunda elde edilen veriler ve verilere bağlı yapılan değerlendirmeler sektörün geçmiş dönem okuması olup, sektörün mevcut dönem ve gelecek dönem çalışmaları için öngörü kazandırması beklenmektedir.

Kaynakça

- Aydın, H. (2007). An Analysis Of Input-Output Inter Industry Linkages In The Turkish Economy. *16th International Input-Output Conference*, İstanbul, July 02-06, 2007.
- Aydoğuş, O. (2018). Girdi-Çıktı Modellerine Giriş. Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Efil Kitapevi, Ankara.
- Çelik, Y. (2019). Sağlık Ekonomisi. Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Ersungur, Ş. M., Kızıltan, A. (2008). Türkiye Ekonomisinde Sektörlerarası Yapısal Bağınlaşma-Girdi-Çıktı Yöntemiyle Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 17-31.
- Görmüş, A. (2013). Sağlık Sisteminde Dönüşüm ve Sağlık İnsan Gücü Üzerinde Etkileri. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Günaydın, H. (2010). Sağlık Sektörüne Bakış. Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul.

- Kula, M. (2008). Supply - Use And Input-Output Tables, Backward And Forward Linkages Of The Turkish Economy. *The 16th Inforum World Conference In Northern Cyprus* 01 – 05 September 2008, *Northern Cyprus*.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2012). Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011). Erişim Adresi: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://ekutuphane.saglik.gov.tr/yayin/453&ved=2ahukewigndjcfuhaxxbsvedhbixkfgqfnoecbmqaq&usq=aovvaw2iaidoj6dmatp63zb_4ouc, Erişim Tarihi: 01.08.2024.
- TÜİK (2024). Turizm İstatistikleri (2003-2012) ve Sınır İstatistikleri. Erişim Adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/turizmapp/menuturizm.zul>, Erişim Tarihi: 12.09.2024.
- TÜİK (2024). Harcama Türlerine Göre Turizm Gelirleri (2012-2024) Turizm İstatistikleri. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1>, Erişim Tarihi: 01.09.2024.
- Uğurlu, A. A., Tuncer, İ. (2017). Türkiye’de Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin Büyüme ve İstihdama Katkıları: Girdi-Çıktı Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 131-165.
- UN (2024). United Nation Department of Economic and Social Affairs Statistics :Statistics Division. Erişim Adresi: <https://unstats.un.org/unsd/classifications/Econ/isic.>, Erişim Tarihi: 12.08.2024.
- Yay, G. G., Keçeli, S. (2009). The İntersectoral Linkage Effects İn Turkish Economy: An Application Of Static Leontief Model. *Panoeconomicus*, 56(3), 301-326, 2009.
- Yazıcı, K.; Henüz Basılmamış Doktora Tezi.
- WHO (2006). World Health Report 2006 Working Together For Health 11-12. Erişim Adresi: <https://www.who.int/publications/i/item/9241563176>, Erişim Tarihi: 12.08.2024.
- WIOD (2024). WIOD Socio Economic Accounts, Basic Data On Output, Prices, Capital Stocks, And Employment. WIOD Database November 2016 Release, Published February 2018, Erişim Adresi: <https://www.rug.nl/ggdc/valuechain/wiod/?lang=en>, Erişim Tarihi: 12.08.2024.
- WIOD (2024). WIOD Database, Exchange Rates, November 2016 Release. Erişim Adresi: www.wiod.org, Erişim Tarihi: 05.09.2024.

Teknoloji Kabulünün, Kişisel ve Sosyal Faktörlerin Dijital Müzik Platformlarını Satın Alma Niyetine Etkisi*

The Impact of Technology Acceptance, Personal and Social Factors on Purchase Intention of Digital Music Platforms

*Volkan TEK***

*Remzi Reha DURUCASU****

Başvuru Tarihi: 07.12.2024

Kabul Tarihi: 25.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Dijital müzik platformları günümüzde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır ve tüketicileri bu platformları kullanmaya yönelten birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin en kritik olanlarından biri, ürünün dijital olmasından kaynaklı olarak “teknoloji kabulü”; ikincisi, kullanıcıların bireysel özelliklerini ele alan “kişisel faktörler”; sonuncusu ise kullanıcıların bir insan olarak aynı zamanda sosyal canlılar olmasından kaynaklı olarak, “sosyal faktörler”dir. Bu çalışma, dijital müzik platformlarının satın alınmasında rol oynayan bu faktörler için regresyon analizi yapılarak, kullanıcıların müzik endüstrisine dair gelecekteki yönelimlerini ve kullanıcı deneyimlerini anlamayı amaçlamaktadır. Araştırma için kurulan model ışığında, anket yöntemiyle kullanıcılardan toplanan veriler analiz edilmiştir. Teknoloji kabulünün ve sosyal faktörlerin, kullanıcıların satın alma niyetini olumlu etkilediği görülürken, kişisel faktörlerin ise kapsamı dahilindeki unsurlara göre değişkenlik gösterdiği belirlenmiştir.

* Bu makale birinci yazarın aynı başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bağımsız Araştırmacı, volkantek@anadolu.edu.tr, ORCHID: 0009-0008-5003-6358

*** Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, EMYO, Pazarlama Programı, rehadrucasu@anadolu.edu.tr, ORCHID: 0000-0002-4491-9671

Anahtar Sözcükler: Teknoloji kabulü, Algılanan fayda, Müzik ilgisi, Sosyal bağlantı, Dijital müzik platformu

Abstract

Digital music platforms are widely used today and there are many factors that lead consumers to use these platforms. One of the most critical of these factors is “*technology acceptance*” due to the product being digital; the second is “*personal factors*” that address the individual characteristics of the users; and the last is “*social factors*” due to the fact that the users are a human being and also a social being. This study aims to understand the future trends of users and user experiences of the music industry by analyzing these factors that play a role in the purchase of digital music platforms. The data collected from users using the survey method were analyzed in light of the established model for the research. While technology acceptance and social factors were found to positively affect users' purchase intentions, personal factors were found to vary depending on the elements within their scope.

Keywords: Technology acceptance, Perceived usefulness, Music affinity, Social connection, Digital music platform

Giriş

Dijital müzik platformlarının yaygın kullanımı; teknolojinin, kişisel faktörlerin ve sosyal dinamiklerin etkileşimini ön plana çıkarmaktadır. Teknolojinin hızlı evrimi, müzik dinleme alışkanlıklarını dönüştürerek, dijital müzik platformlarının satın alınmasında kritik bir rol oynamaktadır (Husin vd. 2021, s.1645). Teknoloji, dijital müzik platformlarının kullanıcı deneyimlerini köklü bir şekilde değiştirmiştir. İnternetin evrimiyle birlikte, müzik dinleme alışkanlıkları da büyük ölçüde değişmiş ve kullanıcılar müzikleri indirmek yerine, artık çevrimiçi şekilde dijital müzik platformlarının akış hizmetleri üzerinden dinlemeye yönelmiştir (Bolduc, 2016, s.4). Bu durum, kullanıcıların geniş bir müzik kütüphanesine erişim sağlamasına ve istedikleri zaman, istedikleri yerde müzik dinleme özgürlüğüne sahip olmalarını mümkün kılmıştır. Spotify, Apple Music vb. gibi büyük dijital müzik platformları, kullanıcıların tercih ettiği müziklerin benzerlerini önererek ve kişiselleştirilmiş çalma listeleri sunarak bu deneyimi daha da zenginleştirmiştir. Bu bağlamda, teknolojinin dijital müzik platformlarının satın alınmasında merkezi bir role sahip olduğu açıktır. Spotify, Apple Music, YouTube Music gibi platformlar, kullanıcıların milyonlarca şarkıya ulaşmasını, istedikleri zaman istedikleri yerden dinlemesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, dijital tüketicilere özgürlük ve esneklik sağlarken, sanatçıların müziklerini daha geniş kitlelere ulaştırma

potansiyelini artırmaktadır (Sanitnarathorn, 2018, s.79). Sanatçılar için dijital platformlar, müziklerini yayınlama ve tanıtma konusunda önemli bir araç haline gelmiştir ve geleneksel müzik endüstrisinin aksine, dijital platformlar sanatçıların kendi başlarına kariyer yapmalarını da mümkün kılmıştır. Bağımsız sanatçılar, büyük plak şirketleri olmadan müziklerini dünyaya duyurabilmektedir ve kendi dinleyici kitlesini oluşturabilmektedir. Bu da müzik endüstrisindeki güç dinamiklerinde önemli bir değişim yaratmaktadır. Bireylerin dijital müzik platformlarını seçerken göz önünde bulundukları teknolojik faktörler kritik öneme sahiptir (Jirayuwattana, 2023, s.16). Platformun kullanımının kolay olması, ortaya koyduğu fayda, arayüz tasarımı gibi unsurlar, bir platformun tercih edilme sıklığını belirleyici olabilmektedir (Barata ve Coelho, 2021, s.3).

Diğer yandan; müzik dinlemek hem kişisel hem de sosyal bir tecrübe yaratmaktadır. Bireylerin tercihlerindeki kişisel faktörler; bireylerin müziğe olan ilgisi ve dinledikleri müziğin telif hakkına dair farkındalığı gibi unsurlar tarafından oluşturulmakta ve hangi platformu kullanacaklarına dair seçimlerine etki etmektedir (Kinnally vd., 2008; Wang, 2022). Diğer taraftan, sosyal faktörler de müzik platformlarının paylaşılabirliği ve sosyal etkileşim imkanları üzerinde etkili olmaktadır (Bolduc, 2016, s.35). Platformların sosyal medya entegrasyonu ve paylaşılabirlik özellikleri, kullanıcıların müzikleri arkadaşlarıyla paylaşmalarını ve müzik deneyimlerini sosyal ağlarda yaymalarını kolaylaştırmaktadır. Bu da platformların kullanıcı tabanını genişletmelerine ve kullanıcıların bağlılık duygusuyla daha uzun süre platformları kullanmalarına katkı sağlayabilmektedir.

Dijital platformlar kullanıcılarına ücretsiz ve kısıtlı kullanım özellikleri bulunan veya premium (ücretli) şekilde reklam barındırmayan, tüm özelliklerinin kullanılabilirdiği versiyonu olmak üzere farklı seçenekler sunmaktadır. Kimi kullanıcılar için ücretsiz bir versiyon yeterli olabilirken, diğerleri için reklamsız, premium (ücretli) bir hizmet daha cazip olabilmektedir (Jirayuwattana, 2023, s.46).

Bu çalışma; teknolojinin, kişisel eğilimlerin ve sosyal etkileşimlerin dijital müzik platformlarının satın alınmasına olan etkilerini derinlemesine inceleyerek, dijital müzik endüstrisinin geleceğini şekillendiren faktörleri anlamaya çalışmaktadır.

Tüketicilerin dijital müzik platformlarını satın alma niyetine dair literatürde Türkiye'de bu hizmetler özelinde bir çalışma olmamasından dolayı, yapılan araştırmanın ülkedeki dijital tüketicilere dair fikir oluşturması planlanmıştır. Ayrıca teknoloji kabulü unsurunu, hem “*bireysel*” bir varlık olan hem de toplum içinde yaşayan “*sosyal*” bir varlık olan “*birey*”in bu iki ana temel noktasını ortaya koyan “*içsel*” ve “*dışsal*” etkenleri, “*kişisel*” ve “*sosyal*” faktörler altında incelenip birleştirilerek, bu konuda bütüncül bir izlenim ortaya koyulmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Teknoloji Kabulü

İnsanların bilgi sistemlerini nasıl kabul ettiğine dair süreci tanımlamada en yaygın yaklaşımlardan biri, Teknoloji Kabul Modeli'dir (Lee vd., 2003, s.753). Davis (1986), yaptığı araştırmada tüketicilerin teknolojiyi nasıl kabul ettiğini incelemiştir ve bu bağlamda Teknoloji Kabul Modelini (TKM) ortaya sunarak teknoloji kabulü olgusuna bir pencere açmıştır. Araştırmacılar ve uygulayıcılar; farklı şekilde, yeni ortaya konmuş veya oluşturulmuş sistemlerin, tüketicilerin gözünde kabul görmesi, yeni teknolojilerin benimsenmesi ve kullanımının anlaşılması gibi konulara dikkat etmelidir (Venkatesh, 2000, s.343).

Davis'in (1989) modeline göre, kullanıcının motivasyonunu oluşturan temel unsurları algılanan fayda (AF), algılanan kullanım kolaylığı (AKK) ve kullanıma yönelik tutum (KYT) oluşturmaktadır. Kullanıcıya etkide bulunan her çeşit dış etken, AF'yi ve AKK'yi etkilemektedir. Bu etkenleri kullanılan dijital sistemin tasarım özellikleri oluşturmaktadır. KYT, hem AF hem de AKK tarafından etkilenen bir unsurdur. TKM'ye göre, AKK'nin de AF üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Algılanan Fayda (AF)

AF, TKM'nin unsurlarından biridir ve dijital tüketicilerin bir teknolojiyi kullanmanın bireyin kendi verimliliğini veya üretkenlik seviyesini artıracığına inanma derecesini ifade eder (Venkatesh, 2000, s.343).

Bir dizi bilgi sistemi için araştırmacılar, teknolojik kullanımı ve kabulü açıklamak için algılanan kullanılabilirlik çerçevelerini kullanmışlardır. Dijital pazarlamayı kullanmanın beklenen temel faydalarına ek olarak, diğer araçları da içeren dijital pazarlamanın çeşitli unsurlarının, dijital pazarlama kullanıcılarına ekstra "*faydacı değer*" getireceği düşünülebilir. AF, pazarlama endüstrisinde dijitali benimsemeye yönelik tutumu ne kadar etkilerse, algılanan "*faydacı değer*"i de o derecede yüksek olmaktadır (Rauniar vd, 2014, s.25).

Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKK)

AKK, kullanıcının, teknolojiyi kullanmakta zorlanmayacak olduğunu düşünme seviyesidir ve bu unsur, potansiyel dijital tüketiciler için teknoloji veya sistemin çok fazla zahmete gerek duymadan

kullanılabilirliğini ifade eder (Davis, 1989, s.320). AKK, kullanıcının sistemi yönetebilme uğraşlarını değerlendirmesine bağımlı bir durum olmakla beraber, TKM'de AKK ve KYT arasında da bağıntı olmasına rağmen; ana amaç, KYT'yi sezebilmektir (Venkatesh, 2000, s.343).

Kullanıma Yönelik Tutum (KYT)

KYT, kullanıcının amaçladığı davranışı gerçekleştirmeye ilişkin olumlu veya olumsuz hislerinin derecesidir (Davis, 1989, s.335). KYT, TKM'de AKK ve AF'nin yarattığı etkiyi ifade ederken, diğer yandan dolaylı açıdan dış değişkenlerden kendisi de etkilenen kritik bir model unsurudur. Bunun sebebi ise bu dış değişkenlerin doğrudan AKK'ye ve AF'ye olan etkisidir. Son adımda, bütüncül etkisiyle bu unsurların tamamı, dijital tüketicilerin gerçek davranışlarının oluşmasına sebebiyet veren kümülatif bir etki yaratır (Davis, 1989, s.335).

Tüketici Davranışlarında Kişisel ve Sosyal Faktörler

Dijital müzik platformlarına dair eğilimler açısından bakıldığında; dijital tüketicilerin tüketim davranışlarını etkileyen teknolojik bağlamın ve etkilerin dışında, psikolojik ve sosyal açısının da ele alınması gerekmektedir. Bu sebeple araştırmaya dahil olan bu çerçevede içinde; teknoloji kabulünü tamamlayan diğer iki etken; kişisel faktörler ve sosyal faktörlerdir. Bu faktörler, teknoloji kabulü ile senkronize biçimde, dijital tüketicilerin davranışlarını yorumlayan diğer unsurlardır.

Kişisel Faktörler

Kişisel faktörler; dijital tüketicileri dijital müzik platformlarını satın almaya yönelten bireysel farkındalıklarını ve kişisel zevklerini anlamaya yönelik özellikleri içermektedir. Dijital müzik platformları kullanım açısından ele alındığında, bu faktörler müzik ilgisi (Mİ) ve telif hakkı farkındalığı (THF) biçimindedir.

Müzik İlgisi (Mİ)

Mİ, kullanıcının müziğe olan hayranlığını ve müziğe verdiği önemin derecesini ifade etmektedir (Kinnally vd., 2008, s.897). Terminolojik anlamda ilgi (afinite) terimi ilk olarak kullanımlar ve doyumlar teorisi araştırmacıları tarafından televizyon içeriğine bağlılık ile medya kullanım güdüsü arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılmıştır (Ferguson ve Perse, 2000, s.8). Etimolojik anlamıyla

aynı zamanda kullanıcının müziğe karşı çekim gücünün bir ifadesidir. Müziğe dair kişisel bir faktör olarak; Mİ'nin, bireylerin “*müzik dinleme talebi*” ile ilişki içinde olduğu ve bunun da dijital müzik platformlarını kullanmaları üzerinde etki sahibi olma ihtimali varsayılabilir.

Telif Hakkı Farkındalığı (THF)

Dijital müzik dosyaları internette birçok yerde yasal veya yasa dışı olarak bulunabilmektedir. Bunun sonucunda, birçok dijital müzik platformu çeşitli eklenti hizmetleri sunmaya ve çevrimiçi içerik ve hizmetlere erişim için müşterilerden ücret talep etmeye başlamıştır (Taylor, 2001, s.2). Zhang (2015), eğer müzik platformlarında düşük miktarda abonelik sayısı oluşursa, bu konudaki öncülünün, esas olarak THF ile ilişkili olduğu tespit edilen, çevrimiçi içerik ödemesine yönelik olumsuz tutum olduğunu belirtmektedir. Bu araştırma, telif haklarına yönelik olarak bireylerin farkındalığını ve dijital tüketicilerin müzik telif hakkı yasalarının meşruluğunu ne ölçüde tanıdığını incelemektedir. Eğer dijital tüketicilerin telif haklarına karşı destekleyici bir tutumu varsa, çevrimiçi davranışlarındaki etik sorumluluklarının farkına varmaları ve müzik korsanlığı yerine ücretli bir dijital müzik platformuna abone olma olasılıkları da daha yüksek bir ihtimal olacaktır.

Sosyal Faktörler

Sosyal faktörler, dijital müzik platformlarını satın almaya yönelik dijital tüketicilerin daha toplumsal odaklarla yaklaştıkları alandır. Bu faktörler, iki tür etkiye sahiptir. Bunlardan biri çevredeki dijital tüketicilerin tüketim bilgilerine dayanırken, diğeri sosyal ağ çevresinde müzik tüketiminden kaynaklı olan etkidir (Dewan, 2017, s. 117).

Tüketicilerin niyetlerini kişisel faktörleri olduğu kadar, sosyal yaşamlarındaki kişilerle olan etkileşimleri ve bu etkileşimlerin sebep olduğu getiriler de etkileyebilmektedir. Bu sebeple kişisel faktörlerin yanında, bireyin toplumsal bir varlık olduğu fikri atlanmamalıdır. Dijital müzik platformlarını kullanım açısından ele alındığında, araştırma kapsamında bu sosyal faktörler sosyal bağlantı (SB) ve sosyal etki (SE) olarak ele alınmıştır.

Sosyal Bağlantı (SB)

Temeli 1955 yılına kadar uzanan SB'nin benimseme ve tüketim kararlarında itici bir gücü olduğu uzun süredir kabul edilmektedir. SB, “*bir kullanıcının, önem verdiği diğer kişilerin de kendisinin yeni*

sistemi kullanması gerektiğine inanmasını algılama seviyesi” olarak tanımlanmaktadır (Venkatesh vd., 2003, s.346). Mevcut araştırma literatüründe ve teorilerinde SB, ağırlıklı olarak önemli referans bireylerin veya grupların görüşlerine ilişkin dışsal yönler yoluyla tanımlanır (Bolduc, 2016,s.15). SB'nin önemi, son yıllarda çevrimiçi sosyal medya ve sosyal ağların yaygınlaşmasıyla daha da artmıştır (Dewan, 2017, s.118).

Sosyal Etki (SE)

SE, önemli referans bireylerin veya grupların görüşlerine ilişkin dışsal etkiyi ifade etmektedir (Obry, 2023, s.15). Bireyin belirli bir davranışı sergilemesini etkileyen sosyal baskıyı temsil eder (Barata ve Coelho, 2021, s.3). Araştırmada SE, dijital tüketicilerin dijital müzik platformu aracılığıyla müzik tüketim eyleminin önemli referans bireyler veya gruplar tarafından olumlu olarak onaylanma derecesi olarak tanımlanmaktadır. SE'nin niyete olan etkisi, yaygın olarak kabul edilmektedir (Dörr vd., 2013, s.386).

Satın Alma Niyeti (SAN)

SAN, tüketicinin ürünü satın almayı istemesi olasılığını ifade eder (Dodds vd., 1991, s.309). Peña-García (2020) ise SAN'nin, pazarlama araştırması alanında temel bir değişken olan müşterilerin, muayyen bir hizmet ya da ürünü satın alma eğilimini ifade ettiğini belirtmektedir. Gogoi'ye (2013, s.75) göre; tüketiciler, satın alma süreci boyunca iç veya dış teşviklerden etkilenirler. Tüketicilerin etkilenimleri, satın almaya dair istekleri üzerinde katkılar oluşturur. İnsan davranışları, o davranışla ilgili bir niyetin bir sonucudur. Ajzen'in (1980) Gerekçeli Eylem Teorisi'nin üzerine Planlı Davranış Teorisi'ni ekleyerek ortaya koyduğu yapıya göre; bir davranışı eyleme dökmeye yönelik tutum ne kadar olumluysa, o davranışı yapma “*niyet*”i de o derece güçlenmektedir. Bu nedenle, kullanıcıların satın alma davranışlarını ortaya çıkaracak temel iticinin ve altyapı varlığının SAN olduğu ifade edilebilir.

Yöntem

Veri Toplama Yöntemi ve Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma evrenini Türkiye'de yaşayan, 18 yaş ve üzerinde olan, dijital müzik platformunu kullanan bireyler oluşturmaktadır. Türkiye'de yaklaşık 1 milyon dijital müzik platformu kullanıcısı

bulunmaktadır (Musically, 2019). Musiki Eseri Sahipleri Grubu Meslek Birliği'nin 2024 yılındaki araştırmasına göre, dijital müzik platformları üzerinden Türkiye'de müzik dinleme oranı yüzde 93'e yükselmiştir (Milliyet Sanat, 2024). Gürbüz ve şahin (2016), %95 güvenilirlik düzeyinde evren sayısının 100.000 kişinin üzerinde olduğu araştırmalar için asgari örneklem büyüklüğünün 384 olduğunu belirlemiştir. Bu alışma, olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile 436 katılımcıya ulaşmıştır. Son durumda, ters kodlu sorular üzerinden yapılan filtrelemeler ile 23 katılımcının verileri araştırmadan çıkarılmış, araştırmanın örnek kütle hacmi 413 kişi olarak belirlenmiştir. Söz konusu bireylerden anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Anketin ilk bölümünde katılımcılara cinsiyet, yaş vb. nfusbilimsel sorular sorulmuş, ikinci bölümünde AF, AKK, KYT, Mİ, THF, SB, SE boyutlarına dair ve dijital platformları SAN'ne yönelik 36 soru yöneltilmiştir. Araştırma için ölçek olarak; teknoloji kabulüne dair bileşenlerden olan AF ve AKK için Davis (1989) ve Kim vd. (2007) leklerinden uyarılma yapılmıştır. KYT ise Ajzen (1980) ile Drr vd.'in (2013) alışmalarından uyarlanmıştır. Kişisel faktörlerin bileşenlerinden olan Mİ'ye dair lekler Kinnally vd. (2008) ile Xiang (2016) leklerinden uyarlanırken, THF ise Xiang (2016) ve Wang (2022)'in çalışmalarından uyarlanmıştır. Sosyal faktörlerin bileşenlerinden SB, Katz vd.'den (1973) uyarlanırken, SE'ye dair ölçek uyarlaması Venkatesh vd.'nin (2012) alışmasından yapılmıştır. Son olarak dijital platformları SAN ise Dodds vd. (1991) ile Chu ve Lu'nun (2007) alışmaları üzerinden uyarlanarak ele alınmıştır. Bu uyarlamaya dair yapı, Tablo 1 üzerinde görülebilmektedir.

Tablo 1: Ölçek Kullanımının Kategorizasyonu ve Uyarlaması

Kategori	Değişkenler	Referanslar
Teknoloji Kabulü	AF	Davis (1989); Kim vd. (2007)
	AKK	Davis (1989); Kim vd. (2007)
	KYT	Ajzen (1980); Drr vd. (2013)
Kişisel Faktörler	Mİ	Kinnally vd. (2008); Xiang (2016)
	THF	Xiang (2016); Wang (2022)
Sosyal Faktörler	SB	Katz vd. (1973)
	SE	Venkatesh vd. (2012)
Dijital Platformları SAN	SAN	Dodds vd. (1991); Chu ve Lu (2007)

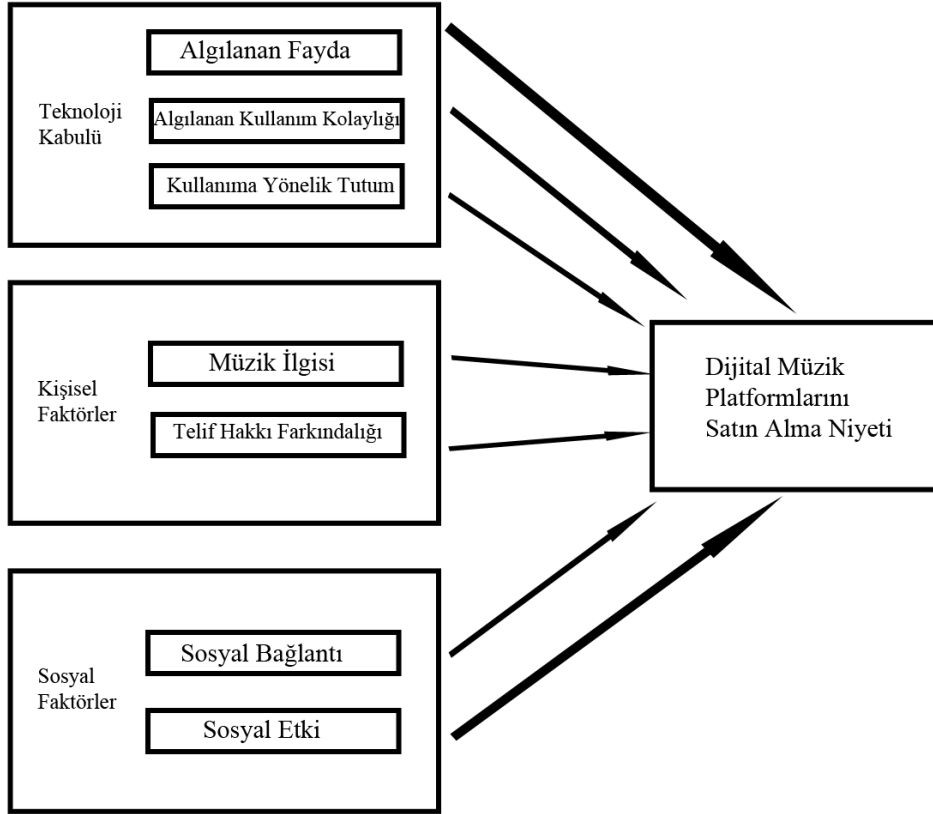
Araştırma için 7'li likert tipi ölçek kullanılmış olup; seçenekler 1= kesinlikle katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= kısmen katılmıyorum, 4= kararsızım, 5= kısmen katılıyorum, 6= katılıyorum, 7= kesinlikle katılıyorum şeklindedir. Anket formundaki ölçekler İngilizce olduğundan dolayı, bu dilden Türkçe'ye çevrilmiştir ve bağımsız bir akademisyenin kontrolüne tabi tutulmuştur. Ölçeklerin kullanımı için gerekli izinler alınmıştır. Araştırma; insan ögesi içerdiği için katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu ve Anadolu Üniversitesi'nden etik kurul onayı belgesi alınmıştır. Elde edilen veriler, ankete katılan kullanıcıların sayısı ile sınırlı olmakla beraber; anketin çevrim içi şekilde uygulanması nedeniyle, sadece internet erişimine sahip katılımcılardan bilgi toplanmıştır. Bu araştırma için kullanılan anket, sayfa sayısı nedeniyle paylaşılmamıştır; ancak konuyla ilgilenen araştırmacılar, çalışmayı yapan araştırmacılara konuyla ilgili olarak ulaşabilirler.

Araştırmanın Modeli

Araştırma modelinin ilk kısmı TKM'nin AF, AKK ve KYT bileşenlerinin her birinin dijital platformu satın almaya yönelik bağı yapılarak tasarlanmıştır. Davis (1989) niyete yönelik ana bileşenler olarak bu üç faktörü belirtirken; Jirayuattana (2023) ise bu bileşenleri kurguladığı modele dahil etmiştir. Bu bileşenler, boyutun dijital tüketiciler açısından teknoloji kabulüne bakış açısını algıladığı kısımdır.

Modelin diğer parçası, Mİ ve THF bileşenlerinin dijital müzik platformlarını satın almaya yönelik ilişkisi açısından incelenmek üzere tasarlanmıştır. Wang (2022) çalışmasında ortaya koyduğu modelde, bu bileşenlerin ücretli Çin müzik servis sağlayıcılarının satın alınmasına yönelik etkilerini incelemiştir.

Modelin son kısmı SB ve SE üzerinden tasarlanmıştır. Oby (2023) yaptığı çalışmada, dijital tüketicilerin bu bileşenler üzerinden etkilendiğini belirttiği bir araştırma yapmıştır. Oluşturulan araştırma modeli, Şekil 1 üzerinde gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma kapsamında, teknoloji kabulü, kişisel ve sosyal faktörler üzerinden;AKK, AF, KYT, Mİ, THF, SB ve SE değişkenlerinin, dijital platformlarını SAN üzerinde anlamlandırabilmek için oluşturulan hipotezler şu şekilde sunulmuştur:

Hipotez 1: AF'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Hipotez 2: AKK, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Hipotez 3: KYT'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Hipotez 4: Mİ'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Hipotez 5: THF'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Hipotez 6: SB'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Hipotez 7: SE'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Veri Analizi ve Bulgular

Araştırmanın bu kısmında öncelikle güvenilirlik ve geçerlik analizleri yapılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliğin belirlenebilmesi için Cronbach Alfa değerlerine bakılmıştır. Tablo 2'de ölçeğin güvenilirliğine dair veriler görülmektedir.

Tablo 2: Güvenirlik için Cronbach Alfa Değeri Analizi

Ölçekler	Cronbach Alfa
AF	0,890
AKK	0,821
KYT	0,915
Mİ	0,840
THF	0,766
SB	0,650
SE	0,961
Dijital Müzik Platformlarını SAN	0,946

Modelin Cronbach Alfa değeri 0,891 olup; Fornell ve Larcker'e (1981) göre beklenen değer kabul edilen 0,70'in üzerinde olduğu için, ölçeğin güvenilirlik düzeyinde anlam taşıdığı ifade edilebilir.

Ölçeklerin geçerlik analizi için ise değişkenlerin yakınsak geçerliliği, faktör yükleri ve çıkarılan Ortalama Açıklanan Varyans (AVE) kullanılarak incelenmiştir. Tablo 3'te gösterildiği gibi, her bir maddenin faktör yükü 0,5'in üzerindedir.

Tablo 3: Geçerlik Analizi için Faktör Yükleri ve AVE Değerleri

Ölçekler	AVE	Faktör Yükü
AF	0,721	
AF1		0,826
AF2		0,709

AF3		0,821
AF4		0,723
AF5		0,892
AF6		0,801
AKK	0,703	
AKK1		0,706
AKK2		0,701
AKK3		0,892
AKK4		0,854
AKK5		0,808
AKK6		0,736
KYT	0,751	
KYT1		0,851
KYT2		0,878
KYT3		0,712
KYT4		0,809
KYT5		0,701
KYT6		0,866
Mİ	0,714	
Mİ1		0,707
Mİ2		0,866
Mİ3		0,892
Mİ4		0,891
Mİ5		0,712

THF	0,601
THF1	0,712
THF2	0,604
THF3	0,726
THF4	0,552
THF5	0,687
SB	0,597
SB1	0,782
SB2	0,766
SE	0,748
SE1	0,851
SE2	0,878
SE3	0,866
Dijital Müzik Platformlarını SAN	0,736
SAN1	0,807
SAN2	0,712
SAN3	0,814

Faktör yükleriyle AVE değerleri incelendiğinde, AVE değerinin Fornell ve Lacker'e (1981) göre beklenen değer olan 0,5'in üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla değişkenlerin yapı geçerliliğini sağladığı ifade edilebilir. SB'ye dair ölçeğin, diğer ölçekler arasında en düşük değeri olarak 0,597'de kalmış olmasına rağmen; 0,5 düzeyini geçtiği için beklenen değer üzerinde kabul edilebilir.

Dolayısıyla; AF, AKK, KYT, Mİ, THF, SB, SE, SAN değişkenlerinden oluşan ölçek formundan yol çıkılarak faktör analizi yapılmış, yapı geçerliliğinin sağlandığı görülmüş ve ilgili faktörler, ilgili diğer çalışmalarda da olduğu gibi aynı şekilde ortaya konmuştur.

Araştırmaya dair yapılan iki bölümün incelemesi aşağıda yer almaktadır. Demografik bilgilerin ve hazırlanan ölçeğin ışığında toplanan verilerin analizleri, bulgular, hipotez testlerinin sonuçları ve bu analizlerin yorumlanması bulunmaktadır. Katılımcıların demografik değişkenlerine ilişkin sıklık dağılımları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		n	%
Yaş	18-23	77	18,6%
	24-29	181	43,8%
	30-35	126	30,5%
	36-41	21	5,1%
	42-50	8	1,9%
Cinsiyet	Erkek	223	54,0%
	Kadın	190	46,0%
Eğitim	Lisans	263	63,7%
	Lisansüstü	95	23,0%
	Lise	20	4,8%
	Ön Lisans	35	8,5%
Meslek	Çalışmıyor	26	6,3%
	ISG	1	,2%
	Kamu Sektörü	41	9,9%
	Öğrenci	93	22,5%
	Özel Sektör	244	59,1%
	Serbest Meslek	8	1,9%
Gelir	0-5.000 TL	35	8,5%

	10.001-15.000 TL	28	6,8%
	15.001-20.000 TL	93	22,5%
	20.001-25.000 TL	25	6,1%
	25.001-30.000 TL	40	9,7%
	30.001 TL'den fazla	159	38,5%
	5.001-10.000 TL	33	8,0%

Katılımcıların %43,8'i 24-29 yaş arasındadır ve bu grup en büyük yaş grubunu oluşturmaktadır. Katılımcıların %54,0'ü erkek ve %46,0'sı kadındır. En yüksek eğitim seviyesi lisans (%63,7) iken, katılımcıların %59,1'i özel sektörde çalışmaktadır. Ankete katılanların %38,5'i 30.001 TL'den fazla gelir elde etmektedir.

Katılımcıların kullandıkları dijital müzik platformları Tablo 5'te gösterilmiştir. Katılımcılara kullandıkları platformu seçerken, istedikleri sayıda seçeneği seçme özgürlüğü verilmiş, ayrıca çoklu seçenekler içinde ankete dahil olmayan ve kullandıkları farklı platformlar varsa bu platformun adını yazmaları istenmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Kullandıkları Dijital Müzik Platformları

		n	%
Kullanılan Dijital Müzik Platformu	Apple Music	7	1,7%
	Apple Music, Youtube Music	3	,7%
	Deezer	3	,7%
	Spotify	220	53,3%
	Spotify, Apple Music	27	6,5%
	Spotify, Apple Music, Youtube Music	7	1,7%

	Spotify, Apple Music, Youtube Music, Fizy, Deezer, Muud	9	2,2%
	Spotify, Bandcamp	1	,2%
	Spotify, Youtube Music	87	21,1%
	Youtube Music	49	11,9%
Dijital müzik platformunu kullanma süresi	1 yıldan az	5	1,2%
	1-3 yıl arası	72	17,4%
	3 yıldan fazla	336	81,4%
Dijital müzik platformundan günde kaç saat müzik dinliyorsunuz?	Günde 1 saatten az	111	26,9%
	Günde 1-2 saat	148	35,8%
	Günde 2 saatten fazla	154	37,3%
Dijital müzik platformunda şu anda ne tür kullanıcısınız?	Premium (Ücretli) Kullanıcı	357	86,4%
	Ücretsiz Kullanıcı	56	13,6%

Katılımcıların %53,3'ü ana dijital müzik platformu olarak Spotify'ı tercih etmektedir. %81,4'ü 3 yıldan fazla süredir dijital müzik platformu kullanmaktadır. Katılımcıların %37,3'ü günde 2 saatten fazla müzik dinlemektedir. Katılımcıların %86,4'ü premium (ücretli) abonelik kullanmaktadır ve bu durum, kullanıcıların dijital müzik platformlarını ücretli kullanmaya daha yatkın olduğunu göstermektedir.

Ölçek puanlarına ilişkin “*Betimsel İstatistikler*” Tablo 6'da gösterilmiştir. Ölçek toplam puanları 1.00-7.00 arasında ölçeklenmiştir.

Tablo 6: Betimsel İstatistikler

	Ortalama	Std. Sapma	Cronbach Alfa
AF	5,92	1,07	0,890
AKK	6,09	0,76	0,821
KYT	5,46	1,27	0,915
Mİ	5,48	1,06	0,840
THF	5,03	1,33	0,766
SB	4,08	1,59	0,650
SE	3,43	1,59	0,961
Dijital Müzik Platformlarını SAN	5,51	1,41	0,946

Katılımcılar, dijital müzik platformlarına dair algıladıkları faydayı yüksek (ortalama: 5,92) olarak değerlendirmektedir. Bu durum, platformların sunduğu çeşitli özellikler ve içeriklerden memnun olduklarını göstermektedir. Katılımcılar, dijital müzik platformlarını kullanım kolaylığı bakımından da çok yüksek olarak değerlendirmektedir (ortalama: 6,09). Bu durum, platformların ara yüzlerinin anlaşılır ve kullanımının kolay olduğunu göstermektedir. Katılımcıların platformlara karşı genel olarak olumlu bir tutuma (ortalama: 5,46) sahip olduklarını gözlenmiştir. Katılımcıların Mİ yüksek (ortalama: 5,48) olup bu durum, katılımcıların müzik zevklerine uygun içerikler bulduklarını göstermektedir. THF yüksek (ortalama: 5,03) bulunmuş olup bu konuda katılımcıların bilinçli oldukları söylenebilmektedir. Katılımcılar, dijital müzik platformlarının SB (ortalama: 4,08) ve SE (ortalama: 3,43) yaratma potansiyeline orta düzeyde bir eğilimde oldukları görülmüştür. Dolayısıyla bu durum, platformların SB ve SE'nin daha fazla gelişmeye ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Dijital müzik platformlarını SAN bakımından katılımcılar yüksek bir niyete (ortalama: 5,51) sahiptirler ve katılımcıların bu platformları satın almaya ve abone olmaya yatkın olduğu söylenebilir.

Araştırmanın bu kısmında ise kurulan hipotezlere dair bulgular incelenecek ve analizleri yapılacaktır.

Hipotez 1: AF'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

AF'nin, dijital müzik platformlarını SAN üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı regresyon analizi ile test edilmiş ve sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: AF'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Analizi

	B	Std. Hata	r	t	p
Sabit	4,205	,385		10,927	,000*
AF	,221	,064	,168	3,450	,001*
F=11,902 p=0,001 r ² =0,03					

*p<0.05

F testi 11,902'dir ve p değeri 0,001 olarak bulunmuştur. Bir başka deyişle kurulan regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. AF'nin SAN'yi açıklamada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. r² değeri 0,03'tür. Bu durum, dijital müzik platformlarını SAN'nin %3'ünü AF'nin açıkladığını göstermektedir. Bu değer düşük olsa da, modelin hâlâ anlamlı olduğunu ve SAN'yi tahmin etmede etken olabileceğini göstermektedir.

AF ile dijital müzik platformlarını SAN arasında 0,168 olan pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (p<0.05). Bir başka deyişle katılımcıların AF puanları arttıkça, dijital müzik platformlarını SAN'ye ilişkin ölçek puanları da artmaktadır.

Sonuç olarak, AF'nin dijital müzik platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi bulunmuştur. Hipotez 1 kabul edilmiştir.

Hipotez 2: AKK'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

AKK'nin, dijital müzik platformlarını SAN üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı regresyon analizi ile test edilmiş ve sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: AKK'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Analizi

	B	Std. Hata	r	t	p
Sabit	2,901	,547		5,304	,000*
AKK	,429	,089	,231	4,811	,000*
F=23,142 p=0,000 r ² =0,05					

*p<0.05

F testi 23,142 ve p değeri 0,000 olarak hesaplanmıştır. Bir başka deyişle kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır. AKK'nin, dijital müzik platformlarını SAN'yi açıklamada önemli bir rol oynadığını ve r^2 değeri 0,05'tir. Bu, SAN'nin %5'ini AKK'nin açıkladığını göstermektedir.

AKK ile dijital müzik platformlarını SAN arasına 0,231 olan pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.05$). Bir başka deyişle katılımcıların AKK puanları arttıkça, dijital müzik platformlarını SAN'ye ilişkin ölçek puanları da artmaktadır.

Sonuç olarak, AKK'nin, dijital müzik platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi bulunmuştur. Hipotez 2 kabul edilmiştir.

Hipotez 3: KYT'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

KYT'nin, dijital müzik platformlarını SAN üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı regresyon analizi ile test edilmiş ve sonuçları Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: KYT'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Analizi

	B	Std. Hata	r	t	p
Sabit	3,945	,295		13,352	,000*
KYT	,287	,053	,259	5,444	,000*
F=29,635 p=0,000 $r^2=0,07$					

* $p<0.05$

F testi 29,635 ve p değeri 0,000 olarak hesaplanmıştır. Bir başka deyişle kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır. KYT'nin, dijital müzik platformlarını SAN'yi açıklamada önemli bir rol oynadığı bulunmuştur. r^2 değeri 0,07'dir. Bu durum, SAN'nin %7'sini KYT'nin açıkladığını göstermektedir.

KYT ile dijital müzik platformları SAN arasına 0,259 olan pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.05$). Bir başka deyişle katılımcıların KYT puanları arttıkça, dijital müzik platformlarını SAN'ye ilişkin ölçek puanları da artmaktadır.

Sonuç olarak, KYT'nin, dijital müzik platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi bulunmuştur. Hipotez 3 kabul edilmiştir.

Hipotez 4: Müzik İlgisinin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Mİ'nin, dijital müzik platformlarını SAN üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı regresyon analizi ile test edilmiş ve sonuçları Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Mİ'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Analizi

	B	Std. Hata	r	t	p
Sabit	5,893	,366		16,111	,000*
Müzik İlgisi	-,070	,066	-,052	-1,063	,288
F=1,131 p=0,288 r ² =0,01					

* $p < 0.05$

F testi 1,131 ve p değeri 0,288 olarak hesaplanmıştır. Kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Mİ'nin, dijital müzik platformlarını SAN'yi açıklamada önemli etkisinin bulunmadığı gözlenmiştir. Mİ ile dijital müzik platformlarını SAN arasına -0,052 olan negatif yönlü anlamlı olmayan bir ilişki bulunmuştur ($p > 0.05$). Bir başka deyişle, katılımcıların Mİ ile dijital müzik platformlarını SAN arasında doğrusal yönlü bir ilişki mevcut değildir. Mİ'nin, dijital müzik platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi bulunamamıştır ($p > 0.05$). Hipotez 4 reddedilmiştir.

Hipotez 5: THF'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Telif hakkı farkındalığının, dijital müzik platformlarını SAN üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı regresyon analizi ile test edilmiş ve sonuçları Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: THF'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Analizi

	B	Std. Hata	r	t	p
Sabit	3,738	,256		14,595	,000*
THF	,352	,049	,333	7,165	,000*
F=29,635 p=0,000 r ² =0,11					

* $p < 0.05$

F testi 29,635 ve p değeri 0,000 olarak hesaplanmıştır. Bir başka deyişle kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır. THF'nin, dijital müzik platformlarını SAN'yi açıklamada önemli bir rol oynadığı bulunmuştur. r^2 değeri 0,11'dir. Bu, SAN'nin %11'ini telif hakkı farkındalığının açıkladığını göstermektedir.

THF ile dijital müzik platformlarını SAN arasına 0,333 olan pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0.05$). Bir başka deyişle katılımcıların THF puanları arttıkça, dijital müzik platformlarını SAN'ye ilişkin ölçek puanları da artmaktadır.

Sonuç olarak, THF'nin, dijital müzik platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi bulunmuştur. Hipotez 5 kabul edilmiştir.

Hipotez 6: SB'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

SB'nin, dijital müzik platformlarını SAN üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı regresyon analizi ile test edilmiş ve sonuçları Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: SB'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Analizi

	B	Std. Hata	r	t	p
Sabit	4,911	,190		25,914	,000*
SB	,147	,043	,165	3,395	,001*
F=11,256 p=0,001 $r^2=0,03$					

* $p < 0.05$

F testi 11,256 ve p değeri 0,001 olarak hesaplanmıştır. Bir başka deyişle, kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır. SB'nin dijital müzik platformlarını SAN'yi açıklamada önemli bir rol oynadığı bulunmuştur. r^2 değeri 0,03'tür. Bu, SAN'nin %3'ünü SB'nin açıkladığını göstermektedir.

SB ile dijital müzik platformlarını SAN arasına 0,165 olan pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0.05$). Bir başka deyişle, katılımcıların SB puanları arttıkça, dijital müzik platformlarını SAN'ye ilişkin ölçek puanları da artmaktadır.

Sonuç olarak, SB'nin dijital müzik platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi bulunmuştur. Hipotez 6 kabul edilmiştir.

Hipotez 7: SE'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

SE'nin dijital müzik platformlarını SAN üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı regresyon analizi ile test edilmiş ve sonuçları Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: SE'nin, Dijital Müzik Platformlarını SAN Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Analizi

	B	Std. Hata	r	t	p
Sabit	4,419	,154		28,677	,000*
SE	,318	,041	,360	7,812	,000*
F=61,021 p=0,000 r ² =0,13					

* $p < 0.05$

F testi 61,021 ve p değeri 0,000 olarak hesaplanmıştır. Bir başka deyişle kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır. SE'nin SAN'yi açıklamada önemli bir rol oynadığı bulunmuştur. r^2 değeri 0,13'tür. Bu durum, SAN'nin %13'ünü SE'nin açıkladığını göstermektedir.

SE ile dijital müzik platformlarını SAN arasında 0,360 olan pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0.05$). Bir başka deyişle, katılımcıların SE puanları arttıkça, dijital müzik platformlarını SAN'ye ilişkin ölçek puanları da artmaktadır.

Sonuç olarak, SE'nin dijital müzik platformlarını SAN üzerinde olumlu bir etkisi bulunmuştur. Hipotez 7 kabul edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada teknolojinin kabulü açısından AF'nin, AKK'nin ve KYT'nin, kullanıcıların dijital müzik platformlarını SAN'ye olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Kişisel faktörler açısından ele alındığında; Mİ'nin, dijital müzik platformlarını SAN'ye olumlu bir etkisi görülmemiştir. Kullanıcıların Mİ ile dijital müzik platformlarını SAN arasında, negatif yönlü bir ilişki vardır. THF'nin ise SAN'ye olumlu etkisi olduğu bulunmuştur. Sosyal faktörler açısından ele alındığında ise SB'nin ve SE'nin, kullanıcıların dijital müzik platformlarını SAN'ye olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür.

Jirayuwattana (2023) Tayland'da dijital müzik platformlarına dair bu araştırma ile aynı amacı güderek yaptığı çalışmasında, teknoloji kabulü açısından bu araştırma ile benzer sonuçlar elde etmiş; AF'nin,

AKK'nin ve KYT'nin, aynı şekilde dijital müzik platformlarını SAN üzerinde olumlu etkisi olduğunu bulmuştur. Dolayısıyla her iki çalışmada da örtüşen sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca TKM'ye dahil olan bu bileşenlerin her birinin ölçek puanları arttıkça, tüketicilerin dijital müzik platformlarını SAN'nin de artması, dijital müzik platformlarının kullanıcılar özelinde bu faktörlere fazlasıyla eğildiğinin ve kullanıcıların müziğe dair teknolojiyi benimsediği ve dijitalleşmeye ayak uydurabildiğinin bir göstergesidir.

Wang (2022) Çin'de dijital müzik platformlarına dair bu araştırma ile aynı amacı hedefleyerek yaptığı çalışmada; bu çalışmanın aksine, Mİ'nin dijital müzik platformlarını SAN üzerinde olumlu etkisini bulmuştur. Dolayısıyla Mİ değişkeni ele alındığında, farklı sonuçlara ulaşılmıştır ve ülkeler arasında farklılıklar olduğu görülmüştür. Wang (2022), diğer bir kişisel faktör olan THF'nin ise dijital müzik platformlarını SAN üzerinde olumlu etkisini bulmuştur ve bu araştırmaya benzer bir sonuç elde etmiştir. Yani THF konusunda bu çalışmayla örtüşen sonuçlar elde edilmiştir.

Obry (2023) ise Almanya'da dijital müzik platformlarına dair bu araştırma ile aynı amacı hedefleyerek yaptığı çalışmada; bu çalışmanın aksine, SB'nin ve SE'nin dijital müzik platformlarını SAN'ye olumlu bir etkisini bulamamıştır. Dolayısıyla araştırmalar birbirinden farklı sonuçlar vermiştir ve ülkeler arasında bu açıdan farklılıklar bulunduğu görülmüştür. Almanya'da bireyselliğin daha ön planda olması, Türkiye'de ise kolektif bir toplum yapısının bulunması, bu farklılıkların sebebi olarak varsayılabilir.

Türkiye'deki kullanıcıların dijital müzik platformlarına abone olma motivasyonlarının, Mİ dışındaki faktörlere dayandığı görülmektedir. Bu noktada pazarlama stratejileri göz önüne alındığında; dijital müzik platformlarının, Mİ yerine diğer faktörlere odaklandığı ifade edilebilir. Ayrıca sosyal faktörlerin etkisi ise yurtdışında yapılan araştırmaların tersine, SAN'ye dair olumlu bir etki ortaya koymaktadır. Kullanıcılar yoğun olarak premium (ücretli) şekilde müzik platformlarını kullanmayı tercih etmekte ve böylece reklamsız kullanım hakkının yanında, platformların ekstra özelliklerinden kolayca faydalanma amacını yoğun şekilde güttüğü fikrini de pekiştirmektedir. Kullanıcıların Mİ'ye dair yüksek ortalaması bulunmasına rağmen SAN'ye dair olumlu bir etki göstermemesi, dijital platformların ücretleri sebebiyle kullanıcıların bu konuda çekimser davranma ihtimalini de göz önüne sermektedir. Mİ'nin yüksek ortalaması dolayısıyla “müziksever” olarak nitelendirilebilecek kullanıcıların, bu konudaki eksik motivasyon nedenlerinin ortaya çıkarılması ve değiştirilebilir yöntemleri üzerine gelecekte yapılabilecek çalışmalar, gelecekteki araştırmacılar için dijital pazarlama alanında araştırmaya değer bir konu olarak görülebilir. Bu durum aynı zamanda platform sağlayıcılarının kullanıcı potansiyelini yükseltme açısından da önem arz etmektedir. Diğer yandan, kullanıcıların sosyal faktörlere önem vermesi, kolektif toplum yapısının bu platformlarla bütünleşik

varlığını göstermekte ve dijital müzik platformu sağlayıcılarının, platform üzerindeki sosyal özellikleri geliştirerek kullanıcılarına daha yoğun sosyal tecrübe yaratabilmek açısından ilerleme kaydedebileceğini ortaya koymaktadır. Araştırmacılar açısından, bu ilerlemenin nasıl kaydedilebileceğine dair yapılacak araştırmalar da diğer bir dikkate değer nokta olarak görülebilir.

Kaynakça

- Ajzen, I. (1980). Understanding attitudes and predicting social behavior. *Englewood cliffs*.
- Barata, M. L., & Coelho, P. S. (2021). Music streaming services: understanding the drivers of customer purchase and intention to recommend. *Heliyon* 7(8).
- Bolduc, H. (2016). Examining the role of music streaming motives, social identification, and technological engagement in digital music streaming service use.
- Chu, C. W., & Lu, H. P. (2007). Factors influencing online music purchase intention in Taiwan: An empirical study based on the value-intention framework. *Internet Research*, 17(2), 139-155.
- Davis, F. D. (1986). A technology acceptance model for empirically testing new end-user information systems. Cambridge, MA, 17.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS quarterly*, 319-340.
- Dewan, S., Ho, Y. J., & Ramaprasad, J. (2017). Popularity or proximity: Characterizing the nature of social influence in an online music community. *Information Systems Research*, 28(1), 117-136.
- Dodds, W. B., Monroe, K. B., & Grewal, D. (1991). Effects of price, brand, and store information on buyers' product evaluations. *Journal of marketing research*, 28(3), 307-319.
- Dörr, J., Wagner, T., Benlian, A., & Hess, T. (2013). Music as a service as an alternative to music piracy? An empirical investigation of the intention to use music streaming services. *Business & Information Systems Engineering*, 5, 383-396.
- Ferguson, D. A., & Perse, E. M. (2000). The World Wide Web as a functional alternative to television. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 44(2), 155-174.

- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.
- Gogoi, B. J. (2013). Study of antecedents of purchase intention and its effect on brand loyalty of private label brand of apparel. *International Journal of Sales & Marketing*, 73-86
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Jirayuwattana, R. (2023). The Impact of Marketing Mixes (4PS), Technology acceptance, and Lifestyle Factor towards Purchase Intention of Spotify Premium.
- Husin, N., Hidayanto, A. N., Purwandari, B., & Ibrahim, R. M. S. (2021). Analysis on digital music service user behaviour using justice perception framework. *Journal of Engineering Science and Technology*, 16(2), 1644-1666.
- Katz, E., Blumler, J. G., & Gurevitch, M. (1973). Uses and gratifications research. *The public opinion quarterly*, 37(4), 509-523.
- Kim, Y., & Srivastava, J. (2007). Impact of online consumer reviews on sales: The moderating role of product and consumer characteristics. *Journal of Marketing*, 71(3), 133-148
- Kinnally, W., Lacayo, A., McClung, S., & Sapolsky, B. (2008). Getting up on the download: college students' motivations for acquiring music via the web. *New Media & Society*, 10(6), 893-913.
- Lee, Y., Kozar, K. A., & Larsen, K. R. (2003). The technology acceptance model: Past, present, and future. *Communications of the Association for information systems*, 12(1), 50.
- Milliyet Sanat. (2024). *Türk müzikseverler müziksiz gün geçirmiyor*. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://www.milliyetsanat.com/haberler/diger/turk-muzikseverler-muziksiz-gun-gecirmiyor/17068> adresinden alındı
- Musically. (2019). *Turkey music market still growing, with 1m paying subscribers*. 19 Aralık 2024 tarihinde <https://musically.com/2019/01/22/turkey-music-market-still-growing-with-1m-paying-subscribers/> adresinden alındı
- Obry, Y. (2023). *Music Streaming Adaption–Drivers of Behavioral Intention* (Doctoral dissertation, Hochschule Düsseldorf).
- Peña-García, N., Gil-Saura, I., Rodríguez-Orejuela, A., & Siqueira-Junior, J. R. (2020). Purchase intention and purchase behavior online: A cross-cultural approach. *Heliyon*, 6(6).

- Rauniar, R., Rawski, G., Yang, J., & Johnson, B. (2014). Technology acceptance model (TAM) and social media usage: an empirical study on Facebook. *Journal of Enterprise Information Management*
- Sanitnarathorn, P. (2018). An Analysis of Music Fan towards Music Streaming Purchase Intention of Thailand's Music Industry. *Journal of Education and Training Studies*, 6(n3a), 78-87.
- Taylor, C. P. (2001). Fighting way to paid model. *Advertising Age*, 72(31), 34-35.
- Venkatesh, V. (2000). Determinants of perceived ease of use: Integrating control, intrinsic motivation, and emotion into the technology acceptance model. *Information systems research*, 11(4), 342-365.
- Venkatesh, V., Thong, J. Y., & Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS quarterly*, 157-178.
- Wang, Q. (2022). *Paying for music and more: Investigating drivers and inhibitors of purchase intention for music streaming services in China* (Master's thesis, University of Twente).
- Xiang, T. (2016). An empirical research on the affecting factors of consumer's willingness to pay for digital music. *Business Management. Wuhan*, 21-41.
- Zhang, F. (2015). Reasons for the difficulty in promoting digital music payment

Ermeni Sorununun Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri

The Effects of The Armenian Problem on Turkish And European Union Relations

*Oğuz Taner HACİFAZLIOĞLU**

Başvuru Tarihi: 21.11.2024

Kabul Tarihi: 11.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu makalede Ermeni Sorununun, Türkiye ve AB ilişkilerini ne şekilde etkilediği anlatılmaktadır. Ermenilerin 1800-1915 yılları arasında İngiltere ve Rusya'nın kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne isyan ettikleri ve sivil katliamları yaptıkları bilinmektedir. Osmanlı Devleti de kendi halkının can güvenliğini sağlamak için bu 1915 yılında Tehcir Kanununu çıkarmış ve güvenli olarak bu halkı Suriye'ye göndermektedir. 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşmasıyla birlikte, Ermenilere de azınlık statüsünde diğer ülkelerde yaşayan Türklerle eşit olacak şekilde siyasi, ekonomik ve kültürel haklar tanınmaktadır. Ermeniler 1965 yılından başlayarak Avrupa ülkelerinde, Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunarak, 1973-1994 yılları arasında terör örgütü ASALA (Ermeni Davasını Savunma Komitesi)'yı kurarak Türk diplomatik misyonlarına yönelik terör saldırıları düzenlemektedirler. 21 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın devlet başkanlarının yaptıkları açıklamalarda 1915 Ermeni Tehcirinin "sözde Ermeni soykırımı" olarak tanınmasını, Türkiye'den toprak alınmasını ve Türkiye'nin Ermenistan yüksek miktarda tazminat ödemesini istemektedirler. Bu iddiaların, bilimsel bir temelinin olmadığı ve taraflı olduğu anlaşılmaktadır. AB üyesi olan ülkeler, sözde Ermeni Soykırımını tanımaktadır. Türkiye, bu sözde soykırımın tanınması konusunda Avrupa Birliğini sert bir dille eleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği, Ermeni Sorunu, Ermenistan, Tehcir Kanunu.

* Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, oguz-taner@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2096-1680

Abstract

In this article, it is explained how the Armenian Question affects the relations between Turkey and the EU. It is known that Armenians rebelled against the Ottoman Empire between 1800-1915 with the instigation of Britain and Russia and committed civilian massacres. The Ottoman Empire enacted the Deportation Law in 1915 to ensure the safety of its own people and sent these people to Syria safely. With the Lausanne Peace Treaty signed in 1923, Armenians are granted political, economic and cultural rights in a minority status on an equal basis with Turks living in other countries. Starting from 1965, Armenians have been carrying out activities against Turkey in European countries, and between 1973 and 1994, they have been organizing terrorist attacks against Turkish diplomatic missions by establishing the terrorist organization ASALA. In their statements, the presidents of Armenia, which gained its independence on September 21, 1991, demand that the 1915 Armenian deportation be recognized as the "so-called Armenian genocide", that territory be taken from Turkey and that Turkey pay a large amount of compensation to Armenia. It is understood that these claims are scientific, have no basis and are biased. EU member states recognize the so-called Armenian Genocide. Turkey harshly criticizes the European Union over the recognition of this so-called genocide.

Keywords: Turkey, European Union, Armenian Problem, Armenia, Law of Deportation

Giriş

Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin içerisindeki Müslüman nüfusa yönelik saldırılarını 1915 yılında artırmaları ve Ermenilerin ileri gelenleriyle saldırıların durması için yaptığı müzakerelerden olumlu sonuç alamamasından dolayı Osmanlı Devleti 24 Nisan 1915 tarihinde Uluslararası Hukuk açısından meşru olan Tehcir (Göç) Kanununu çıkartarak Ermenileri güvenlik sorununu da çözmek doğrultusunda, Suriye'ye göç ettirilmiştir.

Ermeniler, 1973 yılında ASALA (Ermeni Davasını Savunma Komitesi) isimli terör örgütünü oluşturmuşlar ve Ermeni terör örgütü ASALA 1973 ve 1994 yılları arasında, Türkiye'nin Diplomatik misyonlarını hedef alan suikast ve bombalama eylemi gerçekleştirmişlerdir. Detayları makalede belirtildiği üzere, Türkiye'nin AB'ye üyeliği sürecinde AB'nin kurucu üyesi olan Fransa'nın, sözde "Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısını" Sol görüşteki politika gruplarının desteğiyle onaylaması hem Türkiye Fransız ilişkilerinde hem de AB üyeliğinde olumsuz etki oluşturmuştur. Avrupa Devletleri,

Osmanlı Devleti'nde azınlıklar sorununu günümüzde de “sözde Ermeni soykırımını” meselesini kullanarak Türkiye'nin AB üyeliğini askıya alarak içişlerine müdahale etmek istemektedirler.

Bu makalede, Avrupa Devletlerinin Ermeni sorununa karşı tutumu, Türkiye'nin AB'ye üyelik müzakereleri tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmiştir. Avrupa Birliği, Ermeni Sorununu Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde bir siyasi baskı aracı olarak kullanmaktadır. Bu konu, Türk Dış Politikasında en önemli sorundur. Bu makalede, farklı bakış açısıyla değerlendirerek literatüre katkı sağlayacaktır.

1915 Olayları ve Tehcir Kanunu

1774-1915 Osmanlı Devleti'nde Ermeni Sorunu ve Tehcir Kanununu

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasının ardından, Rusya'nın Osmanlı Devleti muhtevasında olan Gayrimüslimlerin hamisi olma isteğinden dolayı Osmanlı Devleti'nin iç siyasetine doğrudan müdahale etmiştir. Osmanlı Devleti ise, bu duruma egemenlik haklarının yok sayıldığı gerekçesiyle karşı çıkması nedeniyle 1853 yılında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Kırım Savaşı meydana gelmiştir. Bu savaşta Büyük Britanya İmparatorluğu ve Fransa ulusal çıkarlarının tehlikeye girmesinden endişe duymalarından dolayı, Osmanlı Devleti'ni askeri konularda savaşa direkt katılarak desteklemişlerdir. Bununla beraber, Osmanlı Devleti ilk dış borcunu Kırım Savaşı'nda Büyük Britanya İmparatorluğu'ndan almıştır. Kırım Savaşı, 30 Mart 1856'da Paris Barış Antlaşması ile sona ermiştir. Belirtelim ki, bu savaşın Osmanlı Devleti'nin iç politikasını doğrudan etkileyen sonucu 1856 yılında Büyük Britanya İmparatorluğunun tahakkümüyle Islahat Fermanı'nın ilan edilmesidir. Padişah, Islahat Fermanında herhangi bir din, dil, ırk ayrımı olmadan Hristiyan azınlığa bazı haklar verilmiştir (Şimşir, 2013, s.47). Azınlıklara verilen bu haklar Avrupa Devletleri'nin Osmanlı'nın içişlerine müdahale etmesine zemin hazırlamıştır. Islahat Fermanını ile Ermenilere yönelik yapılan hukuksal düzenlemelerin, üzerinden çok zaman geçmeden bağımsız bir devlet kurma isteği doğmuştur (Karpas, 2017, s.357).

1877-1878 yılında Osmanlı Rus Savaşı sonrasında 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın imzalanmıştır. 1878 yılında toplanan Berlin Kongresinde de, Ermeni Sorununun artık ilk defa uluslararası bir sorun olarak kimlik kazandığı ve bu soruna Batılı Devletler tarafından Şark sorunu ismi verilmiştir. Ayrıca, bu devletler açısından Ermeni problemi, din temelli bir sorun olarak halen görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Padişahı olan II. Abdülhamid Ermeni sorununu belgelerle Avrupalı Devletleri düşüncelerinden vazgeçirmeye çalışmasına rağmen Ermeniler hakkındaki düşüncelerinden vazgeçmemişlerdir. (Şimşir, 2013, s.55) Ermeniler de Bulgarlar gibi şiddete

başvurarak ve batılı devletler tarafından da kendilerine sahip çıkılarak bağımsız bir ulus olacakları düşünerek 1880 yılından itibaren, Rusya ve Büyük Britanya İmparatorluğunun diplomatik ve askeri destekleriyle Osmanlı Devleti'nde bulunan sivil ve askeri hedefleri karşı silahlı terör eylemlerine ve halka yönelik kitlesel saldırılara başlamıştır. Bu terör saldırıları, Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan altı bölgeyi Ermenilerin hakimiyet alanına sokmak için 1887 senesinde Taşnak ve 1890 senesinde kurulan Hınçak isimli Ermeni terör örgütleri tarafından gerçekleştirilmiştir (Şimşir, 2013 s.55).

Tablo 1. 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin Muhtevastındaki Ermeni Nüfusu

1914 Yılında Osmanlı Devleti'nin Toplam Nüfusu	18.520.016
Grogoryen Ermenilerin Nüfusu	1.161.169
Katolik Ermenilerin Nüfusu	67.838
Protestan Ermenilerin Nüfusu	65.844
Toplam Ermeni Nüfusu	1.294.851
Ermenilerin Bütün Nüfusa Oranı	%6.9

Kaynak: Şimşir, 2013, s.71

Görüldüğü üzere, Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Osmanlı Devleti'nin içerisinde Ermeni azınlığın nüfus oranı söylenildiği gibi yüksek değildir. Bu bilimsel verilere bakıldığında, siyasi bir karar olarak bir buçuk milyon Ermeni tehcire tabi tutulmamaktadır (Şimşir, 2013, s.71).

Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin içerisindeki Müslüman nüfusa yönelik saldırılarını 1915 yılında artırmışlar ve bu yüzden Osmanlı Devleti'nin, Ermenilerin ileri gelenleriyle saldırıların durması için yaptığı müzakerelerden olumlu sonuç alamamıştır. (Şimşir, 2013, s.288) Bu sebeptendir ki, Osmanlı Devleti 24 Nisan 1915 tarihinde Uluslararası Hukuk açısından meşru olan Tehcir (Göç) Kanununu çıkartarak Ermenileri güvenlik sorununu da çözmek doğrultusunda, Suriye'ye göç ettirmişlerdir (Şimşir, 2013, s.201-206).

Osmanlı Devleti ve içerisinde yer aldığı İttifak Devletlerinin Birinci Dünya Savaşını kaybetmesinden dolayı, Osmanlı Devleti'nin topraklarının 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması hükümleri doğrultusunda İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. (Hale, 2003, S.27) Bu ateşkes antlaşmasının maddeleri, 31 Ekim 1918 tarihinde uygulanmaya başlanarak Kafkasya'da, yer alan Türk askeri kuvvetlerinin bu bölgeyi boşaltması istenmiştir. Bir başka deyişle, Türk askeri kuvvetleri, Kars, Ardahan ve Batum şehirlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu antlaşmada, Ermenilerin durumuna ilişkin 24. madde bu biçimde açıklanmaktadır: “ *Vilayat-i Sittede(Altı Vilayette) iğtişaş zuhurunda mezkür vilayetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler.*” Altı il, Ermeni azınlığın sınırları çok geniş olan Ermeni Devleti'nin kurmak hedefini destekleyen Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Elazığ (Mamuretülaziz) ve Sivas olarak açıklanmıştır. Osmanlı Devleti ordusunun dağıtılmasından dolayı, Kars, Ardahan, Batum şehirlerinden geri çekilmenin yanı sıra, bu Vilayat-i Sitte şehirlerine İtilaf Devletlerinin askerlerinin kontrolüne girmiştir (Şimşir, 2013, s.305).

Türk halkı bu tarihten sonra, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde örgütlenerek Kurtuluş savaşına başlamıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) açılmış ve 3 Aralık 1920 Tarihinde yeni TBMM Hükümeti ve Ermenistan arasında Gümrü Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın, TBMM Hükümetinin o tarihe kadar imzaladığı birinci uluslararası antlaşma olarak Türk Dış Politikası'nda büyük bir önemi bulunmaktadır (Şimşir, 2013, s.350).

1915 Ermeni Tehcirinde, sözde soykırım iddialarının gerçek dışı olduğunu 24 Haziran 1920 tarihinde bu dönemde ABD'nin Türkiye Yüksek Komiseri olan Mark Lambert Bristol'un yayımladığı uluslararası düzeyde kabul gören rapor göstermektedir. Amiral Bristol Raporu muhtevası şu şekilde açıklanmaktadır: “*Ermenilere yönelik yanlış haberlere kilise ve dünya basınının vermiş olduğu destekten duyduğu üzüntüyü belirtmiştir. Bristol, Piskopos J. H. Darlington ile yapmış oldukları görüşmeye ilişkin olarak söz konusu Piskoposun Maraş'ta Türklerin memleketlerini kurtarmak için nasıl geldiklerini ve sakinleri nasıl öldürdüklerine dair haberlere inanmış olduğunu görmüştür. Piskopos, İsviçre, Fransa, İngiltere ve ABD'deki gazetelerde söz konusu olayın yer aldığını belirtmiştir. Bristol bunu kabul etmekle birlikte meselenin yabancı basında yazıldığı gibi olmadığını,*

bu gazetelere giden haber kaynağının aynı olduğunu ve yapılan incelemede bunun doğruluğunun bulunmadığını ifade etmiştir (KUZGUN , 2016, s.17). Anadolu'nun güneydoğusunda Fransızlarca desteklenen Ermeniler, 1920 yılında Maraş ve çevresinde katliamlara başlamışlardır. Mustafa Kemal'in talimatıyla durumla ilgili olarak protesto telgrafları Amerikan temsilciliğine çekilmiştir. Telgraflarda Ermenilerin Müslümanların ayaklarını bağlayıp baltayla öldürdükleri, erkekleri toplayarak yaktıkları, kadın ve çocukların kollarını yaktıkları ve yarı ölü hale getirdikleri belirtilmiştir. Bu telgraflar Bristol tarafından Washington'a bildirilmiştir. Ermeni katliamına yönelik yazılanların politik amaçlar için abartılmış olduğunu belirten Bristol, İskenderun'dan Kafkasya'ya uzanacak bağımsız Ermenistan devletinin kurulmasının altında yatan gerçeğin, Arap ülkelerinde İngilizlerin elde ettikleri avantajlara karşılık Fransa'nın elde etmek istedikleri olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle Ermenilere yapılan yardımlarda emperyal devletlerin Osmanlı topraklarında elde etmek istedikleri avantajların yattığını söyleyebiliriz.” (Kuzgun, 2016, s.17-18) .

Ermeniler, Osmanlı Devletini Birinci Dünya Savaşına sokan ve Ermeni Tehciri Kanununu çıkaran İttihat ve Terakki (Gelişim ve İlerleme) Partisinin silahsız üst düzey devlet görevlilerini hedef alan siyasi amacı olan silahlı saldırılar gerçekleştirmiştir. İlk olay, İttihat ve Terakki Partisinin ikinci önemli ismi Talat Paşa'nın silahlı saldırı sonucu öldürülmesi olarak açıklanmıştır. Talat Paşa, Osmanlı Devleti'nin 1915 yılındaki Ermeni Tehciri sırasında, Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) daha sonra 1917 senesinde Sadrazam (Padişah'tan sonra en yetkili devlet adamı) görevinde bulunmuştur. 15 Mart 1921 tarihinde, Almanya'nın başkenti Berlin'de İran'da doğan ve adı Sogomon Tehlerian(Tehleriyan)'dır. İttihat ve Terakki Partisi'ni oluşturan lider kadrodaki isimlerden biri olan Talat Paşa'nın Osmanlı Devleti işgal edildikten sonra 2-3 Kasım 1918 tarihlerinde Almanya'ya ait olan bir denizaltıyla ülkeden ayrıldığı ve Berlin'de yaşadığı belirtilmektedir (Şimşir, 2013, s.355-356). İkinci olay, eski Osmanlı Sadrazam'ı Said Halim Paşa'nın 6 Aralık 1921 tarihinde İtalya'nın başkenti Roma Ermeni terörist Arshavir Shiragian tarafından uğradığı silahlı saldırıda öldürülmüştür. Üçüncü olay, Camal Azmi Bey ve Bahaddin Bey'in 17 Nisan 1922 tarihinde Almanya'nın Başkenti Berlin'de Ermeni teröristler tarafından öldürülmüşlerdir. Bahaddin Bey'in İttihat ve Terakki Partisi'nin Erzincan Bölgesinde Teşkilat-ı Mahsusa (İstihbarat) biriminin idarecisi olarak; Cemal Azmi Bey'in ise Trabzon ili Valisi olarak vazifeleri bulunmaktadır. Dördüncü olay, İttihat ve Terakki Partisi'nin üçüncü önemli ismi ve Osmanlı Donanmasından Sorumlu Devlet Bakanı olan Cemal Paşa'nın iki yardımcısıyla beraber, 21 Temmuz 1922 tarihinde Gürcistan'ın Tiflis şehrinde Ermeni teröristlerin düzenlediği suikast sonucu öldürülmesi şeklinde açıklanmaktadır. Bu suikastı düzenleyen teröristlerin kimlikleri belirlenememiştir. Cemal Paşa'nın Osmanlı Devleti işgal edildikten sonra, 2-3 Kasım 1918 tarihlerinde Almanya'ya ait olan bir denizaltıyla ülkeden ayrıldığı ve Rusya, Afganistan ve Kafkaslarda Türk direnişini örgütlemek için faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Ermeni

teröristler tarafından düzenlenen bu suikastların siyasi birer amacı bulunmaktadır. Buradaki temel amaçlar, Türk Kurtuluş Savaşı'nın dışarıda örgütlenmesini önlemek ve Osmanlı Devleti'nin bürokratik yapısını yok etmek şeklinde açıklanmaktadır. Osmanlı Devlet adamlarının bulunduğu yerlerin bilgilerinin, Batılı Devletlerin istihbarat servisleri tarafından Ermeni teröristleri verildiği iddia edilmektedir. Çünkü, bu dönemde Ermenilerin böyle bir istihbaratı toplayacak siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel gücü bulunmamaktadır (Şimşir, 2013, s.367).

Türk halkı, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki Kurtuluş Savaşı'nı kazanarak Anadolu'yu düşman işgalinden kurtarmıştır. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının içerisinde, Türkiye'deki Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıkların hakları Türk Devleti tarafından garanti alınmıştır. Bir başka anlatımla, Türklere yaşamsal hakları konusunda verilen hukuki güvencelerle eşit olacak şekildeki hukuki güvenceler, Türkiye'deki Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıklara verilmiştir (Şimşir, 2013, s.370).

1924-1973 yılları arasında, Ermenilerin Türkiye'deki sözde soykırım iddialarını Amerika ve Avrupa'da lobiler kurarak kabul ettirmeye yönelik faaliyette bulunmuşlardır (Şimşir, 2013, s.371). 1965 senesine gelindiğinde, Ermenilerin Ermeni Göçünün ellinci yılı olmasından dolayı başta ABD, Fransa ve SSCB olmak üzere çok sayıda Avrupa Devletinde Türkiye karşıtı lobi ve dernek faaliyetlerine başlanarak salt Amerika Birleşik Devletleri'nde, bin iki yüz sekiz organizasyonunun oluşturulması ve bu organizasyonların üniversitelere bildirimler göndermesi, protesto gösterileri yapılması şeklinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu olaylar, Türkiye'nin Ermenilerle olan münasebetlerinde bir dönüm noktası olarak gösterilmiştir (Şimşir, 2013, s.373) Çünkü Ermeniler bu tarihten sonra, yaptıkları faaliyetlerde başarılı olamayınca aşamalı olarak terör saldırıları düzenlemek için örgütlenmiştir (KODAMAN, Aralık 2013, s.115).

Ermeni Sorununun Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri

Ermeni Terör Örgütü ASALA'nın Türk Diplomatik Misyonlarına Saldırması

Ermeniler, 1973 yılında ASALA (Ermeni Davasını Savunma Komitesi) isimli terör örgütünü oluşturmuşlardır (Şimşir, 2013, s.373). Ermeni terör örgütü ASALA 1973 ve 1994 yılları arasında, Türkiye'nin Diplomatik misyonlarını hedef alan yirmi yedi suikast ve altı bombalama eylemi gerçekleştirerek saldırılarda, diplomatların aileleri de hedef almışlardır. Belirtelim ki, bu terör saldırılarının, Avrupa'daki ülkelerinde meydana geldiği ve Türkiye'nin Dış Politikası'nda AB ülkelerini koruma önlemi almamasından dolayı bu ülkeleri eleştirdiği ifade edilmektedir (Şimşir, 2013, s.201-204).

Tablo 2. Saldırıları ile ilgili bilgiler

Ülke	Saldırı Sayısı	Ölü Sayısı	Yaralı Sayısı
Fransa	8	17	71
Yunanistan	3	4	-
Avusturya	3	3	-
İsviçre	3	1	2
Portekiz	2	4	2
Hollanda	2	2	-
İtalya	2	1	1
İspanya	1	2	-
Yugoslavya	1	1	1
Belçika	1	1	-
Bulgaristan	1	1	-
Danimarka	1	-	1

Kaynak: Şimşir, 2013, s.234

Görüldüğü üzere, AB üyesi olan veya AB üyesi olmayan devletlerde de, Türkiye'nin diplomatik misyonlarına yönelik terör saldırıları gerçekleştirmişlerdir. Ancak, ASALA tarafından yapılan terör saldırılarının çoğunlukla AET(Avrupa Ekonomik Topluluğu)üyesi olan devletlerden olan Fransa ve Yunanistan içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu terör eylemlerinde, en büyük sayının sekiz terör saldırısı, on yedi ölü, yetmiş bir yaralıyla Fransa içerisinde yaşandığı bilinmektedir. İkinci en büyük terör eylemlerinin ise, üç terör saldırısı, dört ölüyle Yunanistan olduğu tezahür edilmektedir. Üçüncü en büyük terör saldırılarının ise, üç terör saldırısı, üç ölüyle Avusturya'da gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bu devletlerin Türk Dış Politikasında önemli bir konu olan Türkiye'nin AB üyeliği konusunda veto koydukları bilinmektedir (Şimşir, 2013, s.235).

Ermenistan'ın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye'nin Ermenistan'ı Tanıması

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmıştır. (HALE, 2003, s.202) Ermenistan'ın, 21 Eylül 1991 tarihinde ulus devlet olduktan sonra Türkiye, Ermenistan'ı şartsız olarak tanımıştır. Ayrıca Türkiye elektrik probleminin bitmesi amacıyla Ermenistan Devleti'ne katkı sağlamıştır (Bağcı, 2018, s.254).

1999-2002 Arasında DSP, MHP, ANAP Koalisyon Hükümeti Zamanında Türk Dış Politikasında Türkiye, Ermenistan ve Avrupa Birliği İlişkileri

Lüksemburg Zirvesinde açıklanan sonuçların üzerinden iki sene geçmesinin ardından, 1999 senesinin yaz ayında Türkiye ve Avrupa Birliği münasebetlerindeki gerginlik bitirilmiştir. Şöyle ki, Türkiye'de 17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen yıkıcı yer sarsıntısı sonrasında, Türkiye'nin AB'ye üye olmasına şiddetle karşı çıkan Yunanistan Devletinin de bu siyasetinde dönüşüm yaşanarak Türkiye ve AB arasında müzakereler gerçekleşmiştir. Bu olayın sonucunda, Helsinki kentinde 1999 yılı aralık ayında oluşturulan AB Devlet ve Hükümet Başkanları toplantısında Türkiye'ye adaylık konusunda teklifte bulunmuştur. Bu yıllarda, Bakanlar Konseyi Genel Sekreterliği ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın daha önce AB'nin geçmişinde hiç yapılmamış bir olayı gerçekleştirerek toplantı devam ederken Türkiye'ye gelerek müzakereler gerçekleştirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti ile varılan uzlaşma neticesinde AB aday devlet olduğunu duyurmuştur. Bu toplantının netice metninde Türkiye Cumhuriyeti'nin AB'ye katılmak isteyen öteki devletlerle aynı koşullar içerisinde katılım sürecine eklenmiştir (Ülger, 2015, s.185).

Helsinki Zirvesi'nin neticesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin aday ülke olma hakkını elde etmesi gözlerin münasebetlerin ileriki yıllardaki durumuna ve görüşmelere odaklanmıştır. Komisyonun hazırladığı Gelişim Metinleri de hayati bir önemle izlenmiştir. 8 Kasım 2000 tarihinde ilan edilen AB Katılım Ortaklığı Metni, Türkiye Cumhuriyeti'nin AB ölçütleriyle aynı doğrultuda hareket etmesi ve AB Kanunlarının sorumluluğunu alması amacıyla uygun görülen aktiviteleri gerçekleştirmesi doğrultusunda kısa ve orta süreklili ama gayeleri belirtmiştir. AB'nin Katılım Ortaklığı Belgesiyle Türkiye Cumhuriyeti'ne gerçekleştirilecek Avrupa Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne verilecek olan finansal desteği ana yerde birleştiren Çerçeve Yönetmelik Dokümanınının 2001 senesinin mart ayında

son halinin hazırlanmasından sonra Bakanlar Konseyince telakki edilmiştir. Bununla beraber, Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşturduğu ve Katılım Ortaklığı Belgesi muhtevasında bulunan takaddümlerin maddi tedbirlerinin ne şekilde olacağı, yapılacak zamanların belirleneceğini açıklayan Ulusal Program 24 Mart 2001 tarihinde telakki edilmiştir (Ülger, 2015, s.185-186).

Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda bütün bu olumlu gelişmeler yaşanırken, AB Ermeni sorunu konusunda Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve askeri ve kültürel alanlardaki çıkarlarıyla çatışan bir dış politika anlayışını benimsemiştir. AB'nin kurucu üyesi olan Fransa'nın 8 Kasım 2000 tarihinde, Fransız Parlamentosunun sözde "Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısını" Sol görüşteki politika gruplarının desteğiyle "40 Hayır ve 164 Evet" gibi bir sonuçla onaylamıştır. Fransa'nın bu politikası, Avrupa Parlamentosu üzerinde de Türkiye'nin ulusal çıkarları konusunda olumsuz etki yapmıştır. Avrupa Parlamentosu 15 Kasım 2000 tarihinde sözde "Ermeni Soykırımı" olayının tanınacağını, Türkiye'ye TBMM'de bu konuyu telakki etmesi konusunda görüş bildirileceği, sonrasında da bu sorun hakkında Ermenistan'daki hükümetle müzakerelere başlamasının gerektiği yönünde duyuru yaparak AB'nin Birinci Türkiye İlerleme Belgesinde sözde "Ermeni Soykırımı" konusunda açıklamalar bulunmuştur. (Şimşir, 2013, s.397). Fransa Ulusal Meclisi, 10 Ocak 2001 tarihinde sözde olan yasa tasarısını onaylamıştır. Bu olay, Türkiye ve Fransa arasındaki siyasi ilişkilerde olumsuz etki yapmıştır. (Şimşir, 2013, s.398).

23 Temmuz 2001 tarihinde, dönemin İngiliz Büyükelçisi Timothy Jones 1915 ve 1916 yılları arasında yaşanan Ermeni göçü hadisesinin bir soykırım olmadığını açıklayarak bu olayların üzücü olaylar olduğunu ancak 1948 BM (Birleşmiş Milletler) Konvansiyonuna göre Soykırım kelimesinin hususi bir ifadesinin bulunduğu ve bu durumun 1915 yılındaki Ermeni Tehciriyle uyuşmadığını bir bildiriyle ilan etmiştir. Bu durum, Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkilerde olumlu etki yapmıştır. Görüldüğü üzere, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkilerini direkt olarak etkilemektedir (Şimşir, 2013, s.402).

Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Türkiye, Ermenistan ve AB İlişkileri

Ak Parti'nin 3 Kasım 2002 tarihinde Türkiye'de genel seçimlerde, seçmenlerin oyunun %35 ini alarak iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'de Ak Parti ile birlikte koalisyon hükümetleri dönemi kapanmıştır. (Yetkin, 2004, s.88). 19.11.2002 ve 14.3.2003 tarihlerinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı görevini Yaşar Yakış ifa etmiştir. (<https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa>). 3 Aralık 2002 tarihinde, Avrupa Ermeni Federasyonunun AB üyesi olan on beş devlete Türkiye'nin aleyhine davranılması konusunda bir bildiri yayımlanmıştır. AB muhtevasında bulunan

yüz yirmi derneğin altına imza attığı bu bildiriye, 12 Aralık 2003 ve 13 Aralık 2003 tarihlerinde gerçekleştirilmesi planlanan Avrupa Birliği zirvelerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin üyelik için müzakere gününü belirlemek amacıyla tahakkümünü arttırdığı Türkiye'nin "soykırımcı" "saldırgan" ve "inkarcı" bir devlet olmasından dolayı bu Türkiye'nin müzakere günü isteğinin reddedilmesi istenmiştir. İfade edelim ki, bu yapılan çağrının diplomatik bir temeli bulunmamaktadır. Türkiye Ermenilerin bu iddiaların araştırılması için ortak bir uzman kurulunun kurulmasını isterken, Ermeni tarafı bu isteği kabul etmemiştir (Şimşir, 2013, s.408).

14.3.2003-28.8.2007 tarihleri arasındaki zaman diliminde Dışişleri Bakanlığı görevini Abdullah Gül yürütmüştür (https://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa, 2.4.2022). En önemlisi, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yapmış olduğu aday ülke olma konusunda müracaat telakki edilerek müşterek bir antlaşma yapılması tavsiye edilmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde, Türkiye'de meydana gelen askeri darbeden sonra bu sürecin gecikmesine rağmen askeri yönetimin gitmesiyle birlikte ilişkiler tekrar oluşturmuştur. Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun yasal altyapısını meydana getiren Ankara Antlaşmasının 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmasının ardından 1 Aralık 1964 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. Bakıldığında, bu süreç, uzun yıllar boyunca devam etmektedir. (Ülger, 2015, s.181-182). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasının temel koşulunun Kopenhag politik ölçütlerini gerçekleştirmesi olarak ifade edilmektedir. Bu konuda, başarılı sayıldığına dair belge temel olarak değerlendirildikten sonra adaylık başvurusu yapan Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin tam üyesi olma hususunda görüşmelere gerçekleşeceği veya gerçekleşmeyeceği hakkında görüş bildirilmiştir. Türkiye'nin, müzakereleri başlayacağı yönündeki olumlu görüş 17 Aralık 2004 tarihinde ilan edilmiştir. Üyelik görüşmelerinin gerçekleşmesinin ardından, bir sonraki ehemmiyeti olan aşamanın Müzakere Çerçeve Belgesinin katileşmesi olarak açıklanmaktadır. Avrupa Birliği Komisyonun Türkiye Cumhuriyeti hususunda 29 Aralık 2004 tarihinde oluşturduğu Müzakere Çerçevesi planı katileşmiş ve sonrasında Türkiye'nin tam üyelik görüşmeleri gerçekleşmektedir (Ülger, 2015, s.193).

“20. AB Konseyi, iyi komşuluk ilişkilerine koşulsuz bağlılık ihtiyacını vurgulayarak, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde kaydedilen iyileşmeyi ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesinde yer alan anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi ilkesine uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sınır anlaşmazlıklarının çözümlenmesine yönelik olarak ilgili üye ülkelerle çalışmaya devam etmeye hazır olmasını memnuniyetle karşıladı. AB Konseyi, önceki sonuçlara, özellikle bu konudaki Helsinki Sonuçlarına uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sorunlara ilişkin durumu gözden geçirdi ve bu amaca yönelik istikşaf görüşmeleri memnuniyetle karşıladı. Konsey, bununla irtibatlı olarak, katılım süreci üzerinde yansımaları olan çözümlenmemiş anlaşmazlıkların gerektiği takdirde çözüm bulunması amacıyla Uluslararası Adalet Divanına getirilmesi gerektiğine dair görüşünü teyit etti. AB Konseyi,

uygun gördüğü şekilde gözden geçirmek üzere, kaydedilen gelişmelerden haberdar edilecektir. AB Konseyi, Avrupa Parlamentosu'nun 15 Aralık 2004 tarihinde kabul edilen kararını not eder.” (<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa>).

Bu metinde komşularla iyi münasebetlerden çıkarılan sonuç, Türkiye'nin Yunanistan ile Ege Denizi'nde arasında olan anlaşmazlığın Adalet Divanı'na götürülerek Yunanistan'ın ulusal çıkarları yönünde bir çözüm bulunması ve sözde Ermeni soykırımının tanınarak Türkiye'nin toprak ve tazminat taleplerini kabul etmesi olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, Türkiye'nin Ermenistan ile kapalı olan hudut ticaret yasağını kaldırılması istenmektedir. AB Türkiye'yi bu konuda tahakküm altına almak için gayret göstermektedir (Şimşir, 2013, s.414).

Türkiye Cumhuriyeti'nin AB ile ilişkilerinde, son aşama olan tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde gerçekleştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin AB yolculuğunda yapılan görüşmelerin şekillenmesine yardımcı olacak Müzakere Çerçeve Belgesi şeklinde isimlendirilen dokümanla, Türkiye ve AB arasındaki tam üyelik görüşmelerinin sonraki zamanlarda hangi yöne gideceği kanıtlanmıştır. Türkiye açısından dokümanda bulunan “*Müzakerelerin ortak hedefi katılımıdır*” koşulu önem arz etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin tam üyelik amacını çarpıtmak, “*imtiyazlık ortaklık*” gayesine kanalize etmeyi isteyen teşebbüslerin de sonuç vermediğini göstermektedir (Ülger, 2015, s.194).

Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikasında Ermeni Sorununun Türkiye ve AB İlişkilerine Etkileri

2 Ekim 2013 tarihinde bu dönemde Ermenistan Başkanlığı görevini yürüten Serj Sarkisyan Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde açıklamasında, Türkiye konusundaki olumsuz düşüncelerini kısaca şu şekilde ifade etmektedir: “*Türkiye, tüm uluslararası kural ve normlara aykırı olarak, Ermenistan'ı dünyaya bağlayan en kısa yolu yıllardan beri kapalı tutmaktadır. Bu bizi, modern bir devlet kurmak için insanüstü çaba harcamaya zorlamıştır.*” “*Soykırım sadece insanlığa karşı iğrenç bir suç değildir, aynı zamanda faşizmin ve hoşgörüsüzlüğün çarpıcı bir göstergesi ve yaşama hakkının ağır bir ihlalidir. İnsanlığa karşı korkunç suçları önlemenin en iyi yolu tarihin bu feci sayfalarını tartışmak ve geçmiş evrensel değerler ışığında değerlendirmektir.*” (Lütem, 2015, s.341).

2 Ekim 2013 tarihindeki olumsuz gelişmeye rağmen, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Bakanlar Komitesi zirvesinde Türkiye'yi temsil etmek için 12 Aralık 2013'te Ermenistan'ın başkenti Erivan'ı ziyaret etmiş, aynı zamanda Edward Nalbantyan'la iki devlet arasında problemlerin çözümü konusunda müzakereler yürütmüştür.

Bununla beraber, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, bu iyi düşünülen ve yapılan diplomatik hareketi Ermeni tarafında aynı şekilde karşılık bulmamıştır. Bu diplomatik ziyaretin öncesinde, dönemin Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcılığı görevini yürüten Şavars Koçaryan tarafından sözde soykırım müzesine gidilmiş, ve iki devlet arasındaki olumsuz münasebetlerin iyileştirilmesinin hudutları açılması şartına bağlanmış zirvenin olacağı binanın etrafında Türk heyetine aleyhine slogan atılmış, Sarkisyan gelen heyetle kural olarak görüşmesi gerekirken, Türk heyetiyle hiçbir şekilde görüşmemiştir. Bu duruma bakıldığında Ermenilerin uzlaşmacı olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. (Lütem, 2015, s.348).

Dönemin Ermenistan Başkanı Serj Sarkisyan'ın bu husustaki açıklamaları siyasi açıdan bir bütün olarak analiz edildiğinde, Ermenistan Devleti'nin Türkiye'yle münasebetler hususundaki temel hedefleri üç basamakta zuhur etmektedir. İlk basamakta, Ermenistan Devleti ve Türkiye arasında müzakereler devam ettirilerek politik münasebetlerin geliştirilmesi biçiminde anlatılmaktadır. Politik münasebetlerle beraber, iki devlet arasında aktif olmayan hudut kapısının tekrar aktif olmasının ardından iktisadi münasebetlerin tekrar arttırılması şeklinde ifade edilmektedir. İkinci basamakta, Türkiye'den sözde soykırım iddiasını tanınması talep edilmektedir. Türkiye'den Doğu Anadolu Bölgesinin Ermenistan toprakları sınırları içerisine alınmasını telakki etmesi şeklinde tezahür edilmektedir. Üçüncü basamakta, Ermenilerin Osmanlı Döneminde kalan mülklerin mülkiyetinin torunlarına kalan tekrar verilmesi ve Ermenistan'a çok yüksek bir miktarda tazminat ödenmesi şeklinde açıklanmaktadır. Fakat, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ermenistan toprakları sınırları içerisine alınması nosyonunun hayata geçirilmesini sonraki jenerasyonların çabalarıyla gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu fikirlerinin tümünün, bilimsel, tarafsız yanlarının olmadığı görülmektedir. Çünkü, 1915 yılında çıkarılan Ermeni Tehciri (Göçü) Kanununun Uluslararası Hukuk açısından alınan ve devletlere tanınan hukuki bir niteliğinin bulunmaktadır. Ermeniler, 19. yüzyıldan itibaren ve 1914-1918 yılları arasında olan Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti muhtevasında Anadolu'da yaşamakta olan sivil halkı hedef alan kitlesel katliamlara başlamaktadırlar. Osmanlı Devleti Ermenilerle yapılan müzakerelerin olumsuz sonuçlanmasından dolayı, halkın can ve mal emniyetini muhafaza etmek istemesi sebebiyle Tehcir Kanununu yayımlamış ve emniyetini sağlayarak bu halkı Suriye'ye göç ettirmektedir (Lütem, 2015, s.320).

Ekseriyette, 1915'te zuhur eden hadiseleri sözde soykırım olduğu düşüncesinde olan ve bu doğrultudaki düşünceleri bir çeşit aşağılamayla aynı değerlendiren dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü Ermenistan'ın başkenti Erivan'a davet ederek bu düşüncüyü telakki ettirmenin gayesi Cumhurbaşkanı'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'ni aşağılama olarak açıklanmaktadır. Bunu da yapmaya, kimsenin gücünün yetmeyeceği bilinmektedir. Öteki taraftan, dönemin Ermenistan Başkanı Serj Sarkisyan'ın böyle bir siyasi amaçla hareket etmesi, bu dönemde

Başbakanlık görevini yürüten Recep Tayyip Erdoğan'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşamını yitiren Ermenilerin torunlarına başsağlığı dilemesi yoluyla zuhur ettirmek istediği Ermeni açılımının ise, Ermenistan tarafından telakki edilmediğini göstermektedir. Belirtelim ki, Türkiye'nin Ermenistan ile sorunlarını çözmek istemesine karşın, Ermenistan Türkiye'yle aynı siyasi düşüncede bulunmamaktadır (Lütem, 2015, s.364).

İki ülkenin, uyguladıkları dış politika anlayışları dış siyaset anlayışlarının uzlaşma zemininden uzak olduğu belirtilmektedir. Bu sebeptendir ki Türkiye ve Ermenistan'ın ortak problemlerini bitirilmesinin en önemli koşulunun Ermeni Devleti'nin ve Diaspora'nın Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı üç yüzü yılı aşkın süredir nefret besleyen ve sürekli tek taraflı isteklerde bulunan anlayışından vazgeçmesi olarak açıklanmaktadır. Bununla beraber, iki yapının Türkiye'ye karşı bu anlayışının gelecek yıllarda değişmeyeceği düşünülmektedir. (Lütem, 2015, s.368).

Tablo 3. Bütün Ülkelerdeki Ermeni Nüfusu

Ülkeler	Ermeni Nüfusu
Rusya	1.980.000
ABD	1.540.000
Fransa	700.000
Gürcistan	249.000 (Salt Cavakh'ta 110.000)
İran	240.000
Lübnan	130.000
Suriye (İç savaş öncesi)	120.000
Arjantin	128.000
Türkiye	70.000
Kanada	57.0000

Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/2019/11/dunyada-ermenilerin-en-fazla-yasadigi-10-ulke.html>, 31.3.2022)

Görüldüğü üzere, Ermeni nüfusu bütün dünyaya dağılmaktadır. Bu devletlerde, “ sözde Ermeni soykırımı yasa tasarısı” konusunda Türkiye’nin ulusal çıkarlarıyla uygun olmayan kararlar çıkmaktadır. AB ülkelerinde Lobcilik faaliyetleri yoluyla Türkiye karşıtı söylemlerde ve eylemlerde bulunmaktadır. Türkiye’de ise, Ermeniler azınlık statüsünde bulunmaktadır. (<https://www.stratejikortak.com/2019/11/dunyada-ermenilerin-en-fazla-yasadigi-10-ulke.html,31.3.2022>) Birleşmiş Milletler “Azınlık” kavramını, bir devletin sınırları içerisinde, dil, din, etnisite, mezhep olarak çoğunluktan farklı olan, özellikleri sürdürme iradesi olan, de facto(fiili), de jure(hukuki) olarak haklar talep eden kendi arasında dayanışması olan grup şeklinde tanımlamaktadır. (Ülger, 6.4.2020 Kocaeli Üniversitesi Doktora Dersi)

Mevlüt Çavuşoğlu Dönemi Türk Dış Politikasında 2020-2022 Arası Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu

26 Şubat 1992 tarihinde ortaya çıkan, Dağlık Karabağ sorununun Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkileri bitmesine neden olmuştur. Karabağ konusunda, Ermenistan Azerbaycan’a yönelik saldırılarının arkasında Ermenistan’ın Rusya’ya siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda sağladığı destek bulunmaktadır. Çünkü Ermenilerin, bu bölgede Karabağ’a yönelik saldırılar düzenleyecek, siyasi, ekonomik ve askeri nüfuzları bulunmamaktadır. Ermenistan ekonomisinin çok kötü durumda olduğu ve bu ülkede insanların açlık sınırının altında yaşadığı açıklanmaktadır. Rusya’nın güvence vermesiyle Ermenistan’ın, Azerbaycan Ermenistan Sınır bölgesindeki bölgeye yönelik saldırı düzenlemesi kışkırtma Türkiye ve Azerbaycan’ı kışkırtma amacı taşımaktadır. Ermenilerin, daha önceden de Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki hududu izinsiz geçtikleri ifade edilmektedir. Bu konuda Rusya’nın diğer amacının da, Türkiye’ye Doğu Bölgesinde cephe açılarak Türkiye’nin bölgedeki siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlardaki nüfuzunu kırarak bölgedeki bu alanlardaki hakimiyetini güçlendirmek şeklinde açıklanmaktadır. (<https://ilkha.com/roportaj/prof-dr-ulger-ermenistan-in-azerbaycan-a-yaptigi-saldirinin-arkasinda-rusya-var-131956>)

2020 senesinin Eylül’ünde, o zamana kadar iki devletin ilişkilerinde büyük bir olan bir konuda çok bir gelişme meydana gelmiştir. Dağlık Karabağ 27 Eylül 2020 tarihinde, Dağlık Karabağ bölgesinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında savaş başlamış ve Türkiye, bu savaş sırasında Azerbaycan Devletine siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda çok büyük yardımlarda bulunmuştur. Ermenistan’ın, 9 Kasım 2020 tarihinde bu savaşı kaybettiği ilan edilmiştir. Bu sebeptendir ki, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’daki yedi yerleşim birimindeki işgalini bitirdiği açıklanmıştır. Dağlık Karabağ bölgesinde, Rus askeri kuvvetlerinin sulhu sağlamak amacıyla görevlendirmiştir. (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59802160>.) Bununla birlikte, Dağlık Karabağ

Sorununda ABD, Rusya, Çin ve AB'nin Türkiye'yle ortak hareket ederek politikalarını şekillendirmeleri ihtiyacı doğmuştur. Çünkü, Türkiye'nin bu bölgede Osmanlıdan kalan mirası da bulunmaktadır. (<https://www.ahaber.com.tr/ozel-haberler/2021/03/11/prof-dr-irfan-kaya-ulger-bolgede-turkiyesiz-adim-atilamayacagini-tum-dunya-gordu>)

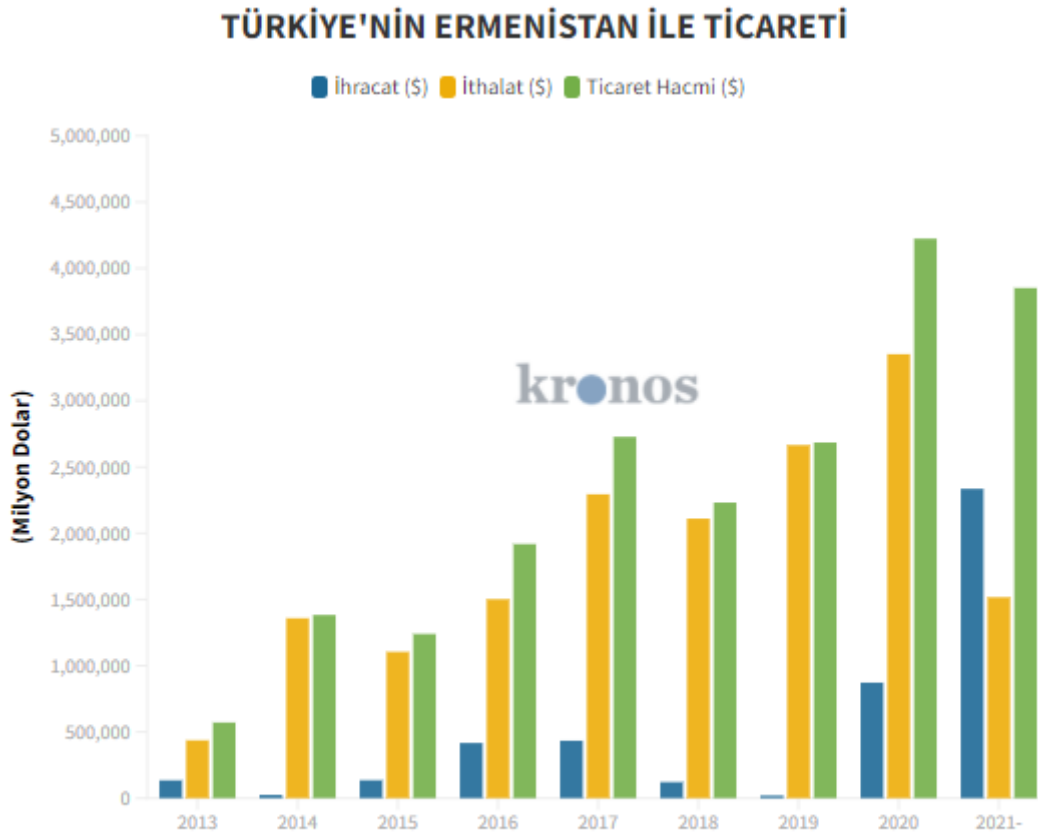
Mevlüt Çavuşoğlu Dönemi Türk Dış Politikasında 2020-2022 Arası Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinin Düzeltilmesi Yönündeki Girişimler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2020 Aralık ayında “*Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinde yeni bir sayfa açılabilir. Aliyev ile de bu konuda mutabık kaldık*” şeklinde bu konu hakkındaki düşüncelerini ifade etmektedir. Bu olay, Azerbaycan'ın da Türkiye ve Ermenistan arasında iyi ilişkiler kurulmasına olumsuz bir tepki vermeyeceğini göstermektedir. 2021 yılının Aralık ayında, Türkiye ve Ermenistan'ın direkt olarak müzakerelere başlamak amacıyla iki tarafında bir kişiyi görevlendirdiği tezahür edilmektedir. Türkiye bu göreve Washington eski Büyükelçisi Serdar Kılıç'ı getirirken, Ermenistan'ın ise Meclis Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan'ı getirmektedir. Türkiye ve Ermenistan'ın politik, iktisadi ve savunma sahalarda ortak çıkarları bulunmaktadır. Politika alanında ulusal çıkar olarak Türkiye'nin AB üyeliğinde bu ülkeyle siyasi, ekonomik, askeri alanlarda olan ilişkilerinin düzeltilmesi istenmektedir. Ekonomik olarak, Ermenistan fakir bir ülke olduğundan, Türkiye'yle sınır ticareti yapmak zorunda kalmaktadır. Askeri olarak, ABD ise, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinin kötü olması durumunda Rusya'nın Kafkasya'daki hakimiyet alanının artacağını ifade etmektedir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorun küresel bir boyut taşımaktadır. Kafkasya'da Türkiye'yle birlikte AB ve ABD'nin de ulusal çıkarları bulunmaktadır. En önemlisi, Türkiye'nin yardımı olmadan, bu devletlerin de muhtevasında yer aldığı diğer devletlerde Rusya'ya karşı ulusal çıkarlarını koruyamamaktadırlar. (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59802160>)

Günümüzde, Nahcivan üzerinde Türkiye ve Azerbaycan arasında bir yolun yapılması, Dağlık Karabağ'da Türk ve Rus ordusunun beraber vazife de bulunması, şeklindeki hususlarda Ermenistan ile problemler sürmektedir. Fakat sayılan problemlerin, Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan'ın bu konuyu kabul etmemesi biçimindeki büyük sorunlar olarak değerlendirilmekle birlikte, iki devletin siyasi, ekonomik ve askeri alanlardaki sorunlarını bitirilmesine mâni olmamaktadır. Şu anda görüşülme bile, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkileri etkileyecek en temel hususun 1915 olayları olduğu bilinmektedir. (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59802160>))

Belçika'nın başkenti Brüksel'de 6 Nisan 2022 tarihinde Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Paşinyan'ın arasında Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi Charles Michel'in moderatörlüğünde yapılan görüşmede, Azerbaycan ve Ermenistan'ın arasındaki sorunları çözülmesi amaçlanmıştır. Çünkü, Rusya ve AB ülkeleri arasında, tansiyon günden güne yükselirken, Rusya'ya yönelik uygulanan ambargolar da kaygıyı arttırmıştır. Bu durum, Rusya Federasyonu'nun Kafkasya bölgesindeki nüfuz alanındaki şeklindeki kuşkulu fikri güçlendirmiştir. Bu durum iki devletin arasındaki barış antlaşması için yapılan görüşmeleri hızlandırmış ve bu olayın, Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunların çözümüne de olumlu yönde katkı yapacağı değerlendirilmiştir. AB bu sorunun çözülerek, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunun düşmesini istemektedir. (https://bizim.media/az/siyaset/68768/?fbclid=IwAR3sTieg-5BJtklvOmcbVEcS-jFtVv4_zA2x0ajJ0ht5V50uT9pqeooUIg)

Şekil 1. Türkiye'nin Ermenistan ile Ticareti

Kaynak: TÜİK (2021 yılı Ocak-Aralık aylarını kapsar)

(<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>)

Görüldüğü üzere, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) datalarına bakıldığında, minimum oranda ekonomik münasebetlerini devam ettiren Türkiye ve Ermenistan'ın ithalat ihracat farkının 2013

senesinde beş yüz yetmiş bir bin dolar düzeyine ulaşmaktadır. Türkiye ve Ermenistan'ın ithalat ve ihracat farkı İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2020 yılındaki datalarla beraber, sekiz senede en büyük düzeye erişmektedir. 2020 senesindeki verilerle birlikte son 8 yıldaki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu devletler arasındaki ithalat ihracat farkı sekiz senede aşamalı olarak, beş yüz yetmiş bir bin dolar; bir nokta dört milyon dolar; bir nokta iki milyon dolar; bir nokta dokuz milyon dolar; iki nokta yedi milyon dolar; iki nokta iki milyon dolar; iki nokta yedi milyon dolar; dört nokta iki milyon dolar; 2021 senesinde de üç nokta sekiz milyon dolar düzeyine erişmektedir. Görüldüğü üzere, Siyasi ilişkilerin düzeltilmesine yönelik adımlar atılmasından dolayı, iki ülke arasındaki, ithalat ve ihracat farkında eskiye oranla bazı önemli değişiklikler olmaktadır. Bu ticaretin Türkiye üzerinden AB ülkelerine gönderileceği belirtilmektedir. (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>)

Sonuç

Ermeniler, bağımsız bir devlet kurma isteğiyle Osmanlı Devleti'nin içerisindeki Müslüman nüfusa yönelik saldırımı 1915 yılında artırmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin, Ermenilerin ileri gelenleriyle saldırıların durması için müzakereler yapmış ve olumlu sonuç alınamamasından dolayı Osmanlı Devleti 24 Nisan 1915 tarihinde Uluslararası Hukuk açısından meşru olan Tehcir(Göç) Kanununu çıkartarak Ermenileri Suriye'ye göç ettirmişlerdir. Belirtelim ki, tehcir Osmanlı Devleti'nin savaş döneminde ülkesinin güvenliğini sağlamak ve iç karışıklığı önlemek için alınan bir tedbirdir. Bu sayede Ermenilerin isyanları önlenmiştir. Ayrıca Ermenileri savaştan uzak güvenli bölgelere yerleştirilmişlerdir.

Ermeniler, 1973 yılında ASALA (Ermeni Davasını Savunma Komitesi) isimli terör örgütünü oluşturmuşlar. 1973 ve 1994 yılları arasında Ermeni terör örgütü ASALA, Türkiye'nin Diplomatik misyonlarını hedef alan suikast ve bombalı saldırı gerçekleştirmişler. Bu saldırılarının Avrupa ülkelerinde meydana geldiği bu nedenle dış politikamızda AB ülkelerini koruma önlemi almaması eleştirilmektedir.

Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda gelişmeler yaşanırken AB, Ermeni sorunu konusunda Türkiye'nin siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlardaki çıkarlarıyla çatışan bir dış politika anlayışını benimsemiştir. AB, Türkiye'nin üyelik başvurusunun kabul edilmesi için "Sözde Ermeni soykırımı" tanınmasını, toprak ve tazminat taleplerini kabul etmesini, Ermenistan ile kapalı olan hudut ticaret yasağını kaldırılması isteyerek Türkiye'yi tahakküm altına almak için gayret göstermişlerdir. Gerçekleşen bu durum karşısında, Türkiye, siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel

alanlarda ulusal çıkarlarını korumak için taviz vermemiştir. Görüldüğü üzere, AB'nin bu tavrı Türkiye'nin ulusal çıkarlarına zarar vermesinden dolayı AB ile ulusal çıkarları çatışmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar Avrupa devletleri, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde Ermeni sorununu kullanmaktadır. Bir başka deyişle, bu devletler kendi menfaatleri doğrultusunda Türkiye'nin içişlerine yön vermek istemektedirler. Diplomatik ve ekonomik baskılarla “sözde Ermeni Soykırımı” kabul ettirilerek sınırlarımızın açılması isteğini kabul etmek mümkün değildir.

Bir bütün halinde değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti, tehcir kararıyla siyasal ve idari gücünü, milli egemenliğini korumak için kullanmıştır. Meşru amaçları bünyesinde barındıran yasal bir zemin üzerinde olan tehcir kararının “sözde Ermeni soykırımı” olarak nitelendirilmesi kesinlikle reddedilmelidir. Başka bir anlatımla, meşru savunma ve egemenlik hakkını kullanan Türkiye'nin içişlerine müdahale etmek isteyen devletlerin, pek çok Ermeni soykırımının olmadığına dair resmi belgeler ve bağımsız araştırmalara rağmen Türkiye'ye “Sözde Ermeni soykırımı” dayatması müdahaleci bir tutumdan ibarettir. Türkiye'nin uluslararası baskılara rağmen ulusal menfaatlerini ihlal edecek bir davranışı mümkün değildir.

Kaynakça

Balcı, A. (2018, Ekim). *Türkiye dış politikası: İlkeler, aktörler ve uygulamalar*. Alfa Yayınları.

BBC Türkçe. (2021). Türkiye haberleri. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59802160>

Bizim Media. (2021). Erişim adresi: https://bizim.media/az/siyaset/68768/?fbclid=IwAR3sTieg-5BJtklvOmcbVEcS-jFtVv4_zA2x0ajJ0ht5V50uT9pqeoUIg

Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000*. Mozaik Kitabevi; Mart Matbaası.

Karpat, K. H. (2017). *Türk dış politikası tarihi*. Timaş Yayınları.

Kodaman, T. (2013, Aralık). Ermeni açılımı ve Türk dünyası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 111-122.

Kuzgun, M. (2016). Türk Amerikan ilişkilerinde Ermeni meselesi: Amiral Bristol örneği. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 17-18.

- Lütem, Ö. E. (2015). Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin güncel durumu. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 50, 231-373.
- Stratejik Ortak. (2019). Dünyada Ermenilerin en fazla yaşadığı 10 ülke. Erişim adresi: <https://www.stratejikortak.com/2019/11/dunyada-ermenilerin-en-fazla-yasadigi-10-ulke.html>
- Şimşir, B. N. (2013, Nisan). *Ermeni meselesi 1774-2005* (6. baskı). Bilgi Kitabevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021). Dış ticaret verileri. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>
- Ülger, İ. K. (2015, Nisan). *Avrupa Birliği rehberi* (2. baskı). Umuttepe Yayınları.
- Ülger, İ. K. (2020, Nisan). Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler doktora dersi.
- Ülger, İ. K. (2020, 18 Temmuz). Prof. Dr. Ülger: Ermenistan'ın Azerbaycan'a yaptığı saldırının arkasında Rusya var. İlke Haber Ajansı. Erişim adresi: <https://ilkha.com/roportaj/prof-dr-ulger-ermenistan-in-azerbaycan-a-yaptigi-saldirinin-arkasinda-rusya-var-131956>
- Ülger, İ. K. (2021, 11 Mart). Prof. Dr. İrfan Kaya Ülger: Bölgede Türkiyesiz adım atılamayacağını tüm dünya gördü. A Haber. Erişim adresi: <https://www.ahaber.com.tr/ozel-haberler/2021/03/11/prof-dr-irfan-kaya-ulger-bolgede-turkiyesiz-adim-atilamayacagini-tum-dunya-gordu>
- Yetkin, M. (2004). *Tezkere krizinin gerçek öyküsü*. Remzi Kitabevi.

